

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ŞİRİN TEKELİ

alan yayıncılık

kadınlar için

ALAN YAYINCILIK : 95
Düşünce Dizisi : 14

KADINLAR İÇİN
Şirin Tekeli

Şubat 1988

Dizgi/Baskı : Final Ofset
Kapak Hazırlık : PANO Grafik
Kapak Baskı : Orhan Ofset

Bağmuhasip Sk. Talas Han
No: 302 Cebeloğlu/İSTANBUL

Şirin Tekeli

KADINLAR İÇİN

Yazılar
(1977 - 1987)

Kadınlar için yazılardaki düşüncelerin oluşumunu, sözleri ve varlıklarıyla etkilemiş tüm kadınlara... özellikle iki «küçük grubun üyeleriyle, Stella'ya...

Kadınlarla ilgili ilk yazım 1977'de yayımlanmış. Bundan on yıl önce. Bu zaman dilimi boyunca üzerinde en çok ve sürekli düşündüğüm, tartıştığım, yazdığım konu da kadınlar olmuş. Bu bana zaman zaman tek ilgi odaklı, giderek 'tek boyutlu' bir insana dönüştüğüm endişesini vermiyor değil. Ama öbür yandan Türkiye'de toplumun her kesiminde 'kadın olmanın' hem fevkalade cefalı, hem de cefalı olduğu çeşitli nedenlerle bir çok kesimde bir türlü kabul edilmeyen bir durum olduğuna inandığımdan, ilgilerimde önceliği hep kadınlarla ilgili konuların alması da kaçınılmazdı.

On yıl uzun bir süre. Öte yandan son on yıl, kadınların, toplum, aile, kültür içindeki konumlarına, özgül sorunlarına, tarihlerine yeni ve artan bir ilgiyle bakmaya başladıkları bir dönem oldu. Batı dünyasının yirmi yıldan beri en etkili toplumsal hareketlerinden biri olan yeni-feminist kadın hareketlerinin serpintileri, bu dönemde bize de ulaştı. 1980'lerin başında önce İstanbul'da, ardından Ankara'da ve başka kentlerde, kadınların ortak sorunlarına 'kadın bakış açısından' baktıkları için, kendilerine feminist diyen kadınların biraraya gelip, canlı, düşünme, tartışma, araştırma grupları oluşturdukları ve sonunda, biriki yıldır 'kadınlık durumuna' isyanlarını, 'Ayrımcılığın Önlenmesi Yasası'nın lafta kalmasına karşı olduklarını dile getiren 'Dilekçe' ve 'Dayağa Karşı Kadınlar

Dayanışması' kampanyası gibi eylemlerle ortaya koydukları görüldü. Batı dünyasıyla her zaman yoğun etkileşim içinde bulunan çağdaş Türkiye'de 'batı' esinli yeni bir düşünce akımının giderek yaygınlaşmasında yadırgatıcı hiçbir yan bulunmadığı gibi, dünyanın her yanında ezilen ve cinsiyetçiliğin cefasını çeken kadınların, protestolarına Türkiye'de 'dayağa karşı çıkarak' başlamalarından da görüleceği üzere, katlanmak zorunda kaldıkları acılar, burada belki her yerden daha derin. Onun için, önümüzdeki yıllarda kadınlık durumlarını sorgulayan, toplumu ve devleti eleştiren, yeni taleplerle ortaya çıkan kadınların, bir hareket oluşturmaları hiç kimseyi şaşırtmamalı. Bundan beş altı yıl önce, İstanbul grubunun tartışmaları sırasında 'dil sürçmesi'yle kendimizden bir 'hareket' gibi sözettiğimizde, batıdaki hareketi daha yakından tanımış bazı arkadaşlarımızın bizleri «ne hareketi ... siz hareket nedir görmemişsiniz!» diye uyardıklarını hatırlıyorum. Bugünse, hepimiz, yavaş yavaş bir hareketin oluşmakta olduğunu görüyoruz, hiss ediyoruz. Beni bu on yılda yazdığım, kadınlarla ilgili yazıları bir araya getirmeye yönelten de bu gelişme oldu. Bir devir kapanıyor, yeni bir devir açılıyor. Eski bir devre, kısa süre sonra tarih olacak bir devre ait yazılarımı toplayarak, kuşkusuz bir süre sonra bunları çok eskimiş ve yetersiz bulacak olan genç kuşaklardan kadınlara, o devrin kaygıları, umutları, umutsuzluklarıyla ilgili bir tanıklık iletmek istedim.

Aslında, inceleme, söyleşi, film ve kitap tanıtması, konuşma metni, ders notu, gazete ve polemik yazısı gibi çok değişik türlerdeki, irili ufaklı bu yazılardan bazıları bana bugünden eskimiş geliyor. Bazılarında dile getirdiğim görüşleri, yaptığım çözümlemeleri, bugün oldukça yetersiz buluyorum. Örneğin, 1977'de yayımlanan ilk yazımı, üniversiteye doçentlik tezi olarak sunmak üzere yaptığım araştırma henüz sonuçlanmadan kaleme almışım; buna ilk yazının ace-

milikleri de eklenmiş. Ayrıca kadınların durumunun tahlili bakımından bugün artık Marxizm'e eskiden düşündüğüm kadar bel bağlanamayacağına inanıyorum. Bu yazıyı herşeye rağmen derlemeye aldım, bunun nedeni, yukarıda değindiğim gibi, bir döneme tanıklık etme ve on yılda düşüncemde meydana gelen değişmeyi okura aktarabilme isteğimdir. İnsan düşüncesi sürekli yenileniyor, yenilenmek zorunda. Hatta bu bakımdan belki de benim on yıl içinde görüşlerimi, yaklaşımı yeterince yenilemediğim, kendimi sık sık tekrarladığım söylenebilir. Bunda kuşkusuz, mesleki formasyonumun etkisiyle bazı temaları (siyasete katılma gibi) başkalarından daha sık işlemin de payı var. Buna karşılık, bugün bana varolan kadınlık durumunun anlaşılmasında ve aşılmasında, yani cinsiyetçiliğin çözülmesinde asıl önem verilmesi gereken konu gibi görünen kültür çözümlemelerine yeterince eğilmemişim. Sorulması gereken pek çok soruyu sormanışım. Bunları gelecekte ele almayı umuyorum. Düşüncenin zaman içindeki gelişmesini önemsemem, yazıların neden kronolojik bir sıra içinde sunulduklarını açıklamaktadır, sanırım.

Değirmek istediğim son nokta da şu: Bir 'güzel yazı' ustası olmadığının bilincindeyim. Hatta yer yer yazılar zor okunuyor bile olabilir. Ama tıpkı tanıklık kaygısıyla yazılarda, bugünkü bakış açımaya uygun değişikliklere gitmeyi uygun görmediğim gibi, üslup yönünden de onlara fazla dokunmadım, yeniden yazma denemelerine girişmedim. Gözüme çarpan dizgi hatalarını ve anlatım bozukluklarını düzeltmeye çalışmakla yetindim.

Kadınlar için yazdıklarımın tümünü olmasa da*, büyük bölümünü, hatta biriki tane de daha önce ya-

* Örneğin, Giselle Halimi ve Nermin Abadan-Unat'la yaptığım, «Kadınların Özgürleşmesi» ve «Türkiye'de Kadın» (Cumhuriyet, 31 Mayıs-3 Haziran, 15-16 Haziran, 1982) söy-

jımlanmamış yazımı kapsayan bu derlemenin, doğrudan kadınların özgürleşme çabalarına olduğu kadar, demokratik bir toplumun yeşermesine de olumlu katkılar yapacağından kuşku duymadığım bir düşüncenin, feminizmin (hiç değilse bir varyantıyla) daha iyi anlaşılmasına yardım edeceğini ummak istiyorum.

Şirin Tekeli
Esentepe, Kasım, 1987

leşleri, başka kadınlarla birlikte kaleme aldıkları ve elimde kopyaları olmadığı için unuttuğum bazı bu derlemede yer almıyor. Ayrıca, ansiklopedilerde yer alan iki incelememi de («Kadın», Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim, 1984 ve «Pankhurstler, Çerçöz, Liderler Ansiklopedisi, İletişim, 1986) bu yayına ekledim.

«Devrim içinde devrimin anlamı, dünyaya kendi gözleriyle bakmak, ona kendi elleriyle dokunmak, deneyimlerini kendi kafasında özümlemek, kendi sesini bulabilmek, sözlerini kendisi seçmek ve yüzüne, yüzyıllar boyu başkası tarafından yönetilmiş olmak yüzünden zorla takılmışlığın da ötesinde adeta derisinin içine işlemiş olan o maskeyi söküp atmaktır.»

(Sheila Rowbotham, *Women, Resistance and Revolution*, Penguin, 1972, s. 233)

KADIN SORUNU

Kadının toplumda «ikinci sınıf» vatandaş statüsünde bulunduğu görüşü, buna gösterilen çeşitli tepkilerle birlikte son yıllarda yeniden gündeme gelmiş bulunuyor. Oysa kadın sorunu çok yönlü bir sorun. Kadın olarak dünyaya gelmiş olmak, bir insanın yaşantısını her yönüyle olumsuz etkileyebiliyor. Ekonomide, üretim sürecinde kadın emeği daha fazla 'sömürülüyor'. Toplum yaşantısında asıl yerinin 'ailesi, evi' olduğu yaygın görüşü yüzünden, eğitim olanaklarından daha sınırlı yararlanıyor, meslek seçim alanı, çalışma olanakları daralıyor; herşeye rağmen çalışma hayatına katılabildiği zaman ne ücret ve diğer haklar açısından ne ilerleme olanakları açısından eşit koşullardan yararlanabiliyor. Durumunu düzeltmenin yolunun politikadan geçtiğini düşünse, 'politika erkek işidir' deniyor ve bir köşeye itiliyor. Durumuna her isyan edişinde alayla karşılanıyor. Hak talepleri küçümseniyor. Toplum, onun için, tüm insanlar için geçerli tek bir ahlâk

* Toplum ve Bilim, Sayı 3'te (Güz, 1977) yayımlanmıştır.

kodu değil, 'ayrı bir ahlâk kodu' geliştiriyor. Kadın yaratılmanın salt fizyolojik bir farklılığa dayandığı gerçeği daima gözardı edilerek, onun «ayrı» bir psikolojik yapıya sahip olduğuna inanılıyor ve bu inanç ona da benimsetiliyor. Şeklen 'her bakımdan eşit' olduğu ilân edildiği zaman bile, özerk, kendi yaşamının tüm sorumluluğunu üstlenen bir yaratık olması tedirginlik yaratıyor, bağımlı kılınmak isteniyor. Ve çoğu zaman durumundaki yanlışlığın bilincine varamadan, 'insan' olamamanın yoksunluğunu farkedemeden toplumun ona atfettiği role ayak uydurmaya çalışıyor. Yaşamının en kişisel yönlerinde, cinselliğinde bile ezilmekten kurtulamıyor. Onu yüzyıllardan beri mahkum olduğu 'doğurganlık' durumundan kurtaran, doğum kontrolü olanaklarından gerektiği gibi yararlanması, pek çok toplumda ona hâlâ çok görülüyor; bedeni fuhuşa alet oluyor. Demek ki kadın olmak bir insanın yaşantısının her yönünde onu sorunlarla karşı karşıya getiriyor. Kadın sorunu topyekun bir sorun niteliği kazanıyor.

Çok yönlü, çok karmaşık ve topyekun bir sorun olan kadın sorununu bu yazının başlığının düşündürtebileceği gibi sadece bir boyutunda ele alıp çözümlemeye çalışmak boş bir çabadır. Sorunun, ekonomik, ideolojik, politik, psikolojik yönlerinin içiçe geçmişliği, böyle bir soyutlamayı çok zorlaştıracak gibi, açıklamaların sınırlı ve yetersiz kalmasını da kaçınılmaz hale getirir. Buna karşılık, yalnız başına çalışan tek bir araştırmacının, bu sorunun tüm karmışlığıyla üstesinden gelebilmesi de beklenilemez, beklenilmemelidir. Ben yine de bu çalışmada kadının politik bağımlılığının kazandığı değişik boyutları özellikle Türkiye kadını açısından incelemeye girişirken, sorunun politika düzeyinde aldığı özel biçimle, toplum yaşantısının diğer düzeylerindeki biçimlenişleri arasındaki bağımlılık ve karşılıklı belirleme ilişkilerini gözönünde tutmaya çalışacağım. Bu ise, sorunun ancak bütünsel, bir teoriye dayanılarak ele alınması ile mümkündür.

Ne var ki, bugün için kadın sorununu, bir bütün ola-

rak çözümlemeye elverişli ve evrensel geçerliliği olan bir teori henüz kurulmuş değildir. Bu teorik kısırlığın kaynağında iki entellektüel çıkmaz yatıyor. Birincisi, Marksist olmayan sorunsalda kadın sorununa teorik olmayan bir yaklaşımdan eğilinmesidir. Batı dünyasında özellikle bu sorunun gündeme yeniden geldiği son on yıl içerisinde büyük bir çoğunluğu, kadın araştırmacılar tarafından yürütülen çok sayıda inceleme yapılmıştır. Ancak bu incelemelerin ortak yanı, kadın sorununun değişik yönlerini ayrı ayrı, birbirlerinden kopuk biçimde ele almalarıdır. Bu ise, çalışmaların ancak bazı kısmi teorilere varmasına ve sorunun karmaşıklığını kavrayacak bir meta-teori kurma uğraşının sürekli olarak daha ileri bir aşamaya ertelenmesine yol açmaktadır.

Marksistler ise, başlangıçtan beri kadın sorununa bütünsel bir teorik yaklaşımla eğilmişlerdir. Marx'ın Kapital'de «ev işine», Manifesto'da kadın emekçilerin durumuna getirdiği açıklamalar, Engels'in Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni'nde, Bebel'in Kadın ve Sosyalizm'de, Lenin'in değişik araştırma ve kitapçıklarında kadın sorununa getirdikleri çözümlerler aydınlatıcıdır. Onları izleyen Clara Zetkin ve Alexandra Kollontai de kadın sorununu başlıbaşına bir inceleme konusu yapmışlardır. Ancak bu çalışmaların hiç birisinde kadın sorunu, «teorik bir kadın sorunsalına» oturtulmamıştır. Belki bu bakımdan en bütünsel yaklaşımın Kollontai tarafından geliştirilmiş olduğu söylenilebilir. Ancak, bizzat Kollontai «olayının» da tanıklık ettiği bir gelişme, ilk kurucuların başlattıkları teorik çalışmanın gelişip olgunlaşmasını engellemiştir. Marksist teori toplumu dönüştürmeyi varlığının nedeni gördüğünden daima devrimci pratikle içiçe bulunmuştur. Oysa 1917 Sovyet devriminin ardından işçi sınıfı hareketlerinin sürekli olarak uğradıkları yenilgiler, teorinin gelişmesine sekte vurmuştur. Sovyetlerde kadın sorununa ilişkin teori-pratik birliği içinde Kollontai'nin başlattığı deney de bir süre sonra baltalanmış ve giderek Kol-

lontai, yazıları SSCB'de okunmayan bir teorisyen olmuştur (Kollantai, Introd, s. 19, 20).

Son yıllarda ise (özellikle 70'lerde) Marksist teoride başlayan canlanışa paralel olarak kadın sorunu da, bu sorsal içinde yerini almaktadır. Bu yeniden gündeme gelişte kuşkusuz, tüm batılı kapitalist ülkelerde 1968'de Vietnam savaşına karşı çıkan gençliğin ve radikal azınlık gruplarının yükselen mücadelesiyle eşanlı ve içiçe gelişen «yeni feminizm» mücadelesi yani «kadınların özgürlük» ya da «kurtuluş» hareketlerinin önemli bir payı vardır. Burjuva ve küçük burjuva kadınları arasında başlayan bu hareket, Marksistleri, yeniden bu soruna eğilip ona sahip çıkmak üzere teorik çalışmalara hız vermeye yöneltmiştir.

Bugün için bu çalışmalar henüz bir teori bütünlüğüne varmış değildir. Değişik Marksist eğilimde gruplar, farklı çözümler yapmakta, kadının kurtuluşu için farklı çözümler önermekte ve giderek farklı mücadele stratejileri benimsemektedirler. Bununla birlikte hepsi Marksist teorinin esaslarından kalkan bu çözümlerler kadın sorununun değişik görünüşleri arasında karşılıklı belirlemeler aramaktadırlar. Bunların başlıcaları şunlardır:

— Kadının kapitalist sistemde ezilişi, kapitalist üretim ilişkilerinin belirlediği bir maddi tabandan kaynaklanmaktadır. Yani kadının ideolojik, politik bağımlılığı alt yapı tarafından belirlenir.

— Kadının ezilişinin temelinde, onun sosyal üretim sürecinden kopartılıp, esas olarak «üreticinin yeniden üretimiyle» görevlendirilmiş olması yani ailedeki özel işlevi yatar. Aile, pre-kapitalist tarım toplumlarında ekonomik üretim birimidir. Kapitalizmin üretim güçlerinde gerçekleştirdiği gelişme aileyi üretim birimi olmaktan çıkarmıştır. Fakat nükleer aile, değişen yapısına rağmen, kapitalist toplumda hem bir «tüketim birimi» hem bir «yeni üretim biridir». Her üretim tarzında şekil değiştirmesine rağmen, daima varolan aile, kadının doğurgan olması yüzünden, toplumsal bir işlev olan «üreme/yeniden

retme »işlevini onun üstlenmesine yolaçmaktadır. Bu durum kapitalizm sonrası toplumlarda da üretim araçlarının kamulatırılmasıyla otomatikman değimemekte, aile, «sosyalist» toplumlarda da «yeniden üretim birimi» olarak kalabilmektedir. (Kollantai, Introd. Rowbotham, O. Adamson ve diğerleri).

— Ancak kapitalist toplumlarda «ikinci sınıf vatan-da» olma durumu bütün kadınların ortak olarak paylaştıkları bir yazgı değil, özünde sınıfsal bir olaydır. Kadın sorununun yükünü asıl emekçi kadın çekmekle birlikte bu sorunun zlmemesinden zararı bir bütün olarak işçi sınıfı görmektedir.

— Kadının aslı görevinin ailesine karşı olmasını sağlamak üzere merkezinde «kutsal analık efsanesi» yer alan ideolojik bir yapı kurulmuştur. Felsefe, ahlak, din, eğitim, edebiyat ve iletişim aygıtları «kadının beikten mezara» kadar durumunu kabullenmesini sağlayan inançları yaratır, yayar. Bu nedenle kadının toplumsal (ekonomik ve sınıfsal) konumunun «ideolojik üst-belirlenmesinden» söz etmek mümkündür (Althusser).

— Nihayet devlet, yasaları ve baskı aygıtıyla kadının ezilmesini sürdüren ya da «sosyalizme geçiş aşamasında» onun kurtuluş koşullarını hazırlayacak olan mekanizmadır. Kapitalist toplumlarda, kadınlara hak eşitliği tanınma yolundadır. Ancak her hak, son rnekleri İtalya'da boşanma hakkında ve bütün ileri kapitalist toplumlarda «talep üzerine kürtaj» haklarında grldğu gibi, etin, zorlu, politik mücadelelerle elde edilmektedir. Öte yandan, politik haklar başta olmak üzere, bu hakların, fiilen kullanılmasında eşitsizlik sürmektedir. Bu bakımdan parlamenter demokrasilerde olduğu kadar açık şekilde değilse bile, «sosyalizme geçiş halinde bulunan toplumlarda» da kadının politikadan ve özellikle yukarı karar organlarından uzak kaldığı bir gerçektir.

O zaman öteki düzeylerle karşılıklı belirlenme ilişkileri gözardı edilmeksizin, iki açıdan özel bir önem taşıyan politika düzeyi üzerinde araştırmaları yoğunlatırmakta

yarar vardır. İlk olarak, herhangi bir toplumun kadına verdiği yeri en billurlaşmış şekilde yansıtan düzey politika düzeyidir. Gelişmiş kapitalist toplumların hiç birinde kadınlar üst karar organı olan parlamentoda % 5(1)'in üzerinde temsil edilmemektedirler. Bu olgu ile kadınların işgücünde azınlıkta (1/3) olmaları, sendikalarda eksik temsil edilmeleri, eğitim olanaklarından eşit şekilde yararlanmamaları arasında bağlantı vardır. Ama politika düzeyindeki durum, öteki düzeylerde katılma paylarının gösterdiği artışı göstermemektedir. İkinci olarak da politika düzeyi görece bağımsızlığı nedeniyle kadının kurtuluşunu sağlayacak tedbirlerin alınmasına olanak verdiğinden, büyük önem taşımaktadır. Devletin görece bağımsızlığının kadın sorunu açısından taşıdığı önemi gözler önüne sermekte en çarpıcı örneklerden birisi, 1917-1924 yıllarının «savaş komünizmi» döneminin deneylerinde bulunabilir. O dönemde Sovyet ekonomisi gerek yapısı, gerek savaştan gördüğü tahribat nedeniyle, «sosyalist topluma geçiş» olanak verecek üretim güçleri düzeyinde değildi. Buna karşılık, kadının kurtuluşunu sağlamaya dönük en cüretkâr girişimlerde bulunulan tarihi dönem de, bu dönemdi. Gerçi bu deney bir süre sonra terkedildi. Fakat bu, politik karar düzeyinde benimsenen devrimci bir tavrın, ekonomik düzeyden gelen engellere karşın ne kadar etkili olabileceğinin, bir kanıtıdır.

Engels klasik eserinde, kadın sorununun özünü şöyle saptamıştı: «Modern karı-koca ailesi, açık ya da gizli, kadının evcil köleliği üzerine kurulmuştur; ve modern top-

-
- (1) Bunun tek istisnası parlamentoda kadın temsilci oranının, % 17'ye ulaştığı Finlandiya'dır. Bu makalenin yaşlandığı verilen 1970'lerin başlarına aittir. 1970'lerin ikinci yarısında başta İskandinav ülkeleri olmak üzere, bütün gelişmiş batı ülkelerinde kadınların parlamentodaki temsilinde önemli sıçramalar gerçekleşmiştir. Bkz. Concel de l'Europe, *The Situation of Women in the political Process in Europe*, Strasbourg, 1984, ...II.)

lum sırf karı-koca ailelerinden —moleküller gibi— meydana gelen bir kütledir. Günümüzde erkek, çoğunlukla hiç değilse varlıklı sınıflarda, ailenin desteği olmak ve onu beslemek zorundadır; bu durum ona, hiç bir hukuki imtiyazla desteklenmeye muhtaç bulunmayan egemen bir otorite kazandırır. Aile içinde erkek burjuvadır; kadın proletarya rolünü oynar. Ama sanayi dünyasında proletaryayı ezen ekonomik baskının özgül karakteri, kendini bütün sertliğiyle, ancak kapitalist sınıfın bütün kanuni imtiyazları kaldırıldıktan ve iki sınıf arasında tam hukuki eşitlik kurulduktan sonra gösterir; demokratik cumhuriyet iki sınıf arasındaki karşıtlığı yok etmez, tersine bunlar arasındaki mücadelenin yapılacağı alanı ilk hazırlayan odur. Aynı şekilde, erkeğin kadın üzerindeki egemenliğinin özel karakteri, bu iki cins arasında gerçek bir toplumsal eşitlik kurmak zorunluluğu ve bunun tarzı, bütün bunlar, kendilerini ancak, erkekle kadın tamamen eşit hukuki haklara sahip oldukları zaman apaçık göstereceklerdir. O zaman görülecektir ki, kadının kurtuluşunun ilk şartı, bütün kadın cinsinin yeniden kamu işlerine dönmesidir ve bu şart karı-koca ailesinin, toplumun ekonomik birimi olarak ortadan kaldırılmasını gerektirir.» (Engels, Somer çevirisi s. 107).

Bu pasajda Engels kadın sorununun teorik esaslarını en açık şekilde ortaya koymakta: Kapitalist toplumda ailenin yeri, aile içerisinde kadının yeri, bunun sınıfsal ilişkilere olan paralelliği, çelişkinin en açık şekilde görülebilmesinin koşulları, kurtuluşun gerekli ve yeterli koşulları... Yine bu pasajda da ortaya atıldığı gibi, kadının «evcil köleliğinin» kırılması salt ekonomik düzeyde üretim ilişkilerinin değişmesiyle gerçekleşemez. Bu ilk şarttır (gerekli koşul). Bir başlangıçtır. Fakat asıl çelişki kadınların ve erkeklerin eşit haklara sahip oldukları zaman anlaşılacak, bilinçli kurtuluş mücadelesi ondan sonra verilecektir. Böyle bir bilinçlenme, ideolojik ve politik düzeylerin ön plana geçmesini gerektirir. Kadının kurtuluşu bilinçli bir poli-

тік mücadeleyle, «atavik ideolojik koşullandırmaların» kırılmasını gerektirir (yeterli koşul). (Kollontaj s. 132).

Demek ki politik düzeye ağırlık veren bir çözümleme yararlı ve gereklidir. Ancak politik-ideolojik mücadele stratejilerinin belirlenebilmesi için kadının köleleşmesinin maddi temellerinden hareket etmek de bir zorunluluktur.

KAPİTALİST ÜRETİM TARZI VE KADIN

Kapitalist toplumlarda, kadının üretim sürecindeki görelî yeri, sermayenin birikim düzeyine ve sınıf mücadelesinin yoğunluğuna göre toplumdan topluma ve zaman içerisinde değişecektir. Bu açıdan yapılacak çözümlemenin somut toplum düzeyinde ve tarihsel gelişmeyi izleyen bir çözümleme olması gerekir. Üretim tarzı çözümlemesi ise belirli bir soyutlama düzeyinde yapılma durumundadır. Bu nedenle burada tarihin evrim çizgisini izlemek yerine tam tersine, o üretim tarzının en ileri biçimi esas alınmalıdır. Marksist yöntemin doğru uygulanışı bunu gerektiriyor. Bu bakımdan kadının ezilen cins olmasına yolaçan maddî temeli saptamaya çalışırken kapitalist üretim tarzının gelişmiş kapitalist toplumlarda aldığı biçim esas alınacak. Az önce değindiğimiz Marksist teoride son yıllarda kadın sorunu çevresinde yoğunlaşan tartışmalarda da (özellikle İngiltere'de) aynı yöntem benimsenmektedir. Değişik Marksist gruplar (IMG, IS, RS, CSE vd.) Marx'ın Kapital'de yaptığı kapitalizm çözümlemesinden ve kavramlarından yola çıkmakla birlikte Marx'ı yorumlarken bu kavramlara değişen kritik önemler atfetmekte ve çoğu zaman birbirinden çok farklı noktalara varabilmektedirler. Bu tartışmalarda üzerinde en çok durulan kavramlar, 'ev-içi emeği', 'ev işinin meta yerine kullanım değeri üretme' özelliği, 'yedek işçi ordusu', 'kadın emeğinin üretim sürecinde daha fazla sömürülmesi' gibi kavramlardır.

Kapitalizm altında kadının özgül ezilme biçimi onun kapitalist toplumda ikili bir rol oynamasından kaynaklan-

maktadır. Ekonomik bakımdan sermayenin gereksinmelerine tabi durumda olan kadın hem «ev içi emekçisidir» ve bu açıdan «emek gücünün» korunması ve yetiştirilmesinden birinci derecede o sorumludur; hem de «yedek işçi ordusunu» besler. Bu yüzden de ekonominin gelişme devrelerinde ve savaş dönemlerinde (kendisine sağlanan asgari çocuk bakımı ve ev işinin toplumca üstlenilmesi kolaylıklarından yararlanarak) üretime katılır. Bu devreler son bulduğunda ise yeniden yedek orduya döner ya da part-time çalışma koşullarında üretimde kalır. Kadının bu ikili rolü, birbirlerini karşılıklı olarak belirleme, yeniden üretme durumundadır. Kadınlar, fabrika ve bürolarda çalıştıkları ölçüde, «sosyal emeğin» parçasıdırlar. Fakat evde harcadıkları emek de sermaye birikiminin bütünleyici bir unsurudur. Yani kadınların emeği, sermaye için hem son derece gereklidir, hem de sosyal üretim sürecinin dışındadır; özelleşmiş bir emektir.

Hemen belirtelim ki, kadının biri sosyal, diğeri özel, iki tür emek harcaması olgusu sadece kapitalist sisteme özgürdür. Kapitalizm öncesi üretim tarzlarında kadının evde gördüğü iş, özelleşmiş değildi; sosyal emeğin, sosyal üretimin bir parçasıydı. Engels kapitalist üretim tarzıyla daha önceki tarzlar arasındaki farkı şöyle anlatır: «Kadın-erkek arasında, daha önceki toplumsal durumlardan bize kalmış bulunan eşitsizlik, asla kadının ekonomik baskı altında oluşunun sebebi değil, sonucudur. Çocuklarıyla birlikte birçok evli çiftleri kapsayan eski komünist ev ekonomisinde kadınlara bırakılan ev yönetimi, tıpkı erkekler tarafından yiyecek sağlanması gibi toplumsal zorunluluk taşıyan bir kamu işiydi. Ataerkil aile ve ondan da çok monogamik bireysel aileyle birlikte herşey değişti. Ev yönetimi kamusal karakterini yitirdi. Bu iş artık toplumu ilgilendirmiyor; bir özel hizmet haline geldi; toplumsal üretime katılmaktan uzaklaştırılan kadın bir baş hizmetçi oldu.» (Engels, s. 106)

Kadın emeğinin nitelik değiştirip ikili bir yapı kazanması sınıflı toplumla başladı. Ev içindeki iş bölümünde bir

değişiklik olmamasına rağmen, evin dışında iş bölümünün değişmesi, 'ev işini' özel bir hizmet olmaya mahkum etti. (Engels, s. 227) Kapitalist üretim tarzında ise, kadın emeği, sosyal üretime girdiği zaman bile, doğrudan sosyal emek olma niteliğini yitirdi; ancak dolaylı olarak sosyal bir değer biçimi kazanır oldu. Ev işi de tamamiyle özel bir hizmet olarak kaldı.

Dolaylı olarak sosyal değer biçimi kazanmak kavramını açıklamak için meta üretiminin nasıl yapıldığına bakmak gerekir. Meta üretilen toplumlarda, kapitalizm öncesi toplumlardan farklı olarak insanların emeği doğrudan sosyal emek olmaktan çıkmıştır. Meta bir kullanım değeridir. somut emeğin ürettiği bir maldır. Kullanım değeri olarak metalar nitelikleri bakımından farklı olduklarından eşdeğer değildir. Bu farklılık olmasaydı mübadelenin anlamı kalmazdı. Metaların kullanım değerleri farklı olduğu gibi, onları üretmek için gereken emek de değişiktir. Fakat metalar mübadele edildiği zaman değerlerinin eşitlenmesi gerekir. Bu eşitleme yapıldığında, onların üretimi için gerekli olan emek de ortak niteliğine yani genel olarak insan emeğine indirgenir. Bu, değer yaratan emektir. Marx buna, soyut emek der.

Meta üretilen bir sistemde değişik insanların emekleri (somut emek) sosyal emek haline, kendisinin tam zıddı, yani soyut emek haline gelerek dönüşebilir. Öte yandan değer de ancak mübadele ile gerçekleşebilir. Metalar, metalararası bir nicel ilişkide, mübadele değerine dönüşürler. Aslında metaların mübadele değeri, üreticiler arasında mevcut olan sosyal bir ilişkinin dışsal görünümüdür. Yani mübadele değeri metalarda mevcut olan ortak değer bir ifadesidir. Bu açıklamalardan şu sonucu çıkartabiliriz. Kapitalizm öncesi, yani meta üretiminin yaygınlaşmadığı toplumlarda kadının evde harcadığı emek, doğrudan sosyal bir niteliğe sahipti. Kapitalist toplumda ise erkek ya da kadının somut emeğinin sosyal bir nitelik kazanması ancak üretilen malın bir meta niteliği yani mübadele değeri kazanması ile mümkündür. Bunu gerçekleştirmek için

de insanların emek piyasasına girmeleri ~~ve emek gücünü~~ rini kapitaliste satmaları, onun için ~~meta üretmeleri~~ ~~gerek~~ kir.

Şimdi bir de özelleşmiş emeğin (ev emeğinin) kapitalist üretimdeki yerine bakalım. Kapitalizmin tek ereği kapital birikimidir; yani değeri genişletmek için emek gücü satın almaktır. Kapitalist toplumda kullanım değeri üretimi, kapitalin birikme gereğine tabidir. Bunu sağlayan koşul, tarihsel olarak, emek-gücünün de bir meta haline gelmesidir. Çünkü emek-gücü, kendi sahip olduğundan fazla değer üretebilen tek metadır. Kapitalisti ilgilendiren şey de budur: Kapitalist kârının kaynağı olan artık değer emekçiden alınması yani, emekçinin sömürülmesi. Kapitalist, emek-gücünü bir meta haline getirdiğinde emekçiyi emek-gücünden ve emeğin ürününü emekçiden ayırır. Bu ayırım-sonunda kapitalist toplumda iki tür tüketim ortaya çıkar. Bireysel tüketim yani sosyal üretimin dışında ortaya çıkan tüketim ve üretken tüketim yani sosyal üretim içerisinde yapılan tüketim. Bu ayırımın önemi şuradadır ki, emekçinin emek-gücünün kapitalist tarafından satın alınması sonucu, bu emek-gücünün, kendinden daha fazla değer üretmesinden ötürü üretken tüketim yapılırken, diğer yandan da emekçinin emek-gücünün kapitalist tarafından kullanılan bölümünün yerine konulması gerekecektir ki burada, emekçinin bireysel tüketimi sözkonusudur.

Emekçinin bireysel tüketimi yani kendisini yenilemesi için gereken geçimlilik maddelerin hazırlanması, pişirilmesi, temizlik yapılması, çocukların bakımı vs. bir emek zamanını gerektirir. Burada **harcanan emek** ise değer-biçimi (mübadele değeri) kazanmayan somut bir emektir. Bu emeği işçi sınıfının kendisinin tahsis etmesi gerekir. Kapitalistin emek-gücünü yeniden satın alması ancak bu emek harcandığı takdirde mümkün olur. Yani kapitalistin kendini yeniden üretmesi, bu emeğin harcanmasına bağlıdır. Bu emeğin harcanması açısından ise kapitalist, işçi sınıfının kendisini yeniden üretme içgüdüsüne güvenir. İşte ev içi emeği, kapitalist toplumda, emekçinin emek-gücünü ye-

niden kazanması için gerekli olan kullanım-değerlerinin üretimiyle görevlendirilmiştir; bunun sorumluluğunu taşır. Ev emeği, özelleştirilmiş, bireysel bir emektir. Kapitalist üretim sürecinin dışında kalan, bu yüzden ne değer, ne de artık-değer üreten bir somut emektir. Eviçi emeğinin üretken ya da üretken olmayan emek olma sorununa verilmesi gereken doğru yanıt, bu gibi görünüyor.

Gerçekten, üretken emek, artık-değer üreten ve sermaye ile mübadele edilen emek; üretken olmayan emek de, artık-değer üretmeyen ama para karşılığı (gelir) satılan emektir. Örneğin hizmetçi, emeğini kapitaliste satarsa karşılığında para alır, ama sunduğu hizmet bireysel olarak (kapitalist tarafından) tüketilir, meta üretiminde kullanılmaz. Ev işi ise ne üretkendir ne de üretken olmayan emektir. Ev işi emekçinin hayatını idame ettirir; bu amaçla kullanım değeri üretir ve bu da bireysel olarak tüketilir. Bu nedenle ev işi sermayenin yeniden üretimi açısından son derece hayati ve elzem olan bir özel, somut emek biçimidir. Bunu kadın kendi şahsıyla öder; kadın emeği, toplumca ve dolayısıyla kapitalistçe «karşılıksız-bilabedel» olarak kullanılır. Ne emeğin fiyatına dahil olur ne de değer yaratımına girer.

Ev işi hiç bir değer üretmediği için (yani üretken emek olmadığı için) kapitalist, ev işinin sosyalleştirilmesine ilgi duymaz. Bu yüzden de kadınların hepsinin emekçi olarak sosyal üretime dahil olmaları halinde bile, ev işinin iş gü-nü bittikten sonra birisi tarafından (isterse erkek yapsın, ya da yardımcı olsun) yerine getirilmesi gerekir. Bu demektir ki, işçi sınıfı bir bütün olarak, ev işine emek tahsis etmek zorundadır. Yani, sermayenin bizatihi kendisi, ev işinin sosyalleştirilmesine mutlak bir sınır koyar. Bu durumda, kapitalist sistem altında ev işinin sosyalleştirilmesi mümkün olamayacağı gibi, aksine, sermaye ev işinin özel bir hizmet haline getirilişinin koşullarını da kendisi yaratır.(2)

(2) Bu sorun, teoride oldukça tartışmalıdır. Gerçekten de bir kısım Marksist; burada ifade edilen görüşü benim-

Öte yandan kadınların emeklerini ev işine ~~katkı~~ eden grup olarak görevlendirilmeleri, sosyal ~~üretimde~~ de ikinci planda bir yer tutmalarına yol açar. Ev işiyle sosyal üretimdeki rolleri birbirini karşılıklı olarak belirler. Sorunun bu yönüne kadının ekonomideki görelî yeri de diyebiliriz. Burada asıl belirleyici olan sermayenin birikim düzeyidir.

kadının özel bir biçimde ezilmesi olgusu sermayenin kadını sürekli olarak sömürölmeye hazır bir emek gücü olarak tutmasına bağlıdır. Kadının ev işini üstüne alıp, karşılıksız olarak yerine getirmesi yalnız ev işi alanında etki doğurmakla kalmaz; kadının, sermaye için ucuz, örgütlenmemiş bir emek kaynağı oluşturmasını da belirler.

Kapitalin amacı artık-değer birikimini sağlamaktır. Sermayenin üretkenliğini artıran itici güç budur. Üretken-

serken; evişinin özel bir emek olarak kalmasında kapitalist üretimin yeniden-üretimi açısından bir zorunluluk olduğunu savunur; bir bölümü de kapitalist üretim altında ev işinin bugün için sosyalleştirilmemiş olmasının, kapitalizmin bugün ulaştığı birikim düzeyi ve teknoloji yetersizliğinden kaynaklandığını, buna karşılık kapitalist ilişkilerin özünde böyle bir gereklilik bulunmadığını savunmaktadır. Birinci görüşü savunan Waly Seccombe (1975) kapitalizm kendini yeniden üretebildiği sürece, üç yönlü olan bu yeniden-üretim sorununun (üretim araçları; emek-gücü; kapitalist üretim ilişkisi) emek-gücünün yeniden üretimi bakımından 'en ekonomik olan çözüm', 'özel tüketimi' ve dolayısıyla 'özel ev işi'ni gerektireceğini savunur. O. Adamson ve arkadaşları da (1976) kapitalist üretimin gelişme yasasına bağlı olarak, bünyesinde taşıdığı yedek işçi ordusu ve kadın emeğinin burada oynadığı rol bakımından kapitalist üretimin, 'ev işini' özel bir emek olarak yaşatmasında bir kaçınılmazlık bulmaktadır. Buna karşılık Harrison (1974) ve Gardiner (1975) kapitalizmin, ev işini sosyalleştirebileceğini, zaten sosyalleştirme yolunda olduğunu, ancak bugünkü birikim ve teknoloji düzeyinde bunu tümüyle gerçekleştiremediğini; bu yüzden de, ideolojik yeniden-üretimle, kadınları, 'ev işinde' tutma yoluna gittiğini savunmaktadır.

lik ise mutlak ya da görelî olarak artırılabilir. Mutlak artık-değeri artırmak, emek yoğunluğunu artırmanın sınırları (fizik ve sosyal) yüzünden olanaksız olduğundan, sermaye işçinin kendisi ve ailesi için çalışması gereken süreyi kısma yoluna gider, yani sermayenin organik bileşimini artırır. Üretkenlik artışı ise, artan üretim araçlarının daha az işçi tarafından çalıştırılması demektir. Böylece yedek işçi ordusu yaratılmış olur.

Yedek işçi ordusu her an sermaye tarafından sömürülmeye hazır tutulan emekçileri kapsar; büyüklüğü, sermayenin birikim oranına bağlıdır. Durgunluk ve ortalama kârlılık dönemlerinde bu yedek ordu büyür, işçi sınıfı doğrudan işsizlik baskısı altında kalır, gelişme zamanlarında ise, işçi sınıfının taleplerini kısıtlar. Yani yedek ordu aslında emek arz ve talebini düzenleyen temel araçtır.

Kadınlar, bu yedek ordunun parçasıdırlar. Kapitalist gelişmenin ilk aşamalarında makina kullanılmaya başlanması kadın ve çocukların da üretime katılmalarını mümkün kıldı ve bu girişle, işçi sınıfının emek-gücü toplu olarak ucuzladı. Böylece, kadınlar «evcil köleliğin» yanısıra, ücretli emekçiliğe de geçtiler.

Bilindiği gibi kapitalist krizlerin çözülmesinde yedek ordunun önemli bir rolü vardır. Kâr oranının düşme yasası, kapitalist krizlere, o da kapitalin giderek yoğunlaşmasına yol açar; kârlılığı arttırmak için, ücretleri emek-gücünün değerinin altına düşürmek bakımından ise yedek ordunun varlığı önemlidir. Yedek ordu ne kadar genişse, kapitalin, işçi sınıfını baskı altında tutma olanağı da o kadar yükselir. Demek ki kadınların yedek orduyu besleme eğilimleri işçi sınıfını bir bütün olarak olumsuz etkiler. Birikim sürecinin farklı aşamalarında sermayenin talepleri değişir, fakat genel olarak kadınlar evcil köleliklerinden dolayı yedek orduya ilişkin bu taleplere çok daha kolay ayak uydururlar. Gerektiği zaman üretime çağrılmak üzere evde bekler, birikim yavaşladığı veya durduğu zamanlarda ise gerisin geriye eve gönderilirler.

Öte yandan kadınlar iş gücüne daima erkeklerden

daha düşük ücretlerle girer, bu yüzden de bazan erkeklerin işsiz kaldıkları zamanlarda bile çalışmaya devam ederler. Sermaye bu yedek orduyu kullanma yeteneğine sahip olduğunu genellikle savaş dönemlerinde göstermiştir. Gerek Birinci gerek İkinci Dünya savaşları, savaş için cepheye gönderilen erkeklerin yerine kadınların yoğun biçimde işe alındıkları devrelerdir. Ancak bu dönemlerde bile, kadınlar erkeklerden daha düşük ücretle çalışmış ve daha az örgütlü bir iş gücü meydana getirmişlerdir. Genellikle kadınların ücretleri, erkeklerin ücretlerinin 1/3'ü düzeyinde kalmıştır. Kadın ücretleri ancak İkinci Dünya Savaşı sonunda, 1944'de erkek ücretlerinin yarısı düzeyine yükselmiştir. Kadınlar, daha az örgütlü olmaları nedeniyle, yalnız daha düşük ücret almakla kalmamış, daha ağır şartlarla daha uzun süre çalıştırılmışlardır. Örneğin 1930'larda İngiltere'de erkekler için geçerli olan 48 saat/iş haftasına karşılık kadınlar tekstilde 55 saat/hafta, tekstil dışı sektörlerde 60 saat/hafta çalışmaktaydılar. (O. Adamson ve diğer, s. 21) Her iki savaş döneminde de kadınların üretim sürecine yoğun biçimde girmeleri esas olarak evli ve çocuklu kadınların mobilizasyonu anlamına gelmiştir. Bu yüzden devlet, kadının görevi olan ev işini bir ölçüde üstlenmek zorunda kalmıştır. Örneğin İngiltere'de 1941'de 118 tane çocuk yuvası var iken bunların sayısı 1945'de 1559'a yükselmiş ve 71.806 çocuğa bakılabilen bir kapasiteye ulaşmıştır. (O. Adamson ve diğer, s. 24) Savaş sonunda ise bu yuva ve kreşler kapatıldı, çocuklara okullarda verilmekte olan süt, yemek gibi hizmetler ortadan kaldırıldı.

Savaş sonrası dönem, kapitalin gelişme devresi oldu; savaşla birlikte ekonomiye dahil olan, ucuz emek gücüyle savaş ekonomilerini çeviren ve savaşın hemen ertesinde gerek kalmadığı için evlerine geri gönderilen kadın emek-gücüne, yeniden başvuruldu. Hatta bu dönemde, bazı sermaye birikim devrelerinde görülen, kadınlar arasında işçileşmenin daha hızlı olması eğilimi ortaya çıktı. Özellikle evli kadınlar, savaş sonrası dönemde işgücüne en hızlı katılan emek kategorisini meydana getirdiler. Örneğin İngil-

tere'de evli kadınların tüm kadın emeği içerisindeki oranları, 1931'de % 10, ve 1951'de % 22 iken 1971'de bu oran % 42'ye ulaşmıştı.

Ancak sermayenin, tarihindeki bu en büyük genişleme devresinde bile, kadınların sosyal üretim sürecine erkeklerle eşit biçimde katılmalarını mümkün kılan tedbirler — esas olarak çocuk bakımı için yuva ve kreşler açılması — alınmadığı ya da alınmadığı görüldü. Bu nedenledir ki bu son dönemde geçici değil, kalıcı bir biçimde ekonomiye giren kadınların, sosyal üretim sürecindeki ikincil konumları gözle görülür bir duruma geldi. Gerçekten de bu dönemde teknolojide gerçekleştirilen ilerlemelerle, kadının ev işinde emek tasarrufu sağlamasına olanak veren araçların üretilmesi yaygınlaşmış ve işçi sınıfına da sunulmaya başlamıştı, ama ev işi özel ve kadının karşılıksız olarak yüklenmesi gereken bir iş olma niteliğini yitirmedi. Çocukların bakımı için alınması gereken tedbirlerin alınmaması yüzünden de kadın emeği iş piyasasına özellikle part-time koşullarda girmek zorunda kaldı. 1974'de İngiltere'de işgücündeki 8.833 milyon kadından 3.421 milyonu part-time çalışıyordu.

Sermaye açısından part-time çalışmasının en büyük avantajı, sermaye ve/veya devlet tarafından, kadının üretime katılmasının asgari koşulu olan çocuk yuvaları ve kreşlere yatırım yapılmaksızın kadını işgücüne katma olanağı getirmesidir. Tek tek kapitalistler açısından olaya bakıldığında part-time çalışan kadının verimliliği daha yüksektir. Ekonominin tümü açısından da İngiltere'de part-time çalışmanın, üretkenliği % 2.7'den % 3.2'ye arttırdığı hesaplanmıştır. Buna karşılık part-time çalışanlar özellikle kötü örgütlenmiş bir emekçi kategorisidir. Hafta tatili, ücretli yıllık izin gibi devamlı çalışanlara tanınan haklardan yararlanmazlar, işte ilerleme olanakları yoktur, işe alınma ve işten çıkarılmada büyük bir esneklik gösterirler. İşte bu nedenlerle ki part-time çalışan kadın emeği, kapitalizm için yapısal bir gereklilik halini almıştır. Öyle ki 1973-1974 rakamlarıyla, İngiltere'de part-time çalışan kadınların sa-

yılları, 258.000 artarken, devamlı çalışan kadınların sayılarında 29.000, erkeklerinkinde 138.000'lik azalma görülmüştür. (O. Adamson ve diğer. s. 20)

Oysa kadınların part-time çalışmaları, onların eşit işe, eşit ücret taleplerinin gerçekleşmesini olanaksız kılan temel etkenlerden biridir. Hatta bazı yorumculara göre (Financial Times, Eylül 1976) eşit işe eşit ücret yasasının İngiltere'de kabulü, bu ülkede part-time uygulamasına geçilmesini hızlandırmıştır.

Nitekim, kadın ve erkeklerin ortalama ücretlerine baktığında arada önemli farklar bulunduğu görülmektedir. İngiltere'de vasıfsız kadın işçilerin haftalık ücretlerinin vasıfsız erkek işçilerin ücretlerine oranı aşağıdaki seyri izlemiştir:

1950	1955	1965	1970	1974	1975
% 58.7	% 51.7	% 49.0	% 49.9	% 55.5	% 57.4

ABD'de de 1970'te full-time çalışan işçilerin yıllık median ücretleri şu farklılaşmayı göstermektedir:

Beyaz erkek işçi	7.396 \$
Siyah erkek işçi	4.777 \$
Beyaz kadın işçi	4.279 \$
Siyah kadın işçi	3.194 \$

Buna göre beyaz kadınların ücretlerinin beyaz erkeklerin ücretlerine oranı % 57.8, siyah kadınların ücretlerinin, siyah erkeklerin ücretlerine oranı % 66.8, beyaz kadınların ücretlerinin siyah erkeklerinkine oranı % 89.5 ve erkekler arasındaki ücret oranı da % 64.6'dır. (Amudsen, s. 32) Yine ABD için Grace Hutchins'in yaptığı bir hesaplama göre 1950 yılında imalat kesiminde, sermayenin kadın işçiye ödediği düşük ücretten elde ettiği toplam kazanç 5.4 milyar dolara ulaşmaktaydı. (Amudsen, s. 59) (3).

(3) 1950, Amerikan ekonomisinde, kadın emek gücünün düşük olduğu bir yıldır. 1950-77 arası dönem için bu hesaplama yeniden yapılacak olsa, kuşkusuz ücret farkla-

Türkiye'de de kadın ve erkek ücretleri arasında benzer farklar görülmektedir:

Faaliyet Kolu	Kamu kesimi	Özel kesim
Gıda	% 82	% 72
Dokuma	% 93	% 80
Basın-yayın	% 71	% 68
Ecza-kimyevi madde	% 91	% 68
Madeni eşya	% 90	% 71

(Evinç Dinçer'in hesaplamaları, zikreden TİB s. 62)

Gündelik kazanç farklarına bakıldığında ise yıllar itibariyle:

1967 % 81.4

1968 % 81.7

1970 % 91.8

1972 % 85.2 oranlarında bir farklılaşma olduğu görülmektedir. (SSK istatistikleri, TİB s. 62)

Görüldüğü gibi, kadınların part-time uygulamasına girme eğilimlerinin daha düşük olduğu bir ülke olan Türkiye'de kadın ücretlerinin erkek ücretlerine oranları, İngiltere ve ABD'den daha yüksektir, fakat farklar yerleşik, yapısal bir karakter göstermektedir. Bu farklılaşma genel olarak kadınların daha az vasıflı ve daha az örgütlü oluşlarının yanı sıra, ekonomide bazı sektörlerde yığılmalarından doğmaktadır. Kadınların yoğun olarak girdikleri sektörlerin özellikleri ve ayrıca kadınlara atfedilen, üretkenlik düşüklüğü, işi aksatma (absenteizm) gibi bazı eğilimlerin yanı sıra, bazı işyerlerinde sermaye tarafından kurul-

rından sermayedarın sağladığı ek kazanç çok daha yüksek ölçeklerde olacaktır. Kadın emek-gücünde 1950-68 döneminde % 10 bir artış ortaya çıkmış; 20-64 yaşları arasındaki çalışan kadınların oranı % 31.8'den % 41.6'ya yükselmiştir. (M. ve J. Rowntree, s. 27)

muş bulunan kreş v.s. yatırımları, bu ücret farklılaşmasını mazur gösterici gerekçeler arasında sayılmaktadır.

Değişik ülkelerde kadınların yoğun biçimde girdikleri sektörler genellikle aynıdır: Hizmetler ve imalât kesiminde dokuma, konfeksiyon, gıda, tütün gibi sektörler.

Örneğin İngiltere'de, 1974'de çalışanların % 40'ını oluşturan kadınların, en yoğun oldukları (çalışanların 2/3) sektör, hizmetlerdi. Sanayide ise kadınların, çalışanların % 72'sini oluşturdukları tek sektör deri, ayakkabı ve konfeksiyon, bu oranın % 46'ya vardığı sektör ise dokumaydı. Hizmetler sektöründe kadınların en yoğun olarak çalıştıkları kesimler eğitim (% 76), sağlık (% 69), turizm (% 67) ve ticaret (% 55) idi. (Adamson ve diğer. s. 28)

Türkiye'de kadınların işteki yere göre dağılımı şöyledir:

	1968	1969
Ücretli	% 15.8	% 3.5
İşveren	2.0	2.0
Kendi hesabına	6.9	5.4
Aile işçisi	46.7	39.9
İşsiz	8.5	17.5
Toplam	14.9	12.5

Faaliyet kollarına göre ise:

	1968	1969
Tarım, orman	30.9	25.1
Maden	2.1	1.8
İnşaat	0.3	0.5
İmalât	16.3	12.5
Elektrik, gaz	3.7	6.7
Ulaştırma, haberleşme	2.5	2.9
Hizmetler	17.3	15.8
Belirsiz	3.9	4.2
Toplam	14.9	12.5

Kadın emeğine ilişkin rakamları arttırmak planaklıdır; ama gerekli değildir. Çünkü bu rakamlar, başta kurulan teorik çerçeveye uyum halindedir. Kadın emeğinin kullanılış koşullarını, farklı kapital birikim düzeylerinde kadın emeğinin görelî yerine ilişkin bulguların ışığında şu dört noktada toplamak mümkündür:

— Ev işi ve özellikle çocuk bakımı, yetiştirilmesi kadınlarla düşen bir sorumluluktur ve kadınlar bu toplumsal hizmeti karşılıksız olarak yerine getirmektedirler.

— Kadın emeğinin, sosyal üretim sürecinin dışında tutulan bu önemli bölümü, onu sermayenin ihtiyaçlarına göre kullanılan yedek işçi ordusunu besleyen temel unsur yapmaktadır.

— Kadınlar ucuz emek kaynağıdır. Bu bakımdan durumları kapitalist ülkelerin, gelişmemiş ülkelere getirdikleri yabancı işçilerin durumlarına benzemektedir. (ABD’de kadınlar için «son göç dalgası» deyiimi kullanılmakta)

— İşçi sınıfı içerisinde kadın ve erkek emeğinin tabii olduğu farklı çalışma koşulları, işçi sınıfını bölücü bir etki yapmaktadır.

Bu koşullardan her birisi ve hepsi, sermayenin kadın emeğini özel olarak sömürmek üzere başvurduğu, ekonomi politikalarının ürünüdür. Ancak, kadın emeğinin tabii olduğu bu daha fazla sömürölme olgusundan bir cins grubu olarak kadınlar kadar, bir bütün olarak işçi sınıfı da zarar görmektedir.

TOPLUM İÇİNDE KADIN

Kadının ekonomik tabanda belirlenen sömürölme ve ezilme olgusu, esas olarak diğer toplumsal ilişki düzeylerine de yansımaktadır. Bu açıdan ilk olarak, sınıfsal bakımdan kadınların konumunun nasıl farklılaştığına bakmak gerekir. Ancak, bu alanda tam anlamıyla kavramsal bir anarşi hüküm sürmekte. Kadınların bir ‘cins grubu’

olarak özel biçimde sömürülen, ezilen bir toplum katını oluşturduğunu saptayan birçok araştırmacı, çözümlemelerinde kadınlardan, bir 'sınıf', 'kast', 'alttabaka', 'marjinal grup', 'azınlık grubu', 'ezilen cins' gibi farklı kavramlarla söz etmektedirler. Burada her kavramın tek tek eleştirisini yapmak niyetinde değilim. Çünkü bunlarla ilgili olarak genel birkaç eleştiri yaparak da soruna açıklık getirmek bana mümkün görünüyor. Gerçekten de bu kavramlardan her birisi bilimsel bakımdan oldukça kesin şekilde tanımlanmış ve dolayısıyla tekabül ettikleri olay dizileri oldukça kesin şekilde belirlenmiş kavramlar oldukları halde, kadınlarla ilgili olarak kullanıldıkları zaman, kavramın bilimsel ve kesin tanımı değildir esas alınan; kavram benzeti (analoji) yöntemiyle kadınlara uygulanmaya çalışılmaktadır. İkinci olarak kadınlar yukarıda sayılan gruplardan birisine toplu olarak dahil edildiklerinde, onlara göre, ayrıcalıklı bir durumda bulunan tüm erkekler de yine aralarında hiç bir farklılaşma gözetilmeksizin, topluca «hâkim sınıf», «hakim zümre», «üst-tabaka», «şöven erkek soyu» olarak nitelenmekte ve buradan, asıl çelişkinin erkekler ve kadınlar arasında olduğu, bu çelişkinin uzlaşmaz bir savaş görünümü kazandığı gibi sonuçlar çıkarılmaktadır. Üçüncü olarak bu kavramlar, toplumun yapısı kadar, tarihsel gelişmeleri de gözönünde bulundurulmadan kullanılmaktadır; yani a-sosyolojik oldukları kadar, a-historiktirler. Bu eleştirileri birkaç örnekle somutlaştırmaya çalışalım: Örneğin, özellikle Amerikan toplum bilimcileri arasında yaygın olan kadınları bir azınlık grubu olarak nitelendirme eğilimi somut gerçeklerle çelişmektedir. Çoğu toplumda kadınlar toplum nüfusunun yarısını hatta birçok yaşlı toplumda yarıdan fazlasını oluştururlarken nasıl olur da «azınlık gruptan» söz edilebilir. Bu ancak bir 'metafor' olabilir; bilimsel bir kavram olamaz. Kaldı ki aralarındaki benzerliklere rağmen, azınlık gruplarının ezilmelerinin maddi tabanı kadınların ezilmesinin maddi tabanından farklı olduğu gibi, kurtuluş stratejileri ve dolayısıyla mücadele sırasındaki ittifakları da farklı olacaktır. Aynı şe-

kilde kadınların ayrı bir sınıf oluşturduğu iddiası da gerçeğe uymaz. Sınıflı toplumlarda kadınlar, kendi sınıfları içerisinde erkeklerle eşit statüde yaşamaları bile her sınıftan kadın, kendi sınıfının ayrıcalıklarını ve ezikliklerini o sınıftan erkeklerle paylaşır. Örneğin burjuva kadınları, kadının ezilişinin maddi temellerden biri olan 'ev işi yükümlülüğünü, kendileri taşımamakta, hizmetçilere, dadılarına, yani işçi kadınlara devretmektedirler. Bu durumda onların işçi sınıfından kadınlarla ortak olan çıkarları, kendi sınıflarından olan erkeklerle olan ortak çıkarlarının yanında sınırlı kalır. Aynı şey kast çözümlemesi için de geçerlidir.

Kadınların daima, tarihin her döneminde ezilen bir grup oldukları savı da geçerli değildir. Engels'in klasik çalışmasının amacı, kadının ezilişinin doğal değil, tarihsel bir olay olduğunu ortaya koymaktadır. Engels'in tezini dayandırdığı Morgan ve Bachofen gibi antropologlar ve sonradan onların bulgularını doğrulayan kanıtlar toplayan J.J. Briffalt gibi daha yakın dönem antropologlarının araştırmalarıyla biliniyor ki insanlık tarihinde kadının «ezilen cins» olmaya başlaması hayli yeni (hatta yakın tarihe ait) bir olaydır. M.Ö. 5000 civarında, o zamana kadar yavaş yavaş bazı değişikliklerle gelen ve Engels'in Morgan'ı izleyerek «primitif komünizm» diye adlandırdığı toplum yapısında, üretim güçlerinin artışıyla birlikte, yani avcılık ve toplayıcılıktan çobanlık ve yerleşik tarıma geçişle paralel olarak meydana gelen, özel mülkiyetin, ataerkil ailenin, sınıfların ve devletin ortaya çıkmasıyla sonuçlanan değişiklikler, kadının statüsünde köklü bir değişiklik yaratmıştır. Daha önceleri «matriarka» (anaerkil aile) denilen bir aile tipi mevcuttu ve bu toplumlarda kadın, toplum yaşantısına erkekle eşit haklar ve sorumluluklarla katılmakta idi. Üstelik soyun devamında ancak kadının rolü bilindiğinden, özel bir saygınlığa da sahip bulunuyordu. Ayrıca kadınlar üretim süreci içerisindeki rolleri nedeniyle, toplumun örgütlenmesi ve gelişmesi yönünden önemli katkılarda da bulunmuşlardı. (Reed, s. 20) Kadınların bu top-

lum yapısında saygın bir yerleri vardı ama, matriarka hiç bir zaman kadın egemenliği üzerine kurulmuş bir toplum değildi. Sosyal dayanışmanın temelinde 'kardeşlik' yatıyordu.

Engels'in deyişiyle, «analık hukukunun yıkılışı kadın cinsinin büyük tarihi yenilgisi oldu; evde bile idareyi elde tutan erkek oldu; kadın aşağılandı, köleleşti ve erkeğin keyif ve çocuk doğurma aleti haline geldi. Kadının özellikle Yunanlıların kahramanlık çağında, sonradan da klasik çağda görünen bu aşağılanmış durumu, giderek süslendi, püslendi, aldatıcı görünümlere sokuldu, bazan yumuşak biçimler altında saklandı ama asla ortadan kalkmadı.» (Engels, s. 84-85)

Demek ki kadının ezilmesi sınıflı toplumlarla başladı, ama buradan kadının ayrı bir sınıf haline geldiği sonucu çıkmaz; kadın her sınıflı toplum tipinde içine doğduğu sınıfın ayrıcalık ya da yoksunluklarını en net, en 'billurlaşmış' biçimde yaşayan cinsi oluşturdu.

Nasıl işçi sınıfı kapitalist sistem altında 'sömürülüyor' ve işçi kadın, sınıfının özel biçimde sömürülen bir kesimini oluşturuyorsa, aynı şekilde burjuva sınıfında kadın, 'üretici olmayan', 'çalışmayan' bu sınıfın, aylaklığını en açık şekilde gözler önüne seren kesimini oluşturuyor. Burjuva kadını «bir süs bebeğidir» (İbsen). Burjuvazinin kendi kurduğu toplum düzenini meşrulaştırıcı ideolojinin, aileye ilişkin değer yargısı, «kadının evinin kadını, çocuğunun anası» olması gerektiği yolundayken, burjuva toplumunda bu norma en az uyma durumunda olan kadın da burjuva kadınıdır. Ev işi için tuttuğu hizmetçi, çocuğunun bakımı için tuttuğu dadı, mürebbiye ve özel okullarıyla...

Bu nedenlerle, kadınların toplum içerisindeki statülerini belirlemek için bizce kullanılması en 'az yanıltıcı' kavram, 'ezilen cins' kavramıdır. Marksist çözümlemelerde başvurulan bu kavram, burjuva düşünürleri tarafından da kullanılmaktadır. Simone de Beauvoir'ın kavramsallaştırmasında kadın, «ikinci cins»tir. Ancak, kavramın toplu-

mun sınıf yapısı içerisinde ele alınması ve her sınıfta kadının ezilişinin özgöl yanlarının araştırılması gerekir.

POLİTİKA DÜZEYİNDEKİ KADIN

Kadınların «ezilen cins» olmalarını üst-yapıda en tartışma götürmez biçimde yansıtan düzey politika düzeyidir. Toplum düzeninin korunması ya da değiştirilmesi amacıyla iktidar çevresinde verilen mücadelede kadınların rolü oldukça sınırlıdır. Bu bakımdan feodalite ya da mutlak krallıklar döneminde en üst yönetim kademelerine bazı çok dirayetli kadınların geçmiş olması bu genel eğilimin ancak bir istisnası ve özünde bir kast olayıdır. Nitekim günümüzde, Hindistan ve Sri Lanka gibi ülkelerde başbakanlık mevkiine gelmiş bir-iki kadının politik ağırlıkları da mensub oldukları Brahman kastının politikadaki ağırlığının bir devamıdır. Öte yandan örneğin bir Sandra C. Danfort'un «Osmanlı Devleti'nde kadınların politikadaki (harem) ağırlıkları, modern dönem Türkiye'sinden daha fazladır» şeklindeki tezi de yine değişik toplumların yapılarını ve devlet biçimlerini birbirinden ayırmadan yapılan yanıltıcı bir yorumun ürünüdür.

Kadınların politika mücadelesindeki geri durumları gerek hakim sınıflar gerek ezilen sınıflar açısından doğrudur. Bu olayı, hakim sınıfın «hegemonyasal» nitelik kazanan ideolojisinden soyutlayarak ele almak olanaksızdır. Politika düzeyi analitik olarak ideolojiden ayrılrsa da kimin, ne uğurda politik mücadeleye katıldığı, politikanın alanı, sınırları, araçları, meşruluğu v.b. gibi ideolojik unsurlar ve değerler tarafından belirlendiği ölçüde, ideoloji düzeyinden bağımsız olarak ele alınamaz. Fransa'da kısa bir süre önce yapılmış bulunan «kadın imgesi» konulu bir antropolojik araştırma, kadının toplumdaki asıl yerinin evi, ailesi olduğu; toplum yaşantısına, kamu hayatına ve özellikle politikaya katılmaması gerektiği, bunların erkeklerle özgü faaliyetler olduğu yolundaki yaygın inanışın

birinci derecede burjuva kadınları, onlara çok yakın bir oranda da işçi sınıfından kadınlar tarafından benimsendiğini ortaya çıkarmıştır. (P.H. Chombard de Lauwe, s. 191) Bu, burjuvazinin gerek tarih içerisinde eskiliği, gerekse toplum içindeki iktidar yapısında sahip olduğu yer ile açıklanmaktadır. Yani burjuvazi, politik iktidarını asıl, ideolojik düzeyde, sivil toplumda hegemonyasını kurmakla perçinlemektedir.

Tarih içerisinde kadınların ancak devrimler ve ayaklanmalar gibi toplumu temelinden sarsan büyük toplum hareketleri sırasında siyasal mücadeleye taraf oldukları görülmüştür. Ancak bu hareketleri izleyen stabilizasyon ya da restorasyon dönemlerinde politik bir güç olmaktan çıkmışlardır. Kadınların kendileriyle ilgili hak talepleri etrafında katıldıkları siyasal mücadeleler, burjuvazinin iktidar mücadelesine paralel bir gelişme izlemiştir. 1789 Devrimi ile birlikte kadınların kitle olarak tarih sahnesine çıktıkları görülür. 1791'de Olympe de Gouges, yeni kabul edilmiş bulunan 'insan hakları beyannamesi'nin kadınları da içine alacak şekilde genişletilmesi talebini dile getiren bir 'kadın hakları ve yurttaşlık beyannamesi'ni siyasi yetkililere sunuyordu. Ünlü, «giyotine gtime hakkı kadınlara tanınıyorsa, oy verme hakkı da tanınmalıdır» sözü ve yergisi de onundur. Ne yazık ki, de Gouges kadınlar için politik haklar elde edemedi giyotinde can verdi. Ve tarihte ilk 'feminist' siyasi eylem diyebileceğimiz bu hareket, devrim sırasında özellikle basında ve klüplerde çok yoğun bir siyasi mücadele verilmesine rağmen, hiç bir sonuç sağlayamadan ezildi. 1793 Anayasası ile kadın kulüpleri kapatıldı. I. Napolyon devrinde kabul edilen Medeni Kanun'un 312. maddesi ise, «kadının kocasına boyun eğme yükümlülüğü» bulunduğunu tescil ediyordu.

Albert Brimo'nun dediği gibi, «19. yüzyıl boyunca kadınların hareketi, 'feminizm' ancak devrimci olabilirdi.» Nitekim, bu yüzyıl boyunca gelişen devrimci hareketlere kadınların yoğun biçimde katıldıkları görüldü. Özellikle 1848 devrimleri ve 1870 Paris Komünü'nde, Flora Tristan ve

Louise Michel gibi kadınlar devrimci önderler arasında sivrildiler. Kadın haklarının savunuculuğunu bu yüzyılda sosyalistler üstlendiler. Gerçi, ütöistler arasında kadın haklarına karşı olanlar da vardı. Örneğin Proudhon, sosyalizmin emek kadar, burjuva toplumunda yozlaştırılan evlilik kurumunun da kurtuluşunu sağlama durumunda olduğu gerekçesiyle evlilik adına, kadının özgürleşmesine karşı çıkmaktaydı. Ancak Saint-Simon, Fourier, Leroux, feminizmin sosyalizmin ayrılmaz bir parçası olduğunu savundular. Sonradan bu tezi bilimsel sosyalistler devraldılar.

Ancak, Gramsci'nin çok doğru olarak teşhis ettiğı gibi burjuvazinin toplum üzerinde hegemonyasını gerçek anlamda kurma tarihi olan 1871'de, Komün'ün yenilgisinden sonra sosyalizm ve feminizm mücadeleleri arasında bir ayrılık ortaya çıkmaya başladı. O dönemin en gelişmiş kapitalist ülkeleri olan ABD, İngiltere ve Fransa'da sosyalistler, feminizmin öncülüğünü, burjuva feministlerine kaptırırken 19. yüzyılın son on yılı ile 20. yüzyılın ilk çeyreğı boyunca militan kadın hareketlerinin çekirdeğini «süfrajeter»ler, yani kadınların oy hakkı için mücadele yürütenler oluşturdu. Buna karşılık, Almanya'da SPD, Gotha programında kabul edilen esaslar çerçevesinde kadının kurtuluş mücadelesini sosyalizm mücadelesi içerisinde çözümlerken, asıl devrimci kadın hareketleri doğuda, Rusya'da gelişmekteydi. SDP'de Clara Zetkin, Rusya'da Aleksandra Kollontai sosyalizm ve feminizm mücadelesini birlikte sürdüren önderlerin başında geliyorlardı.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde kadınların yer yer şiddet olaylarına yönelen süfrajeter hareketi genellikle küçük burjuva kökenden gelen, eğitim görmüş, çalışma hayatına atılmış, kariyer sahibi kadınların başlattığı bir hareketti. İngiltere'deki süfrajeter hareketin önderleri olan Pankhurst'lerden, anne ve kızlarından biri Bağımsız İşçi Partisi (radikal) çizgisindeydiler. Sylvia Pankhurst ise, kadın hareketinin işçi sınıfı kadınlarının desteğı olmadan başarı kazanamayacağı görüşünden hareketle giderek sosyalist çiz-

giye kaydı. (Rowbothams, s. 131. Adamson s 35-37 Görüldüğü gibi sufrajet hareket esas olarak küçük burjuva aydın kadınların hareketiydi; sosyalistlerin kısmi desteğini sağlıyordu. Fakat 1914, yani Birinci Dünya Savaşı'nın başlama yılı, sosyalistlerle feministler arasındaki bu ittifakın bozulduğu yıl oldu. Sufrajetlere göre kadınların siyasal haklarının elde edilmesi için savaş bulunmaz bir fırsattı; savaş hükümetlerini desteklemek ve savaş boyunca, yer yer hükümetleri zor durumda bırakmış olan siyasi mücadelelerine ara vermek karşılığında, savaş sonunda haklarını garantilemeyi tercih ettiler. Sosyalistler ise savaşa karşı bir tavır almışlardı.

1917'den sonra feminist burjuva hareket ile sosyalist kadın hareketi arasındaki kırılma, tam bir kopmaya dönüştü. Feminizm bu tarihten sonra devrimci niteliğini yitirdi; parlamenterizmin gereği olan oy hakkının kadınlara da tanınmasıyla ilk mücadele dönemi kapandı

Bolşevik devriminde kadınlar çok önemli bir rol oynamışlardı. 23 Şubat'ta Evrensel Kadın Günü nedeniyle kadınlar barışçı bir gösteri düzenleme kararı aldılar. Tüm örgütlü grupların ve bu arada bolşeviklerin, provokasyon endişesiyle karşı çıkmalarına rağmen bu gösteri yapıldı ve kadınlar greve gittiler; bu harekete yiyecek kıtlığı ve hayat pahalılığının sokaklara döktüğü küçük burjuva ev kadınları ve işçi sınıfından erkekler de katılmıştı. L. Trotsky, «O sırada o günün devrimin ilk günü olacağının kimse farkında değildi» der. Böylece devrim sürecini başlatan kitle hareketlerinden birini kadınlar başlatmış oluyordu. (Rowbothams, 131) Mücadele burada bitmedi de. Gerçekten, sosyalizm yoluyla kadının kurtuluşunu sağlamak amacıyla girişilen en ilginç ve cüretkar deneylerden birisi Lenin'in desteklediği Kollontai'nin önderliğinde, «savaş komünizmi» döneminde Rusya'da yapıldı. 1919'da KP'nin 'Çalışan ve Köylü Kadınlar Seksiyonu', Zhenotdel kuruldu. Devrimin ilk günlerinden itibaren, kadınla erkek arasında 'mutlak eşitliği' sağlayacak olan yasal çerçevenin inşasına başlandı: Evlilik dini törene bağlanmaktan çıktı, dola-

yısıyla son derece liberal bir boşanma yasası benimsendi; miras hakkı tasfiye edildi; meşru ve meşru olmayan çocuklar arası fark kaldırıldı; kürtağa izin verildi, kadına çalışma hakkı, eğitim hakkı tanındı, siyasal haklar eşitlendi. Kısacası, 1917'den sonra Batı'da feminizmin sürekli olarak gündeminde kalan ve 'yeni feminizm'in mücadelesini üzerinde yoğunlaştırdığı haklar, Rusya'da devrimin ilk günlerinden itibaren tanındı. Fakat daha da önemlisi, bu hakların kağıt üzerinde kalmamasını sağlamak üzere, devrimin en zor günlerinde, iç savaş sürerken, kadınların çalışma hayatına girmelerini fiilen sağlayacak olan ortak mutfakların, çocuk bakımevlerinin yapımına girişildi, yani sosyalistlerin öngördüğü şekilde ev işinin sosyalleştirilmesine başlandı. Böylece aile ekonomik bir birim olmaktan çıkacak, Kollontai'nin anladığı anlamda salt 'sevgi ve arkadaşlığa' dayanan bir birlik haline gelecekti. Fuhuşa karşı da polisye tedbirler terk edilerek, fahişe kadınların üretim sürecine katılmaları amacıyla önlemler alındı.

Ancak Kollontai'nin önderliğini yaptığı bu kadın devrimi NEP devresiyle birlikte sekteye uğramaya başladı. Bu dönemin ekonomik politikasında etkinliğe önem verildiğinden, iktisatçılar, kadın devriminin yürütülmesi için gerekli olan yatırımlara karşı çıktılar. Kollontai ise devrimci işçi kanadın (işçi muhalefeti) sözcüsü olduğu gerekçesiyle, kadın devriminin sorumluluğundan uzaklaştırıldı; Norveç'e elçi olarak gönderildi. Gerçekte Kollontai'nin ekonomik özgürlükler kadar kadının 'cinsel bakımdan özgürleşmesine', kişilik kazanmasına (kanatlı eros, kadınların beyaz kuşu simgeleriyle özetlenen) önem veren kadınların kurtuluşu anlayışı, KP Merkez Komitesi'nce, fazla radikal bulunmaktaydı. (Kollontai 29, Farnsworth s. 309) 1926'dan itibaren Riazanov'un öncülüğünde geliştirilen yeni aile yasasıyla birlikte geri dönüş başladı. 1929'da «yalnız kadınları eğitmek için değil, onları doğrudan siyasal mücadeleye taraf etmek için» kullanılan (Rowbotham s. 142) ve özellikle «Rusya'nın Orta Asya'daki geri Müslüman topluluklarının

da, en ezilen zümre olan kadınlar aracılığıyla, adeta onları olmayan proletaryanın yerine ikame ederek, devrimi gerçekleştirmek» misyonunu yüklenmiş bulunan (Gregory Massell, bölüm 3) Zhenodtel tasfiye edildi. 1930'da 'kutsal aile' yeniden diriltildi. 1936'da kürtaj yasaklandı. Yani ilk dönemin devrimci anayasasından geriye sadece ekonomik özgürlük kaldı. Ancak, kadının ev işi ve çocuk bakma yükümlülüğü topluma devredilmeden tanınan ekonomik özgürlük yeterli olamazdı. Stalin sonrasında ev işini sosyalleştirecek yatırımlara ağırlık verilmesine, aile hukukunda yapılan değişikliklere ve kürtaj gibi doğrudan kadınları etkileyen hakların yeniden verilmesine karşın, Kollontai'nin başlattığı devrim hiç bir zaman gerçekleşemedi.

Geçmişte böyle inişli çıkışlı bir tarihsel gelişme izlemiş olan kadın hakları mücadelesinin bugün kadınlara ne gibi siyasal mücadele olanakları sağladığına baktığımızda, bunların, bu tarihsel geçmişin izlerini taşıyan ve toplum yapıları ile uyumluluk gösteren bir dağılım gösterdiğini görüyoruz.

Oy hakkı, birkaç Müslüman devletin dışında evrensel olarak kadınlara tanınan bir haktır. Seçme seçilme haklarını kadınlar, iki büyük dalga halinde, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın ardından elde etmişlerdir. Bunda, gelişmiş kapitalist ülkelerde, savaş öncesinde yürütülen sufrajet mücadelelerinin başarıya ulaşmasından çok kadınların her iki savaşın ekonomik yükünün taşınmasında gösterdikleri özverileri ve katkılarının ödüllendirilişi etkili olmuş görünüyor. Gerçekten de Fransa'da İngiltere'deki kadar güçlü olan sufrajet hareketi, Üçüncü Cumhuriyet'in hakim politik gücü olan radikaller tarafından, kadınların oy hakkını alırlarsa, kilisenin etkisiyle sağ destekleyecekleri gerekçesiyle başarısızlığa mahkûm edilmişken, kadınlar oy hakkını, 1946'da muhafazakar de Gaulle'ün geçici hükümeti döneminde kazanmışlardır. Burada ödüllendirme doğrudan kadınların 'direnme' hareketindeki katkılarına yönelikti.

Türkiye'de de kadınlara ulusal seçimlerde seçme ve se-

çilme haklarının tanınması, olağanüstü ve tepeden inme bir kararla olmuştur. Gerçekten Birinci Meclis'te kadınların oy hakkından söz edildiğinde büyük itirazlar yönelten kişiler, Atatürk tarafından yavaş yavaş tasfiye edilmiştir. Bu kararı alan meclis bir bakıma Atatürk'ün «bulunmaz meclisi» idi. Kadınların siyasal hakları Dördüncü Meclis'in son dönemlerinde İsmet İnönü'nün ve 258 arkadaşının imzalarını taşıyan bir anayasa değişikliği teklifi ile yine İnönü ve 191 arkadaşının imzalarını taşıyan bir yasa teklifinin, yarım saat süren bir oturumda görüşülmesi, tartışılması ve kabulü ile gerçekleşti. O günkü oturuma katılan 258 kişi oy birliğiyle değişiklikleri kabul ettiler. Mecliste bulunmayanların sayısı 53 idi. (Zabıt Ceridesi, c. 25, s. 81-88).

Kadınlar parti mücadelesine yoğun biçimde katılan bir grup değildir. Ancak, kadınların partilerde faal olmaları açısından sağ ve sol eğilimde partiler arasında bazı farklar mevcuttur. Örneğin Fransa'da KP'de 1951'de üyelerin % 16'sının, 1966'da % 25'inin 1973'de % 30'unun kadın olduğu görülüyor. 96 üyeden oluşan merkez komitesinde bu oran 6'ya ve siyasi büroda da 17'de 1'e iniyor. Sosyalist Parti'de (SFIO) 1971'de kadın üyelerin oranı % 14, PSU'de % 25'dir. Buna karşılık sağcı UDR'de bu oran % 10'un altındadır; Merkez grubunda ise % 15 civarındadır. (Brimo ss. 100-102).

Türkiye için rakamlar kesin değildir. TİP'de aday üyeler arasında % 9, üyeler arasında % 4.5 olan oranlar, kadın üye oranının yükselişi doğrultusunda yorumlanabilir. CHP için kadın kolları başkanı, üyeler arasında % 40-45, yönetim kademelerinde % 10-15 delegeler düzeyinde de % 30 oranında kadın bulunduğunu, tahminlerine dayanarak söylemekte! AP için ise, bu oranlar sırasıyla % 10, % 2-3 ve % 5 olarak tahmin ediliyor; merkez yönetim kuruluunda ise 1/38. (N. Elgin ve G. Mankut ile özel görüşmelerden).

Parlamento ve ona eşdeğer seçilmiş meclislerde kadınların temsil edilme olasılıkları ise özellikle gelişmiş ka-

pitalist ülkelerde şaşırtıcı derecede düşük bir düzeyde kalıyor. Öte yandan, parlamenter demokrasilerde, kadınların seçme ve seçilme haklarını ilk elde ettikleri dönemlerden günümüze gelindikçe, kadınların temsil edilme olasılığının daha da azaldığı görülüyor. Gerçi partiler arasında yine sağ-sol ekseninde bir farklılaşma söz konusu; ancak tüm partiler, bu genel eğilimden etkileniyorlar. Bu olayı birkaç örnekle göstereyim:

Fransa'da, 1946'da	39 kadın	% 5.4
1951'de	23 kadın	% 3.6
1956'da	9 kadın	% 3.1
1967'de	9 kadın	% 1.6
1968'de	8 kadın	% 1.6
1973'de	7 kadın	% 1.5

Fransız parlamentosuna en yüksek sayıda kadın temsilciyi daima KP sokmuştur (29/39, 15/23, 15/19 gibi). Fakat 1958'de değiştirilen seçim yasasıyla KP'nin parlamento temsili hedef alındığında KP'nin de «kadınları ilerletme» politikasından vazgeçmek zorunda kaldığı görülmüştür (Brimo, ss. 87-89).

ABD'inde kadınların federal düzeyde oy hakkını kazanırları günden (1920) 1968'e değin. Kongre'ye 65 ve Senato'ya 10 kadın girebilmiştir. Yani 50 yıl boyunca kadınların temsil oranları % 2'yi aşmamıştır. (Amudsen, 68, Gruber s. 121).

Kapitalist ülkelerdeki bu çarpıcı durumla «sosyalizm yolunda en ilerlemiş» ülkeyi karşılaştırdığımızda şunu görüyoruz: SSCB'nin en üst düzeydeki iki meclisinde toplam 463 kadın üye vardır ve her iki meclisteki nisbi durumları % 31 ve % 30'dur. Parti Merkez Komitesi'nde 1920-23 döneminde hiç kadın yoktu; 1952'de Stalin'in ölümünden önce 235 kişiye yükseltelen kurulda 7 kadın vardı. 1927'de yani devrimin 10. yılında parti üyesi kadınların oranı % 12.5, 1930 Kurultayı'nda delegelerin % 7.5'u kadındı. 1972'de ise bu oran % 29'a yükselmiş bulunuyor. 1973'de mahalli dü-

zeydeki temsilciliklere aday olanların % 47,5'ü kadındı (Mandel, s. 296-299).

Bu karşılaştırma ayrıca bir yorumu gerektirmeyecek kadar açık; «sosyalizm» doğrultusunda gelişen toplumlar-
da kadınlar, batı toplumlarında genel kural olan politika-
nın dışına itilme sorunuyla karşı karşıya değiller (4). Gerçi
bu toplumlarda da politikanın, yere'lliği, merkeziliği, ka-
demesi, alanı açılarından olaya bakıldığında kadınların
daha alt düzeylerde ve özellikle «propaganda» alanında
tutulması sözkonusudur. (Joel C. Moses, s. 538). Ama, za-
man içerisinde kadınlar açısından kötüye değil daha iyi-
ye doğru giden bir yol izlendiği açıktır.

Türkiye'deki duruma gelince; kadınların ilk kez par-
lamentoya girdikleri 1935 Meclisinde (1'i ara seçimle ge-
len) 18 kadın üye vardı. (1. 4.5). O tarihten sonra ise sayı
ve oran bakımından düzenli bir düşüş başladı. Sayıları
1946 Meclisinde 9 (% 2), 1950 Meclisinde 3 (% 0.6) olan
kadın temsilciler, 60 sonrası dönemde de hiçbir zaman
1965 parlamentosunda ulaştıkları 11 (% 1.8) sayısını aş-
madılar.

Kadınların parlamentoya girdikten sonra hangi komis-
yonlarda çalıştıkları (genellikle sosyal işler) ne kadar fa-
al oldukları (genellikle izleyici) etkilerinin ne olduğu (ge-
nellikle hiç yok) üzerinde de durulabilir. Ben, kadın par-
lamenterlerin politik evrenine ışık tutmak amacıyla, Tür-
kiye'de 1935-1973 döneminde Parlamentoya girmiş, halen
hayatta ve temas kurabildiğim 40 kişi ile, 55 soruyu içe-
ren bir soru kağıdı yoluyla elde ettiğim bilgileri değerlen-
dirmekteyim. Henüz tamamlanmamış bulunan bu çözüm-
lemede, ele alınan sorunlardan birisi, kadınların politika-
ya giriş kanalları ve aile ilişkisi üzerinde kısaca durmak
istiyorum. Bu ilişki, «kadının yerinin politika olmadığı»

(4) Daha önceki bir dipnotla da belirttiğim gibi, 1970'lerin
ikinci yarısı ve 1980'lerde batı toplumlarında, kadın ha-
reketinin etkisiyle durum değişti, hatta tersine döndü
(s. 7).

yargısını çiğneyerek politika mücadelesine katılan ve bunu başaran kadınların bile «aile kurumundan» ne denli etkilendiklerini göstermek bakımından ilginçtir.

Parlamenter kadınlara sorduğum, politikaya hangi faktörlerin etkisiyle ilgi duydukları, parlamenter olmadan önceki siyasal tecrübeleri, evlilik ve çocuğun kariyerleri üzerindeki etkisi gibi sorulara aldığım cevapları değerlendirdiğimizde şunları görüyoruz:

Aile, şu ya da bu şekilde kadın politikacıların politik kariyerleri üzerinde son derece etkili bir kurumdur. Bu gerek baba ailesi gerek karı-koca ailesi açısından böyledir. Gerçi bu kurumun tüm parlamenterler için çok önemli bir rol oynadığını düşünmemize yolaçacak bazı bilgilerimiz yok değil; Öztrak, Ekşi aileleri gibi politik aileler, politik kariyerin tevarüs edildiğini gösteren, örnekler arasında; yine erkek parlamenterlerin de karılarının olumlu ya da olumsuz tavırlarından etkilendikleri çok açık. Bununla birlikte aile kurumundan etkilenmenin daha çok kadınlar için geçerli olduğunu düşünmemize yolaçacak, evrensel bazı eğilimler de mevcut.

Aile ilk önce, kadın parlamenterlerin politikayla ilgilennemelerini belirleyen en önemli faktörlerden birisi olarak karşımıza çıkıyor. Kadın parlamenterlerin 1/3'ü bu ilginin kökeninde doğrudan baba ailelerini göstermişler, çoğunluğu politikayla çocukluk yıllarından itibaren ilgilendiklerini belirtmişlerdir. Bu olay, sözkonusu kadınların, politikayla yoğun bir dirsek teması içerisinde bulunan ailelerden gelmiş olmalarına da bağlanabilir. Gerçekten sonradan kendileri parlamentoya giren kadınlar arasında, babaları, kardeşleri, kocaları ve başka yakın akrabaları bilfiil parlamentodan geçmiş olanların hayli önemli bir sayıya ulaştıkları görülüyor.

Kadın parlamenterlerin politika tecrübeleriyle ilgili bilgilerden büyük bir çoğunluğun bu tecrübeyi doğrudan parti kademelerinde, yerel politikada veya partilerin kadın kolları ya da kadın derneklerinde edindiklerini görüyoruz. Bununla birlikte parlamentoya kadar gelmeyi ba-

şaran kadınlar arasında 1/4 gibi önemli sayılabilecek bir orana ulaşan üyenin de geçmişte, hiç bir parti ya da diğer politik tecrübesi bulunmadığı halde politikaya girdiğini öğreniyoruz. İşte bu grup içerisinde, parlamentoya götüren yolun tek parti dönemi parlamenterleri için, mesleklerinde temayüz etme faktörüne bağlı olmasına karşılık, tek parti dönemi sonrasında, aile kanalıdan geçtiği görülmektedir. Bu kanala «dulluk hakkı» kanalı demek yanlış olmaz.

Bu Türkiye'de olduğu kadar başka parlamenter rejime sahip toplumlarda da görülen bir olaydır. Özellikle kadınlara parlamentoya girme haklarının verildiği ilk dönemlerde, fakat bazı ülkelerde sonradan yerleşik bir nitelik kazanan, kadınları parlamentoya getiren başlıca kanal, eski bir politikacının karısı olmak olgusudur. Fransa'da, «direnme» hareketinde ölen önderlerin dulları, İngiltere'de Muhafazakâr Parti üyelerinin dul karıları bu kanaldan parlamentoya girmişlerdir. Olayın en yerleşik ve yaygın bir boyut kazandığı ülke ABD'dir. Gerçekten bu ülkede, görev süresini doldurmadan ölen bir parlamenterin karısını, eyalet valisinin onun yerine ataması, bir gelenek haline gelmiştir. Tabii bu kanalın sadece kadınlar yararına işlediğini ve bu kanaldan parlamentoya giren kadınların çoğunun sonradan kariyere devam etmediklerini belirtmeye gerek yok. ABD'de 1917-1964 döneminde parlamentoya giren kadınlardan 1/2'sinin Kongre'de yakın akrabaları vardı ve 1/3'ü de «dulluk hakkından» yararlanmıştı. (E. Werner, s. 20). Currell de aynı olayı İngiltere'de gözlemlemekte ve kocalarının ya da babalarının yerine parlamentoya giren kadınların kendi adlarına politik bir mücadele vermek yerine, yerine geçtikleri erkeklerin «alter ego»su gibi hareket ettiklerini, o erkekler ile «eşdeğer» görülmekten yararlandıklarını belirtir. (Currell s. 167, «male equivalence» kavramı).

Aynı olay Türkiye'de de 1960 darbesinden sonra siyasal haklarını yitiren eski DP'lilerin karıları veya kızlarının, onların «alter ego»su olmak gibi bir «misyon» yüklenerek

parlamentoya girmelerinde görülüyor. Ancak belirtelim ki bu olayın daha çok olağanüstü koşulların bir ürünü olduğunu gösteren yanı, Türkiye'de çift yönlü işlemesidir. İki parlamenter kadının 1960 Darbesi'yle siyasal haklarını yitirmeleri, bu kez onların kocalarının politikaya atılmalarına yolaçmıştır.

Aile, kadınlar için onları politikaya yönelten «olumlu» (5) sayılabilecek bu etkisinin yanı sıra onların kariyerleri üzerinde «olumsuz» etkiler de yapmaktadır. Parlamenter kadınların % 42,5'i evlilik ve çocuk sorumluluğunun olumsuz etkisini kesin olarak belirtmiş; % 17,5'i de aslında bunların olumsuz etki yaptıklarını kabul etmekle birlikte, kendileri için özelde bir sorun bulunmadığını belirtmişlerdir (toplam % 60). Evliliğin, kadını politika mücadelesinde destekleyen bir kurum olduğu görüşünde olanlar ise parlamenter kadınların ancak % 4'ünü oluşturmaktadırlar. Aynı şekilde, politika mücadelesinde, parti üyeleri arasında ve yönetim kademelerinde çok az sayıda kadının bulunmasıyla ilgili soruma karşılık kadın parlamenterlerin % 35'i bunda, erkeklerin engellemesinin, % 27,5'i de doğrudan evlilik kurumunun sorumlu olduğu kanısını dile getirmişlerdir.

«Pederşahi» ailenin kadınların kamu yaşamına katılmasını hiç de hoş karşılamadığı, kadının evini, kocasını, çocukların yetiştirilmesi konusundaki «asli» görevini ihmal etmesinin mümkün olmadığı yolundaki gözlemler, anketlerimiz sırasında sık sık dile getirilen görüşlerdi. Parlamentoda çok az sayıda kadın üye bulunmasının yanı sıra, hizmet sürelerinin genellikle daha kısa, (genellikle 1 dö-

-
- (5) Kuşkusuz bu niteleme parlamentoya girebilen kadınlar açısından geçerlidir. Madalyonun öbür yüzüne baktığımızda ise, daha çok olumsuz bir olayla karşı karşıya geliyoruz. Gerçekten de eğer aile ve politik kariyerin ailedeki tevarüsü kadınların parlamentoya girmesi bakımından bu kadar etkili ise, parlamentonun sadece bir «elite» açık olacağı sonucu kendiliğinden çıkar.

nem; buna karşılık 1920-1957 dönemiyle ilgili karşılaştırmada kullanabileceğimiz bir bulgu, genellikle hizmet süresinin 1 dönemden fazla olduğunu gösteriyor. Frey s. 164) rollerinin sınırlı oluşunu da gözönüne alırsak, parlamentoya bile girmiş olsalar, kadınların genel yazgısı gibi görünen «ikili rol»den etkilenmezlik edememiş oldukları sonucuna varabiliriz.

Az önce değinilen, kadınların politikaya girmelerinin erkekler tarafından, özellikle partilerin yönetiminden sorumlu olan erkekler tarafından engellendiği yolundaki kanı, kadınların politika mücadelesinde başarısız kalışları üzerinde bunun ne denli etkili olduğunu ayrıca incelemeyi gerektirmektedir. Bu bakımdan 1961 sonrası dönemde kadın ve erkek adayların başarı şanslarını karşılaştırmalı olarak incelemek bize bir ipucu verecektir. J.J.S. Foss bu amaçla bir handicap faktörü geliştirmiş ve Mevlill Currell bu faktörün İngiliz parlamentosu açısından bir uygulamasını yapmıştır.

Kadın Aday X Erkek Üye

Handikap Faktörü :

Kadın Üye X Erkek Aday

olarak tanımlanabilir. (Currell, s. 25).

Currell'in hesaplamalarına göre handicap faktörü kadınlar için İngiltere'de 1918'de 7.5, 1922'de 7.2 iken 1964, 1968 ve 1970'de sırasıyla 1.1, 1.1, 1.2'ye düşmüştür. Demek ki zaman içerisinde, kadınların aleyhine işleyen faktörlerde önemli bir düşme vardır. Kadınların seçilme hakkını elde ettikleri ilk yıllarda İngiltere'de handicap faktörü özellikle, kadınların herhangi bir partinin kazanma şansının bulunmadığı seçim bölgelerinden aday gösterilmeleri yüzünden etkili olmaktaydı. (Currell s. 28). Bu eğilim birkaç dönem devam ettikten sonra kadınlar «tecrübe» kazandıkları gerekçesiyle «sağlam sandalye»lerden aday gösterilmeye başladılar.

Türkiye'de durum nasıl? Örneğin 1965 milletvekili seçimlerinde parlamentoya 8 kadın üye girmişti; aday sayısı 76 idi. Erkekler arasında ise 2353 adaydan 442'si parla-

mentoya girmişti. Kadınların başarı şansı (% 10.5) erkeklerin başarı şansından (% 17.3) düşüktü; handicap faktörü 1.8 idi. 1973 seçimlerinde de 75 kadın adaydan 6'sı seçimleri kazanmış (başarı şansı % 8), 3296 erkek adaydan 444'ü parlamentoya girmiştir. Başarı şansı % 13, handicap faktörü 1.6'dır. Demek ki Türkiye'de kadınlar aleyhine işleyen güçlü bir handicap faktöründen söz etmek mümkün değildir.

Öte yandan, İngiltere'de, kadın adayların partilere göre dağılımında önemli bir fark görülmemektedir. Buna karşılık Türkiye'de bu açıdan ilginç bir durum mevcuttur: Kadınları aday gösterme eğilimi, kadınları seçtirme şansı düşük olan partilerde daha yüksek, buna karşılık özellikle CHP'de gösterdiği kadın adayı seçtirebilme eğilimi daha kesindir. Gerçekten de 1965 milletvekili seçimlerinde kadın adayların % 22,3'ü YTP, % 19,7'si TİP, % 18,4'ü CHP, % 15,8'i CKMP, % 10,5'i MP, % 9,2'si AP ve % 3,9'u Bağımsızlardan gösterilmiş; parlamentoya küçük partilerden sadece TİP (Milli bakiyeden giren Behice Boran temsilci sokabilmiş, diğer temsilciler iki büyük partiden girmişlerdir. Partilerin yönetim kademelerinin olsun, delegelerin olsun kadınlara karşı özellikle olumsuz bir tavır takındıklarını söyleyebilmek zordur. Çünkü, kadın adayların % 35,5'i ilk dört sırada, % 27,6'sı 5-10. sıralarda ve % 36,9'u da kazanma şansları hiç bulunmayan sıralarda yer almışlardır. Seçilen kadınların 2'si (CHP, AP) 1. sırada, 3'ü (2 AP, 1 TİP) 2. sırada, 1'i 3. sırada, 1'i de 13. sırada yer almış, bu sonuncu (Nermin Neftçi) kontenjandan seçilmiştir.

1973'de ve diğer seçimlerde aynı eğilimlerin devam ettiği görülüyor. Değişen sadece toplam kadın aday sayısıdır. 1961'de 37, 1969'da 88 olan kadın adayların sayısının genellikle 75-80 arasında stabilize olma eğilimi gösterdiği söylenebilir, 1977'de de kadın adayların sayısı 76 olmuştur.

Kadınlar arasında seçilme katılma eğilimi daha düşüktür. Özellikle, dul ve bekâr kadınların oy verme eğiliminin çok düşük olması, burjuva toplumlarında kadının «top-

lumla bütünleşmesinin» başlıca kanalını ailenin oluşturmasıyla açıklanabilir.

Türkiye'de kadınların erkeklerden farklı bir seçmen tavrına sahip olup olmadıklarını, daha düşük bir katılma eğilimi bizim için de geçerli ise bunun nasıl açıklanabileceğini araştırmak üzere, ben de 1975 Kısmi Senato ve Milletvekili ara seçimlerinde kullanılan seçmen listelerinden yararlanarak bir araştırma yaptım. Henüz tüm sonuçları alınmamış bulunan bu araştırma gerçekten, kadınların seçimlerde oy verme olasılığının daha düşük olduğunu ortaya çıkarmıştır. Verilerin toplandığı İstanbul'da, kadınlar arasında % 50,9 olan oy vermeme eğilimi erkekler arasında % 37,4'e inmektedir. Arada 13,5 puanlık ihmal edilemeyecek bir fark vardır. Seçmen listelerinde mevcut bulunan bilgilerden yararlanarak, sınıf, aile, yaş, seçmenin okuryazar olup olmaması gibi faktörlerin, kadınların oyvermeme eğilimlerini nasıl etkilediğini saptamak mümkündür. Bu aşamada sosyal sınıf farklarının olayı nasıl etkilediğini gösteren bir tablo vermekle yetineceğim.

Tablo 1. İstanbul'da oy vermeme eğilimi, cinsiyet ve sınıf ilişkisi (1977 Kısmi Senato Seçimi) (6)

	Kadm	Erkek	Fark
Burjuva (Bebek)	% 66.7	% 48.8	+ 17.9
Küçük Burjuva (Üsküdar)	54.6	45.7	+ 8.9
İşçi (Zeytinburnu)	37.8	33.3	+ 4.5
Köylü (Çatalca)	38.1	21.0	+ 17.1
İstanbul	50.9	37.4	+ 13.5

- (6) Mahallenin sosyal sınıfın ne kadar geçerli bir kıtası olduğu kuşkusuz tartışılabilir bir husustur. Ancak sınıf yapısının çözümlenmemiş olduğu bir toplumda ve hele «seçim sandığı» düzeyinde bir inceleme yapıldığı zaman, seçişte «keyfillik» unsuru taşımasına rağmen, «mahalle»yi, sınıf göstergesi olarak kabul etmek bana geçerli göründü.

Bu tablodan anlaşılacağı gibi her sınıfta, kadınlar arasında daha yüksek olan seçimlere katılmama eğilimi, özellikle burjuva kadınları arasında yükselmekte, işçi sınıfından kadınlar arasında ise hemen hemen tüm erkeklerin katılmama düzeyine kadar düşmektedir; her iki sınıftan kadınlar arasındaki katılmama düzeyi farkı ise % 28,9 puana kadar çıkmaktadır. Aynı şekilde kadın-erkek katılmama eğilimleri arasındaki farkların en yüksek olduğu sınıf, burjuvazi, en düşük olduğu sınıf ise işçi sınıfıdır.

Demek ki, kadınların seçimlere daha az katılmaları genel bir eğilim olmakla birlikte, sınıfsal tavırlar öylesine kutuplaşmış durumdadır ki, kadının politikaya yabancılılaşmasının, özünde sınıfsal bir olay olduğunu savunmak mümkündür.

İDEOLOJİK ÜST BELİRLENME

Kadınların sınıflı toplumlarda ortaya çıkan, toplumsal üretim sürecinin ve kamu yaşamının dışına itilmeleri olgusu kapitalist sistemde yerleşik bir nitelik kazanmaktadır. Kapitalist ekonominin işleyiş mekanizmasının gereği olarak kadınlar giderek artan bir oranda işgücüne katılırlar bile, asıl rolleri ekonomi dışındadır. İleri kapitalist toplumlarda üretim güçlerinin düzeyi çok gelişmiş olduğu halde kadının kurtuluşunun birinci koşulu olan «ev işinin» sosyalleştirilmemesi/sosyalleştirilememesi kadının toplum içerisindeki yerini esas olarak ailesine bağlı olarak edinmesine, yaşantısının ailesi çevresinde örülmesine yolaçmaktadır. Kadınların, batı parlamenterlerinde «simgeleşen» bir düzeyde kalan politik katılmaları, hem bu durumun kaçınılmaz bir sonucu, hem de en açık kanıtıdır.

Peki bu durum nasıl sürdürülebilmektedir? Kadınların ana unsur olarak olmasa da ekonomiye girişleri, öte yandan hukuk alanında hemen hemen eşitleme yolundaki statüleri, yani formel eşitlik ile, fiilen kamu yaşantısının dışında bırakılmaları arasındaki çelişki insanların gözün-

den nasıl kaçmakta; bu çelişkinin bilincine nederi varıma-
maktadır? Bunu sağlayan, kapitalist toplumlarda hege-
monyasını kurmuş bulunan burjuva ideolojisi. Burjuva
ideolojisi, kendinden önce hâkim olan ideolojilerden devral-
dığı (patriyarkal ideoloji, Hristiyanlık, feodalitenin ürettiği
«şövalyelik ruhu» gibi) öğeleri birbirleri içerisinde kaynaş-
tırıp bütünleştirmiş ve öylesine etkin bir yapı kurmuştur ki,
bu ideoloji, yalnız burjuvazinin değil, onunla uzlaşmaz çelişki içerisinde bulunması beklenen işçi sınıfının da benim-
seddiği normları, değerleri, inançları besler hale gelmiştir.
Kadınları ve erkekleriyle tüm toplumsal sınıflar aynı ide-
oloji tarafından kısıvrak çevrelenmiş durumdadırlar.

Burjuva ideolojisi kadını 'feminite' (kadınlık) denilen
ve 'müskülinite' ya da 'virilite' nin (erkeklik) karşıtı ola-
rak tanımlanan bir dizi norma uymak zorunda bırakır. Bu
feminite normunun içeriği, unsurları nelerdir? Kadın, ya
zevce, ya ana, ya da metres (sevgili) olarak erkeğin ge-
reksinmelerini karşılayan, ona destek olan, onu tamamlaya-
n biridir. Kate Millet, kadının «erkeğin içerisinde serpi-
lip yeşerdiği bir ser» olduğunu, Simone de Beauvoir ise,
onun erkeğe göre tanımlanmış bir «nesne» olduğunu söy-
lüyorlar. Kadın ne tarihin ne de toplumun öznesi de-
ğildir; o ancak erkeğin bir «alter egosu», ona göre tanımlan-
mış «öteki kişidir». Varlığını kendisinin, toplumla, meslek
yaşamıyla, insanlarla kurduğu doğrudan ilişkilerle değil,
babası, kocası, oğlu, aşığı durumunda olan erkeklerin ka-
nalından kurduğu mediatize ilişkilerle tanımlar. İşte ken-
dini böyle tanımlayan kadından, özverili, edilgen, tabi,
kendini ön plana koymaktan kaçan, bunu istemeyen biri
olması beklenir. 'Feminite idealinin tüm unsurları, «mas-
cülinite»ye göre tanımlanmıştır ve toplumun gözde nitelik-
ler olarak insanda —erkek— aradıklarının tam karşıtı-
dırlar: Girişkenlik, kendini ispatlama, tabi değil, egemen,
güçlü olma erkek/insanda bulunmalıdır. Burjuva ideoloji-
si, güçlü, özgür, kendi kendine yeten birey imgesini yücel-
tir. Ama kadının, güçsüz, kendi kendine yetmeyen, başkası-
nın himayesine muhtaç biri olması istenir. Yani kadın

yalnız «mascülinite» değerlerine göre tanımlanmış olmakla kalmaz; üstelik, bu ölçüte göre olumsuzluklar içeren «feminite» ölçütüne uymak zorunda kalır.

Kadının ona atfedilen bu toplumsal kişiliği gerçekleştirebileceği en uygun ortam ise ailedir. Ev kadınlığı ve analık, kadında yüceltilen psikolojik tavırların dökülebileceği tek mecradır, 'ev kadınlığı' ve 'analık' kadının benimsemesi istenen tek modeli oluşturur ve bu modele karşı toplumsal olarak geliştirilmesi denenen tüm alternatif 'modellere' karşı burjuva ideolojisi çetin, zorlu mücadeleler açar. Betty Friedan ve Aleksandra Kollontai bu alternatif modeller arasındaki çekişmeyi kuşkusuz farklı dönemler, farklı toplumlar için ve yine kuşkusuz farklı gözlüklerden bakarak hemen hemen aynı şekilde görmüş ve yorumunda birleşmişlerdir. Birisi, 19. yüzyılın son çeyreğinde Rus 'yeni' edebiyatında belirlemeye başlayan «evlenmeyen, kendi kişiliğini arayan, çalışan, disiplinli» yeni bir tip kadın karakterini anlamaya çalışır. Diğeri 1920'lerde ABD'lerinde kadın magazinlerinde yayımlanan küçük hikayelerin, «bekar, çalışan, hayatta kendine özgü bir amacı olan» kadın tiplerinin 1930'larda nasıl azalmaya başladığını, 1945'lerden sonra ise nasıl tamamen ortadan kaybolup yerini ideal ev kadını ve sevgililere terkettiğini izler (Kollontai, s. 113 Friedan, s. 47). Friedan, ideoloji düzeyinde yürütülen bu sistemli mücadeleye 'kadının gizemleştiriliş' süreci adını verir (feminin mystique). 1974'de 10. baskısı yapılan ve bugüne dek ABD'inde 2 milyondan fazla satmış bulunan bu kitapta, uzun uzun kadınların bu mistifikasyon sürecinden mutsuzluklar ve nevrozlarla nasıl yenik çıktıkları hikaye edilmektedir.

Edebiyat üzerinde çalışan hemen tüm araştırmacılar, burjuva edebiyatının temel türü olan romanda kadının 'nesneleştirilişinin', erkeğe göre ve «erkek gözünden tanımlanışının» belgelerini toplamışlardır. Simone de Beauvoire İkinci Cins'te ele aldığı Beş edebiyatçıdan, D.H. Lawrence, Breton, Claudel, Montherlant ve Stendhal'ın sadece bu sonuncunun, kadını erkeğin taban tabana zıddı bir

yaratık değil de, onun hasletlerine sahip, onun gibi bir insan olarak gördüğünü saptamaktadır. Aynı şekilde Kate Millett, N. Mailer ve H. Miller gibi yazarların kadını salt bir «cinsel nesne» olarak yüceltişlerini belgelemektedir.

Edebiyat, kadın imgesini hem yaratan hem de yayan önemli bir araç. Ama çoğu zaman romanı okuyan burjuva kadınıdır. Romanda kendi aksini bulur; kendi meşruluğunu onda arar. Buna karşılık, roman okuyacak ne zamanı, ne parası, ne de yeterli kültürü olan kadınlar için burjuvazinin geliştirdiği 'ideoloji aygıtları', 'romanın' popülarize edilmiş, basitleştirilmiş ama özünü, mesajını aynı şekilde ileten türlerini yayarlar. Kitle haberleşme araçlarının giderek etkinleştiği günümüzde, 'foto-romanlar', sinema ve televizyon, radyo skeçleri ve genel basın içerisinde tiraj bakımından oldukça önemli bir yer tutan ve sırf kadın okuyucuya yönelmeyi amaçlayan 'kadın basını', burjuva ideolojisinin elde ettiği hegemonya gücünü sürdürmesine birinci derecede yardım ederler. Öyle ki, örneğin Fransa'da Komünist Partisi bile kadın basınının bu cazibesine yabancı kalamamış ve genellikle kadın basınının özelliklerini içinde taşıyan 'Heures Claires' dergisini yayınlamıştır. Oysa bu basın, toplumsal ve politik içerikli haberlere hemen hemen hiç yer vermemesi, buna karşılık 'aktüalite, mondenlik saray çevrelerinin gönül maceraları' türünden haberlere öncelik vermesi, bunun yanı sıra moda, ev köşesi, çocuk bakımı, güzellik, reklam v.b. konularını ayrı ayrı işlemesi bakımından, Anne Marie Dardigna'nın deyişiyle kadınlarda «gerçekliğin dışında ve gerçeklikten kaçış olanaklarını da beraberinde getiren ayrı bir dünya» yaratmaya yöneliktir (Dardigna, s. 34).

Televizyon da özellikle reklam spotlarında kullandığı imgelerle, bir yandan 'daha kolay etkilenebilen alıcı' olarak kabul edilen kadınları etkileyerek sürümünü sağlamayı amaçlarken, bir yandan da kadınların 'kadınca rollerinin' yeniden üretilmesine etki yapmaktadır (Friedan, 9. bölüm ss. 197-223).

Kuşkusuz, ideolojinin kadının statüsüne ilişkin değer,

inanç, norm ve modelleri üretme ve yeniden üretme yolları bunlarla sınırlı kalmaz; buraya kadar belirtilenlere başka kurumların bu alandaki çok önemli etkilerini de eklemek gerekir. Bunlar arasında özellikle 'aile', 'eğitim kurumları' ve 'dini' vurgulamak gerekir. İlk çocukluk yıllarından itibaren kız ve erkek çocuklara verilen eğitim, onları ileride birbirinin zıddı olan cinsel rollere hazırlama amacını güder. Ailenin bıraktığı yarıdan devreye okul girer. Meslek eğitimi dalında, erkekler için teknik-sanat okulları, kızlar için-biçki-dikiş okullarının açılması eğitim politikaları düzeyinde mevcut olan bilinçli seçişleri çok açık biçimde yansıtmaktadır. Tabii, diğer eğitim kurumlarında verilen eğitimin içeriği de daha gizli, daha üstü örtülü biçimde, burjuva ideolojisinin özümlemesi, yeniden üretimi ve kuşaktan kuşağa iletilmesini sağlayacak şekilde düzenlenmiştir.

Böylece ta ilk çocukluklarından başlayarak, sürekli ve yoğun bir biçimde ileride oynayacakları «zevcelik ve analık» rolüne hazırlanan, 'feminite normunu' derinden derine özümleyen kadınlar, bütün bu ideolojik koşullandırmanın bir ürünü olan 'kadın psikolojisine' sahip olacaklardır. Çoğu psikologun 'doğavergisi' saymakta ısrar ettikleri düşünceden çok duyguya, analizden çok, peşin hükme, eleştiriden çok onaylamaya, başkaldırdan çok katlanmaya yatkın denilen o ünlü kadın psikolojisi ne doğa vergisidir, ne de bir veridir; tarihsel olarak biçimlenmiş, tarihsel olarak değişmeye mahkum bir ideolojik belirlenmedir. Bu ideolojik belirlenme altında şaşırtıcı olan, nasıl olup da kadınların ezilmişliklerinin bilincine varıp eyleme geçmedikleri değil; tam aksine nasıl olup da bazı kadınların bilinçlenip, eyleme geçtikleridir.

Demek ki kadınlar kapitalist toplumun, ekonomide ve ideolojide kendilerine ayırmış olduğu yeri benimsedikleri, o yeri korumaya çalıştıkları oranda kapitalist sistemin işleyiş mekanizmasının çok önemli bir çarkını oluşturmakta, kendi kendilerini yeniden ürettikleri sürece kapitalist sistemin yeniden üretilmesinde birinci derecede bir sorumlulu-

luk taşımaktadırlar. Bu üretim ve yeniden üretim sürecinin kırılabilmesinin ilk adımı ise Alexandra Kollontai'nin de-
yişiyle; «burjuva kültürünün rubikonunu aşmak»tır. (Kol-
lontai, s. 138).

KAYNAKLAR

- Kirsten Amudsen, **The Silenced Majority, Women and American Democracy**, Printice Hall, 1971.
- D. Adamson, C. Brown, J. Harrison, J. Price. «Women's Oppression under Capitalism» **Revolutionary Communist**, No. 5 Nov. 1976, ss. 2-49.
- R. Jerre Barral, «Pour qui votent les femmes?» (Vienne-Isere) Goguel içinde **Nouvelles Etudes de Sociologie Electorale**, A. Colin, 1954.
- Auguste Bebel, **Kadın ve Sosyalizm**, Toplum, 1975 (Z. Sertel çev.)
- Simone de Beauvoir, **Deuxieme Sexe**, Gallimard, 1949.
- Margaret Benston, «The Political Economy of Women's Liberation» **Monthly Review**, 1969 Sept. Vol. 21, ss. 13-25.
- Albert Brimo, **Les françaises face au pouvoir politique**, Monthcretiens, 1975.
- M. Coulson, B. Magan, H. Wainwought, «The Housewife and her labor under capitalism; a critique» **Nev Left Review** No. 89, Jan.-Feb. 1975, ss. 59-73.
- CSE Pamphlet No. 2, «On the political economy of women, Stagel» **Bulletin** 1976.
- P.H. Chombard de Lauwe ve diğerleri, **La femme dans la société; son image dans differents milieux sociaux**, CNRS, 1967.
- Melville Currell, **Political Woman**, Crocm Helm, London, 1974.
- Sandra C. Danfort, «Women's political participation in the Ottoman Empire and the Turkish Republic: A Comparative Analysis», MESAC Kentucky, 1975.
- Anne-Marie Dardigna: **Femmes-femme sur papiers glâce**, Maspero, 1975.
- Mattei Dogan, Jacques Narbonne, **Les françaises et la politique**, A. Colin, 1955.

- Maurice Duverger, **La participation des femmes à la vie politique**, UNESCO, 1955.
- Frederick Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, Sol Yayınları (Kenan Somer çev.), 1971.
- Beatrice B. Forsworth, «Bolshevism, the woman question and Aleksandra Kollontai», **The American Historical Review**, Vol. 81. No. 2 April, 1976, ss. 292-316.
- Frederick Frey, **The Turkish Political Elite**, MIT, Mass, 1965.
- Betty Friedan, **The Feminine Mystique**, Dell, 1962 (1974, 10. baskı).
- Jean Gardiner, «The Role of Domestic Labor» **New Left Review** No. 89, Jan.-Feb., 1975, ss. 47-59.
- Gardiner ve diğ., «Women's Domestic Labor» **Bulletin**, June, 1975, 1975. Vol. IV 2, (11) ss. 1-11.
- İ. Gourgh, J. Harrison, «Unproductive Labour and Housework» **Bulletin**, Feb. 1975, Vol. IV. ss. 1-7.
- Madelaïene Grawitz, «l'Abstentionnisme des hommes et des femmes aux referandums d'avril et d'octobre 1962 dans cinq bureaux de vote de Lyon» **Revue Française de Science Politique**, Vol. XV. No. 5, Oct. 1965, ss. 964-983.
- Martin Gruber, **Women in American Politics**, Academia, 1968.
- Jean J. Kirkpatrick, **Political Women**, Basic Books, 1974.
- Viola Klein, **L'Emploi des femmes**, OECD, 1965.
- Aleksandra Kollontai, **Marxisme et Revolution Sexuelle**, Maspero, 1973.
- Alain Lancelot, **l'Abstentionnisme electorale en France**, A. Colin, 1968.
- M.A. Machiocci, «Hegemony, tarihi blok, devlet» (Gramsci), **Birikim**, Nis.-May. 1977 içinde.
- William M. Mandel, **Soviet Women**, Anchor, 1975.
- Gregory J. Massell, **The Surrogate Proletariat: Moslem Women and Revolutionnary Strategy in Soviet Central Asia 1919-1929**, Princeton, 1974.
- Juliette Mitchell, «Marxisme and Women's Liberation.. **Social Praxis** 1973, Vol. 1/1, ss. 23-35.
- Kate Millett, **Sexual Politics**, Anchor. 1974.
- Joel C. Moses, «Indoctrination as a Female Political Role in the Soviet Union», **Comparative Politics**, Vol. 8. No. 4, July 1976, ss. 525-548.
- Evelyn Reed, **Problems of Women's Liberation**, Pathfinder, 1972.

- Marie-Thérèse Renard, **La Participation des femmes à la vie civique**, Les Editions Ouvriere, 1965.
- Richard Rose, **Electoral Behavior**, Collier-Macmillan, 1974.
- Sheila Rowbotham: **Women, Resistance and Revolution**, Penguin, 1972; **Woman's Consciousness, Man's World**, Penguin, 1974.
- M. ve D. Rowntee, «More on the Political Economy of Women's Liberation», **Monthly Review**, Jan. 1970, Vol. 21.
- Wally Secombe, «Housework under capitalism», **New Left I - view**, 83 Jan.-Feb. 1973, ss. 3-26, «Domestic Labor-A. Reply», **New Left Review**, 4 Nov.-Dec. 1975, ss. 85-96.
- Perry Sommerfield, «Women workers in the second world war» **Capital and Class**, No. 1, 1977 Spring ss. 27-42.
- Evelyne Sullerot, **La Press Feminine**, A. Colin, 1966.
- TİB, **Türkiye'de Kadının Sosyo-Ekonomik Durumu**, Ankara, 1975.
- Emmy E. Werner, «Women in Congress: 1917-1964», **Western Political Quarterly**, Vol. 19, March 1966, ss. 16-30.
- R. Wollheim, «Psychoanalysis and Women» **New Left Review** 93, Sep.-Oct., 1975, ss. 61-69.

Ben bir edebiyat eleştirmeni değilim. Bu panele çağrılışım 1977'de üniversiteye sunduğum, «Kadının siyasal hayatındaki yeri üzerine karşılaştırmalı bir araştırma» başlıklı bir tez nedeniyle olsa gerek. Orada kadının siyasal mücadelede, varla yok arası, ikincil, edilgen rolünü irdelerken, kadın sorununun gerçekte topyekun bir sorun olduğunun bilincine varmış ve elimden geldiğince, kadının toplumda, siyasal kerte de billurlaşan «ikinci sınıf yurttaş» konumu ile, üretim ilişkileri içerisindeki özgül yeri ve ideolojilerin kadına rolünü —yani esas olarak emeğini ev işine tahsis eden, emekçi koca ve yeni emekçilerin bakımı ve yetiştirilmesi, başka bir deyişle yeniden üretimden sorumlu bir kişi olmayı — benimsetebilmedeki etkinliği arasında sıkı bağlar olduğunu ortaya çıkarmaya çalışmıştım.

Bugün, kadın sorunu ve edebiyat ilişkisini irdelememize vesile oluşturan, Ayşel Özakin'in Genç Kız ve Ölüm romanı, kadın sorununun, benim «topyekun» sorun dediğim karmaşık yönlerinden birçoğuna, yazarının bilinçli bir şekilde eğildiğini gösteren bir eser. Bu nedenle de bir edebiyat eleştirmeni ve hatta iyi bir edebiyat izleyicisi olmadığım hâlde konuşmama roman metnini esas almak ve

* YAZKO'nun 8 Mayıs 1981'de düzenlediği «Edebiyatımız ve Kadın Sorunu» konulu panelde yapılan konuşmaların metni, YAZKO Edebiyat dergisinin, Haziran 1981 sayısında yayımlanmıştır.

Nuray İlkin'in kişiliğinden ve gözlemlerinden yola çıkarak bir dizi soru sormak istiyorum.

Nuray'ın kazandığı roman ödülünü almak için gittiği Ankara'da bu vesileyle düzenlenen bir kokteyl sırasında, dergi sahibi ve yazar, liberal bir burjuva aydını kimliği taşıyan Murat, Nuray'ın romanı için; «Türkiye'de kadın hareketini başlatacak bir roman... Kadın romancılarımız da kendilerini, slogancı, şematik bir anlayışın kolaylığına kaptırmışlardı. Bizim toplumumuzda kadının birey olarak içsel ve dışsal sorunları çok daha ağır olduğu halde bu konuya içtenlikle yaklaşmayı göze alamıyorlardı...» der ve, «Ayrıca, toplumumuzda tabu konusu olan evlilik kurumuna da içten bir eleştiri getirdiniz» diye romanı över. (s. 130-131) Nuray aslında romanını bu bilinçle yazmamıştır. Ama Aysel Özakın'ın bu konuda çok bilinçli olduğu açık. Çünkü roman yalnızca başkişi olan Nuray'ın çevresinde dönmekle kalmıyor; Nuray'ın oldukça çüretkar, atılımı yaşıntısının farklı dönemlerinde yaşadığı farklı durumlar, evli kadın, dul kadın, yalnız kadın, militan kadın, çalışan kadın v.b. ayrıntılı olarak ele alınıyor. Bunun yanı sıra, Nuray çevresine bakarken sık sık ve daha çok kadınları gözlemliyor: «Kadınlar kompartımanı», «büro işçisi genç kızlar», «evli ya da dul burjuva kadınları» gibi ve onların özelemlerini, beklentilerini, umutsuzluklarını düşünüyor.

Öte yandan Nuray yalnız kendi kuşağının kadınına irdelemekle de kalmıyor; çocukken intihar eden ama Nuray için her şeye rağmen bir yaşam modeli oluşturduğu anlaşılan anneye yapılan atıflar ve Nuray'ın 1980'lerin devrimci gençlik hareketi içinde yer alan kızına, Seçkin'e yapılan atıflar ve onunla girilen hesaplaşmalar, bir bakıma, tüm bir cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde, 'küçük burjuva aydın çevre' diye adlandırılması adet haline gelmiş olan kesit kadınının, özelemlerini, bunalımlarını, yenilgilerini anlatıyor.

Ayrıntılarda hayli zengin bir romanla karşı karşıyayız. Gerçi romanda irdelenmeye çalışılan karmaşık sorunlar, buna uygun bir roman tekniğiyle yazılmış değil; in-

sanları farklı ilişkileri içerisinde ele alıp, karşı karşıya getirme, yüzleştirme tekniği kullanılmamış, tek bir kişinin, otobiyografik anıları, içgözlemleri ve diyaloglarıyla yetinilmiş.

Nuray kim? Kendi ağzından dinleyelim: «Ne annesine ne kızına benzeyebiliyordu. Kırk üç yaşında bir kadın... Savaş sıkıntıları ve birden kaybolan bir anneyle yaşanan çocukluk, geleneklere bağlı ürkek bir halayla süren genç kızhık, İstanbul'un küçük bir pastahanesinde öğrenilen özgürlük, varoluşçuluk, 27 Mayıs'ın alkışlanan coşkunuğu, toplumun hayatına uymayan bir aşk ve kapalı bir evlilik, yetmiş yıllarının patlaması... İşte Nuray; kızının edilgenlik ve bireycilikle suçladığı, yitik kuşaktan biri.» (s. 177).

Peki annenin kuşağı da yitik değil mi? Aslında anne ilginç bir kadın. Herhalde yüzyıl başlarında doğmuş, sürgünde ölen bir Osmanlı paşasının kızı. Öğretmen okulunda okumuş, cumhuriyetin 'kadın devrimini' öğrenciliğinde yaşamış, yetenekli, yaşam dolu, «adeta tüm erkek soyuyla yarışan», her şeye yetismeye çalışan, işe, eve, çocuğa ve her yaptığını en iyi şekilde yapmaya uğraşan bir kadındır. Ama, «aynı düşünceleri paylaştığı ve ilk tanıştığı erkeklerle evlenmiş ve kocası —yani baba— bir çocuk gibi özen ve ilgi bekleyen bu solgun, neşesiz adam, onu çok yormuştur.» (s. 107). Kendisinin «en değerli varlığı» dediği karısının intiharında, babanın, onun yeteneklerini köreltmek gibi bir dahli olduğu seziliyor. İntihar ise bir başkaldırma yolu... Nuray'ın annesinden bunu, başkaldırma dürtüsünü devraldığı anlaşılıyor. Nuray, yaşı ilerledikçe, bir dizi baskıcı kuruma başkaldıracaktır. Romanı da bir başkaldırıdır. «Sanat bir başkaldırma yoludur- der ödül töreninde yaptığı konuşmada .(s. 118).

Nuray on sekizinde Cemil'le (bir işçi oğlu, mühendis) tanışıyor. İlk kocası ve bir bakıma yaşamındaki tek erkek odur. Geleneklere, başkaları gibi yaşamaya karşı çıkıyorlar; 'özgürlük' birlikte yücelttikleri bir değer... Evleniyorlar. Nuray, «...farklıydık biz ve ölümsüz bir aşkı başarmak istiyorduk,» diyor. (s. 36) Ama bir süre sonra evliliğin dar

çerçevesinden bunalıyor. Bireyin seçme özgürlüğüne ve kadın erkek eşitliğine inanmasına rağmen Cemil, ev işi ve çocuk sorumluluğunu tümüyle Nuray'a bırakmıştır. (s. 101) Nuray sadece bir ev kadınıdır ve «tüm gücünü kendini ona beğendirmeye harcamak durumundadır.» (s. 38). Yalnızca, duvarlar yükselten ve Nuray'ın yükselişini pencereden imrenerek seyrettiği, bir mühendisin karısıdır. (s. 39) Kendi benliği yoktur. Bundan sıkılır, kaçmak ister ama özellikle kızı için, evliliğe katlanır. Ta ki yetmişli yılların patlaması onu da sürükleyene dek. Kocasının okul arkadaş devrimci Yılmaz ona, sıkıntısının asıl nedenini gösterecektir. «İnsanlar arasında, insanlarla birlikte olmak istiyorum... Bir erkekle bir kadının başbaşa olmaktan başka bir şey beklememesi... kendilerinin dışında kalan her şeye göz yumması... Yeni düşünceler, yeni insan ilişkileri sızmasın diye sımsıkı kapanan perdeler. Dünya bir evin içine nasıl sığdırılır? İnfilak.» (s. 91). Ve evlilik infilak eder, Nuray evi terkederek Yılmaz'ın devrimci arkadaş çevresine katılır. Yetmişlerde, tıpkı sonradan seksenlerde kızının yapacağı gibi, «pantolon, bol kazak, kısa saç, sigara ve ciddi yüzüyle», öğrenci eylemlerine, yürüyüşlere katılır. Demek ki buraya kadar Nuray'ın evlilikten bunalması için temel iki neden vardır: Monoton, insan yeteneklerini körelten ev işleriyle evlilik içinde kadın benliğinin erimesi ve iki kişinin dış dünyadan tecrit edilmiş kapalı dünyasının darlığı...

Ancak romanın sonlarında, yazar olan, üne kavuşan Nuray, ödülünü almak için Ankara'ya geldiğinde Cemil'le yeniden karşılaşp onunla ilk ciddi hesaplaşmaya giriştiğinde —romanın en gerilimli bölümlerinden birisidir— onun evlilikten bunalışının bir başka ve çok daha derinde yatan, bastırılmış nedeni daha bulunduğunu öğreniriz. Bu öylesine bastırılmış bir hayal kırıklığıdır ki Nuray, romanında «bir kadının evlilik hayatından niçin sıkıldığını anlatmak istediği» (s. 105) ve bu deneyimini gün ışığına çıkarma gereğine inandığı halde, çevresinin baskısından duyduğu korkuyla (kızının, seks-romanı mı yazıyorsun,

alayı gibi...) bunu yapamamıştır. Oysa, sevgili ve dost bil-
diği Cemil, evlilikle birlikte birden, karısının bedeninin sa-
hibi olduğunu göstermeye çalışan bir erkek gibi davran-
mış, hatta baskı tehdidinde başvurmuştur. Sonradan da ona
«tad alma görevini» yüklemiş, karısının cinsel ilişkiden haz
duymadığını fark etmemiş, Nuray bu konuyu Cemil'le ev-
lilikleri süresince konuşamamıştır, bile. Ve Nuray, «gözle-
rini yumup, kendini bu göreve alıştırmaya çalışmıştır. Ama
sis gitgide dağılmıştır.» (s. 188). Böylece Nuray'ın aşka
adanan evlilik hayatının yalnız, toplum hayatının dışına
itilme ve ev işiyle çocuk bakımına mahkûm olma neden-
lerinden dolayı değil, ama daha vahim bir biçimde, cin-
sel ilişkide yaşanan bir eşitsizliğin yol açtığı, kadını ken-
di bedenine yabancılaştırmaya götüren dramdan dolayı iflas
ettiğini anlarız.

Bu dram Nuray'ın sonradan tüm yaşamını belirleye-
cek ve yazarlıkla varlığını bulmaya çalışıp, bunda başarı-
ya ulaştığı zaman bile cinsel açıdan körelmiş, taşlaşmış
biri olarak kalacaktır. Cinselliğin, özellikle kadın cinselli-
ğinin bastırılması teması bana Özakın'ın romanının ana
teması gibi görünüyor ve romanda bunun toplumsal ne-
denleri araştırılıyor. Gerçekten de kadın cinselliği üzerin-
deki baskı, salt Nuray'ın bireysel yaşantısına has, rastlan-
sal bir olay değil. Cinsellikten korku, aslında annede de
var. «Her konuda ilerici annem, ama bir erkekle bir kızın
ilişki kurmasını çok ayıp görüyor.» (s. 184). Nuray'ın ko-
casını terkettiği yıllarda içerisine girdiği 'ilerici' öğrenci
çevresinde bu baskı devam ediyor. Gerçekten de Nuray'ın
Yılmaz'ı yalnız düşünceleri için değil, cinsel bakımdan da
çekici bulduğu anlaşıyor. Ama bu bir yandan, «resmen
boşanmamış bir kadın... arkadaş karısı» gibi evlilik kuru-
munu korumaya yönelik değer yargıları, diğer yandan da
cinselliğin, «politik sorumluluklar yüklenen bir erkeğin»
ağzından küçümsenmesi, «burjuva bencilliği, ikiyüzlülüğü,
duygusallığı» diye yargılanması ve devrimci çevrede hakim
olan ideolojinin «önce insan, sonra kadın ve erkek olabil-
meliyiz» diye yüceltilmesi yolundan bastırılıyor. (s. 92-97)

Gençler bu çevrede kızlara «bacı» gözüyle bakmakta ve öyle hitap etmektedir. Ne var ki bu sorun —kadın cinselliğinin baskı altında tutulması— sadece Nuray'ın «yitik kuşağının» bir dramı da değildir. Nuray'ın kızı Seçkin'in içerisinde yaşadığı 1980'lerin «ilerici» gençlerinin cinsellik sorununa pek de farklı baktıkları söylenemez. Nuray; «...birbirleriyle bilgilerini, özverilerini paylaşan bu delikanlılarla genç kızların birbirleriyle, tenleriyle ilgili, düşleriyle ilgili duyguları nasıl gizli tuttuklarını seziyordu... Cenaze törenlerinde kolkola yürüyen bu kızlarla erkekler... gençlik dönemini buz gibi berrak bir kardeşlikle doldurmayı yeğler gibiydiler,» diyor. (s. 162) Ve Seçkin, annesinin romanını, «Bir küçük burjuva kadınının acıları» (s. 43), «kendi kendini anlatıyorsun» v.b. gibi eleştirilerle küçümsüyor.

Öyle anlaşıyor ki, 1980'lerin toplumcu gençliği için de Aleksandra Kollontai'nin düşlediği, sosyalist bir devrimle el ele gitmesi gereken, kadınların (ve giderek tüm insanların) cinsel baskılardan kurtuluşu demek olan «kapatlı eros devrimi» gündemde değildir; onlar da Lenin'in Kollontai'ye karşı, Clara Zetkin'e karşı savunduğu cinsel püritanizmin etki alanında tutsaktırlar.

Nuray'a gelince, o da Cemil'den boşanmasına, dulluğun ağır şartlarına katlanamayıp, ikinci bir evlilik (akıl evliliği, burjuva evliliği demek belki de yanlış değil...) daha yapmasına, yeniden boşanmasına, uzun bir süre hayatını sekreterlik yaparak kazanmasına, yani bağımsız bir kadın olmasına rağmen, cinsel bakımdan özgürleşememiştir. Daha doğrusu, farklı düzeylerde yer alan türlü korkuların etkisiyle özgürleşmeyi arayamamıştır bile. Cemil'le hesaplaşırken şöyle der, Nuray: «Hayal kırıklıkları birbirini izledi. Sonra da bir zırhla korudum kendimi. İşyerinde, mahallede, kızımın arkadaşlarına karşı kendimi mazbut bir kadın olarak kabul ettirebildim. İyice, iyice körelttim kendimi. Artık bana hiçbir erkek heyecan vermiyor...» (s. 188). Çünkü, «Acıya, yalnızlığa dayanmak bir erdem, mutlu olmanın yollarını aramaksa ayıptı sanki... Ayıplanma korkusu.» (s. 142) Ya da, «Yalnızlık ayıptı neredeyse, yal-

nızlığı gidermek için evlilik dışında yollar aramak suçtu.» (s. 86) Toplumsal kontrol ve baskı, yalnız kadına hayat hakkı tanımaz: «Beyiniz öldü mü diyen bakkal; karşıki pencereden göğsünü gererek ilgisini göstermeye çalışan, kaçak bir serüvene hazır olduğunu belli etmeye çalışan üç çocuklu komisyoncu... Eve erkek geliyor mu diye her adım sesi duyduğunda mutfağın penceresine koşup bakan ev sahibi kadın...» (s. 85). Ayrıca, «kentin erkekleri bizi, kollanacak kutsal aile kadınları ya da erkeğin çeşitli niyetlerini hakedenler olarak, iki sınıfa koymuşlardır,» (ss. 87, 88) ve erkeklerin çeşitli saldırganlıklarından korunmak gerekir. Bu yüzden, «yalnız ve kendine güvenen kadınlar varlıklarının her yerine bir ölçü aleti yerleştirmiş gibidirler...» O halde, dışarda çalışan kadınlar sadece çalışma hakkına kavuşmuşlardır, ama ne cinsel özgürlüğe erişmiş, ne de toplumsal yaşamın zengin ve girift ilişkilerine katılabilme olanağını bulmuşlardır.

Nuray, uğradığı bu hayal kırıklıklarından sonra, «yaşamına anlam verebilmek üzere başvurduğu son çare» olarak romanını yazar. Sonunda başarmıştır: «Bir erkeğin koruyuculuğu olmadan... bir şeyi gerçekleştirmiştir.» Ama burada da doyuma ulaşamaz: «Eksik olan bir şey var; karşı çıktığım değer ölçülerini koruyanlar ödüllendirdi onu. Ötekilerse bireyci buldular, değer vermediler. Erkek kadının kurtuluşu ancak birlikte gerçekleşir. Öyle söylediler.» (s. 191) der, Cemil'e. Cemilse, eleştirenleri eleştirir gerçi; «Evet, önce altyapı değişmeli... sonra... Ne kadar mekanikler»; ama onun Nuray'a ilişkin yargısı daha da ağırdır: «Kadınlığını yitirip, bir kişilik yapmışsın kendine.» Ve Nuray, yanlışın burada olduğunu görür: «Kadınlıktan değil, kadınlığın konumundan kaçmak istemiştin, belki.» (s. 193).

Nuray'ın ağzından, kadın olmanın zorluklarını, belki biraz fazla ayrıntılı bir biçimde izledikten sonra, bir dizi soru sormak istiyorum:

Kadın sadece toplumun onu eve, ev kadınlığı ve analığa mahkûm etmesinden mi eziliyor? Yoksa cinselliğinde

de ezilmekte midir? O zaman Özakin'ın romanıyla ilgili şu eleştiriyi nasıl değerlendirmeli? «Özellikle entellektüel kadının üzerindeki erkek baskısı ve aile bağlarından ileri gelen bunalımlara çıkış yolu aranan ürünlerde başvurulmuş özgürlük kavramı, feminist içeriğiyle, salt cinsel bağımsızlaşmayı öngördüğü için çözümsüzlüğü çözüm diye sunmaktan öte bir işlev taşımaz. Bu çizgiye yakın yazarlardan bazıları, zaman zaman özeleştirici niteliği taşıyan ürünleriyle farklı bir tutuma girmektedirler. Aysel Özakin'ın *Genç Kız ve Ölümü*'ü bunun son örneklerindendir.» (1) Eğer, benim Özakin'ı okumam yanlış değilse, bu roman bir özeleştirici değil, eleştirici getirmektedir.

Yanlış anlamalara konu olduğu anlaşılan feminizmi nasıl tanımlamalı?

Feminizm, başta kadının emek gücüne sahip çıkması anlamında, çalışma hak ve özgürlüğünü, ekonomik bağımsızlığını kazanması, ikinci olarak emek-gücünün sömürsüne karşı mücadele verebilme anlamında, siyasi hak ve özgürlüklerini elde etmesi ve bu haklarını bilfiil kullanması demek ise, bu hakları kullanabilmenin maddi ön koşulu olan kadının **bedenine** egemen olması gereği nasıl ihmal edilebilir? Kadının bedenine egemen olması ise, bir yönüyle, feminizmin, çocuk doğurma/doğurmama ve doğurduğu çocukların bakımına toplumun katkısını talep etme hak ve özgürlüklerini, diğer yönüyle de cinsel yaşamında eşit ve özgür olma haklarını içermez mi?

Feminizm/toplumculuk çelişkisi nasıl çözümlenecek? Kadınlar kendi özgül ezilmişliklerinin bilincine varamadıkları sürece, toplumsal düzenin yeniden üretiminde yerine getirdikleri işlevi kavramadıkları sürece, toplumsal düzene eleştirel bakma perspektifini kazanabilirler mi? İşçi ve küçük burjuva, çalışan kadınlar, yani toplumla iş aracılığıyla doğrudan bağ kuran kadınlar, tüm emekçiler kadar sömürüldükten başka, işte fazladan sömürüye, ev-

1 Ali İhsan Mıhçı, «Edebiyatımızda Cinsellik Üzerine Notlar», Türkiye Yazıları, No 49 - 50, Nisan - Mayıs 1981, s. 36.

de çifte emek kullanımı nedeniyle ezilmeye mahkûm de-
ğiller mi?

O zaman neden feminizm —yukarıda tanımladığımız biçimiyle feminizm— çoğu toplumcu tarafından, «sınıf mücadelesini bölen» bir mücadele olarak görülüyor da kadınları, sınıf mücadelesine götürebilecek temel köprü olarak değerlendirilemiyor. Feminizmi, Özakın'ın romanında gösterildiği gibi düzen savunucularına terketmek, büyük bir tarihi yanılğı olur.

Romanda Nuray/Cemil ikilisinin ortak mutsuzluğunda da görüldüğü gibi, kadınların eziliş i yalnız onların mutsuzluğuna değil, erkeklerin de mutsuzluğuna yol açıyorsa, feminizm, sadece kadınları ilgilendiren bir hareket midir? Kuşkusuz, kadınların kendi kurtuluşları için seferber olmaları şarttır. Ama, bu mücadelenin, insanlığın öbür yarısıncı aktif şekilde desteklenmeksizin başarıya ulaşması düşünülebilir mi? Ve feminizmin, küçük bazı grupların, örneğin 'ilerici aydın çevrelerin' inhisarında kalması halinde başarıya ulaşması umulabilir mi? Feminizm, kitlelerin, çoğunlukların mücadelesi haline getirilmelidir kanısındayım. Bu bakımdan bence, özellikle kutlanacak kişiler, feminist kadınlar değil, 'feminist erkekler'dir; ve bence insanlığın kurtuluşu için asıl «feminist erkek kitleleri» yaratılabilmek gerekir. Nasıl yapılabilir bu? Ve bu soruların yeterince polemige açık olduklarını düşünerek sorgulamayı burada bırakıyorum.

İkinci tur:

Şirin Tekeli: Ben çok kısa olarak bir iki noktaya değinmek istiyorum. Feminizm bazı arkadaşlarımız tarafından çok ciddi bir biçimde yargılandı. Ve bir parça da karikatürize edildi. Bu yapılabilir kuşkusuz, yalnız feminizmin tarih içinde nasıl ortaya çıktığını, ne gibi dönüşümler geçirdiğini ve bu bağlamda hangi düşünce akımlarıyla dönem dönem uzlaştığını ve ayrıldığını sanırım gözönünde bulundurmak gerekir. Dolayısıyla feminizmi bu irdeleme-

yi yapmadan toptan yadsımak, toplumculuğun toplumsal düzenin değişmesi ile doğrudan bağlantılı olarak, kadın sorununun da çözülebileceği, kadın, erkek tüm insanlığın sorununun çözülebileceği perspektifinin dışında görmek bence yanıltıcı. Gerçekten de feminizmi çok kaba hatlarına indirgemek gerekirse tarihe 1789 Burjuva Devrimiyle giriyor ve burjuva devrimlerinin tüm insanlığa önerdiği özgür ve eşit olma haklarından kadınlar da yararlanmak istiyorlar. Fakat 1789'dan 1946'ya kadar Fransa'da bu haklardan bir bölümünün kazanılamamış olduğunu, —bu mücadeleyi zaman zaman feminist örgütlerin yanı sıra sosyalist örgütlerin desteklemelerine rağmen— belirtmek gerekir. Buradan şuna geçmek istiyorum. Feminizm, toplumsal dönüşümlerin ortaya çıktığı dönemlerde yükselme eğilimi gösteren bir hareket. Feminizmin ikinci bir yükseliş dönemi 1848 Devrimleri. Avrupa'da o dönemde ütöpik sosyalistler feminist hareketlere sahip çıkıyorlar. Bu yılların önde gelen feministlerinden Flora Tristan, kadın sorununun çözülmesiyle proletaryanın kurtuluşu arasında çok yakın bir bağlantı görüyor. Ama bunu Fourierist bir görüşle yapıyor. Daha sonra 1870'lere geldiğimizde feminizmin içinde bir kırılma başlıyor. Yerleşik toplumsal düzenin korunması ama bu düzen içinde kadın haklarının kazanılması mücadelesini yürüten burjuva-küçük burjuva feminist hareketleriyle, işçi sınıfı mücadelesine yaslanan sosyalist-feminist hareket birbirlerinden uzaklaşmaya başlıyor. Yani feminizm sınıf çizgisinde bölünmüştür. Bu dönemden itibaren sosyalist feminist hareketin başını artık Marxistler çekmektedir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde sosyalist hareket içersinde bir bölünme daha olur: Reformizm ve devrimcilik. Bu kez de devrimci sosyalistler feminizm ile toplumun dönüştürülmesi mücadelesini birlikte sürdürmeye devam ederler. Bu mücadelenin en yüksek noktası 1917 Bolşevik Devrimi'dir. Bu panelde adını birkaç kez andığımız Aleksandra Kollontai, 1917 devriminin kadın haklarına ilişkin dönüşümlerinden sorumludur. Bu dönemde eşit kadın haklarının tanınması ve hayata geçirilmesi baki-

mından tarihin en ileri adımları atılmıştır. Sonradan Sovyetler Birliği'nde bu mücadelenin nasıl yarım bırakıldığı ve geriye dönüşler olduğu konusunu burada ayrıntılı bir biçimde incelemeye olanak yok. Ancak şunun altını çizmeli. Bu kaba tarihçenin ortaya koyduğu gibi feminist hareketi toplumcu hareketin dışında ve ona ters düşen bir hareket olarak göstermek tarihi gerçeklere aykırıdır. Ve bugün için de bu iki mücadelenin çelişik değil, birbirini tamamlayıcı olduğu gerçeği yadsınamaz.

TÜRKİYE'DE KADINLARIN SİYASAL HAYATTAKİ YERİ (*)

GİRİŞ

Batı dünyasında kadının kurtuluşu ve kadın hakları mücadelesinde, kadınlar ön saflarda yer almış; siyasal haklarını da yine verilen bu, yer yer şiddetli mücadeleler sonunda elde etmişlerdir. Bu mücadele bazı ülkelerde bir yüzyıl, bazı ülkelerde daha da uzun bir süre devam etmiştir. Çoğu ülkede kadın hakları mücadeleleri 19. yüzyıl boyunca bu ülkelerin siyasal hayatlarını biçimlendiren sınıf çatışmaları ile içiçe gelişmiştir. Bu nedenledir ki, batının sınıf çatışmaları tarihinin dönüm noktaları olan 1789, 1848, 1870 ve 1917, aynı zamanda kadın hakları mücadelelerinin de dönüm noktalarıdır (1).

* Nermin Abadan Unat'ın, **Türk Toplumunda Kadın** (Türk Sosyal Bilimler Dergisi, Ankara, 1979) derlemesinde yayınlanmıştır.

1 Luisette Blanquart, **Femmes: l'Age Politique**, Ed. sociales, 1974, Albert Brimo, **Les Femmes Françaises face au Pouvoir Politique**, Monthchretiens, 1975, Sheila Rowbotham, **Hidden From History**, Pluto Press, 1973; Elenor Flexner, **Century of Struggle: The Women's Rights Movement in the United States**, Cambridge, Mass., 1959; Constance Rover, **Women's Suffrage and Party Politics in Britain 1866 - 1914**, Routhledge and Kegan Paul, 1967.

Türkiye'de de kuşkusuz, kadın hakları mücadeleleri ile sınıf mücadeleleri arasında bir ilişki vardır. Ancak Türkiye'de kadının kurtuluş mücadelesini biçimlendiren asıl toplumsal süreç, 'çağdaşlaşma' veya 'batılılaşma' süreci adı verilen, köklü değişim sürecidir (2). Türkiye'de kadın hakları mücadelelerinin, batı anlamında sınıf mücadeleleriyle bütünleşebilmesi için 1960'ların sonlarına dek beklemek gerekecektir. Oysa örneğin Fransa gibi bir ülkede sınıf çatışmaları ile kadın hakları mücadeleleri arasındaki sıkı ilişki 1789 burjuva devrimi ve hele, burjuvazi ile proletaryayı karşı karşıya getiren ilk devrim olan 1848 devrimleri sırasında açıkça ortaya çıkmıştır. Bu gözlem, Türkiye'de kadının kurtuluş mücadelesine özgül niteliğini veren 'çağdaşlaşma' sürecinin, özünde sınıf çatışmalarına yabancı olduğu anlamına alınmamalıdır. Aksi 'çağdaşlaşma' süreci, sınıf mücadelelerinin Türkiye'de kazandığı özel biçimdir. Mücadelenin sınıf niteliğinin, batının sınıf mücadelelerinden farklı olmasının nedeni ise, bu değişim sürecini yaşayan Osmanlı devletinin, kapitalist öncesi bir toplumsal formasyon olmasıdır. Çağdaşlaşma mücadelesi, kapitalizm öncesi Osmanlı toplumunun batıda gelişen kapitalizmle karşı karşıya gelmesi ve ona karşı yenik düşme eğiliminin ortaya çıkması üzerine varlığını korumak için giriştiği bir mücadeledir. Ve modernleşme paradoksu, bu varlık sorununu çözebilmek için, kendi temel yapılarında reformlar yapmak gereğini duyan Osmanlı toplumunun, 'çağdaşlaşma' süreci sonunda kapitalist batının toplumsal yapılarını benimsemek zorunda kalması, yani bir anlamda kapitalizmin, Osmanlı toplumsal formasyonunu tasfiye etmesinde yatar. Çağdaşlaşma süreci sonunda, çözülen eski Osmanlı toplum yapısının yerini kapitalist üretim ilişkilerine dayanan yeni bir toplumsal formasyon almıştır. Bu dönüşümün, en önemli ve anlamlı tarihsel anlarından birisi, 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulüdür. Bu aynı zamanda kadın

2 Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Bilgi, 1973.

hakları mücadelesinin de dönüm noktalarından birisidir. Türkiye'de kadınlar medeni ve siyasi haklarından çoğunu doğrudan doğruya kendilerinin verdikleri bir mücadele sonunda değil; 'batıcıların' geleneksel Osmanlı yapılarına karşı yürüttükleri mücadeleler sonunda kazanmışlardır. Oysa 'batıcı'ların verdikleri 'çağdaşlaşma' mücadelesi kapitalist 'batı'nın üstünlüğü karşısında verilen bir mücadeledir. Bu anlamda, kadın hakları mücadelesinin 'diyalektik' bir ilişki içerisinde 'batı'nın sınıf mücadeleleri tarafından belirlendiği tezini savunmak mümkündür. Bu nedenle de Türkiye'de kadınlar, batılı kadınların uğrunda şiddetli mücadeleler verdikleri bazı temel 'hakları', görece olarak kısa sayılabilecek bir süre içerisinde ve kendileri ön saflarda mücadele etmeden elde etmişlerdir (3).

Kadınların bugünün Türkiye'sinde siyasal hayatta oynadıkları rolü değerlendirebilmek için, kadın haklarının kazanılma sürecinin bu kısa ve birçok yönden ilginç tarihini incelemek bir zorunluluktur. Bu nedenle bu yazının ilk bölümünde, kadın haklarının kazanılma sürecinin tarihi aşamalarına kısaca göz atılacak, yazının ikinci bölümünde ise doğrudan doğruya, kadınların siyasal hayata katılma biçimleri üzerinde durulacaktır.

KADIN HAKLARI MÜCADELESİNE TARİHSEL BAKIŞ

Etnolog ve sosyal antropologların yaptıkları araştırmalara göre, Osmanlı öncesi göçebe aşiretlerinde kadın toplum hayatından tecrit edilmiş değildir. Kadınlar göçebeliliğin gerektirdiği bir biçimde tüm toplumsal faaliyetlere katılır, ata biner, savaşa giderdi ve siyasal kararların alınmasında söz sahibi idiler (4). Bu bulgular başka aşiret toplumları üzerinde çalışan antropologların bulgularıyla

3 Tezer Taşkıran, Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları, Başbakanlık, yı, 1973.

4 Taşkıran, a.g.e., s. 19; Afet İnan, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, Milli Eğitim, 1975, s. 49.

çelişik değildir. Genel olarak aşiret toplumlarında kadınların, erkeklere göre daha düşük bir statüye sahip olmakla birlikte, toplum yaşantısının tüm yönlerine katılabildikleri bilinmektedir (5).

Ancak Osmanlı devletinin kuruluşu ve özellikle Bizans'ın ele geçirilmesinden sonra, Osmanlıların Bizans kurumlarının etkisi altında kalmaları sonucu, kadının toplum içerisindeki durumu köklü bir değişime uğradı. Bilindiği gibi Bizans sınıflı bir toplum, köleci bir devlettir. Toprağı işleyen köleler ile 'yönetici' sınıflar biribirlerinden ayrılmış olup kentte yaşayan, yönetici sınıflardan kadınlar 'harem'e mensuptu. 'Harem'i Osmanlı yönetici sınıfları, Bizans'tan aldılar. Osmanlı Haremi, kadınların kendi aralarında ve yalnızca ailelerinden erkeklerle temas halinde yaşadıkları ve kadının temel toplumsal işlevlerini çocuk doğurmak, yetiştirmek ve erkeklere hizmet-cariyelik olarak belirleyen bir kurumdur. Yani bir anlamda haremden yaşayan kadınlar hukuken olmasa da toplumsal ilişkiler bakımından köle durumunda idiler. Bir kurum olarak 'harem', Engels'in kadının «evcil köleliği» olarak tanımladığı durumun tipik bir örneğidir (6).

16. yüzyılda Osmanlı devleti teokratik bir devlete dönüştü. Bu tarihten itibaren, 'saray' ve 'ulema'nın İslâm dinini daima kadının ekonomik hayatın ve toplum yaşantısının dışında tutulmasını haklı kılacak biçimde yorumlamaya başladıkları görüldü. 16. ve 17. yüzyıla ait 'fermanlar'dan, kadınların çalışma hayatına girmelerinin yasaklandığını ve kılık kıyafetlerinden, sokağa çıkma günlerine dek yaşantılarının her yönüyle sıkı bir denetim altında tu-

5 Maurice Godelier, «Le sexe comme le fondement ultime de l'ordre social et cosmique chez les Baruya de Nouvelle-Guinée: Mythe et réalité» CERM, teksir, 1976; Rayna R. Reiter; **Toward an Anthropology of Women**, Monthly Review Press, 1975.

6 Frederick Engels, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, (çev. Kenan Somer) Sel Yayınları, 1965.

tulduğunu öğreniyoruz (7). Buradan, Osmanlı yönetici sınıflarına mensup kentli kadınların, Avrupa'da feodalite altında yaşayan çağdaşları olan kadınlardan çok daha geri bir durumda oldukları anlaşılmaktadır (8).

Tanzimat hareketiyle birlikte 19. yüzyıl ortalarından itibaren kadın hakları alanında ilk adımların atılmaya başlandığı görülür. Bu dönemde batıcı aydınlar arasında yaygın olan bir görüşe göre, Osmanlı toplumunun 'kapitalist' batı karşısında geri kalmasına yolaçan faktörler arasında, kadının toplumsal bakımdan geri durumunun da önemli bir rolü vardır. Burada hareketle aydın bürokratlar kadınları etkileyen bazı mütevazı reform hareketlerine girişirler: Cariyelik-kölelik kaldırılır, kadınlara verasette erkek çocukla eşit haklar tanınır ve kadınlara ilkokul ötesinde bir eğitim, mesleki eğitim verme yolunda ilk adımlar atılır. Kadınların çalışma hayatına katılmalarına olanak verecek bu çelimsiz adımlar gerek nicel gerek nitel olarak çok sınırlı sayıda kadını etkilemiş, bu olanaklardan büyük kentlerde yaşayan ve yeni yeni burjuvalaşmakta olan kadınlar yararlanabilmişlerdir. Öte yandan reformcular, dönemin hakim ideolojisi olan dinin, kadının sosyal statüsünde yapılacak bir değişikliğe şiddetle karşı koyması nedeniyle, dini otorite ile herhangi bir çatışmaya düşmemeye özen göstermişlerdir (9). Yine de 19. yüzyıl sonlarında, kızlar için öğretim yapan öğretmen okullarına ilaveten büyük kentlerde birkaç kız lisesi açılmış, ilk kız üniversitesi (İnas Darülfünunu) İstanbul'da 1915 yılında faaliyete geçmiştir (10).

7 T. Taşkiran, a.g.e., ss. 20 - 22, Muhaddere Taşcıoğlu, **Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri**, Ankara, 1958 ss. 10 - 25, Hamide Topçuoğlu, **Kadının Çalışma Saikleri ve Kadın Kazancının Aile Bütçesindeki Rolü**, Ankara, 1957, s. XXI.

8 Mary R. Beard; **Women as Force in History**, Collier - Mac - Millan, 1946 (3. baskı), ss. 229 - 254.

9 Taşkiran, a.g.e., ss. 24 - 35, Berkes, a.g.e., s. 203.

10 Taşkiran, a.g.e., ss. 37 - 52, Berkes, a.g.e., 390 - 392, Taşcıoğlu, a.g.e., ss. 43 - 46.

Kadınların kitlesel bir biçimde çalışma hayatına girmeleri ise ilkin Balkan Savaşı ve daha sonra Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında erkeklerin cepheye gönderilmeleri üzerine ortaya çıkan ekonomik şartların dayatmasıyla olmuştur. Bu anlamda savaşlar kadınların kurtuluşuna reformlardan daha önemli bir etki yapmıştır (11). Savaş koşullarında hükümetler de kadın emek gücünün ekonomik hayat için gerekliliğini kabul etmek zorunda kalmışlardır. İttihatçı hükümetin başı Enver Paşa, 'İslam Kadınlarını Çalıştırma Cemiyeti'nin kuruluşuna önayak olurken, Cemal Paşa da Anadolu'da 'amele taburları' teşkil etmiştir (12).

Kurtuluş Savaşı, kadınların ekonomik hayata fiilen girmelerinin ötesinde kitlesel bir biçimde politik mücadeleye de katıldıkları bir dönemdir. İstanbul'un işgalinden itibaren, değişik sınıflardan kadınların örgütlenmeye başladıkları, siyasi miting ve gösterilere katıldıkları, kürsüden halka seslendikleri görülür. Savaş başladıktan sonra kadınlar cephede de bilfiil görev almışlardır (13).

Batı'da kadınların Birinci Dünya Savaşı'na yaptıkları katkı, savaş ertesinde 'oy hakkını' kazanmalarını belirleyen en önemli faktördür (14). Türkiye'de ise savaş sırasında görülen ideolojik bilinçlenme ve politik katılmaya rağmen kadınların, siyasal haklarının tanınması için daha bir süre beklemeleri gerekmiştir. Siyasal hakların elde edilmesi için neden 1930 ve 1934 yıllarına dek beklemek gerektiğini anlamak için, bu dönemin siyasal hayatına hakim olan yapıyı gözönünde bulundurmak gerekir. Bu açıdan Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında görev yapan

11 Taşkıran, a.g.e., s. 41, Taşcıoğlu, a.g.e., s. 45 - 46.

12 **İktisadiyat Mecmuası**, No. 23, 27, 29, 1916, No. 55, 1917.

13 Taşkıran, a.g.e., s. 74, İnan, a.g.e., s. 102, 108, 125, Halide Edip Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, 1971, ss. 188-265.

14 Rover, a.g.e., s. 207; Mattei Dogan, Jacques Narbonne, **Les Françaises face à la politique**, A. Colin, 1955, ss. 8 - 10.

ilk iki meclisin bileşimi, iyi bir başlangıç noktasıdır. Her iki mecliste de bir tarafta Mustafa Kemal'in çevresinde toplanmış bulunan ve Kurtuluş Savaşı'nın yürütülmesinin ötesinde 'eski düzene' son vermeyi amaçlayan bir 'devrimci' azınlık, diğer tarafta da, kurtuluş mücadelesinde Mustafa Kemal'i destekleyen fakat, Osmanlı toplum ve devlet yapısına ilişkin sorunlarda tutucu olan dinci ve hilafetçi bir çoğunluk mevcuttur. Bu tutucu çoğunluk hele kadınların statüsünde herhangi bir değişiklik yapılması söz konusu olduğunda son derece hassaslaşır. Öyle ki, 1924 Anaayasası çalışmaları sırasında devrimci azınlığa mensup bir temsilcinin, kadınların 'nüfustan' sayılmaları, yani vatandaş kabul edilmeleri yolunda yaptığı bir öneri, meclisin birbirine girmesine yol açmış ve reddedilmiştir (15).

Devrimci azınlık, yalnız içtenlikle kadın haklarının tanınması gereğine inanmakla kalmıyır, 'eski düzene' karşı vermeye kararlı olduğu mücadelede, kadın hakları konusunun stratejik bakımdan önemli bir rol oynayacağını da kestiriyordu. Osmanlı devlet düzeninin dayandığı temel, dini otorite olduğuna ve öte yandan dini otoritelerin baskısını üzerinde en fazla duyan toplumsal kategori de kadınlar olduğuna göre, kadınları din otoritesinin baskısından kurtarmak üzere verilecek bir mücadele, şeriat hukukuna dayalı halifelğin ideolojik ve politik gücünü sarsmak açısından çok kritik bir rol oynayabilirdi. Bu stratejinin en açık ifadesini, halifelğin kaldırılışı ve Terakkiperver Fırka'nın kapatılışının yarattığı bunalım ortamında Mustafa Kemal'in 1925'de İnebolu'da verdiği söylevde bulmak mümkündür. Bizim devrim tarihimizde 'Şapka Devrimi' olarak resmileştirilmiş olan bu reformu başlatan söylevde Mustafa Kemal asıl 'çarşaf ve peçe'yi hedef alıyor, kadınlar için; onlar yüzlerini cihana gösterebilirler. Ve gözleriyle cihanı dikkatle görebilsinler... (16) diyordu. Bu söylevde

15 **Zabıt Ceridesi**, Dönem IV. Cild 28, ss. 222 - 350; ayrıca bkz. İnan, a.g.e., ss. 134 - 136.

16 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Türk Tarih Kurumu, 1952, vol. 11 ss. 210 - 214.

din otoritesine karşı açıkça bir savaş açılmaktaydı. Devrimci bir süreç içerisinde böylesi bir ideolojik mücadeledenin ve bu mücadelede kadın hakları sorununun ne denli önemli bir rol oynayabileceğini gören Mustafa Kemal, bu teşhiste yalnız sayılmamalıdır. Gerçekten, Mustafa Kemal'in 'eski düzen'i yıkmak üzere giriştiği ideolojik mücadeleyle aşağı yukarı aynı tarihlerde, başka bir devrimin öncüleri, Sovyetler Birliği'nin geri, feodal ve Müslüman Orta Asya steplerinde kadını dinin baskısından kurtarmak için, çarşaf ve peçeye karşı benzer bir savaş açmışlardı (17).

Eski düzene karşı verilen bu mücadelenin asıl amacı Türkiye'de 'çağdaş' bir düzen kurmaktır. Çağdaş düzen ise Mustafa Kemal ve çevresindeki devrimcilere göre burjuva devriminin gerçekleşmesi ile kurulabilirdi. Oysa, yeni devletin Osmanlı devletinden devraldığı üretim güçleri bu açıdan belirleyici olamayacak bir düzeyde idi. Bu nedenle çağdaşlaşmaya üst yapılardan başlamak gerekiyordu. 1926'da kabul edilen Medeni Kanun, insan-insan ilişkileri ile mülkiyet rejimini batılı burjuva toplumlarında geçerli olan toplumsal ilişkiler modeline dayandırmaktaydı. Avrupa'da yeni kabul edilen ve en çağdaş sayılan medeni kanunlardan biri olan İsviçre Medeni Kanunu'nun Türkçe'ye çevirisi olan 1926 kanunu, kadın hakları bakımından eskiye göre çok önemli bir adım niteliğindedir. Çünkü bu kanun ile kadın nihayet hukuki bir kişilik kazanıyor; evlenme, boşanma, veraset, velayet gibi haklar açısından erkeklerle eşit bir statüye kavuşuyordu. Eskiye göre önemli bir adım olmakla birlikte, Medeni Kanun, kadın haklarının sınırlarını da çizmişti. Çağın batılı burjuva toplumlarında da olduğu gibi en önemli sınırlama, 'evlilik' nedeniyle aile

17 Serge Zeyons, **La Revolution des femmes**, ed. sociales, 1971, bölüm IV, «hücum» adı verilen kampanya, ss. 101 - 110. Ayrıca bkz. Gregory Massel, **The Surrogate Proletariat. Moslem Women and Revolutionnary Strategies in Soviet Central - Asia 1919 - 1929**, Princeton Univ. Press, 1974, bölüm II.

içindeki ilişkilerin düzenlenmesinden kaynaklanmaktaydı. Aile reisi erkekti ve kadın kocaya itaat borçluydu. Bu hukukî statünün doğurduğu en önemli sonuç kadının çalışma hakkına koyulan sınırlama idi; kadının çalışma hakkı, kocanın onayına tabi bulunmaktaydı (18).

Kadınların siyasal haklarını kazanmaları sürecine gelince, bu iki aşamada gerçekleşti. İlk aşamada kadınlar belediye seçimlerinde seçme ve seçilme haklarını elde ettiler (1930). Siyasal haklarını, genel seçimlerde kullanabilmek için dört yıl daha beklemeleri gerekti. Oysa 1927 seçimlerinden itibaren meclisin yapısında önemli bir değişiklik meydana gelmiş ve Mustafa Kemal'e muhalif tutucu çoğunluk büyük ölçüde tasfiye edilmişti. Bu anlamda III. ve IV. Meclisler Atatürk'ün 'bulunmaz meclisleriydi'. Bu meclislerde kadınların siyasal hakları daha önce karşılaştığı muhalefetle karşılaşmayabilirdi. O halde, kadınların siyasal haklarını kazanmaları niçin gecikti? Bize öyle geliyor ki bu gecikmeyi, o yılların siyasi rejim arayışlarıyla bağlantılı olarak açıklamak gerekir.

1925'lerin başarısız Terakkiperver Fırka deneyiminden sonra yeni cumhuriyetin siyasi rejimi bir tek parti rejimi haline gelmişti. Bu rejimi gerek içerde gerek dışarda eleştirenler Atatürk'ü 'diktatör' olmakla suçluyorlardı. Belediye düzeyinde kadınlara siyasal hakların tanınmasından yalnızca birkaç gün önce bir yabancı gazeteciye verdiği bir demeçte Atatürk'ün bu iddiaları reddettiği bilinmektedir (19). Ve yine biliyoruz ki bu yıllarda kadınların si-

18 Medenî Kanun madde 152, 153, 159. Ayrıca bkz. Ülker Gürhan; «Kadın emeğinin değeri ve evli kadının çalışmasının kocasının iznine bağlı olmasının yarattığı sosyal ve hukukî sorunlar», Hacettepe Sosyal ve Beşerî İlimler Dergisi, 2. Cilt 8, No. 1 - 2, Mart - Ekim 1976.

19 Vossische Zeitung'a verilen demeç, 21, 24 Mart 1930. Söylev, a.g.e., s. 98. Burada savunulan tezin ayrıntıları için bkz. Şirin Tekeli; **Kadının Siyasal Hayattaki Yeri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, teksir, İstanbul, 1977. (Kadınlar ve Siyasal - Toplumsal Hayat, Birikim, İstanbul, 1982).

yasal hakları henüz 'demokratik' rejimlere sahip olan, örneğin Fransa gibi bazı ülkelerde tanınmış değildi. Bu durumda, Atatürk'ün kadınlara siyasal haklarını tanımayı sadece kadınlar açısından anlam taşıyan bir adım olarak görmeyip, rejimin 'demokratikleşmesi' yolunda bir işaret olarak görmüş olması ve bu yönüne önem vermiş olması muhtemeldir. Çünkü, 1930'da kadınlara siyasal haklarının kısmi olarak tanınmasıyla başlatılan 'kontrollü demokratikleşme' süreci, aynı yılın sonunda ikinci bir partinin, Serbest Fırka'nın kurulmasıyla sonuçlanacaktır.

Fakat bu ikinci, çok partili demokrasiye geçme deneyimi de başarılı olamadı ve yeni parti 1931 seçimlerinden önce kendi kendini feshetti. Dolayısıyla rejime yönelen eski eleştiriler geçerliliklerini koruyorlardı. Öte yandan bu yıllarda Avrupa politik sahnesinde ortaya çıkan gelişmeler Atatürk'ün kendi rejimini tek partili faşist rejimlerden ayırmak istemesine yolaçan yeni baskılar yaratmaktaydı. Gerçekten de 1932 sonunda Almanya'da Nasyonal Sosyalist Parti iktidara geldi ve kısa bir süre içerisinde Weimar rejimi, faşist bir tek parti diktatoryasına dönüştü. Bu dönemde Atatürk'ün kendi tek partili rejimi ile faşist rejimler arasındaki ideolojik farklara işaret eden birçok demeç verdiğini, kendi milliyetçilik anlayışını faşistlerin ırkçı ve saldırgan milliyetçilik anlayışından ayırmaya çalıştığını görmekteyiz (20). İşte bu bağlam içerisinde kadınların siyasal hakları yeniden kritik bir önem kazandı. Nazilerin kadının toplumdaki yerine ilişkin anlayışlarını «mutfak, kilise, çocuk» sloganıyla ifade etmek mümkündür. Ve buna uygun olarak, Naziler iktidara geldikten sonra Almanya'da kadınlar sosyal ve özellikle siyasal hayatta, eskiden

20 Richard J. Evans, *The Feminist Movement in Germany 1894 - 1937*, Sage, 1976, 'acı son', Bölüm 8; ayrıca bkz. Maria - Antonietta Macciocchi, *Faşizmin Analizi* (çev. Cemal Süreyya), Payel, 1977, «Kadınlar ve faşizmin geçişi», ss. 102 - 223; Atatürk'ün «milliyetçilik» üzerine söylevleri için bkz. Söylev, a.g.e., Cilt II.

sahip oldukları haklarını yitirdiler. Eğer bu sırada Türkiye'de kadınlara genel seçimlere katılma, seçme ve seçilme hakları tanınacak olsa, bu Türkiye'deki rejimin, faşist Almanya'daki tek parti rejiminden farklı nitelikte olduğunu açıkça ortaya çıkarabilirdi. Başka bir deyişle, kadınların siyasal hakları siyasal rejimin niteliğini ortaya koymada simgesel bir rol oynayabilir, kadınların siyasete katılması Türkiye'deki siyasal rejimin demokratik bir rejim olduğunu, hiç değilse bu yönde evrimleştiğini simgeleyebilirdi. Kadınların siyasal haklarının ulusal planda, yerel düzeye göre dört yıllık bir gecikmeyle 1934'de tanınmasını açıklamak amacıyla ortaya attığımız bu tezi güçlendiren bir delil de, Atatürk'ün kadınlara seçme ve seçilme haklarının formel biçimde tanınmasıyla yetinmeyip, kadınları 1935 seçimlerine aktif şekilde katılmaya teşvik etmesinde bulunabilir. Nitekim, 1935 meclisine seçilen kadın parlamenterlerin sayısı, o yıllarda batılı demokrasilerden hiç birisinde erişilemeyen bir düzeye varmaktaydı.

Bu yorumun ışığında Türkiye'de kadınların siyasal haklarının, yeni rejimin niteliklerini simgelemek bakımından kritik bir rol oynayan stratejik bir araç olarak görüldüğünü ve böyle değerlendirildiğini söylemek pek de yanıltıcı olmayacaktır. Kadın haklarını tanıırken zamanlamayı akıllıca yapan yöneticiler, bir bakıma bir taşla iki kuş vuruyor, bir yandan doğrudan kadın devrimini bir adım daha ilerletirken, bir yandan da Türkiye'nin siyasal rejiminin 'demokratikleşmekte' olduğunu gösteren bir hamle gerçekleştiriyorlardı.

SİYASAL HAYATTA KADINLAR

Kadınların kurtuluş mücadelelerinin tarihine ilişkin bu kısa giriş, kadın hakları sorununun genç cumhuriyetin yöneticileri tarafından birden çok kez, simgesel değerleri açısından önemsendiğini ortaya koymuş bulunuyor. Bu yazının ikinci bölümünde, kadınların siyasal hayata katılım biçimlerini incelerken, aynı simgesel işlevin yeniden kar-

şımıza çıktığını göreceğiz. Bu bölümde ilkin bu olguyu belelemeye çalışacak sonra da bir açıklama denemesine girişeceğiz.

a. Parlamentoda Kadın Temsilciler

Kadınların 1934 yılında seçme ve seçilme haklarını kazanmalarını izleyen ilk genel seçimde (ve 1937'de yapılan ara seçimde) meclise 18 kadın temsilci girdi. Kadın temsilciler bir grup olarak tüm temsilcilerin % 4.5'ünü oluşturmaktaydılar. Burada hatırlatılmasında yarar olan bir nokta, o yıllarda Fransız kadınlarının henüz seçme ve seçilme haklarını kazanmamış olmalarının yanı sıra siyasi hakları için tarihin en şiddetli mücadelelerinden birini yürütmüş olan İngiliz kadınlarının (suffragetes) 1918-1935 yılları arasında İngiliz parlamentosunda % 0.1 ile % 2.4 arasında değişen bir oranda temsil edilmeleridir (21).

TABLO I- Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kadın Temsilciler (1935-1977)

Yıllar	Meclis	K.Tcm.	Toplam	%	Senato Kadın	Senato Toplam	%	Toplam Kadın	% Parl.
1935-39	V	18	395	4.5	—	—	—	18	—
1939-43	VI	15	400	3.7	—	—	—	15	—
1943-46	VII	16	435	3.7	—	—	—	16	—
1946-50	VIII	9	455	1.9	—	—	—	9	—
1950-54	IX	3	487	0.6	—	—	—	3	—
1954-57	X	4	535	0.7	—	—	—	4	—
1957-60	XI	7	610	1.1	—	—	—	7	—
1961-65	1	3	450	0.7	2	150	1.3	5	0.8
1965-69	2	8	450	1.7	3	150	2.0	11	1.8
1969-73	3	5	450	1.1	3	150	2.0	8	1.3
1973-77	4	6	450	1.3	3	150	2.0	9	1.5
1977-80	5	4	450	0.0	3	150	2.0	7	1.4
Toplam		98	5367	1.8	14	750	1.8	112	1.7

Yukarıda yer alan Tablo I; 1935-1977 döneminde Türkiye'de parlamentoda kadınların kazandıkları sandalye sayısını ve nisbi güçlerini yansıtmaktadır.

21 Monica Charlot, «les femmes et la politique», in *Les Femmes dans la société britannique*, A. Colin, 1977, s. 227.

Bu tabloda da açıkça görülebileceği üzere, kadın temsilcilerin meclis içerisindeki nisbi yerleri, tek partili dönemde daha geniştir. Bu dönemde kadınlar tarafından kazanılan en düşük sandalye sayısı bile (1946 seçimlerini izleyen VIII. Meclis), Millet Meclisi'nde daha sonraki yıllarda kadınlar tarafından elde edilen sandalye sayılarından daima daha yüksektir. Neden? Veya soruyu başka türlü soracak olursak, 1946 yılının kritik bir önemi var mıdır? Bize öyle geliyor ki 1946 yılının bir dönüm noktası olması, bu tarihten itibaren kadınlara rejim içerisinde daha önce oynamış oldukları önemli ve simgesel rolün azalması ile ilişkilidir. Gerçekten de İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren Türkiye'nin çok partili bir demokrasiye geçmesi yönündeki iç ve dış baskılar öylesine yoğunlaşmıştır ki bu adımın atılması artık kaçınılmaz hale gelmiştir. Çok partili bir rejime geçişle birlikte de kadınların daha önce oynadıkları 'demokratikleşmeyi simgeleme' rolü işlevini ve anlamını yitirmiştir.

Öte yandan rejimin çok partili bir demokrasi haline gelmesi, kadınların parlamenter gücünü olumsuz yönde etkileyen başka etkileri de beraberinde getirmiştir. İlk olarak, rejim değişikliği, kadın adayların tek parti döneminde sahip oldukları adeta otomatik bir biçimde seçilebilme şansını ortadan kaldırmıştır. İkinci olarak, siyasal partilerin mecliste daha çok sayıda sandalye elde etmek için giriştikleri rekabet ortamı kadınların yararına değil, zararına bir sonuç doğurmuştur (22). Ayrıca çok partili döneme geçişle birlikte ortaya çıkan Demokrat Parti'nin benimseydiği tutucu ideoloji de kadın adayların yararına olmaktan uzaktır. Bu tutucu eğilim 1960 darbesinden sonra, Demok-

22 Sandra C. Danforth, «Women's Political Participation in the Ottoman Empire and the Turkish Republic», teksir, 1975, s. 22. Belirtelim ki, bu nokta dışında yazarla Türkiye verilerinin yorumu konusunda kesin bir anlaşmazlık içerisinde bulunuyoruz. Bu tebliğin bir eleştirisi için bkz. Tekeli, a.g.e., ss. 371 - 375.

rat Parti ideolojisine sahip çıkan diğer partilerce de benimsenecektir. Ve nihayet eski 'devrimci' Cumhuriyet Halk Partisi de bu değişiklikler karşısında, kadınlara karşı benimsediği eski stratejide bir değişiklik yapmak zorunda kalmıştır (23). Bugün için kadın adaylara karşı izlenen seçim stratejisi bakımından iki büyük parti arasında önemli bir fark bulunduğunu söylemek zordur. Bu noktayı aydınlatmak için kadınların adaylığı ile ilgili verileri incelemek gerekir.

b. Kadın Adaylar

CHP'nin kadınlara karşı izlemekte olduğu seçim stratejisi aslında 1946 seçimlerinden itibaren değişmiştir. Bununla birlikte elde bulunan verilerin daha sistematik nitelikte olması nedeniyle biz asıl 1961-1977 dönemi üzerinde bir inceleme yaptık. Tablo II, bu inceleme sonunda elde edilen bulguları, kadın adayların yıllara ve partilere göre dağılımı açısından yansıtmaktadır.

TABLO II— Millet Meclisi Genel Seçimlerinde Kadın Adaylar (1961-1977)*

Yıllar	Siyasal Partiler											Toplam
	AP	CHP	CGP	DP	MP	MHP**	MSP	TBP	TİP	YTP	B.sız	
1961	9 (2)	6	—	—	—	10 (1)	—	—	—	8	4	37
1965	7 (3)	14 (3)	—	—	8	12	—	—	15 (1)	17 (1)	3	76
1969	6 (2)	12 (2)	11 (1)	—	13	6	—	8	7	22		88
1973	5 (2)	6 (3)	13	12 (1)	12	15	—	—	—	—	3	75
1977	8 (2)	4 (2)	30	11	—	14	—	2 1	— 4	— —	9 3	74 75
Toplam	35	42	54	23	33	57	—	11	26	47	22	350

*) Parantez içerisindeki sayılar seçimi kazanan adayları göstermektedir.

**) Partinin MHP adını almasından önce CKMP verileri kullanılmıştır.

23 Danforth, a.g.e., s. 22.

Bu tabloda da açıkça görüldüğü gibi, listelerinden aday olan kadınların sayısı bakımından AP ve CHP arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. Buna karşılık daha önemli bir fark, büyük partiler ile küçük partilerin listelerinden aday olan kadınların sayıları karşılaştırıldığında ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de, parlamentoya temsilci gönderme şansı daha yüksek olan büyük partiler, bu şansları daha düşük olan partilere göre kadınlara aday listelerinde daha sınırlı bir yer vermektedirler.

Aslında par'lamentoya niçin çok az sayıda kadının girebildiğini açıklayan önemli bir faktör, adaylıklarını koyan kadınların hem mutlak hem de nisbi sayılarının çok düşük olmasıdır. 1961-1977 döneminde çeşitli partilerin listelerinden aday olan kadınların toplam sayısı 350 olup aynı dönemde seçimlere katılan toplam adayların % 2,6'sına tekabül etmektedir. Kadınları etkileyen handicap faktörü incelendiğinde (24), bunun çok yüksek olmadığı görülmüştür. Bu faktör, dönemin bütünü için 2.1'dir ve bu, kadın adayların seçilme olasılıklarının erkek adaylara göre bir kat daha düşük olduğunu ifade etmektedir. Buradan gidecek çok az sayıda kadının temsilci seçilebilmesine yol açan asıl nedenin, kadınların erkeklere göre sahip oldukları nisbi durumdan çok, aday kadınların mutlak sayısının çok düşük olması olduğunu söyleyebiliriz. Handikap faktörünün ne yoldan etkili olduğunu araştırdığımızda ise bunun, kadınlara, listede ayrılan yer yani liste sıralaması olmadığını görüyoruz. Kadınların karşılaştıkları handikapa yol açan asıl neden, kadın adayların değişik parti listelerine

24 J.F.S. Ross, «Women and Parlimentary Elections», **British Journal of Sociology**, No. 4, 1953, ss. 16 - 17. Handikap faktörü = $\frac{\text{kadın üye} \times \text{erkek aday}}{\text{kadın aday} \times \text{erkek aday}}$ olarak tanımlanmaktadır.

Bu oran, İngiltere'de 1918'de 7.5, 1950'lerde 2.1 olup halen 1.2 civarındadır. Bkz. Melville Currell, **Political Women**, Croom Helm, 1974, ss. 24 - 25.

dağılış biçimidir. Yani büyük partilerin kadın adaylara listelerinde yer vermemesine karşın, aday olan kadınların daha çok küçük partilerin listelerinde yer almaları, seçilebilme şanslarını azaltan bir etki yapmaktadır.

Küçük partilerin, kadınlara görel olarak daha büyük bir adaylık şansı vermelerinin nedeni nedir? Tablo II. bize bu soruyu cevaplamak üzere ilginç bir ipucu vermektedir. Gerçekten de bu tabloda, küçük partilerin kadınlara en büyük adaylık şansını, kendilerinin görel olarak en zayıf oldukları seçim dönemlerinde tanıdıklarını görmekteyiz. 1969 seçimlerinde YTP, 1977 seçimlerinde CGP en yüksek kadın aday sayısına sahip olan partilerdir. Oysa bu seçimler, bu iki partinin en başarısız seçim sonuçlarını elde ettikleri seçimlerdir. Bu gözlemin ışığında, küçük partilerin kadın adaylara bazı seçimlerde onları seçtirmek amacından çok, listelerde bulunmakla yerine getirdikleri simgesel bir işlevden dolayı, daha fazla yer verdiklerini düşünmek pek de yanlış olmaz. Bu açıklama özellikle CGP'nin 1977 seçimlerinde izlediği siyaset için geçerlidir. Gerçekten de 1977 seçimlerinde CGP, Atatürkçü ideolojinin gerçek temsilcisinin kendisi olduğunu savunmaktaydı. Kadınlara, başka hiç bir partinin tanımadığı ölçüde geniş bir adaylık şansı tanınması da bu iddianın bir kanıtı olarak görülebilirdi.

Küçük partilerin kadın adaylara listelerinde daha geniş bir yer vermelerini açıklayan daha teknik nitelikte bir faktör üzerinde daha durabiliriz. Bilindiği gibi küçük partiler, üyelik tabanları daha dar olan partilerdir. Oysa seçim sistemimize göre, herhangi bir partinin seçimlere katılabilmesi için, en az 15 ilde seçime girmesi ve seçime girdiği bu illerde, seçilecek temsilci sayısı kadar aday göstermesi gerekmektedir. Listelerini tamamlamak için, büyük partilerden daha zor aday bulabilecek durumda olan küçük partilerin kadınlara, oranla seçtirmek düşüncesiyle değil, salt bu amaçla başvurmuş olmaları da ihtimal dahilindedir.

c. Hükümette Kadınlar

Kadınların Türk siyasal sistemi içerisinde simgesel bir rol oynamaları olgusunun, tek parti döneminden sonra da devam ettiğini en açık şekilde, hükümette görev alan kadın politikacıların durumlarını incelediğimiz zaman görebiliyoruz.

Genel olarak hükümette çok az sayıda kadın politikacının yer aldığı bilinen bir gerçektir. Ve yine bilinmektedir ki, siyasal karar organları hiyerarşisi içerisinde, bir organ ne kadar yukarıda yer alırsa, orada kadınların görev alma şansı da o kadar düşüktür. Örneğin İngiltere'de 1918-74 döneminde parlamentoya 310 kadın seçilmiş, buna karşılık hükümette 31 kadın görev almıştır (25). A.B.D.'de de 1917-1964 döneminde Kongre'ye 75 kadın girmiştir, fakat aynı dönem içerisinde hükümet sorumluluğu yüklenen kadın sayısı 2'yi geçmemiştir (26).

Türkiye'de de tablo aynıdır. 1935-1977 yılları arasında parlamentoya 69 kadın girebilmiş, hükümetlerde yalnız 2 kadın görev almıştır. Daha da ilginç, içerisinde bir kadın bakanın görev aldığı bu iki hükümetlerin ikisi de olağandışı şartlarda oluşan 'olağanüstü' hükümetlerdir. Ve her iki hükümette görev alan kadın bakanların asıl işlevleri, bu hükümetlerin 'Atatürkçü' ve 'reformcu' bir eğilim taşıdıklarını simgelemenin ötesine gidememiştir (27). Siyasal kararların alındığı en üst organların kadınlara hayli

25 M. Charlot, a.g.e., ss. 241 - 243.

26 Martin Gruberg, *Women in American Politics*, Academia Press, 1968, ss. 123, 142.

27 İlk defa bir kadının Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak atandığı hükümet (Dr. Türkan Akyol) 1. Erim Hükümeti'dir. Bilindiği gibi bu hükümet 12 Mart 1971 muhtırasının ardından kurulan olağandışı bir hükümettir. Hükümet 8,5 ay işbaşında kalmış, Bn. Akyol, kabinenin diğer teknisyen bakanlarıyla birlikte hükümetin vaadedilen reformları gerçekleştirememesine bir tepki olarak istifa etmiştir. İçerisinde bir kadın bakanın görev aldığı ikinci hükümet (Nermin Neftçi, Kültür Bakanlığı'na atanmıştır)

kapalı olduğunu anlamak bakımından Nermin Neftçi'nin bakan olma şartları özellikle incelenmeye değer. Çünkü, Bn. Neftçi gerçekte, siyasal kariyerine en alt parti basamaklarından başlamayı yeğleyen (CHP) ve uzun yıllar erkek rakipleriyle her düzeyde yoğun mücadeleler vererek parlamentoya girmeyi başaran ender politikacı kadınlarımızdandır. Buna rağmen, siyasal iktidarın asıl odaklaştığı bir üst karar organına girebilmesi için, Bn. Neftçi'nin, daha önceki politika kariyeriyle uyuşmayan bir biçimde, olağandışı şartlardan yararlanması gerekmiştir. Üstelik, Bn. Neftçi'nin Kültür Bakanı olarak atandığı hayli olağan dışı 'partilerüstü' İrmak kabinesi, parlamentodan güven oyu alamamış ve yenisi kurulana kadar görev yapan bu kabine içerisinde, Bn. Neftçi'nin siyasi bakımdan önemli bir icraatta bulunması olanaksızlaşmıştır.

Farklı düzeylerde kadınların siyasal kararın alınmasına ne ölçüde katılabildiklerini ortaya çıkarmak amacıyla yürüttüğümüz bu inceleme bizi, kadınların politikada daima sınırlı, olağandışı ve simgesel bir rol oynadıkları sonucuna ulaştırmaktadır. Ancak bu olgular açıklanmaya muhtaçtır. Bizce bu olguyu iki farklı düzeyde açıklamak mümkündür. Bunlardan birisi, bizi, olayı doğrudan doğruya siyaset düzeyinde ele alıp, siyasal hayata özgü faktörlerin etkisini araştırmaya yöneltmektedir. Bu amaçla ilkin, kadın politikacıların sosyo-ekonomik kökenleri ile ilgili veriler üzerinde bir inceleme yaptık.

KADIN POLİTİKACILARIN SOSYO-EKONOMİK KÖKENLERİ: SEÇKİNİN DE SEÇKİNİ POLİTİKACILAR

Politik karar alan ulusal ve yerel meclislere seçilen kadınların sosyo-ekonomik kökenlerindeki benzerlik ve

de denenen 'partilerüstü' formül bakımından 'olağandışı' nitelikte bir hükümettir. Güven oyu alamadığı için düşmüş, yeni hükümet kurulana kadar 4,5 ay süre iş başında kalmıştır.

farklılıkların bize açıklamada bir ipucu verebileceğini düşünerek bu konuda biraz ayrıntıya inmeyi yeğledik.

a. Parlamenterler

1935-1977 döneminde görev yapan kadın parlamenterlerin bir grup olarak paylaştıkları ortak niteliklerinden ikisi, bizim açımızdan özellikle anlamlıdır (28). Bu niteliklerden birincisi kadın parlamenterlerin son derece iyi eğitim görmüş bir grup olmalarıdır. Kadın temsilcilerin % 68.1'i üniversite mezunu, % 27.5'i lise veya dengi bir teknik okul mezunu olup sadece ilkokul eğitimi görmüş olanların oranı % 2.9'dan ibarettir. Kadın temsilcilerin sahip oldukları ikinci ortak özellik de, grubun çoğunluğunu meslek sahibi kadınların oluşturmasıdır. Parlamenter kadınlar arasında 'ev kadınlarının' oranı % 8.7 olup, çalışan kadınların sahip oldukları meslekler çok çeşitlidir.

Kadın parlamenterlerin eğitim düzeyleri ile, erkek parlamenterlerin eğitim düzeyleri karşılaştırıldığında, kadınların çok daha iyi eğitim görmüş bir grup oldukları görülmektedir. Frederick Frey, 1920-1957 dönemi için yaptığı bir araştırmada, erkek milletvekillerinin % 62'sinin üniversite mezunu, % 10'unun lise ve dengi okul mezunu, % 11'nin de daha düşük bir eğitim düzeyinde olduğunu saptamıştır (29). Bu karşılaştırmadan çıkan sonuç şudur: Erkek parlamenterler, genel toplumdaki eğitim düzeyine göre o kadar iyi eğitilmişlerdir ki, genel topluma göre 'seçkin' bir grup oluşturmaktadırlar. Öte yandan kadın parlamenterler, onlardan da daha iyi eğitim görmüş bir gruptur. Türkiye'de kadın nüfusun genel olarak, erkek nüfusa göre daha az eğitilmiş olduğu gerçeği de göz önünde bulundurulduğunda, kadın parlamenterlerin, genel topluma göre 'seçkinin de seçkini' diye nitelenebilecek bir grup oluşturduk-

28 Kadın parlamenterleri sosyo-ekonomik kökenleri ile ilgili daha ayrıntılı bir inceleme için bkz. Tekeli, a.g.e., 363 -412.

29 Frederick W. Frey, **The Turkish Political Elite**, MIT Press, 1965, s. 44.

larını söylemek yanlış olmaz. Bunun anlamı, Türkiye'de kadın temsilcilerle, onların temsil ettiği varsayılan kadın nüfus arasında hemen hemen hiç bir benzerlik bulunmasıdır. Kadın temsilciler arasında yürüttüğümüz bir çalışma da bu eğilimi doğrulamaktadır. Gerçekten kadın milletvekilleri örneğimiz içerisinde, kendilerinin daha çok kadınların temsilcisi olduklarını düşünenlerin oranı % 5'ten ibarettir.

b. Yerel Politikada Kadın Temsilciler

Genel olarak kadınların yerel politikaya katılma biçimleri, ulusal düzeyde politikaya katılma biçimlerinden pek farklı değildir. Bununla birlikte, İstanbul gibi birkaç büyük şehirde, kadınların belediye meclislerinde elde ettikleri sandalye sayısı parlamenter kadınlarınkinden önemli ölçüde daha yüksektir. İstanbul'da Belediye düzeyinde 1969-1977 döneminde hizmet gören iki mecliste kadın temsilcilerin oranı sırası ile % 7.7 ve % 9.8 idi. Belediye meclisine seçilebilen kadınların ortak nitelikleri nelerdir? Onlar ile parlamenter kadınların ortak nitelikleri arasında ne gibi farklar mevcuttur? Belediye düzeyinde faal olan kadın politikacıların sosyo - ekonomik kökenleri incelendiğinde, parlamenter kadınların kökenlerinden anlamlı biçimde farklı bir tablonun ortaya çıktığı görülmüştür. Gerçekten de yerel politikacı kadınların çoğunluğu ilkokul ve lise eğitimi görmüşlerdir ve yine bu kadınların çoğunluğu ev kadınıdır. Bu şu demektir: Yerel politikaya katılan kadın temsilciler, parlamenterlere oranla genel kadın nüfusunu daha iyi temsil etmekte daha az seçkin bir görünüm sunmaktadırlar.

İnancımız o ki; ulusal ve yerel planda politika yapan kadınlar arasında gözlemlenen bu yapısal fark, parlamentoya neden çok az sayıda kadın temsilcinin girebildiğini, buna karşılık kadınların yerel politikada neden daha başarılı olabildiklerini açıklamaya yardım edebilecek güçte bir faktördür.

Böyle bir açıklama önerebilmek için, Türk toplumunun siyasal kültürüne dahil olan iki ögenin hatırlatılması uygun olur. Bunlardan birincisi, siyasal kararların alındığı farklı organlar arasındaki önem hiyerarşisine ilişkin varsayımdır. Buna göre parlamento, yerel politikaya oranla daha önemli ve hayati kararların alındığı, söz konusu hiyerarşide daha üst düzeyde yer alan bir organdır. Gözönünde bulundurulması gereken ikinci siyasal kültür ögesi de, genel olarak karar alma süreci içerisinde kadınlar ve erkekler arasında hiyerarşik bir sıra bulunduğunu öneren varsayımdır. Toplumda hakim olan otorite ilişkileri normuna göre kararları alanların erkekler olması, kadınların ise alınan kararlara uyması beklenmektedir. Bu genel normun siyasal kararlara ilişkin önemli bir sonucu toplumda siyasal kararların erkekler tarafından alınması yolundaki yaygın beklentidir. Böyle bir kültürel bağlam içerisinde eğer bazı kadınlar, bu enformel fakat güçlü kültürel düzenlemeleri çiğneyerek politikayla uğraşacak olurlarsa, toplum onlardan olağanın dışında bazı niteliklere, 'üstün vasıflar'a sahip olmalarını beklemektedir. Başka bir deyişle, toplumun yerleşik kültürel normlarına karşı gelen kadınların hoş görüyle karşılanabilmeleri, onların olağanüstü bazı niteliklere sahip olmaları halinde mümkündür. Bu saptamaların ışığında kadınların yerel ve ulusal politikaya katılma biçimlerinin farklılaşmasını açıklamak üzere şu hipotezi öne sürebiliriz: Kadınların katılmayı amaçladıkları siyasal karar organı, organlar hiyerarşisinde ne kadar üst bir sırada yer alıyorsa, o organa taraf olmaya çalışan kadınlarda aranan nitelikler de o kadar yüksek, buna karşılık daha alt düzeyde bir siyasal karar organına katılmak isteyen kadınlarda aranan nitelikler daha vasat olacaktır. Bu hipotez parlamentoda niçin çok az sayıda, fakat 'seçkinin de seçkin'i nitelikte kadın temsilcinin yer alabildiğini, yerel politika düzeyinde ise daha çok sayıda, fakat genel toplumda hakim olan niteliklere daha yakın nitelikte kadın politikacının başarılı olabildiğini açıklar.

Bu açıklama bizce, yerel politikada kadınların genel olarak daha başarılı olmalarının nedenini, alınan politik kararların niteliğinde arayan alternatif açıklama tarzından daha geçerlidir. Bu alternatif açıklamayı benimseyenlere göre yerel politika düzeyinde kararlar daha somut, gündelik hayata daha yakın sorunlarla ilgili olarak alınır. Oysa kadınlar özellikle 'ev kadını' nitelikleriyle, bu tür sorunlar üzerinde söz sahibi olmaya daha yakındırlar. Bu varsayım belki, kadınların neden yerel politika, kaya, ulusal politikaya katıldıklarından daha aktif biçimde girdiklerini açıklayabilmektedir. Buna karşılık, örneğin İstanbul gibi, kadın nüfusunun % 52'sini 'ev kadınlarının' oluşturduğu büyük kentlerde kadınların yerel politikaya katılımlarının neden % 10 gibi düşük bir düzeyde kaldığını açıklayamamaktadır (30).

KADINLARIN SEÇİMLERE KATILMA EĞİLİMLERİ

Dikkatimizi, politika mücadelesinde başarılı olmuş bir avuç kadından, geniş kadın seçmen kitlesine çevirdiğimizde, kadın ve erkek seçmenlerin seçimlere katılma eğilimleri arasında anlamlı bir fark bulunduğunu görüyoruz. Maurice Duverger, bugün artık klasikleşmiş olan, kadınların siyasal hayata katılmalarına ilişkin çalışmasında, kadınların seçimler karşısında aldıkları tavırla ilgili olarak iki önemli hipotez ortaya atmıştır. Bunlardan birincisi, kadınların seçimlere katılma eğilimine, ikincisi ise, oyun yönüne ilişkindir. Buna göre, kadınlar erkeklere göre seçimlere daha az katılma eğilimi taşırlar ve kadınlar tutucu partileri erkeklere göre daha fazla destekleme eğilimindedirler (31).

30 Bkz. Brimo, a.g.e., s. 97. Bu açıklamaya yöneltilen ciddi bir eleştiri için bkz. Doğan, Narbonne a.g.e., s. 169 - 175.

31 Maurice Duverger, *La Participation des femmes à la vie politique*, UNESCO, 1955.

Bu hipotezlerin Türk kadınları için de geçerli olup olmadığını araştırmak üzere 1973 ve 1975 seçimleri sonuçları üzerinde bir araştırma yaptık. Bulgularımıza geçmeden önce belirtilmesi gereken bir nokta, toplanan verilerin Türkiye çapında temsili olmamaları nedeniyle bulguların genel doğrulara değil ancak bazı eğilimlere işaret edecek nitelikte olmasıdır.

Kadınların seçimlere katılma eğilimiyle ilgili olan birinci hipotezi irdelemek üzere, İstanbul'un farklı ilçelerinden seçilen dört sandığa ait seçmen kütükleri üzerinde bir inceleme yaptık. Her sandık, sahip olduğu sosyal ve ekonomik karakteristikler bakımından kendi içerisinde türdeş ve diğerlerinden anlamlı şekilde farklı bir yapı taşımaktadır (32). Birinci bulgumuz irdelenmeye çalışılan hipotezi doğrular yöndedir. Bu dört sandıkta kayıtlı kadın seçmenler erkek seçmenlerden daha düşük bir oranda seçime katılmışlardır. Cinsiyete göre ortaya çıkan katılma oranı farkı 13,5 puandır. İkinci bulgumuz 'sosyal tabaka'nın kadınların seçime katılma eğilimleri üzerinde yaptığı farklılaştırıcı etkiye ilişkindir. Buna göre, 'burjuva ve köylü' kadınları, 'küçük burjuva' ve 'işçi sınıfı'ndan kadınlara oranla seçimlere daha az katılma eğilimi göstermektedirler. Seçime katılmama oranları arasındaki fark ilk iki sınıfta % 17,1'e yükselmekte, buna karşılık, küçük burjuvazide % 8,9'a düşmekte, işçi sınıfında ise % 4,5 ile anlamsız bir düzeye inmektedir.

32 Araştırmanın yöntemi ile ilgili olarak bkz. Tekeli, ss. 310 - 318. Fransa'da yapılan benzer çalışmalar için bkz. Pierre Barral, «Pour qui votent les femmes» in Fr. Goguel, *Nouvelles Etudes de Sociologie Electorale*, A. Colin, 1956 ss. 185-194, Alain Lancelot, *l'Abstentionnisme electoral en France*, A. Colin, 1967 ss. 177 - 179, Madelaine Grawitz, «l'Abstentionnisme des hommes et des femmes aux Referandums d'Avril et d'Octobre 1962 dans cinq bureaux de vote de Lyon», *RFSP*, cilt XV, No. 5, 1965, s. 967.

Birçok batılı araştırmacının bulgularıyla çelişik gibi görünen bu bulguyu nasıl açıklayabiliriz? (33). Kanımız o ki, bu bulgu, ilk bakışta görüldüğü kadar batıda gözlemlenen eğilimlere ters düşmemektedir. Çünkü batılı araştırmacılar, genel olarak, kadınların ekonomik hayata katılma biçimleriyle, oy verme eğilimleri arasında bir ilişki bulunduğunu gözlemlemişlerdir. Buna göre çalışan kadınlar, ev kadınlarına oranla seçimiye daha fazla katılmaktadırlar. Bizim incelediğimiz oy sandıklarında kayıtlı olan kadın seçmenlerin ekonomik hayatla bağlantılarına göz atıldığında, burjuvazi içerisinde çalışan kadın sayısının çok az olduğu, buna karşılık, çalışan kadınların hemen hepsinin küçük burjuva ve eşçi sınıfı kadınları arasında toplandığı görülmektedir. Öte yandan, üretim faaliyetine katılan köylü kadınlar genel olarak 'ücretsiz aile emekçisi' statüsündedir. Bu durumda ücretle çalışan kadınların, toplumla daha iyi bütünleşmiş oldukları için seçimlere katılma eğilimlerinin de daha yüksek olduğu sonucuna varmak yanlış olmayacaktır.

Üçüncü bulgumuz, hemen hemen evrensel biçimde geçerli olan bir gözlemi doğrulamaktadır. Buna göre evli kadınlar, bekâr ve dul kadınlara oranla seçimlere daha fazla katılma eğilimindedirler. Evli kadınlarla evli erkekler arasındaki seçime katılma eğilimi farkı % 8'den ibarettir. Evlilik çalışma hayatına katılmanın yanı sıra, kadınların seçmen davranışlarını tayin eden en önemli faktördür. Öyle ki, eğer 'evlilik' kurumu etkili olmasa idi, kadınlar seçimlere çok daha az katılacaklardı. Yani evlilik, kadınlar arasında potansiyel olarak çok daha yüksek olan seçime katılmama eğilimini azaltan bir etki yapmaktadır.

Evli çiftler arasında hakim olan eğilim, birlikte oy vermek ya da vermemektir. Rakamsal olarak ifade edersek,

-
- 33 Lancelot, a.g.e., s. 192 - 194, J. Mossuz - Lavau, M. Sineau, «Les femmes et la politique», **RFSP**, No. 5, 1976, ss. 929-950.
34 Dogan, Narbonne, a.g.e., ss. 92 - 95.

evli çiftlerin % 83,8'inde eşler birlikte davranma eğilimi taşımaktadırlar. Aile içerisinde oy verme ya da vermeme kararını alan taraf çoğu zaman kocadır. Birlikte davranmayan evli çiftler arasında, kocanın oyunu tek başına kullanması olasılığı, karının tek başına oy kullanması olasılığından bir kat daha yüksektir. Bu eğilim, Türk toplumundaki yerleşik otorite kalıbına uygun olarak, siyasal kararları alması beklenen kişilerin daha çok erkekler olduğunu ve kadınların kocaları (erkekler) tarafından alınan kararı benimseme eğilimi taşıdıklarını düşünmemize yol açmaktadır.

Bu eğilim, oyun yönü açısından da geçerli midir? Veya aynı soruyu farklı bir biçimde soracak olursak, oyun gizliliğine rağmen kadınlar kocalarının (erkeklerin) siyasal parti tercihlerini benimsemekte midir? Bu soruya bir yanıt vermek oldukça zordur. Kamu oyu yoklamaları bu konuda bizi kesin bir sonuca götürmemektedir (35). Biz 96 köyden oluşan bir örnek üzerinde küçük bir araştırma yaptık. Bu araştırmanın bulguları, kadınların parti tercihlerini yaparken dinin etkisinde erkeklerden daha fazla kaldıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu bulgu Batılı toplumlarda özellikle Katolik kilisesinin egemen olduğu ülkelerde gözlemlenen genel eğilimlerle benzerlik göstermektedir (36). 1973 genel seçimlerine dayandırılan bu çalışmada, köylü kadınların erkeklerden daha fazla destekleme eğilimi gösterdikleri üç grup, dinci ve tutucu MSP, daha çok sol eğilimli, ama aslında bir mezhep partisi olan TBP ve bağımsızlardır. Buradan giderek kadınların dinin etkisine erkeklerden daha açık olduklarını söylemek mümkün, fakat kadınların erkeklere göre tutucu partilere daha fazla oy verdiklerini savunmak zordur. Kadınların bağımsız adayları erkeklerden daha

35 Nermin Abadan - Unat ve diğerleri, «Kim kime niçin oy veriyor?», *Milliyet*, Eylül 1975, Kenan Bulutoğlu ve diğerleri, «İşçiler kime neden oy veriyor?», *Milliyet*, Ekim 1969.

36 Dogan, Narbonne, a.g.e., ss. 97 - 102.

fazla destekleme eğiliminde olmaları ise, onların parti programlarından çok adayların kişiliğinden etkilenmeye daha açık oldukları yolundaki hipotezi doğrulamaktadır. (37).

SONUÇ

Bu yazının ilk bölümünde, kadınlara siyasal haklarını tanıyan yöneticilerin gözünde kadınların, rejim açısından önemli bir 'simgesel' rol oynadıklarını savunduk.

Kadınların siyasal hayata fiilen katılma biçimleri üzerinde, ikinci bölümde yürütülen inceleme ise, kadınların siyasal sistem içerisinde 'simgesel'in ötesine giden etkin bir rol oynamadıklarını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca kadınların seçimlere erkeklerden daha az ilgi gösterdiklerini, daha az katıldıklarını, siyasî tercihlerini yaparken de iki temel kurumun 'din' ve 'aile'nin etkisi altında daha fazla kaldıklarını saptadık.

Bu gözlemler bizi kadınların —yani seçmenlerin yarısının— ülkenin siyasal hayatında etkin bir rol oynamadığı sonucuna götürmektedir. Kadınlar politikanın kıyısında yaşamakta, yasaların tanıdığı formel siyasal hak eşitliğinden fiilen yararlanamamaktadırlar. Bu duruma yol açan temel neden nedir? Neden kadınlar, siyasetin kendiledini de seçimlere erkeklerden daha az ilgi gösterdikleri, daha az ilgilendiren bir mücadele alanı olduğunu düşünmemektedirler? Bize öyle geliyor ki, kadınların siyasete katılmanın farklı düzeylerindeki geri durumlarına ışık tutan en kritik soru sorduğumuz bu ikinci sorudur. Kadınlar genel olarak siyaset mücadelesinin kendilerini ilgilendiren bir konu olduğunu düşünmemekte, seçimlerde daha az oy vermekte, siyasal parti ve örgütlerde yeterince faal olamamakta, bu örgütlerin karar organlarında gereken sorumluluğu üstlen-

37 Madelaine Grawitz, «l'Acces des femmes à la vie politique et la personnalisation du pouvoir» in **Referandum de 1962**, FNSP, 1965.

memekte, seçimlerde çok az kadın aday olmakta ve nihayet bütün bunların sonucu olarak siyasal karar organlarına ancak bir avuç kadın katılabilmektedir.

Öyle ise asıl açıklanması gereken bu nedensellik zincirini başlatan sorudur. Yani kadınların siyaseti neden kendilerini ilgilendiren bir mücadele alanı olarak görmediklerini açıklayabilmek gerekir. Bu, siyasal kültürle ilgili bir inançtır. Fakat biz, bu kültür ögesinin doğrudan ideoloji düzeyinde açıklanabileceği kanısında değiliz. Siyasal kültür, herhangi bir toplumda, egemen olan sınıfların ideolojileri tarafından belirlenir. Türkiye'de çok yakın bir geçmişe kadar, esas olarak İslam dininin normlarına dayanan siyasal kültür giderek başka kapitalist toplumlarda hakim olan siyasal kültürlerle benzerlik göstermeye başlamaktadır. Bu ideolojik ve kültürel yapının işleyiş mekanizmasını anlayabilmek için ise, kapitalist toplumların sosyal yapılarının incelenmesi gerekir. Kapitalist toplumlarda kadınların ve erkeklerin sosyal rolleri toplumsal işbölümü tarafından belirlenmektedir. Bu toplumsal işbölümü, üretimin yapıldığı yerle —fabrika veya bürolar— yeniden üretimin yapıldığı yerin —aile— birbirinden ayrılmasını öngörmektedir. Esas olarak yeniden üretimden sorumlu tutulan kadınların çalışma ve yaşama alanları evdir. Kadının evde harcadığı emek yani 'ev içi emeği' kapitalist toplumlarda, emek - değer yasasına tabi olmayan özel bir emek kategorisidir (38). Bu toplumsal işbölümü sonunda, kapitalist toplumlarda, kadınların genellikle üretim sürecinin dışında kalmaları, üretim sürecine girdikleri zaman bile asıl sorumluluklarının üretimden çok yeniden üretim olması onların toplumsal karar sürecinin de dışında kalmalarına yol açmaktadır. Buna karşılık, toplumsal ve siyasal karar sürecinden sorumlu tutulanlar asli görevleri üretimi sürdürmek olan ve üretim sürecinde yer

38 Wally Seccombe, «The Housewife and Her Labour under Capitalism», **New Left Review**, No. 83, Ocak - Şubat 1973; Jean Gardiner, «Women's Domestic Labour», **CSE Bulletin**, Haziran 1975.

alan erkeklerdir. Siyasal kültür bu temel toplumsal ilişkileri ideoloji düzeyinde yeniden üretmektedir. Durum böyle olunca, kapitalist üretim ilişkilerinin hakim olduğu bütün toplumlarda olduğu gibi Türkiye'de de asıl, kadınların siyaset karşısında bugün sahip olduklarından farklı bir tavıra sahip olmaları, şaşırtıcı olurdu.

Bir süre önce basın, «aile namusunun» korunması için çalışmalar yapıldığını duyurdu. Habere göre konuya eğilen komisyon olaya çok yönlü olarak bakmakta ve raporda çözülme tehdidiyle karşı karşıya görüldüğü anlaşılan aileyi güçlendirmek için, «nikahsız yaşayan çiftlerin» mahalle muhtarlarınca takip edilmesinden kadınların iş hayatına güvenli şekilde girebilmeleri için tavukçuluk, sebzeçilik gibi alanlarda küçük işletmeler kurulmasına, kumar oynayarak zaman öldürüp, çocuklarını ihmal eden annelere karşı önlem alınmasından, zaten mevcut yasalarda öngörülmüş olmakla birlikte, fiilen gerçekleştirilmediği için olsa gerek, büyük işyerlerinde çalışanların çocukları için kreşler açılmasına kadar uzanan çeşitli önlemlere yer vermekte.

Zaman zaman başka toplumlarda da «aileyi korumak,» güçlendirmek ve toplumsal düzenin temel direği haline getirmek üzere uğraşlar verilmiştir. Kırk yıl süreyle rejimi, «kilise, aile ve ordu» kurumlarına yaslandırılmak istenen İspanya, ya da şiarı «vatan, aile, kilise» olan Petain'in kısa ömürlü Vichy rejimi, ilk akla gelen örnekler. Bu rejimlerin aileyi güçlendirmekte ne kadar başarılı oldukları ise tartışılabilir. İspanya'da örneğin, 1976'daki rejim değişikliğinin ardından çıkarılan ilk yasalardan birisi boşanmaya ilişkin-di.

* Cumhuriyet gazetesinde (13 Eylül 1981) yayımlanmıştır.

Aile insan ilişkilerini düzenleyen en temel kurumlardan birisi, hiç kuşkusuz. Her toplum tipinde değişik biçimlerde varolmuş ve çok işlevli bir kurum. Her toplumda insanın ve emek gücünün yeniden üretildiği yer olmasının yanı sıra, bazı toplumlarda iktisadi açıdan bir üretim, başkalarında tüketim birimi olmuş, kültürel açıdan da insanlar arası iletişim, toplumsal değerleri kuşaktan kuşağa aktaran «toplumsallaşma» ve birçok toplumda da başlıca dayanışma ve toplumsal güvenlik kurumu olarak işlemiştir. Ama ailenin asıl işlevi, her zaman insanlar arasındaki çok hayatî bir ilişki türünü düzene koymak olmuştur: Cinsel ilişki. İnsan neslinin devamı da bu ilişkinin bir türevidir. Zaman zaman bu işlevlerden hangisinin asıl, hangisinin türev olduğu birbirine karışsa bile, ortalama olarak bir insan yaşamında on bin kez tekrarlanan cinsel edime karşın, yine ortalama olarak, üç-dört kez bu edimin çocuk doğurmakla sonuçlanması, evlilik ilişkisi ve ailenin en temel ve onu tanımlayan özelliğinin insanlararası cinsel ilişkileri düzene koymak olduğunu anlamaya yardım eder. Çağdaş toplumlarda, bir kadınla bir erkeğin, «tek bir eşle yetinme» kuralı dahilinde kurdukları sürekli cinsel ilişki biçimi, yasalara uygun olarak (evlilik akdi) karı-koca ailesi veya çekirdek aileyi oluşturuyor. Ancak, ailenin çoğu toplumda, cinsel ilişkilerin çoğunluğunu düzenleyen kurum olması, insanlar arasındaki cinsel ilişkinin «tek» kabul edilebilir biçiminin tek eşli evlilik olması anlamına gelmez. Tarih boyunca, çeşitli toplumlarda cinsel ilişkiler büyük çeşitlilik göstermiş, tek eşli karı-kocalığın yanı sıra Osmanlı haremî örneğinde gördüğümüz gibi «çok karılı», antropologların inceledikleri birçok «ilkel» toplumda olduğu gibi «çok kocalı» evlilik biçimleri yaygınlaşabilmektedir. Bu alandaki çeşitliliğin bir örneğini son yıllarda, gelişmiş batılı toplumlarda denenen ve aynı çatı altında yaşayan çok sayıda erkek ve kadın arasında çok yönlü cinsel ilişkiler kurulmasını ön gören «komün»lerde bulmak mümkün. Ayrıca kadınlar ve erkekler arasındaki cinsel ilişkiler her zaman «aile» biçiminin sınırlarını zorlamış, evlilik öncesinde veya evliliğe paralel olarak, sü-

rekli ya da süreksiz, birden çok sayıda cinsel eş seebil-
meye dayanan ve nihayet karı koca ailesinin çoğu ezelliği-
ni taşımakla birlikte «yasalara» uygunluk kuralını yerine
getirmeyen, bu nedenle de «serbest aşk» denilen ilişkiler,
her toplumda az ya da çok yaygın şekilde yaşanmıştır.

Cinsel ilişkilerin çeşitliliğinden söz ederken ihmal edi-
lemeyecek bir biçim de erkekler ya da kadınlar arası «eş-
cinsel» ilişkilerdir. Bunlar da tarih boyunca, toplum tiplerine
göre değişen bir yaygınlık kazanmış ve toplumların
bu tür ilişkilere gösterdiği tepki her zaman aynı yönde ve
aynı yoğunlukta olmamıştır. Nitekim eski Yunan'da eşcin-
sel ilişkiler hem oldukça yaygındı, hem de toplumca hoşg-
ryle karşılanır hatta yceltilirdi. Lesboslu Sappho rne-
ęin, antikitenin en ünlü ve saygıdeğer şairlerinden biriydi
ve lezbiyendi. Başka tarihi dönemlerde, başka toplumlarda
eşsinselliğin toplum ahlakına aykırı bir edim gibi görülüp,
kınandığı, hatta eşcinsellerin yargılanıp mahkûm edildiği de
olmuştur. İngiltere kadar zgrlk bir toplumda bile yüz-
yılın başlarında homoseksüel olduğu için yargılanıp, iki yıl
boyunca Reading Goal hapışhanesinde yatan ve bu dene-
yimini, aynı adı taşıyan baladıyla ölümsüzleştiren Oscar
Wilde, toplumların bu konuda zaman zaman ne kadar hoş-
grden uzak olabildiklerini gösteren iyi bir rnek.

Ancak aile ve cinsel ilişkilerin tarihine kaba bir bakış,
insanlığın bu alanda giderek daha hoşgrl, insanın yan-
lızca kendisini ilgilendiren cinsel tercihlerine daha saygılı
hale geldiğini ortaya koyuyor. Gelişmiş batılı toplumlarda
artık eşsinselliğin cezai kovuşturmaya uğramasını mümkün
kılan yasaların birbiri ardından kaldırıldığı, evlilik dışı iliş-
kilerin de farklı biçimleriyle daha olağan karşılandığı bir
döneme varılmış. Öyle ki, yukarıda değindiğim «komün»
türü yeni aile (ya da evlilik dışı ilişki) deneyleri bile, so-
nu olarak bu deneye katılan insanların zgr iradelerinin
bir ürünü olarak görülüyor, kimilerince şaşırtıcı bile bu-
lunsa, bildiğim kadarıyla uygulandığı hiç bir toplumda ya-
sakanması yoluna gidilmiyor.

Bu gözlemlerden giderek varmak istediğim yer, kendi

toplumumuz. Basındaki habere göre evlilik dışı ilişkilerin yasaklanması için önlemler hazırlanıyor. Ama böyle bir şeyin akla gelmesi bile, her zaman varolmuş olan bu tür ilişkilerin, yaygınlaştığını göstermekte kanımca. Zaten hızlı bir gelişme süreci yaşayan, milyonluk kentlerinin sayısı hızla artan, geleneksel yapıları kaçınılmaz olarak çözölen bir toplumda başka türlü olması da beklenemezdi. Toplumsal değişme, o değişmenin sonuçlarına hoşgöröyle katlanmayı da beraberinde getirir. Öyle olunca, evlilik dışı ilişki içerisinde yaşamak için nedenleri ne olursa olsun (boşanamama, evlenememe veya böyle bir ilişki biçimini isteyerek seçme gibi) bu yaşama tarzı sadece onu yaşayanları ilgilendirmek gerekir, mahalle muhtarlarını değil. Aksi halde, uğrunda nice mücadeleler verilerek kazanılmış ve anayasalara bir hak olarak girmiş olan «özel yaşamın gizliliğı» ilkesi zedelenir. Öte yandan, son zamanlarda bazı «eşcinsel» sahne sanatçılarının faaliyetten alıkonması yolunda alınan kararlara da bu açıdan yaklaşmakta yarar olduğunu düşünüyorum. Burada açıklığı kavuşturulması gereken husus şudur: O sanatçıların kimliğinde mahkum edilen «eşcinsellik» midir, yoksa eşcinselliğın «ticari bir meta» haline getirilişı midir? Eğer söz konusu kararlar birinci hedefe yönelikse, «eşcinsel» olduklarını bilerek bu sanatçıları kabullenen, ünle ödüllendiren, böyle bir konuda giderek «hoşgörö» kazandığı görölen topluma göre, topluma yön verme durumunda olanların gösterdikleri hoşgörösüzlük, en azından yadırgatıcıdır. Yok eğer, ikincisiyse asıl hedeflenen, o zaman, «eşcinselliğı ticari meta» haline getirme sürecinse sanatçıdan çok daha fazla sorumluluk taşıyan, reklamcı, gazinocu, yüksek tirajlı sansasyon basını gibi başkalarının rolü ihmal edilmekte, güçlüye değil, abalıya vurulmaktadır. Kaldı ki bu sanatçıların sanatlarını tutan, bundan haz duyan bir izleyici kesimi bulunduğuna göre, sanatçının «gözü rahatsız eden bir göröntü» ile sahneye çıkmasının yasaklanması, ona gösterilen ilginin azalmasına neden olmaz. Aslında yapılması gereken herhalde bu değil, fakat «eşcinsel» veya eşcinsel olmayan tüm sanatçıların, sanatlarını ortaya koy-

malarına uygun ortamı hazırlamaktan geçer. Bu sağlanabildiğindedir ki, sanatçının cinsel eğilimi, bizleri değil, sadece kendisini ilgilendirir.

Çünkü sonuç olarak toplumca bize düşen görev, insanın öz benliğini ilgilendiren eş seçme, cinsellik, evlilik gibi alanlarda günbegün çağdaşlaşan toplumumuz insanının, onu mutlu kılacak çözümleri özgürce bulabilecek yetenekte olduğuna güvenmek ve seçimlerine saygılı olmaktır.

KADINLARA MAHSUS «KÜÇÜK EDEBİYATIN» SÖYLEMİ (*)

Bu yazıda, «büyük edebiyatın» önde gelen eserlerinde yaratılan kadın tiplerinden söz etmek değil amacım. Anna Karenina, Emma veya Bihter... Onları «büyük» sıfatına yaraşır incelemelerle ele almak gerek. Ancak bu, çağdaş insanın günlük hayatının çok daha köklü biçimde parçası olan, başka bir tür edebiyatın, «küçük edebiyatın» ele alınmasını önlememelidir. Ben bu yazıda bu ikinci tür edebiyatın, tarihin akışı içerisinde, okuru olan kadınlara nasıl, dönemin ihtiyaçlarına göre değişen bir mesaj verdiğini ele alan ilginç bir çalışmaya değineceğim; ilerde benzer bir incelemeyi, bizde kadınları okur yapan basının çevresinde yürütmeyi hayal ederek...

Sözünü ettiğim inceleme Betty Friedan'a ait. Önce yazarı hakkında bir iki cümle: Friedan, 1963'de yazdığı **Kadınlık Gizemi** (Feminine Mystique) adlı kitabıyla, altmışların sonlarında Amerika Birleşik Devletlerinde etkin ve yaygın bir kitle hareketi haline gelmiş olan «Kadınların Kurtuluşu»nun öncüsü olmuştur (1). Sonradan hareket onu aşsa ve o, harekette sadece reformcu bir «büyükanne» gibi görülmeye başlasa da kitabı etkisini sürdürdü.

Kadınlık Gizemi'ni Türkçeye çevirmenin gereğine inandığım için yapıtın tüm tezlerini özetlemeye çalışmayacağım.

* Cumhuriyet gazetesinde (17 Mart 1982) yayımlanmıştır.

1 Juliet Mitchell, *Woman's Estate*, Penguin, 1971, s. 52.

Şunu söylemekle yetineyim: Friedan belki, kadınların «bunaltısını» teorik bir düzeyde açıklayamıyor; ama böyle bir açıklama için gereken tüm ipuçlarını sezgiyle yakalamış. Yapıtı o denli etkili kılan da belki bu yanı. Sezgilerinden biri şu: Kadınlar okusun diye basılan özel yayınlar, o bunaltıya çözüm getirmiyor. Ama o yayınlara dikkatle barksak, belki kadınların neden «bunaldığını» anlamaya başlayabiliriz. Friedan bu amaçla, 1960'da 5 milyon üzerinde baskı yapan (ve muhtemelen bunun birkaç katı kadın tarafından okunan...) (2) McCall's gibi o yılların önde gelen kadın dergilerinden birkaçını ele alıp, yıllar boyu tarıyor, içeriğine bakıyor. Bu içerik, yıllar ve yıllarca, McCall ve benzerlerinde hep aynı kalmış. «Kadınların, gün geçtikçe nasıl daha cüretkâr olduğuna dair» bir başmakale, ardından, günlük hayatın zorlukları konusunda bir yazı, sonra, «Windsor Dükü ve Eşi» (ya da Monaco prensisi ve eski kocası...) ile ilgili bir demeç, daha sonra, harika güzel bir kadının «gebelik» giysileri, derken, yine hepsi de güzel bebek fotoğraflarıyla süslü çocuk bakım sayfası, kendi elbisesini kendi dikenlere «patronlar», yemek tarifeleri, güzelleşmek için birkaç pratik tavsiye, yıldız falı, aşk, cinsel doyum veya aldatılma konusunda uyarılar ve nihayet, çoğu zaman, bütün bu anlatılanları gözümüzde ete-ke-miğe büründüren, bir ya da birkaç küçük hikâye... (3).

OLTAYI ATAN VE TAKILAN

İşte, Friedan'ın ilginç bulduğu, ipuçları olarak gördüğü ve ucundan çektiirdiği de bu sonuncular. İpin ucunu yirmi yıl gibi bir süre çekince, ucuna ilginç şeylerin, oltaya gelen balık gibi takılmaması olanaksız...

Bunlara geçmeden, bu işin profesyonelleri ile ilgili bir söz de gerekli: Bu tür yayınların editörleri okuyucularını

2 Evleyne Sullerot, Le Presse feminine, PUF.

3 Betty Friedan; The Feminine Mystique, Dell, 1963, içindeki II ayırım; «The Happy Housewife Heroine» (Mutlu Ev kadını kahraman).

çok iyi tanıyorlar. Bunlar esas olarak ev kadınları. Kamu sorunlarıyla pek de ilgili değiller; asıl, ev, aile, çoluk çocuk, onları ilgilendiren. Eğitimleri? Var. (ABD'den söz ediyor!). Ama onları ancak, orta-bir aritmetiği ilgilendiriyor; çocuklarına yardım ederlerse diye...

Şimdi de balıklardan söz edelim. Oitaya takılanlardan ve başka balıkları avlamak için yem diye kullanılanlardan. Ve burada, yeniden yazını başında sözü edilen **«küçük edebiyata»** geri dönelim. Kadın dergilerinde yayınlanan küçük hikâyelerin, genellikle, Friedan'ın deyişiyle, «çok ciddi edebiyat eserleri» olduğu söylenemez. Ama bu hikâyelerin kahramanları —ki hep kadındırlar...— dönemlerinin kadınlarına bir şeyler söyleme durumundadırlar. Bu dergiler, meslek kadınlarına yazılmadığı için de söylem asıl ev kadınlarına yöneliktir. Öykü kahramanı, evkadını okurun, olmak istediği, olmayı özlediği, kendisi olamamış veya olamıyorsa, kızı için düşleyeceği şeyi, **«düşlenen kadını»** anlatır. Dönemin düşü, döneme karakterini veren düş, düşün karakterini veren kadın kahraman, bunlar hep bağlı birbirine,

ÇALIŞAN KADINDAN...

Peki, dergilerin yıllar boyu hep aynı kalan biçimi içerisinde bu karakter de hep aynı mı kalmıştır? Hayır. Friedan'a göre, 1939-1959 yılları arasında çıkan, **Ladies' Home Journal** (Hanımların Ev Dergisi), **McCall's, Good House-keeping** (İyi Ev Kadınlığı), **Woman's Home Companion** (Kadınların Evdeki Dostu) adlı, kadın kitlelerine yönelik magazinlerdeki küçük hikâye kahramanı kadınların, hikâye konusu edilen sorunları veya ikilemleri büyük bir değişme geçirmiştir. Bununla birlikte kadın kişiliği ve o kişiliği oluşturan koşullanma biçimi de ters yüz edilmiş oluyor. 1940'ların kadın kahramanları gerçekten de biraz **«kahramandırlar»**. Çoğu, çalışan, bir meslekleri olan, o meslek dolayısıyla insanlara mutluluk götürme gereğine inanan, kendi mutluluklarını da burada arayan, kendine

güvenli, atak, hatta maceracı, cesur, bağımsız ve kararlı kadınlar... Tabii, aynı zamanda çekici, erkekleri seven ve onlarca sevilen. Ama biraz da bu kişilikleri, karakterleri yüzünden sevilen kadınlar. Yine bu dönemin küçük hikâye kahramanı kadınlar hikâyede hemen hiç, ev kadını kimlikleriyle gösterilmezler. Hatta hikâyeler çoğu zaman, kahramanı evlenip, çoluk çocuğa karışmadan biter. İşte, bu kadınlar, o dönemin hikâyesinin yarattığı «Yeni Kadın» tipleri, gençtir; çünkü, kendilerine yeni bir kimlik aramaktadırlar ve gelecek önlerinde açıktır... Ama, Friedan'ın, 1949'tan itibaren ortaya çıktığını saptadığı yeni hikâye kahramanlarına göre de çok daha yaşlı, daha doğrusu daha olgun, durmuş oturmuş, ergin kişilerdir. Friedan, bu «Yeni Kadın» tipine girebilecek son kahramanın, 1949'da *Ladies' Home Journal*'ın şubat sayısındaki «Sarah ve Denizuçağı» adlı hikâyede yer aldığını söyler: Sarah, uçak pilotu olmak, uçmak, göğşe sahip olmak (yani özgür olmak...) istemektedir. Ama bunu annesinden gizler. Annesi ise, onun Henry'ye (Sarah'ya uçuş dersi veren hoca) aşık olduğunu sanmaktadır. Kahramanımız, hikâyenin sonlarında «Henry'nin sevgilisi! Hayır, o Henry'nin sevgilisi değil, sadece kendisiydi. Sarah idi... Ve bu ona yetiyordu...» gibilerden bir şeyler söyler; uçağı havalandırmayı başarır ve hikâye biter.

EV KADININA DOĞRU...

1949'de İkinci Dünya Savaşı'nın etkileri durulur. Erkekler askerden dönmüş, savaş boyunca onların yerine fabrikalarda, bürolarda çalışmış olan kadınlara da işlerini erkeklere terkederek, eve dönmek düşmüştür. İşte bu dönüm noktasından sonradır ki, küçük hikâyelerin kahramanlarında değişme başlar. Artık çoğu hikâye kahramanı, sadece bir «Ev kadınıdır». Yeni kadınlık gizemi (mistifiği), evkadını-anne kadınları yeniden yüceltir, kahramanlaştırır. Bu kadınlar artık yalnızca, erkeklerini mutlu etmekte bulmaktadırlar, mutluluğu. Öyle ki, her gün, bitmeden tü-

kenmeden yenilenen o rutin ev işleri, temizlik, çamaşır, yemek v.b. bir zorunluluk gibi değil, mutluluk kaynağı gibi gösterilir ve hele çocuk doğurma adeta dini bir haz mertebesine yükseltilir. Kadınlara artık, ya bu modele uyup, kutsal kadınlık gizeminde kendilerini bulmaları ya da hâlâ başka şeylerin peşindeyseler, afaroz edilmeyi göze almaları önerilmektedir. Nitekim, AED'de «meslek kadını» sözünün adeta bir «küfür» haline gelişi de bu döneme rastlar. 1949'un sonunda, Friedan, söz konusu hikâye kahramanlarının ancak üçte birinin bir meslekleri olduğunu saptıyor. 1958 ve 1959'da ise, ev kadınlığından başka bir uğraşa kendini adanmış tek bir kadın kahramana rastlanmıyor. Aynı yıllarda bu dergilerin sık sık işledikleri makale konuları da artık, «Kadınlık evde başlar», «Çocuklarınızı genç yaşta doğurunuz», «Evlenince işi bırakmalı mı? (Cevap: Evet)», «Mutlu bir evliliği nasıl sürdürmeli?», «Çocukları ana sütüyle beslemeli», «Genç yaşta evlenmekten korkmayın» gibi başlıklar altında yayımlanıyor.

Devre kapanmış, kapan kurulmuştur. 1930'larda, ev kadınlarına umut aşılayan «Yeni Kadın» kahraman ölmüş, kadınlığını, yüzyıllardır olduğu gibi sadece «kadınca» yaşayan kadınlar galip gelmişlerdir. O gün, bugündür de hep aynı nakarat, kadınlara özgü «küçük edebiyatın» meşajında tekrarlanmaktadır...

Robert Benton'un geçtiğimiz hafta İstanbul'da gösterilmeye başlayan «Kramer Kramer'e Karşı» (**) filmini mutlaka görmek gerek. Yalnız, Dustin Hauffman ile Maryle Streep başta olmak üzere tüm oyuncuların enfes oyunları ile anlatılan insanlararası duygusal ilişkilerin işlendiği ince doyurucu bir filmde «iki zevkli saat» geçirmek için değil, ama, «Kramer Kramer'e Karşı», farklı düzeylerde gündeme getirdiği sorunlarla önemli bir film. Filme ben üç ayrı düzeyde yaklaşılabileceği kanısındayım.

İlkin filme kabaca 'Ted'in bakış açısı' diye adlandıracağım bir düzeyde bakılabilir: Orada bir çocuk etrafında örülmüş, kadın/erkek ilişkilerinin duygusal planda işlendiği bir öykü var. Geçtiğimiz yıl yine böyle bir üçlüyü ekrana getiren, ama yavan bir melodramın sınırlarını aşmayan «Şampiyon»un üçlüsünü andıran taraflar yok değil filmde. Amerika'da Kadınların Kurtuluşu Hareketi'nin gücünü bayağı duyurduğu bir dönemde çekilen filmde, bu hareketten etkilenen, bir anlamda bu hareketin kurbanı olan bir kadın (filmde birkaç kez Woman's Lib'e değiniliyor) mutlu (!) evliliğini (kocasını onu hiç dövmemiştir, ona hiç sövmemiştir, onu hiç aldatmamıştır ve zamanla eğer

* Somut dergisinde (18 Şubat 1983, yıl 3, sayı 29) yayımlanmıştır.

** Yakın dönemde bu film TRT tarafından da gösterildi (Ş.T.)

onu ve içine düştüğü bunalımı anlayamaz hale gelmişse, bu eve daha çok para getirebilmek için deliler gibi çalıştığı içindir...) ve küçük Billy'yi terkederek «kendini bulmaya» gider. Filmde, başbaşa kalan baba ile oğul arasındaki sevgi ilişkisinin kuruluşu anlatılır. Aralarında öyle güzel bir ilişki kurarlar ki, sonunda artık kendini bulan, açtığı dava ile çocuğunun velayetini kazanan Joanne bile, bu ikili dünyaya bozmaya kıyamaz ve film 'tatlı' bir sona bağlanır. Filmin Hollywood'un yıllardır yapageldiği gibi 'mutlu' sonla, yani üçlünün yeniden biraraya gelmesiyle bitmeyişi, boşanmış kişilerin de aralarında insanca ilişkiler kurabileceklerinin gösterilmesi, bu düzeyde bile filmin nedenli alışlagelenin dışında olduğunun bir kanıtı. Ama bu bakış açısından filme bakanların kendilerini TED'le özdeşleştirmeleri ve evini, üstelik görünürde hiç bir neden yokken terkeden kadını eleştirip yadsımaları pekala mümkündür.

Ne var ki, «Kramer Kramer'e Karşı» yerleşik değer yargılarını ve ilişki kalıplarını sorgulayan bir film. Bu ise filme ikinci bir düzeyde, kabaca 'Joanne'in bakış açısı' diyebileceğimiz bir açıdan bakılırsa görülebiliyor. Gerçi bu, filmde açıkça gösterilmeyen, ön plana çıkarılmamış bir sorgulama. Çünkü Joanne'i filmde çok az görüyorsunuz. Ne evini terketmesiyle sonuçlanan 8 yıllık evliliğinin ne de «kendini bulmak» için gittiği Batı yakasındaki yaşantısının hiç bir ayrıntısı gösterilmiyor filmde. Ama filmde gösterilmeden anlatıldığı için bizim de Ted'le birlikte kavradığımız şey, Joanne'in görünürdeki mutlu evliliğinin gerçekte mutlu olmadığı. Joanne okumuş, meslek sahibi ve evleninceye kadar çalışmış bir kadın. Billy'yi doğurduktan sonra ise işini bırakıp eve kapanmış. Kendini eve ve Billy'ye adanmış. Billy'nin odasındaki duvara mavi bulutlar çizmiş. Ama giderek bu dış dünyadan kopuk tek boyutlu yaşam olan bir bunalıma sürüklenmiş. Bu bunalım öylesine derin bir boyuta varmış ki, hayattaki tek varlık nedeni haline dönüşen oğluna iyi analık edemediğini düşünmeye başlamış. Yine de bu kişilik bunalımını, parlak bir kariyer adamı...

ma yolundaki kocasına bir türlü anlatamamış. Ted onun dışı kapalı üçlü dünyada mutlu olmadığını görmemiş. Joanne'in hikayesini 'miş' kipiyle anlattım, çünkü onun öyküsü filmde dolaylı olarak anlatılmış: Kocanın ağzından, arkadaşın ağzından, mahkemede kendi kendisine tanıklık eden Joanne'in ağzından. Bu öyküde tek bir sahnede Joanne'in sorununu, doğrudan onunla yaşayarak kavriyorsunuz. Filmin ilk sahnelerinden birinde Ted terfi etmiştir, patronuyla laflayarak oyalanır. Joanne ise aynı sırada Ted'i terketmek gibi hayati bir kararın eşiğindedir. Ted eve gelip Joanne'a müjdeyi verirken, bir yandan da bir iş telefonu yapmaktadır. Dolayısıyla önce Joanne'ın, «Seni terk ediyorum» deyişini duymaz, sonra duyar ama algılamaz, algıladığında anlamaz ve sonunda da kızar. Joanne onun «en mutlu 5 gününü» rezil etmiştir Joanne'ın sekiz yılına karşılık Ted'in 5 günü, yani tüm bir iş haftası ziyan olmuştur. Benliğini, yani yaşamını yitirdiğini düşünen bir kadına, yaşamı salt iş günleriyle ölçtüğünü söyleyen bir kocanın yanıtıdır bu. Bu açıdan baktığınızda Joanne'ı suçlayamazsınız artık. Onu haklı bulur kendinizi onunla özdeşleştirebilir ve anlarsınız. Nitekim Kramer'e karşı verdiği mücadele sırasında Kramer de anlayacaktır, onu. Kadın da bir insandır. Onun da evin dört duvarı dışındaki yaşama katılmak, kendini geliştirmek ve zenginleştirmek hakkıdır. İlk bakış açısından yargıladığınız feminizm (Kadınların Kurtuluşu Hareketi), Joanne'a «mutsuzluğa hayır» deme cesaretini verdiği için pekala olumlu bir konumdadır artık.

Ama kanımca «Kramer Kramer'e Karşı» bu düzeydeki sorgulamayla da yetinmiyor. Üçüncü ve daha derin bir düzeyde aile kurumu içinde öngörülen kadın-erkek-çocuk ilişkilerini, cinsler arasındaki toplumsal işbölümünü ve ailenin modern toplumdaki yerini de sorguya çekiyor. Bunu da filmdeki kocanın rolünü tarz yüz ederek yapıyor. Gerçekten filmin tüm ilginçliği, ev işi ve çocuk sorumluluğunu ailede sadece kadına yüklemenin yola çıktığı sonuçları, bunları yüklenen bir erkek olunca başına gelenlerle

anlatması: Eğer evi terkeden şu ya da bu nedenle Joanne değil de Ted olsaydı, sorunlar böylesine inandırıcı biçimde anlatılamazdı. Çünkü Kramer, evli, çocuklu ve aynı zamanda çalışan kadınların, toplumsal işbölümü gereği katlanmak zorunda kaldıkları çok olağan ve alışlagelmiş bir yaşamı, kural dışı bir erkek olarak yaşadığında, bu düzenin saçmalığını kavırıyorsunuz. Filmde Kramer'in Kramer'e karşı savaşı, yer yer güldüren, yer yer ağlatan yönleriyle gerçekte tüm çalışan ve evli kadınların verdikleri savaştır. Erkek bakış açısından patronunun ona salık verdiği, Billy'yi bir akrabanın yanına yollama çözümünü kabul etmeyince, Ted de tıpkı çoğu kadın gibi işini aksatmak, geç kalmak, işe eli kolu paketlerle dolu gitmek, iş sonrasında çocuğu okuldan almak zorunda olduğu için, iş yerindeki arkadaş toplanılarına katılamamak ve giderek randevularını kaçırmak zorunda kalır. Sonunda işinden atılır. Rekabetçi ve salt başarıya dönük Amerikan toplumunda bir erkek için kolay bağışlanmaz bir hata olan bu durumun, mahkemede hesabını verirken, «Oğlum 40 derece ateşle yatıyordu, onu nasıl yalnız bırakıp da işe gidebilirdim ki» diye haykırır. Tüm çalışan anneler gibi...

İşte filmin sorguladığı temel soru bu: Kadın olsun erkek olsun, insanların, cinsiyetçi toplumun onlara kadın ve erkek rolleri diye benimsettiği kalıplara uydukları sürece mutlu olmaları olanaksızdır. Ev ve iş dünyalarının birbirinden kopuk olduğu, iş dünyasında hüküm süren acımasız, rekabetçi ve tüketici çalışma koşulları karşısında evin bir sığınak olarak görüldüğü ve o sığınağı korumak görevinin de sadece kadının sorumluluğu olduğu bir düzende kadının da erkeğin de insanın temel gereksinimi olan çalışma hayatı ile sevgi ilişkilerini bütünleştirme şansları yoktur. Asıl sorun kadınların da erkekler gibi çalışma ve benliklerini geliştirebilme hakkından yararlanabildikleri, ev işi, çocuk bakımı ve sevgi ilişkilerine erkeklerin de kadınlar kadar zaman ayırabildikleri, tüm sorumlulukların eşitçe ve cırtak olarak paylaşıldığı bir toplum ve kadın/erkek ilişkileri düzeni kurabilme sorunudur.

Böyle bir düzenin kurulabilmesi için ilk aşamada kadınların, benliklerini ezen ve onları mutsuz kılan varolan ilişki kalıplarına «hayır» deme cesaretini göstermeleri zorlunlusa da asıl zorlu mücadeleyi, varolan ilişkiler içindeki egemen (ama insanca olmaktan uzak) konumlarından çıkmak için erkeklerin, kendi kendilerine karşı vermeleri gerekiyor.

«Yeni feminizm», yalnız yandaşları ve 1970'lerdeki hareketin içinde bulunmuş olanların değil, olaya dışardan bakan ve siyasal hareketler üzerinde çalışan sosyal bilimcilerin gözünde de son yılların, hatta biraz idialı görünse bile kimilerine göre, yüzyılın, en ilginç siyasal hareketlerinden biridir.

Bunda, hareketin gündeme getirdiği sorunun ortaya konuş biçimi, kadınlar ve genel kamuoyu önünde gördüğü destek kadar, getirdiği mücadele ve örgütlenme tekniklerinin özgüllüğü ve sonunda elde edilebilen sonuçların payı vardır.

Feminizm, ortaçağlardaki Christine de Pisan gibi tek tük savunucuları bir yana bırakılırsa, Büyük Fransız Devrimiyle tarihe adını atan ve 200 yıllık bir geçmişi olan bir siyaset ve düşünce akımıdır. Bir kadının kaleme aldığı ilk sistemli kadın hakları bildirgesi (Wollstonecraft'ın Vindication'ı), 1792'de yayınlanmıştı. Aynı yıllarda, Olympe de Gouge, Fransa'da kadın haklarını savunduğu için giyotinde can veriyordu. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca batıda hemen her devrimde yeniden gündeme gelen ve çağın ilerici tüm düşünürlerinin üzerinde ciddiyetle durdukları bir sorun olan kadınların eşit insan olma talepleri, burju-

* Somut dergisinde (4 Mart 1983, yıl 3, Sayı 31) yayımlanmıştır.

va devrimlerinin getirdiği eşitlik dünyasında bu haklardan yararlanamayan büyük bir azınlık (hemen her toplumda nüfusun yarısı...) oluşturan kadınların, ezilmişliklerine son verebilmek için kendi aralarında bir dayanışma aramalarıyla sonuçlanacaktı. İşte tarihte feminizm buradan doğdu.

Ondokuzuncu yüzyıl, kapitalizmin sanayileşme sürecini yaşadığı çağdır. Sanayileşmenin en büyük bedelini ise ucuz emek gücü olarak çalışma hayatına davet edilen ve sosyal güvencesiz, hafta tatilsiz, günde 12 saatten fazla bir süreyle en ağır şartlarda ve çok düşük ücretlerle çalışan kadın ve çocuk işçiler ödemişlerdir. 8 Mart 1857, bu ağır çalışma şartlarını protesto eden New York'lu 40.000 kadın dokuma işçisinin tarihte ilk kez bağımsız bir direnme hareketine giriştikleri ve greve gittikleri gündür. Yüzyılın sonuna doğru, özellikle çalışma koşulları konusunda önemli mücadele deneyleri kazanan ve örgütlenmeye başlayan kadınlar, 1907'de Sosyalist Enternasyonale koştur bir kadın enternasyonalini toplayacak güce erişmişlerdi. Bu Enternasyonalin 2. Kongresinde (Kopenhag, 1910), Clara Zetkin'in önerisi üzerine 8 Mart günü, Dünya Kadınlar Günü ilan edilmiştir. Sonradan, kadınların somut taleplerini dile getiren gösterilerle kutlama geleneğini edindikleri bu gün, Birleşmiş Milletlerin 1975 kadın konferansı toplantısında «Evrensel Kadın Günü» olarak kabul edilecekti.

Feminizmin, 19. yüzyılda aydın çevrelerde gördüğü desteğe karşın kadınların, siyasal hak eşitliği ya da oy hakkında cisimleşen eşitlik statüsüne erişmeleri ancak Birinci Dünya Savaşı ertesinde mümkün olmuştur. Öteki yasalar da düzenlenen eşitsizlik hallerine son verebilmek için yasa yapıcılarını etkilemenin bir zorunluluk olduğu, bunun için de mücadelede ağırlığın oy hakkına verilmesi gerektiği konusunda birleşen feminizm, bu dönemde sınırlı hedefinden dolayı, «oy hakkı savunucuları» anlamına gelen «suffrajeterler» adını almıştı.

Başlangıçta çok geniş bir toplumsal eleştiriden yola çıkan feminizm, kadınların yalnız yasal statüsündeki eşit-

sizliklerine değil, ezilen cins olmasının çeşitli yönlerine ve bunu sağlayan mekanizmaların (ekonomik, kültürel, psikolojik, sosyal-aile) irdelenmesine ağırlık veriyordu. Hareketin 20. yüzyıl başında stratejik hedefini oy hakkı ile sınırlandırması, bu hakkın kazanılması üzerine feminist mücadelenin sönmesine ve mücadele etrafında toplanan çok sayıda militan kadının dağılmasına yol açmıştır.

Savaş sonrasında, başta 1929 bunalımı olmak üzere peşpeşe iktisadi krizlerin yaşandığını, iki savaş arası dönemde, anti-demokratik niteliklerini en açık biçimde kadın düşmanlığında sergileyen faşist rejimlerin yükseldiğini, ardından da İkinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiğini görüyoruz. Tüm bunlar, oy hakkının kazanılmasının kadınların yaşadıkları ezilme olayında köklü herhangi bir değişiklik yaratmayışına karşın, onların yarım bıraktıkları mücadelelerini sürdürmelerine olanak vermemiştir.

Bu dönemde bazı ülkelerde kadınların ayrı bir siyasal parti ile seçimlere katılması girişimi ise (ABD ve Weimer Almanya'sında) tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

YENİDEN DOĞUŞ

Feminizmin yeniden doğuşunun somut koşulları, İkinci Savaş'tan sonra ortaya çıkmıştır. Nitekim, feminizmin Wollestonecraft'lardan, Tristan'lardan. Bebel'lerden, Kollontai'den sonra yakın dönemdeki en büyük klasiklerinden biri haline gelecek olan Simon de Benuvoir'ın İkinci Cins'i, 1949'da yayınlanacaktı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, gelişmiş kapitalist toplumlarda yaşanan hızlı büyüme ve iktisadi gelişme, kadınların somut yaşamlarını ve bilinç düzeylerini etkilemiş, giderek yeni feminizmin maddi temellerini hazırlamıştır. Çok sayıda kadının yüksek öğretim olanaklarından yararlanmaya başlaması, evli ve çocuk sahibi kadınların kitle-sel biçimde çalışma hayatına girmesi, erkeklerle «eşit» haklardan yararlandıkları farzedilen «orta sınıf» kadınlarının, gerçekte hiç de eşit olmadıklarının bilincine varma-

larına yol açtı. Erkeklerle aynı eğitim düzeyine sahip olan kadınların genellikle, onlarınkinden daha düşük ücretli, daha yorucu ve daha az ilginç işlerde çalışabildiği yadsınamazdı. Çalışan kadınların elde ettiği ortalama ücret düzeyinin, toplumdan topluma görülen ufak tefek değişikliklere karşın genellikle, erkeklerin ortalama ücretinin yarısıyla üçte ikisi arasında değiştiği gerçeği, bu yıllarda açık ortaya çıktı. Ayrıca, çocukların bakımı ve ev işi de onların sorumluluğu olduğundan çifte emek harcıyorlardı. Ama tüm bu olumsuz koşullara karşın kadınlar çalışma hayatına kitlesel bir biçimde girmişlerdi. Artık geri dönmeleri olanaksızdı. Çünkü, ev kadınlığının, boşluk, nevroz, alkolizm demek olduğu da aynı yıllarda saptanmaya başlamıştı. Yakın dönemin bir başka klasığı, Betty Friedan'ın *Kadınlığın Gizemi* (1963), bu okumuş ve evde boş oturan kadınların bunalımını işlemekteydi.

GENÇLİK EYLEMLERİNDE

1968 yılının başlarında hemen tüm gelişmiş toplumlar da patlak veren ve Vietnam Savaşı'nı protesto etmekle başlayan gençlik eylemleri içinde öğrenci kadınlar da vardı. Bunlar, birden, halkların eşitliği, özgürlüğü, kurtuluşu fikirlerini savunan gençlik hareketlerinde, kendilerine ikinci sınıf bir yer verildiğinin bilincine vardılar. Tıpkı, yüzyıl kadar önce, ABD'de zenci naklarını savunmak için mücadele girişmişken, önlere çıkarılan engeller nedeniyle kendilerinin de en az zenciler kadar kurtarılmaya muhtaç olduklarını keşfeden ve Seneca Falls kararlarıyla feminist mücadeleye girişen Amerikalı kadınlar gibi, gençlik hareketleri içindeki kadınlar da kendi ezilmişliklerini kavradılar. Gerçekten de erkeklerin yoğun biçimde siyaset tartıştığı ve kararlar aldıkları toplantılarda, onlardan her zaman olduğu gibi, çay, kahve yapmaları, sandviç hazırlamaları ve yalnız bu bekleniyordu. Durumun garipliği açıktı: Salt kadın olmak, eğitilmiş de olsanız, siyasal mücadeleye yoğun şekilde girmiş de olsanız sizi, tabi, ikincil bir

konuma getirmeye yetiyordu. Size hep, her yerde, geleneksel toplumsal işbölümünün kalıpları içinde bakılıyordu. Kısacası kadınlar, başka ezilmişlikleri irdelerken kendi ezilmişliklerini keşfettiler ve bütün çok boyutlu, karmaşık bir sorun olduğunu kavradılar.

Böylece, kadınların kurtuluşu örgütünün aynı anda, gelişmiş dünyanın farklı bölgelerinde, pıtrak gibi ortaya çıktığı görüldü. Deneylerin, bir ülkeden bir diğerine aktarılması, taşınması, olgusu da bir ölçüde etkiliydi ama asıl söz konusu olan, değişik ama az çok aynı toplumsal koşullara sahip ülkelerde, kadın hareketinin birbirinden habersiz, aynı tezleri savunarak benzer örgütlenme biçimleriyle ortaya çıkmasıydı. Kadın olmak, gelişmiş, az gelişmiş, tüm toplumlarda, ırk, dil, sınıf farkları ne olursa olsun, ikinci cinsten olan herkesin ezilmesini getirdiğinden, bu da çok doğaldır.

ÖRGÜTLENME BİÇİMİ

Kadın hareketinin geliştirdiği kendine özgü örgütlenme biçimi ise, klasik parti örgütlerinin dışında ve parti yapısını, liderliği, hiyerarşiyi reddeden; yatay ve gerçekten demokratik ilişkilere dayanan bir örgütlenme anlayışından kaynaklanmaktadır. Bulundukları her toplulukta ezilen konumunda olan kadınlar, ezilmeyi reddederken, ezme kalıplarını, dolayısıyla hiyerarşiyi ve liderliği de reddetmektedir. Örgütlenme biçiminin bir ilginç yanı da hareketin nüvesini, 6-25 kişi arasında değişen küçük grupların oluşturmasıdır. Bu grupların işlevi, kadınların kendi sorunlarını kavramaları için yapılan çalışmalara, (bilinç yükseltme) zemin hazırlaması ve kadınlararası dayanışmayı sağlamasıdır.

Son derece esnek bir örgütlenme biçimi olan küçük gruplar, üst düzeyde ulusal federasyon ve kongrelere katılırlar ve belirli sorunlar etrafında kitle eylemine girişilmesi söz konusu olduğundan çok sayıda kadın bu etkinliklerde rol alır.

Nitekim, kürtaj hakkı, eşit işe eşit ücret yasaı, yasalarda kadınların eşitliğini zedeleyen maddelerin değiştirilmesi, İtalya gibi boşanma hakkının tanınmadığı ülkelerde boşanma hakkı, gibi sorunlar gündeme geldiğinde, yüzbinlerce kadının yürüyüş ve gösterilerle taleplerini kamu oyu ve siyasi organlara iletteği ve sonuç aldığı görüldü.

Yeni feminizmin ayırıcı özelliği, asıl iktidarı ele geçirmeyi amaçlamayan siyasal bir akım niteliği taşımasıdır. Başta ezilen kadınlar olmak üzere, ezme ve ezilme ilişkilerini tümüyle yadsıyan, bu nedenle insanların ezilmesine yol açan tüm etkenlerin ortadan kaldırılması için mücadele veren bir harekettir. Hayatın her yönünde ortaya çıkan baskı, ezme ve ezilme durumlarına karşı çıkar. Bunun için yeni feminizm, yüzyılın başındaki çok etkili eski feminizm-sutrajat hareketinden farklı olarak, tek bir hedef uğruna kısa vadeli değil, kadınların ve insanlığın özgürleşmesi için çok yönlü ve uzun soluklu bir mücadele verilmesi gerektiğini savunur.

«YENİ-FEMİNİZM»E YAKIŞTIRILAN «ERKEK DÜŞMANLIĞI» ÜZERİNE (*)

Kadınların içinde yaşadığımız toplumdaki ezilmişlikleri üzerine düşünmeleri, görüşlerini dile getirmeleri, çıkış yolları aramaları yeni değil kuşkusuz. Bu konuda gazete yazısı boyutlarını aşan çalışmalar da yayınlandı son yıllarda (1). Bu sayfanın yeniliği, bu konuda düşünen ve aralarında feminizmden ne anlaşılması gerektiği hususunda görüş ayrılıkları da bulunan kadınlara (ve erkeklere) bir tartışma platformu açmasıydı. Böylece seslerinin başka sesler arasında kaybolmayıp, belirli bir yankı uyandırması mümkün olacaktı. Nitekim oldu da. Bu sayfada feminizmin kabaca, reformcu, radikal ve toplumcu yorumları şeklinde gruplandırabileceğimiz görüşleri yanyana yer aldı. Gereğinde aralarındaki tartışmalara da yer verildi. Demokrasi deneyi açısından kanımca hayli başarılı olan say-

* Somut dergisinde (27 Mayıs 1983, yıl 3, sayı 43/17) yayımlanmıştır.

1 Soruna eşitlikler açısından yaklaşan Türker Alkan, **Kadın-Erkek Eşitsizliği Sorunu**, SBFY, Ankara, 1981, Şirin Tekeli, **Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat**, Birikim, İstanbul, 1982 ile çeşitli açılardan kadınların toplumumuzdaki yerini ele alan, Nermin Abadan-Unat (Der.) **Türk Toplumunda Kadın**, 2. baskı İstanbul, 1982. Oya Çiftçi, **Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar**, TODAİE Ankara, 1982.

fada dile getirilen görüşler, ne yazık ki okurlara gerektiği kadar aktarılamadı. Bazı görüşlerin yanlış anlaşıldığı, değişik çevrelerde sözlü ya da yazılı olarak «feministlere» gösterilen tepkilerle ortaya çıktı. Okur kitlesi için ne de olsa yeni sayılabilecek bu görüşlerin, kısa gazete yazılarında açık seçik anlatılabilmesi kuşkusuz zor bir iş. Ben bu yazıda sayfadaki yazılara yöneltilen iki «eleştiri»yi irdetmeye çalışacağım.

Bunlardan birincisi «yeni-feminizm» ifadesinin kendisiyle ilgili. Kimilerine göre, feminizm batıda bir dönem çok taraftar bulup, sonra etkinliğini yitiren, tarihe karışan, yanlışlığı ortaya çıkmış bir düşünce. Bu sayfa ise, bu eskimiş düşünceyi mezarından çıkarıp, yeniden pişirip, kotarıp, okuyucuya sunuyor, deniyor. Burada, üzerinde durulabilecek birkaç nokta var kanımca. İlkin, feminizm de tüm siyasi ideolojiler gibi tarihi durumlara göre zaman zaman etkinlik kazanmış, zaman zaman geri plana kaymıştır. İkinci olarak siyasi iktidarı hedeflemeyen bir ideoloji olduğu için parti biçimini almayan feminizm, tarih içinde hep, zaman zaman yükselen zaman zaman gerileyen bir hareket olarak varolmuştur. Üçüncüsü, her toplumun kendine özgü bir tarihi olduğundan, bazı toplumlar da etkinliğini yitiren bir ideoloji, başka bazı toplumlarda yeni gündeme geliyor olabilir. Tarımın egemenliğinden çıkmış olmasa da **sanayi başta** olmak üzere tarım dışı kesimlerin ancak son yıllarda belirli bir gelişme gösterdiği ve giderek kentlileşen bir Türkiye’de feminist ideolojinin belirli bir yankı bulmasına, daha eski dönemlerde zaten olanak yoktu.

Batıda ise, feminizm, XX. yüzyıl içinde iki farklı dönemde çok etkin oldu. Yüzyılın başlarından 1920’lere kadar ki **dönem** 1960’ların sonundan günümüze kadar gelen yıllar. 1918, birçok ülkede kadın hakları için verilen mücadelenin görece bir başarıyla noktalandığı yıldır. İngiltere ve ABD gibi, suffrajetlerin oy hakkı için çok zorlu mücadeleler verdiği ülkelerde, bu hakların Birinci Dünya

Savaşı sonunda kazanılmasıyla, bir bakıma hedefe ulaşılmış olunduğundan, hareket dağıldı

Aynı yıllarda Rusya'da sosyalist devrim gerçekleşti ve Kollontai'nin kadın işleriyle ilgili bakanlıkla görevlendirildiği dönemde kadınlar, birden, geri kalmış Rusya'da o güne değin tanınmış olmayan hakları (boşanma, velayet, eğitim ve çalışma hakları gibi) gelişmiş ülkeler için bile yeni olan başkalarıyla birlikte (çey ve kürtaj hakları gibi) kazandılar.

Ne var ki, bu temel hakların kazanılması, kadınları ne ikincil konumlarından ne de kökleri çok derinlerde yatan ezilmişliklerinden kurtarmaya yetti. Ayrıca, kadınların kazanılmış haklarını yitirdikleri bile görüldü. 1929 büyük bunalımı ile batılı, kapitalist toplumların hemen hepsinde kadınlar adeta topluca, iş dünyasından eve sürülürken, bir dönem kadın hakları bakımından en ileri düzeye ulaşmış bir toplum olan SSCB'de Stalin döneminde, 1936'da evlilik yasasında yapılan değişikliklerle geriye adımlar atıldı, kadınların boşanma ve kürtaj haklarında bazı kısıtlamalara gidildi.

1960'ların sonları, değişik toplumlarda kadınların kendilerine özgü ezilme biçimlerine başkaldırdıkları ikinci devrenin başlangıcıdır. 1968'in sıcak baharı, Prag'da olduğu kadar, batının tüm büyük kentlerinde yenilik rüzgarının estiği bir dönemdi. Bu yıllarda yeniden canlanan ve batıda kadın kitlelerini harekete geçiren feminizm, kuşkusuz, feminizmin eski tezleriyle bağını koparmamakla birlikte, kadın sorununa yeni bir bakış açısından bakmaktaydı. Çünkü kadınların ezilmişliklerini tahlil etmeye çalışırken gözönünde bulundurması gereken, 50 yıllık bir kapitalist gelişme ve 50 yıllık bir sosyalizm deneyi vardı. Kapitalizm açısından, kadınların ezilmesi hep bir üretim teknikleri düzeyi olarak ortaya konmuştu. Ama batı kapitalizminin yarın yüzyıl boyunca, genellikle üretim güçlerinin artması yönünde kaydettiği gelişme, kadınların çalışma hayatına girmeleri, refah devleti önlemleri vb. kadın sorununu çözmemiş, hatta bu üretim ilişkileri altında ka-

dın sorununun çözümsüz kalmaya mahkum olduğu daha açıkça ortaya çıkmıştı (2). Yarın yüzyıllık sosyalizm deneyi ise, toplumsal bir devrimle kurulduğu öne sürülen «sınıfsız» toplumlarda kadın sorununun kendiliğinden çözülmeyeceğini, üretim kadar yeniden üretim, dolayısıyla ideoloji ve politika düzeylerinde sorunun çözümü için bilicili çabalar harcanmadıkça da çözülemeyeceğini ortaya koymuştu. İşte bu yüzden, 1970'lerin feminizminin, yüzyılın başında ortaya atılan görüşlere takılıp kalması olanaksızdı. Bunu beklemek zaten tarihin maddeci yorumuna ters düşer. Bu **bakımdan**, çağdaş dönemin, kadınların ezilmesini açıklamak üzere yeni «**teoriler**» ortaya atan (patriyarka teorisi, eviçi emeği teorisi gibi) ve yeni mücadele yöntemleri arayan (liderless, yatay ilişki temelli küçük, bilinç yükseltme grupları gibi) feministlerine «yeni» sıfatını vermek kadar meşru bir şey olamaz (3).

Bu yazıda değinmek istediğim ikinci konu da yeni-feministlere yakıştırılan «**erkek düşmanlığı**» savı. Kuşkusuz, çok çeşitli kanatları olan kadın hareketi içinde bu savı haklı kılan görüşlerin taşıyıcıları bulunabilir. Nitekim, kanımca, «**siyasi lesbiyenlik**» (gerçekte lesbiyen olmasalar da kadınların bir tür «**harem**»de yaşaması gerektiğini savunanlar) böyle bir uçgörüşü savunmaktadır. Bu görüşün Türkiye'de savunucusu olduğunu pek sanmıyorum. Bir «**harem**» geleneğinden gelen kadınlar için bunun, benimsemesi güç bir görüş olduğu kanısındayım. Ama, önemli olan bu değil; feministler arasında ancak bir ucun savunduğu bir görüşün, tüm feministlere mal edilmesi. Bunun ne denli yanlış olduğunu ortaya koyabilmek için, sağlıklı bir düşünme yöntemi olmadığını bile bile, bir kıyastan ya-

2 Ayşe Trak, «Kadın Hareketi neler yaptı», Cumhuriyet, 8, 9 Ocak, 1983.

3 Bu konuda bkz. Yakında Türkçe çevirisini yayımlamayı umduğumuz, Juliet Mitchell, **Women's Estate**, Penguin, 1971 ve Sheila Rowbotham, **Women, Revolution Resistance**, Penguin 1972.

rarlanmak istiyorum. Bilindiği gibi, sanayi devriminin ilk dönemlerinde, özellikle İngiltere'de, fevkalade ağır şartlar altında çalışan işçiler, kendi yaşam koşulları ile patronların yaşam koşullarını karşılaştırıyor ve durumlarına isyan ederek, tek tek patronlara düşmanlık besliyorlardı. (Bkz. Chartistler). Sonradan, makineler insan emeğinin yerini almaya başlayıp, işsizlik tehlikesi başgösterince, işçilerin makinaları parçalayıp kırdıkları görüldü. (Bkz. Lüdizm olayları). İşçi sınıfının, sömürülmelerine tek tek patronların yol açmadığını, makinalarınsa uzun dönemde, onların yararına olduğunu kavraması zaman aldı ve işçiler sömürülmekten kurtulmalarını, üretim ilişkileri ve üretim süreçlerinin değişmesinden geçtiğini çok sonra kavradılar. Bu tahlilde, tek tek patronlar ancak, belirli bir üretim ilişkisinin taşıyıcılarıdır.

Kadınların bir cins olarak ezildiğini (farklı sınıflarda kadının ezilmesideğişik biçimler alır (4)), savunan feminizme göre, kadın cinsini ezen konumda olanlar, yani ezme ilişkisinin taşıyıcıları erkeklerdir. Ama, feminizm, kadınların kurtuluşunun, erkek düşmanlığından geçmediğinin bilincindedir. Çünkü değişmesi gereken cinsler arasındaki ilişkinin biçimidir. Bu noktada daha önce yaptığımız kıyaslama bağlamında önemli bir noktanın altını çizmek gerekir. Belirli bir üretim ilişkisini değiştirmek isteyen işçi sınıfı, «patron» kategorisinin olmadığı bir üretim ilişkisi öngörebilmektedir. Feminizm ise bir cins olarak erkekleri yok etmek niyetinde değildir; onları ezen konumdan çıkarmak istemekte, kadınlarla erkeklerin, ezme-ezilme ilişkisi içermeyen, insanca bir ilişkiye girmelerini amaçlamaktadır. Kimi kez söylendiği gibi, insanın insanla olan en birincil ilişkisi kadınla erkeğin ilişkisidir ve tarihte kurulan ilk hiyerarşik (ezen-ezilen) ilişki de kadın cinsinin tabiyetiyle ortaya çıkmıştır. Hiyerarşik ilişkilere dayanan üretim ilişkilerinin (yöneten-üreten) sürdürülmesi-

4 Şirin Tekeli, «Kadınlar ve Siyasal İktidar», **Toplum ve Bilim** No. 3, 1977.

~~en~~, yeniden üretiminin en sağlam dayanaklarından birisi de cinsler arasındaki hiyerarşik ilişkinin sürüp gitmesidir. Kadınların yaşamına çeşitli yönleriyle ve karmaşık biçimde nüfuz etmiş olan bu ilişkinin kurulduğu ve sürdürüldüğü başlıca ortam-kurum ailedir. Tıpkı, üretimde sömürü ilişkisinin kurulduğu yerin fabrika oluşu gibi. Cinsler arasındaki hiyerarşik ilişkinin ortadan kalkması ise, tıpkı sömürü ilişkisinin son bulması için gerekli olduğu gibi, bu temel kurumların dönüştürülmesi ile mümkün olabilir. Amaç aileyi yok etmek değil, onu, kadınla erkeğin, tüm sorumlulukları eşitçe ve ortaklaşa paylaştıkları, dolayısıyla cinse özel sorumluluğun kalmadığı (erkeğe ekmek parası kazanma, kadına evişi yapma sorumluluğunun verilmesi gibi...) her cinsin, çeşitli faaliyetlerde bir diğerinin yerini alabildiği (çocuk doğurma dışında kuşkusuz) böylece zorunlulukların yerini salt sevgi ve birarada bulunma isteğinin aldığı bir biçime dönüştürebilmektir. Feminizm bunun gerçekleştirilebilir bir «ütopya» olduğuna inanmaktadır. Onun için de, araştırma, bilgi üretme, bilgiyi iletme, insanları ikna yolunda yapacağı o kadar çok şey vardır ki, sığ bir erkek düşmanlığıyla kaybedecek vakti yoktur.

Yarın dergisinde çıkan bir yazı nedeniyle yazılan bu mektup ilgili dergiye gönderilmiş, ama crada basılmadığı için, Somut dergisinde yayınlanması uygun görülmüştür.

15 Mayıs 1983

Sayın Osman Saffet Arolat,

Yayın danışmanlığını yaptığınız, dolayısıyla yazılanların bir ölçüde de olsa sorumluluğunu taşıdığınız Yarın dergisinin Mayıs 1983 (No. 21) sayısında yer alan imzasız bir tanıtma yazısında feministlerin «namussuzluğundan» söz ediliyor.

Türkiye'de eleştiri ve tartışmanın genellikle çok sığ bir düzeyde yapıldığı ve en kolay yol seçilerek, düşüncesi-ne katılmadıklarınızın karalanmasının yeğlendiği bilinir. Derginizin, Türkiye için yeni bir düşünce akımı olan feminizme cephe almasını ise çok olağan karşılıyorum Yeni düşüncelere donmuş, kemikleşmiş bir «bilim» anlayışıyla yaklaşanlarla tartışmanın gereğine inanmam. Bunun ne işçi sınıfına, ne o sınıfın özel biçimde ezilen kadınlarına, ne de feminizme bir yarar sağlaması mümkündür.

Ancak, söz konusu tanıtma yazısında «eleştiri», insanların namusunu karalama biçimini aldığı ve bunu yanıtsız bırakmanın kmiilerince yanlış anlaşılabileceğini düşün-

* Somut dergisinde (24 Haziran 1983, yıl 3, sayı 47/21) yayımlanmıştır.

düğüm için size bu mektubu yazma gereğini duydum. Bunca bağnaz bir tartışma ortamında kendisine «feminist» demek cesaretini gösterdiği için, söz konusu yazıda «namussuz» olarak nitelenen bir avuç kadından birisi de ben olurum. Bu sıfatı reddettiğimi bilmenizi isterim. Gelecek sayınızda bu açık mektubu yayınlayarak, bunu okuyucularınıza duyurma namusluluğunu göstermenizi de dilerim.

Bizleri, «namussuz» olarak nitelemek için sizin hangi namus anlayışından yola çıktığınız belirtilmemiş. Açıkçasını isterseniz bu beni fazla da ilgilendirmiyor. Benim namus anlayışıma gelince, namus, bir insanın yaşamına yön veren ve anlam kazandıran değerlere uygun biçimde yaşama çabası, yani bir yaşam üslubudur. Bu değerler (ya da hayat felsefesi), genel geçer değerlere, geleneksel değerlere, bir sınıfın değerlerine ya da daha özgün bir değerler sistemine yaslanabilir. Benim hayat felsefemin özünü, insanların ve insan yapması kurumların, örgütlerin insanı ezmesine, sömürmesine ve baskı altında tutmasına karşı durmak oluşturmaktadır. Ancak başkalarını sömürmediği ve sömürülmediği ölçüde onuruna sahip çıkabilen insanların varolabilmesi için verilecek bir mücadeleye inanırım. Bu yüzden, insan onurunu (insan olmaya çalıştığım için), kadın onurunu (kadın olduğum için), emekçilerin onurunu (emekçi olduğum için), akademisyen onurunu (mesleğim olduğu için) vb. zedeleyen her durumda, buna karşı çıkmaya çalıştım. Başka bir deyişle, tüm yaşamımda namuslu davrandım.

Kendi namusum kadar, Somut Dergisi'nin sayfalarını da yazı yazan (ya da yazmayan) ve kadın onuruna sahip çıkmaya çalışan kadınların namusundan da eminim.

Bilgilerinize, saygılarımla:

ŞİRİN TEKELİ

HALK DEYİŞLERİNDE KADINLARA BİÇİLEN DEĞER (*)

Bu yazımda, kadınların bizim toplumumuzda «ikinci cinse» mensup olduklarını, bence çok açık ve acıklı bir biçimde ortaya koyan bir söylem düzeyine, toplumun yerleşik değerleri ve inançlarını, yüzyıllar boyunca, insanların duygu, düşünce ve dillerinde yoğrulduğu biçimiyle anlatan atasözleri ve deyimlere bakmak istiyorum.

Kuşkusuz, bu malzeme, benim burada yaptığımdan çok daha hassas ve derinlemesine bir incelemeye konu edilebilir, edilmelidir de. Gerçekten, «özdeyişlerin» kitlelere mal olmuş, milyonlarca insan tarafından neredeyse hergün tekrarlanan ve yaşanan durumları anlamaya olanak veren ipuçları taşıyan sözler olduğunu söylemek mümkün. Öyle olunca da adeta, milyonlarca insanla yapılmış, tavır ve tutumları yönlendiren değerleri en iyi şekilde yansıtan bir anket malzemesiyle yüzyüzeymişiz gibi düşünebiliriz, kendimizi. Aynı malzeme üzerinde değişik yöntemlerle çalışılabilir. Örneğin, «dilbilimciler» bu konuda ne diyecekler? Bu çok önemli. Ve onlara görüşlerini soracağım da. Ama bunu yapmadan önce, kuşbakışı ve kabaca da olsa, ben bakmak istiyorum bu malzemenin ne dediğine...

* Somut dergisinde (10 Haziran 1983, sayı 45/19 ve 17 Haziran 1983, sayı 47/21) kullanılmış bir biçimi de Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi'nde (cilt 5, 1984) yayımlanmıştır.

Bu açıdan ilk olarak, okurlara, bu çalışmaya giriştiğim zamanki kişisel duygularım ve değer yargılarım hakkında bir not düşmeyi, dürüstlük gereği, zorunlu buluyorum. Açıkça itiraf edeyim ki, kadınların varolan toplum düzeninde salt, cinsiyetleri nedeniyle, erkekler kadar «eşit» ve «özgür» olmadıklarını gözlemleyen ve buna «infial» duyan bir kadın olarak, bu yazının konusunu oluşturan malzemeyi toplar ve incelerken, bugüne değin, hiçbir «kuru», istatistiki malzemeyi kullanırken duymadığım ölçüde, «duygusal» bir tepki duydum. Bu duygumu yalnız kadın sorununa yaklaşırkenki genel tavrımı tüm içtenliğimle belirtmeyi gerekli gördüğüm için değil, aynı zamanda, ilerde, başka yazılarda açıklamaya çalışacağım gibi, kadın sorununa yaklaşırken gündeme gelen temel bir yöntem, daha doğrusu bir epistemoloji sorunuyla olan ilişkisi nedeniyle de ifade etmek istiyorum. Çoğu kültür (bizimki de...) kadınlara duygusallık atfeder. Böyle yetiştiriliriz, duygusal olmaya koşullandırılırız ve sonunda öyle oluruz da, gerçekten. Öte yandan, duygusallık, bir tavır olarak, akılcılığa göre (o erkeklere aittir...) daha az makbul görülür, eleştirilir; çoğu zaman insanlar, diğer insanlarla olan ilişkilerinde, duygusal olmamaya davet edilirler... Biz kadınlar, doğaldır ki, böylesi bir uyarıya daha sık muhatap oluruz. Hele, gündemde, toplumu, politikayı, ekonomiyi v.b. ilgilendiren «önemli sorunlar» varsa!

Oysa, sorunları —hangi türden olursa olsun— irdelemeden önce onları yaşamak ve algılamak gerek. Bu yapılrkense, duyguların işin içine girmemesi olanaksızdır. Erkeklerin yetiştirilişi öyledir ki, onlar, algılama süreci içerisinde duyguların rolünü en aza indirmeye koşullandırılmış, ya da eğitim sürecinde onların duygusallıkları adamakıllı bastırılmıştır. Kadınlar içinse bunun tersi söz konusudur.

Peki, «eşitliği» savunduğumuz zaman böylesi bir ayırın karşısındaki tavrımız ne olabilir? Bu konuyu ilerde, daha derinlemesine ele almayı umuyorum. Şimdilik şunu belirtmekle yetineyim: Kadınların, salt kadın oldukları için

ezilmeleri yanlışır ama, ezilmişlikten kurtulma onlar için, erkekleşmek anlamına da gelemez, gelmemelidir. Çünkü kadınların, tüm ezilmişliklerine karşın sahip oldukları (ya da eğitimle sahip kılındıkları) bazı yetenekler güzeldir. Örneğin, duygusallık gibi... Yanlış olan, akılcılığa, insan hasletleri arasında, üst bir merteye atfetmek ve de duygusallığa (taşıyıcılarıyla birlikte) küçümseyici, aşağılayıcı bir gözle bakmaktır. Biz kadınlarsa, bize atfedilen «hasletlerden» dolayı aşağılanmayı, ezilen insanlar olmayı, artık kabul etmiyoruz. Ama «eşit ve özgür» insanlar olabilmek için, güzel olduğunu düşündüğümüz, insani hasletlerimizi, bedel olarak ödemeyi de kabullenemeyiz. Duygusallık, işte böyle bir haslet! O zaman, yapabileceğimiz tek şey, duygusallığa, geleneksel olarak bakıldığı gibi, yani olumsuz gözlükten bakmamak; aksine, insan iletişiminin önemli bir enerji kaynağı gibi görmek ve sahiplenmek. Böylece, duygusallığı, yeniden değerlendirmek, geleneksel olarak içine hapsedildiği dörtduvardan çıkarmak, özgürleştirmek, zenginleştirmek mümkün olabilir. Örneğin, bilimsel incelemenin salt mantık ve usa dayalı bir uğraş olduğu savunulagelmiştir. Ben bu görüşü sorguya çekiyorum ve diyorum ki, insan, eğer, duygu ve düşünceleriyle, mantık, us ve sezisiyle bütün bir yaratıksa, kafasını kurcalayan bir konuyu, «bilimsel» yoldan araştırırken, kendini parçalayıp, bölemez; duygularını, düşüncelerden ayıklayamaz. Ayıklamamalıdır da. Eğer, insan, topladığı nesnel verileri gözden geçirdiğinde, elinde olmadan duygusal bir tepkiyle altüst oluyorsa, varsın olsun. Bundan ürkmemeli, bastırmamalı, ille de «ussal-kuru ve soğuk» olmaya çalışmalı. (Farkettiniz, herhalde; elimdeki veriler beni öfkeye boğdu. Ona rağmen incelemeyi sürdürmeye çalıştım. Bunu haklı kılmaya çalışıyorum belki de!..)

Bu uzun girişten sonra, asıl söylemek istediklerime geçmeye çalışayım.

Bizim toplumumuzda «kadınlar» nasıl görülür? Onlara, insan olarak ne değer biçilir? Ne gibi hasletler atfedilir? Diyelim ki bu sorulara bir yanıt alabildik... buradan

giderek, kadının toplumdaki yerine ilişkin bir hüküm verilebilir mi? Ya da, «kadının toplumsal konumu», bu gibi soruların yanıtlarıyla saptanabilir mi? Eğer, atasözü ve deyimler, yüzyıllar boyu milyonlarca insanın bu gibi sorulara yanıt verme biçimi olarak kabul edilebilirse, bu mümkün olmalı.

Ben, bu yazıda, böyle bir varsayımdan yola çıktım. İlk elde, atasözü ve deyimleri «ham» olarak, yani bir analitik çözümleme ve yoruma tabi tutmayan, çok sayıda bu gibi deyişi toplayıp, alfabetik bir sıra içinde okura sunmakla yetinen bir yayını taramayı yeğledim (1). Söz konusu yapıtta, 17.740 deyiş yer alıyor. Kuşkusuz, bu sayı, aynı anlama gelen bazı sözlerin, bir iki sözcük değişikliğiyle tekrarlanması yüzünden, gereğinden fazla yüklü görülebilir. Örneğin, beni doğrudan ilgilendiren alandan seçtiğim, «yuvayı yapan dişi kuştur», teması, «dişi kuş yapar yuvayı, içini dışını sıvayı, sıvayı...», «dişi kuştur yuvayı yapan» ve «erkek kuş gezer havai, havai, dişi kuş yapar yuvayı» gibi, salt biçim açısından farklı ama, anlam yükü açısından aynı sayılabilecek altı tümceyle yer almakta...

Bu gibi tekrarlar, hemen her konuda çıkabiliyor, karşımıza. O yüzden de atalarımız ya da halkımız, bizleri her ne olursa olsun bu özdeyişin doğruluğuna inandırmak istemişler, demiyeceğim. Hatta, yöre ya da çağ farklarını yansıttığını düşündüğüm (2) bu gibi tekrarlar, anlamsız da olmayabilir, diye düşünüyorum. İşte, ben, bu nitelikteki bir özdeyişler sözlüğünden, «kadınlara» değgin olduğunu düşündüğüm sözleri ayıklamaya çalıştım (3). Bu sözle-

1 Feridun Fazıl Tülbentçi, **Ata Sözleri ve Deyimleri**, İnkılap ve Aka, İstanbul, 1977.

2 Bkz. a.g.e. ss. 10-13. «tarihçe.»

3 Bu arada gözden kaçırdığım ya da içerisinde «kilit» sözcüklerden hiç birisi bulunmadığı için elde olmadan atladığım, anlamını sökemediğim için listeye alamadığım deyişler olabileceği gibi, derleyenin ihmal etmiş olduğu ifadeler de

rin toplam sayısı, üçyüze yakın (4). Bu yazıda, bu sözlerin oluşturduğu evren üzerinde yaptığım, ilk, kaba, şematik, geçici olmaya mahkum gözlemleri sıralamak istiyorum (5).

İlk gözlemim sayılara ilişkin: 17.000'i aşkın deyişin yer aldığı bir sözlükte, «kadın», «karı», «avrat», «kız», «ana», «gelin» gibi sözcüklerden giderek, kadınlar hakkında herhangi bir hüküm dile getiren deyişlerin toplamının ancak 300 kadar yani % 1.7 dolayında olması, başlıbaşına ilginç bence. Bunu, özellikle, rastgele seçilmiş bir başka sözcükten, örneğin, «su» sözcüğünden türetilmiş, kuşkusuz çok değişik anlamlara gelebilen deyişlerle karşılaştırdığımızda, sayıların mesajı büsbütün ilginçleşiyor. Çünkü, ben bu sözlükte, «su»dan türetilmiş 112 deyiş saydım. İçinde «su» sözcüğü geçen ve suya değgin başka derin görüşleri aktaran deyişleri de göz önünde bulunduracak olursak, «Türk-Osmanlı» kültürü için, «su»yun, «kadından» çok daha ha-

vardır, kuşkusuz. Daha sistematik bir incelemeyi, benzer sözlükleri karşılaştırarak yapmak olası. Ayrıca örneğin, «kadının bildiğini garip de bilir» sözünde olduğu gibi, hem «kadı», hem de «kadın» sözcüğünden türetildiğinde anlamlı olabilecek, yahut da «kadınsı» bir sözcük içerdiği halde anlamı doğrudan kadına ilişkin olmayan örneğin, «kendinden küçükten kız alma, kendinden büyüğe kız verme» sözünde olduğu gibi daha çok, sosyal statü farklarının aşılmazlığını dile getiren bazı sözler de incelenen evrene dahil edilmiş olduğu için, evren gereğinden geniş olmuş olabilir.

- 4 Deyişlerin tam listesi ektedir. İşaretler ayrıca açıklanmıştır.
- 5, 6 Atasözleri ve deyimler üzerine, burada yapılandan daha kapsamlı ve sistematik bir inceleme, burada sunulan yorumların değiştirilmesini gerekli kılabilir. Örneğin, ben bu yazıda, kadınlara ilişkin deyişlerin genellikle «olumsuz» bir hüküm içerdiğini savundum. Oysa, ele aldığım sözlüğün yazarı, önsözünde, analitik bir çözümleme yapması da, «atasözleri arasında iyileri olduğu gibi fenaları da vardır. Birbirine tam karşıt olanlar da bulunmaktadır» (s. 7) diyerek, atasözlerinin genellikle çelişkili oldukları görünüşü ortaya atıyor. Kadınlara ilişkin değer yargılarını da belki, tüm atasözlerini çözümledikten sonra değerlendirmeli...

yati, çok daha önemli bir yaşam ögesi olduğunu ileri sürmek isten bile değil. Belki de bu ilk gözlemden çıkartılması daha doğru olabilecek sonuç, kadınlar üzerinde doğrudan ya da dolaylı fazla bir şey söylemekten çekinen «ince» bir kültürle karşı karşıya bulunduğumuz... sanki kadınların dile düşürülmesinden korkuluyormuş gibi. Bir başka düzeyde ise, yüzyıllardır toplum yaşamının dışında, evin dört duvarı içerisinde, gözlerden uzak yaşayan kadınların ne olup, ne olmadıkları hakkında pek de bilgisi olmayan bir toplumun, haklı «çekingenliğinden» söz edilebilirdi belki de!

Ne var ki, incelemeyi biraz daha derinleştirdiğimizde, bu son savın pek geçerli olmadığını, hemen görüyoruz. Gerçekten de, atalarımız, kadınlarla ilgili az ama öz söz söylemişler: Aynı düşünceyi farklı şekillerde tekrarlamışlar. (Bkz. «dişi kuş» örneği...) Ayrıca, kadınlar konusunda oldukça kesin yargıları dile getirmişler. Ele aldığım sözlüğün derleyicisinin belirttiği gibi, atasözleri arasında, birbirleriyle çelişik ifadelere sık sık rastlanır (6). Aynı şey, kuşkusuz kadınlar konusunda da geçerli. Ama sanki, burada, çok daha az sayıda çelişik deyiş var: Örneğin, «kadın, erkeğin eşi, evin güneşidir», ya da «erkek aslan, dışısından kuvvet alır» gibi, kadınlara görece «yüce» bir yer atfedilen, ender deyişlerin yanı sıra, «kaşık düşmanı evdedir» gibi deyişler çoğunlukta. Aralarında bir anlam çelişkisi olduğu ise açık. Aynı şekilde, «talihim olsa (ya da, bahtım olsa)» anamdan kız doğardım» diye bir deyişle karşılaşırız. Bu, hemen hemen türünün tek örneği. Buna karşılık, «oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün» deyişiyle anlatılmak istenen şeyin, daha sık ve değişik formüllerle tekrarlandığı görülüyor. Burada da bir çelişki var. Ancak, genel bir eğilim olarak, kadınlara ilişkin hükümlerin, belirli birkaç tema etrafında yoğunlaştığı ve yargıların belirli bir kesinlik ifade ettiğini söylemek hiç de yanıltıcı olmaz.

Bu temalardan önemli bir bölümü, kadınlara özgü olduğu düşünülen «hasletlerin» saptanmasına yöneliktir.

Başta, «er», «koca», «yiğit» gibi «erkek» kişilerle karşılaş-tırılarak oluşturulan, hayvanlar alemiyle yapılan karşılaş-tırmalarla zenginleştirilen ve de «Osmanlı-Türk» kültürü-nün temel bazı öğeleriyle beslenerek (göçebelilik-atın önemi; yiğitlik-erlik; esenlik-devlet v.b. v.b.) tanımlanan bu gibi «hasletlerin» belli başlıları nelerdir?

— Kadınlar vefasızdır: Atasözü ve deyimlerin kuvvet-le savunduğu bir görüş budur. Birkaç örnekle yetinelim: «Attan vefa gelir, avrattan vefa gelmez»; daha ağırı, «itte vefa olur, avratta vefa olmaz»; daha da ağır olan bir ifade de şu: «Avrattan vefa, zehirden şifa.»

— Kadınlara güvenilmez (namus açısından): «Avrat-la atı emanet etme» veya, «atla avrada inan olmaz» ...atla karşılaştırmalardan sonra, erkekle ilişkiler geliyor: «Erke-ğin nefsi birdir, kadının ki dokuzdur», «avradı eri saklar, peyniri deri», «kadının yüzünün karası, erkeğin elinin kınası» Ve başkaları: «Babaya dayanma, karıya güvenme»; «fındıkçının şerefli si olmaz» ya da «geçti güzellik çağı, kırıldı uçkurun bağı» gibi...

— Kadınların sözüne güvenilmez: «Beylere inanma, su-ya dayanma, geç günle, karı sözüne aldanma» diye en ge-nelden başlayıp devam ediyor; «kadını sırdaş eden tellal aramaz» ya da «karıyı sırdaş eden sırdaş aramaz»; ardın-dan şu iki söz: «Karı sözüne bakan karıdır» ve «kızım sa-na mı inanayım, gözüm sana mı»...

— Kadın uğursuzdur-şeridir: En çeşitli ve zengin tema-lardan biri bu... «Kadın kısmının şerrinden Allah'a sığın-malı», «karı şerrine uğramış», «kadından hayır gelmez», «kadın şerri, şeytan şerrine eşittir», «ateş elini yakar, ka-dın ömrünü» ve benzerleri... «Kadın yüzünden gülen, öm-ründe bir defa güler» veya «kadının biri âlâ ikisi belâdır» ve ünlü, «kadının fendi, erkeği yendi» ile «kadın parmağı» ...sözleri hep aynı temel görüşü tekrarlamaktalar.

— Kadın budaladır: «Kadın kısmının saçı uzun olur, akli kısa», «hatunların saçları uzun, akılları kısa» veya, «karının bir akli, erkeğin dokuz akli var.» ile «kırkta bir karı sözü dinlemek iyidir» gibi...

-- Kadın beceriksizdir: «Avradın kazdığı kuyudan su çıkmaz», «kadının yüklediği yük şuraya varmaz», «elinin hamuru ile erkek işine karışma», «kadının şamdanı altın olsa, mumu dikecek erkektir» ve tüm bu deyişlerin temel mantığını en ince şekilde veren şu söz: «Erkek sel, kadın göl»...

— Kadın erkeğe yüküdür: «At besle, avrat besleme», «bir kaz doymaz, bir de kız», «kaşık düşmanı», «avradı bet olanın sakalı tez ağırır» ve şu enfes söz: «Keseye kadın eli girerse, bereket gider»...

— Kadın salt zevceliğe yarar ve evlilik kadının sanatıdır: Ana kızına taht kurar, kız bahtını kocasında arar», «kadınsız ev olmaz», «evi ev eden kadındır» ve, aynı şeyin daha iddialı şekli olan, «evi ev eden avrat, yurdu şen eden devlet», «avradın yıkmadığı ev bin yıl dikili kalır» ve o, ünlü, «dişi kuş...» sözleri!

— Ama kızı olmak derttir: «Kızını dövmeyen dizini döver», «kızı olan tez kocar», «kız çocuğu koz ağacı, yüz taş atarlar, bir taşa düşer»...

— Üstelik, kadınlar o kadar budaladırlar ki kendi çıkarlarını kollayamazlar: Kızı kendi havasına bırakırlar, ya davulcuya varır ya zurnacıya», «kızı kendi keyfine koysalar, çalgıcıya varır» ve pek çok benzeri deyiş...

— Öyleyse kızı hemen evlendirmelidir: «Kız beşikte, çeyiz sandıkta», «kız yedi yaşında ya evde, ya yerde», ya da «kız onbeşine geldikte, koca ara» ile «onbeşindeki kız ya erde, ya yerde» (yani, yediden, onbeşe dayanabilmişse kız, bu onun son gelebileceği sınırdır...). Ve enfes, «koca olsun da cüce olsun», sözü ile, kızların değerini, erkeklere göre ortaya koyan şu deyiş: «Oğlanı seven hocaya, kızını seven kocaya verir»

— Sevilen kadınlar: «Hanım hanımcık», «kadın kadıncık»tır... Ve «beslemeden kadın olmaz, gül ağacından odun», ya da «halayıktan kadın olmaz...» denir.

— Bir kez evlendi mi, kadının yapabileceği tek iyi şey, çocuk, tercihen de erkek çocuk doğurmaktır: «Oğlanı, kızı

olmaz avretten, eski hasır yeğdir » ve daha doğrusu, «oğlanı olmayan...», «çocuklu kadın, kargılı çınar, civcivli tavuk», «çocuksuz kadın, meyvesiz (yemişsiz) ağaç gibidir », «oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün», «oğlanı her karı doğurmaz, er karı doğurur», «bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz», ve tüm bu sözlerin ardında yatan mantığı anlatan şu eşsiz deyiş: «Devlet, oğul, mal, tahıl, mülk, değirmen »...

— Analık, kadının saygınlık kazanabildiği tek uğraktır: «Ana hakkı ödenmez», «ana yiğidin kalkanıdır», «ananın bastığı kuzu incinmez » «ana gibi yar olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz », «ana sütü gibi helal» denirse de bunu da pek büyütmemeli gözde. Çünkü «Analık, fenalık», «analar kusuru», «analık kara yamalık», «analar taş yesin, yarımşardan beş yesin» gibi sözler de onlar için söylenmiş...

— O her eve gereken ve çocuk doğurmakla yaşamaya hak kazanan kadın, yine de bir zavallıdır: Çünkü, «her kadının evinin hem hanımı, hem halayığıdır », «sağmal inektir, «baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk»tur, «oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kapısı»dır, «baba ekmeği zindan ekmeği, koca ekmeği meydan ekmeği»dir... Kadın derdini şöyle anlatır: «Kız idim, sultan idim, nişanlandım han oldum, gelin oldum kul oldum, ayaklara çul oldum» ...Ve ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış...» denir. Nihayet, «er kocarsa koç olur, karı kocarsa hiç olur »...

Bu tematik sınıflandırma üzerinde ayrıca bir yorumun gerektiğini pek sanmıyorum. Sadece şöyle bir genelleme yapmanın da haklı olduğunu düşünmekteyim: Kadınlara atfedilen «hasletler» olumsuzdur. Kadın, kötü, çir, aciz, budala ve zavallı bir yaratıktır. Aşağılanmayı hakkeder ve aşağılanır da. Bu genellenenin herşeye karşın, öznel bulunabileceği endişesiyle, inceleme evrenine giren tüm deyişleri, «olumlu», «olumsuz» ve «nötr» gibi bir sınıflandırmaya sokmaya çalıştım. Üçyüze yakın deyişten ancak kırk kadarının kadınlara ilişkin olarak, görece olumlu hükümler içerdiğini, altmışa yakınınınsa bu açıdan az çok nötr

sayılabileceğini gördüm. Demek ki, incelemeye tabi tuttuğum atasözü ve deyimlerin 2/3'ünün, kadınları kötüleyici, aşağılayıcı, mahkum edici nitelikte olduğu söylenebilir.

Neden? Buna ne gerek var? Bu soruların yanıtını bir başka yazıda aramaya çalışacağım. Şimdilik, «dile» yansıyan bu eşitsiz ve ezici yapının toplumsal ilişkilerin bir ürünü olduğu kadar, bu toplumsal ilişkilerin kültür, yani insanların bilinçleri ve bilinçaltıları düzeyinde yeniden üretilmesinin de en sağlam, en etkili araçlarından birisi olduğunu saptamakla yetiniyorum. Kadınların erkeklere göre tabi, ezilen, ikinci cins olmaları, başka ilişkiler gibi, dilde de üretiliyor ve sürekli yeniden üretiliyor. Böyle olunca, «özgür ve eşit» insan hedefine yönelenler, bu hedeflere böylesine ters düşen sözleriyle «atalarını» ve acımasız deyimleriyle «halklarını» eleştiri süzgecinden geçirilmeye nasıl kayıtsız kalabilirler? Dile yansıdığı biçimiyle, kadına ilişkin geleneksel ve yerleşik değer yargılarını benimsemeyen kadınlar (ve erkekler), eleştirdiğimiz başka kurumlar gibi, dili de «cinsiyetçilikten» (seksizm) arındırmak için mücadele etmemeli mi? Nasıl? Bu ilerde yanıtlamaya çalışacağım, bir diğer soru...

Gösteri Dergisi, bana, «Cumhuriyetten Bu Yana Kadın Hareketlerinin Temeli» şeklinde bir soru yöneltmiş. «Kadın Hareketleri», kadınların kadın olmaktan kaynaklanan kendilerine özgü sorunları çevresinde oluşturdukları, dayanışma, bilinçlenme-bilinçlendirme, kamuoyunu ve siyasi iktidarları uyarma gibi çeşitli hedeflere yönelen kitle hareketleri olduğundan, bunları çeşitli siyasi partilerin kadın kollarından ve Üniversiteli Kadınlar Derneği, Söroptimistler Derneği, Anneler Derneği gibi kadın derneklerinden özenle ayırmak gerekir. Böyle olunca ilkin, Cumhuriyet döneminde Türkiye'de batı toplumlarında, yüzyılın başında ve 1970'lerde iki dalga halinde yükselen kadın hareketlerinin bir benzerine rastlamadığımızı vurgulamak gerekiyor. O zaman asıl yanıtlanması gereken soru, kadın hareketlerini **ortaya çıkaran** faktörlerden hiç değilse bir bölümünün Türkiye'de de varolmasına karşın, burada neden bir kadın hareketinin oluşmadığıdır.

Kadın hareketini başlatan, en azından hazırlayan faktörlerin başında, kadınların içerisinde yaşadıkları toplumsal koşullar gelir. İsterseniz buna kadın hareketinin **madde** temeli diyebiliriz. Batı'da kadınların, «burjuva toplumlarının» onlara vaadettiği eşitlik statüsüne kavuşamamış olmaları, çalışma hayatında edinebildikleri yer, ücret ve

* Gösteri dergisinde (Temmuz 1983, sayı 32) yayımlanmıştır.

öteki çalışma koşulları, eğitim düzeyi, siyasal katılma gibi hayatın çeşitli yönlerinde geri durumda bırakılmaları ve giderek ezilen cins olduklarını kavramaları, kadın hareketlerinin ortaya çıkışını hazırlayan temel koşuldur. Oysa bu açıdan Türkiye’de kadınlar, kadın hareketlerinin oluştuğu bu toplumlara göre çok daha ağır «ezilme» koşulları altında yaşamaktalar. Gelişmiş kapitalist ve gelişmiş sosyalist toplumlarda halen çözümlenmemiş olan pek çok sorun, az gelişmiş bir kapitalist toplum olan Türkiye’de çok daha büyük boyutlara ulaşmakta. Osmanlı toplum yapısında ‘harem’in simgelediği, İslam dininin kadına atfettiği geri-aşağı konumla pekişen cinsiyet rollerini Cumhuriyet dönemi bir miras olarak devralmıştır. Cinsiyet temelinde bölünmüş ve kadınlarla erkeklerin ayrı dünyalarda yaşamaları sonucunu doğurmuş olan bu toplumsal yapıya, Cumhuriyet yönetimi, 1930’larda, hukuk ve ideoloji düzeyinde çok ciddi bir darbe vurmuştur. Ancak, kadınları seferber etmeyen ve salt üst yapılar düzeyinde yapılan bu «kadın devrimi»nin kadınların içinde yaşadıkları somut koşulları değiştirmesi beklenemezdi. Nitekim bu alanda bir dönüşüm gerçekleşmemiştir.

1980’lerde Türkiye’de çalışma yaşındaki kadınların çoğunluğu hâlâ tarım kesiminde, «yardımcı aile bireyi» denilen konumda, yani ücretsiz aile emekçisi olarak çalışmaktadır. Ücretli kesimde kadınların çoğunluğu, en niteleksiz, en düşük ücretli işlerle yetinmek zorundadır. Çünkü yeterince eğitilmiş değildirler. İlkokul düzeyinde kız/erkek öğrenci oranı ancak 1980’lerde eşitlenmeye yüz tutmuştur. Ama orta, teknik ve yüksek öğrenimde oranları hâlâ toplam öğrencilerin 1/3’ü ile 1/5’i arasında değişmektedir. (Bu durum, kimi mesleklerde, batı toplumlarındakini aşan oranlarda kadının bulunduğu gerçeğiyle çelişmez. Daha yüksek oranda da olsa, doktor, avukat, mühendis vb. kadınların sayısı çok azdır.) Eğitilmeyen ve genç yaşta, çoğu zaman kendi seçmediği bir erkekle evlendirilen kadınlarımız, ortalama 6-7 çocuk doğurmakta, birkaç da düşük yapmaktadır. Araştırmalar kadınların 3’ten fazla çocuk iste-

mediklerini ortaya çıkardığı halde, kürtajın cezai müeyyideye bağlanan bir «suç» olmaktan çıkartılması çok gecikmiştir ve sorun tam olarak çözülmüş değildir. Bu yüzden istemediği çocuğu doğurmak ya da sağlık koşullarına uymayan ortamlarda, ölümü göze alarak düşük yapmaktan başka seçeneği olmayan kadınların yeni yasadan gerçekten ne ölçüde yararlanabilecekleri belirsizdir. Kocanın izni... Geçenlerde bir gündelik gazetede, kocasının izni olmadan doğum kontrolü hapi kullanan Denizli'li Rukiye'nin, kocası tarafından, hastanelik edilecek ölçüde dövüldüğünü okudum.

Kadınların dövülmesine gelince... «Kızını dövmeyen dizini döver» diye bir halk deyişinin hâlâ dilden dile dolaştığı bir toplumda, yerleşik değer sistemi kadınların dövülmesini o denli olağan karşılatıyor ki, çorbanın yeterince ısınmamış olması, bütçeyi biraz zorlayan bir harcamanın yapılması vb. yüzünden de kadın kocasından dayak yiyebiliyor. Bu yüzdendir ki, Rukiye'nin başına gelenin basında «haber» niteliği kazanması, yeni bir olgu, bir adım Türkiye'de... Açıkçası, Türkiye'de çok yaygın şekilde uygulandığını tahmin ettiğimiz kadınlara karşı kullanılan fiziki şiddetin, kaba kuvvetin gerçek boyutlarını tam olarak bilemiyoruz bile... Bütün bu saydığım, gündelik yaşama ilişkin sorunlar, Türkiye'de kadınların ezilmesine karşı oluşabilecek bir kadın hareketinin maddi temellerinin varlığına işaret ediyor.

Ama böyle bir temel, doğrudan bir kadın hareketi doğurmaya yetmez. Böyle bir hareketin oluşabilmesi için, en azı iki koşulun daha gerekli olduğunu düşünüyorum. Bunlardan birincisi, toplumun belirli bir gelişme ve karmaşıklık düzeyine gelmesi, ikincisi ise kısmen bu koşulun sonucu olarak, kadınların hiç değilse bir bölümünün kadınsorunlarının çözümsüz olmadığı konusunda bilinç kazanmasıdır. Batıda, feodal dönemde, tarım toplumu egemen iken, kadınlar belki bugün bizim toplumumuzda olduğu kadar eziliyordu. Ama kadın hareketleri ancak sanayi devrini sonunda çok sayıda kadının işçi olarak çalışmaya başla-

~~ma~~ ve çok sayıda orta sınıf kadınının çeşitli mesleklere yönelmesinden sonra oluşabildi. Türkiye'nin tarım toplumu olmaktan çıktığı bugün bile söylenemezken, 1930larda bu gerekli koşulun varlığından hiç sözedilemezdi. O yüzden de o yıllarda bir avuç, kadın hakları konusunda bilinçlenmiş kadın bulunsa da, bir kadın hareketinin ortaya çıkması mümkün değildi.

Bilinç ise, belki de en zor kazanılan şey. Batıda feminist hareket, o toplumların formel eşitlik vaadini ciddiye alan, genellikle iyi eğitim görmüş, çalışma yaşamına girmiş, toplumun eşitlik vaadini tutmaya hiç hazır olmadığını yaşayarak öğrenmiş kadınların bu çelişkiyi görmeleriyle başladı. Burada asıl önemli nokta, verdikleri bireysel mücadelelerle kendilerini, meslekte, siyasette vb. topluma kabul ettirebilen «kurtulmuş» kadınların, bireysel kurtuluş tuzagından kurtulmakta karşılaştıkları güçlülüdür. Tek tek «kurtulan» kadınlarda, kadınların bir cins» olarak ezildikleri, kurtuluşun ise, kadınlararası dayanışmayı gerektirdiği bilincinin yer etmesi yeni bir oluşumdur. Bizim toplumumuzda mesleklerinde başarı kazanmış kimi kadınların «Türkiye'de kadın sorunu bulunmadığını savundukları sık sık görülür. Onlar başarmışsa, herkes başarmalıdır... Rukiyelerin, Asiyelerin kurtuluşu onları pek ilgilendirmez.

Bu gerekli koşullardan, bir kadın hareketinin gerçekten oluşmasına varan süreçte, bu kaba tahlilin ihmal ettiği başka bazı çok önemli faktörler de etkili olur kuşkusuz. Örneğin, toplumun demokratlaşması ve toplumda demokratik bir siyasal ortamın varlığı, böyle bir hareketin oluşumunu belirleyen önemli bir faktördür. İş olanaklarının (ya da işsizliğin) yaygınlığı, yani iktisadi konjonktür, kadın hareketinin oluşumunu kolaylaştıran ya da geciktiren bir başka koşuldur. İnsanların, toplumsal sorunların çözülmesi için, bireyler olarak kendilerini ortaya koymaları gerektiğini kavramaları, bu yönden harekete geçmelerine olanak veren kültürel bir birikimin varlığı ya da yokluğu vb. kadın hareketinin oluşumunu mümkün kılan ya da önleyen koşullardır.

Bütün bunları birlikte ele aldığımızda, Cumhuriyetin başlangıcından günümüze Türkiye'de neden bir kadın hareketin oluşmadığını anlamak kolaylaşır. 1980'lerin, az çok sanayileşmiş, nüfusunun giderek artan bölümünün kentlerde, hatta büyük kentlerde yaşar hale geldiği, eğitim düzeyinin yavaş da olsa yükseldiği ve insanların, dünyada olup bitenleri dikkatli bir gözle izlediği Türkiye'sinde kadınlar da giderek cinslerine özgü ezilmişliğin kader olmadığını, insanlararası ilişkilerin ürünü olan bu durumun yine insanların çabasıyla değiştirilebileceğini kavramaktalar. Dolayısıyla, Türkiye'de bir kadın hareketinin oluşmasını önleyen, bugüne değin varolmamış pek çok gerekli ve yeterli koşulun bugün artık oluştuğunu iyimserlikle söyleyebiliyorum.

Her sanat dalının kedine özgü bir dili var. Başka bir dile çevrilmesi çok zor olan bir dili. Hele Fellini gibi bir dehanın, olağanüstü düş gücüyle yapılmış, bir düşte geçen, düşsel —simgesel allegoriler ve fantezilerle kurulmuş Kadınlar Kenti filmini, kullandığımız gündelik dile çevirip aktarmak hepten olanaksız. Bir de buna, İtalyanca bilmeyen bir izleyicinin, kırık dökük eşanlı çeviriden, diyalog ve monologlarda ne söylendiğini anlayamamasının getirdiği dil zorluğunu eklerseniz, şu yazmaya çalıştığım yazıyı belki de hiç yazmamam gerekirdi, diye düşünenler olabilir.

Ama, elimde değil. Bu yazıyı yazmam gerek. İki nedenle. Birisi, fazla sübjektif görünebilecek bir neden, kimilerine. Ama konuyla çok bağlantısız değil. O da şu: Filmli birlikte seyrettiğimiz, inanmış feminist bir dostum (erkek), iki yarı arasında, filmi hiç beğenmediğini, benim beğenmemeye ise şaşıtığını (!) söyledi. Benim filmi beğenmemi de, «anti-feminist» özlü bile olsa, sanatçı dehası önünde boyun eğmeme bağladı. Bu çok karmaşık bir sorunun bir parçası kuşkusuz. Sanat, verdiği mesaja indirgenebilir mi? Beğenimizi yalnız aklın süzgeci mi tayin eder? Emelidir? Ben bu sorulara yanıt verebilecek denli estetik kuramlarına girmiş biri değilim. Ama, yine de irdelemek isterim bu soruyu.

* Somut dergisinde (15 Temmuz 1983, yıl 3, sayı 50/24) yayımlanmıştır.

İkincisi ise, doğrudan, filmin gerçekten «anti-feminist» bir söylem ve içerik taşıyıp taşımadığıyla ilgili. Bunun da birincisi kadar karmaşık bir sorun olduğuna hiç şüphe yok. Film, gösterildiği tüm ülkelerde bu yönüyle de tartışıldı ve yanılmıyorsa, İtalya'da, birkaç yıl önce, feministler ve anti-feministler filme sahip çıkarak, işi görüşlerini gösterilerle dile getirme noktasına kadar vardırıdılar.

OTORİTE VE AKIL SÜZGEÇİ

İlkin, birkaç satırla ilk soruna değineyim. Gerçekte dostumun eleştirisinde beni rahatsız eden «otoriteye boyun eğme» kavramıydı. Çünkü ben hiç bir otoriteye boyun eğmedim. Şu anlamda: Otoriteyi, (her kimse) her içine girdiğim ilişkide irdeledim ve akıl süzgecinden geçirdim. Ona desteğimi verdimse, bu benim onayım, her durumda yeniden gözden geçirdiğim rızamla oldu. Eğer, bir otoriteye «boyun eğmem» sözkonusu olsaydı bu herhalde sanatçının otoritesi olurdu. Ama sanıyorum, genel olarak otoriteyle olan ilişkimde geçerli olan kuralı, her zaman sanatçıya da uyguladım. Bunun somut örneğini, Fellini'den vermek isterim.

Fellini, La. Strata ve Cabiria'nın Geceleri'nden Amarcord'a Roma'ya: Dolce Vita'dan. 8 1/2'dan Orkestral'rovası'na, Casanova'ya ve de Kadınlar Kenti'ne, gördüğüm ve anımsadığım hemen tüm filmlerine hayran olduğum, defalarca görmek istediğim, her görüşümde eksilmeyen bir lezzet duyduğum bir sinema dehası (otoritesi). Yine de, kendisi «otoritelerle» her zaman kıyasıya alay eden (Amarcord'da siyasi, 8 1/2 de dini, Dolce Vita'da sosyal otoritelerdi bu alaycılığın konusu...) Fellini'nin filmlerine «sinema otoritesi» olduğu için hayran olmamışımdır. Hatta hatırladığım filmleri arasında hiç beğenmediğim bir filmi de oldu: Ruhların Jülyeti (Bu, Fellini'nin yanılmıyorsa 60'ların sonlarında, siyah beyazdan renkliye geçerken Guilietta Messina ile çektiği bir filmdi...). Ayrıca öteki filmleri arasında çok sevdiğim (Amarcord. Roma), yalnız sevmekle kalmayıp tutulduğum (La. Strata) fazla sevmesem de anlattıklarına

ve anlatımının olağanüstülüğüne hayran olduğum (Dolce Vita, 8 1/2), mesajını tartışmakla birlikte ustalığı ve estetik başarısı önünde soluksuz kaldığını (Casanova, Orkestra Provası) filmleri oldu. Fellini'nin her filminde, onun bir sinema debası olduğu yönündeki bilgi ve inancım değil, bu dehanın yeniden ve farklı biçimlerde gerçekleştirilişiydi beni büyüleyen... Sanat dünyasında söylemine kayıtsız kalabildiğiniz çok sayıda deda bulabilirsiniz. Ben örneğin, artık ne Wagner'in, ne Montberlant'ın ne de d'Annunzio'nun (Visconti yorumladığında farklı oluyor, yine de...) dehasından etkileniyorum. Kısacası, deha değil, büyüleyici olan, boyun eğdiren. Söylediği ve söyleyiş biçimi.

DAHIYANE BİR FİLM

Kadınlar Kenti ise dahiyane bir film. Tüm dahiyane filmler, yapılar gibi de karmaşık, ikircikli, birden çok okumaya elverişli hatta mahkum. Fellini burada, anılarındaki kadınlarla hesaplaşıyor. Aslında, başka ana temalarının hepsinde olduğu gibi (din, hurafe, palyaçolar, aydınlar, «soylular» vb) kadınlarla da tüm filmlerinde hesaplaşmıştır Fellini. **Dolce Vita**'da Anita Ekberg'in simgelediği cinsellik tanrıçası, iri göğüslü dişiler başka filmlerinde de vardır. **Casanova**'da «dev»leşir, **Amarcord**'da sigara bayisi olur... Her filminde tutulduğu kadınlar vardır Fellini'nin. **Dolce Vita** ve 8/2'de Anouk Aime'nin simgelediği sevgili; Roma'da bir an görünüp kaybolan Anna Magnani olur; ilk filmlerinde Julietta Messina'nın inanılmaz gözlerine dönüşür; **Amarcord**'da tüm kasabanın peşinden koştuğu Magali Noël'dir. Ve yine her filminde, sanatçının karşısına bir enigma olarak dikilen genç kızlar vardır. **Dolce Vita**'nın son sahnesindeki o unutulmaz çocuk-kız yüzü, çok sonra **Casanova**'da bir taş bebek haline gelir. Sonra her filminde, yaşlı, kaknem (soylu) cadaloz kadınlar; amaç, sevecen, şefkatli kadınlar vardır... Öyle ki, **Kadınlar Kenti**'ni yapmasaydı da Fellini hep kadınlar kentinden söz etmişti diyebiliriz rahatlıkla. Ama o Kenti ayrıca anlatması hepsin-

den güzeli. Çünkü burada kadınlarla ilişkilerinin hayatının temel hesaplaşmalarından biri olduğu, açık seçik çıkıyor ortaya.

Buradan, ikinci soruya geçilebilir belki de. Kadınlar Kenti bir feminist kadınlar kongresinde başlıyor ve feministlerle kıyasıya dalga geçiyor, Fellini. Ama bu, filmin anti-feminist olduğunu söylemeye yeterli bir kanıt mı? Hiç sanmıyorum. Kamerası ikincilikli bir bakış açısının gözü olarak, alaya aldığı kongreyi öylesine izlemiş ki, bir noktada kimin alaya aldığı kimin alaya alındığı birbirine karışıyor. 6 kocasını teşhir eden gülünç, Amerikalı «Feminist Önder»le dalga geçilen sahnenin hemen ardından, ava giden avlanır hikâyesinin kahramanı Mastroianni — Fellini'nin bir kadına (kaçıncı kimbilir) sarkıntılık ederken çekilmiş fotoğraflarını görüyorsunuz... ve acaba bu kadınlar öfkelenmekte (ama hiç saldırgan olmayan bir öfkedir kameranın saptadığı...) haklı değiller mi sorusunu kaçınılmaz olarak soruyorsunuz kendinize. Kongre sırasında izlediğimiz kısa skeç (palyaçolar...) bir ev kadınının günlük yaşamını anlatan, bir yandan çocuklara, bir yandan kaynayan kazanlara, bir yandan sevişmekten başka bir şey düşünmeyen, «Frankestanyn» maskeli kocaya yetismeye çalışan kadını mimleyen sahne ise çileden çıkarıcı... Onu, patenci kızlar kurtarıyor oradan. Onlardan biri, «genç kız», onu film boyunca izleyecektir. Süpermaşist'in evindeki partide söküğünü diyecek, «tavşan kız» kıyafetinde gönlünü eğlendirecek, «ideal kadın»ın peşisıra tırmandığı balonun kadını onun yüzünü taşıyacak, o kız balona ateş edip söndürecektir. Sanki, kadının binbir yüzünü simgeler o genç kız... Geri dönersek, bu kaçma kovalamaca bitmeyecektir. Nimfoman kapıcı kadının tuzağının ardından «Punk» kızların saldırısına uğrar zavallı kahramanımız ve kapağı süpermaşist'in süper korunmalı malikanesine atar (erkekler arası dayanışma...) 9999 orgazm olan kadının labratuvarda kaydedilen ses bantlarından oluşmuş galerisiyle ve lambasından, süs eşyalarına kadar her şeyin (Mamma'nın büstü hariç...) fallus

biçimini aldığı binbir nesnesiyle bir «erkek» tapınağıdır burası ve büyük rahibi sürekli, bir zevk aracı olan kadın bedenini kurban etmektedir. Burada, süpermaşist'in yoga yaparak, vaginasına altın paralar ve inci taneleri toplayan metresi, (10.000. kadın) için verdiği partiyi izleriz. Yine burada, şan artisti olacakken, kahramanımızın karısı olmuş, onun dinlemediği, değer vermediği, cinsel ilişkide doyumsuz bıraktığı «cadılaşmış» karısıyla tanışırız. Sonra da düş içinde düş biçiminde, çocukluğundan beri tanıdığı karşılaştığı ve «İdealize» ettiği kadınları görürüz. Luna park benzeri bir yerde düşsel kaydıraçta kayarken, önündeki arabada giden üç daha yaşlı, üç daha çirkin erkeğin hâlâ, onun gibi aynı idealin peşisıra gittiklerini anlarız. Turun sonuna geldiklerinde, kendileri kadar yaşlı ve çirkin üç kadın karşılayacak ve şefkatle sarmalayacaktır onları (ne denli yaşlanırsa yaşlansın, erkek kadının korumasına muhtaç bir çocuk değil midir?...) Ve nihayet, o soluk kesen final başlar: Antik bir arena ile pop konseri salonu karışımı bir yerde, yangın merdivenine tırmanmış Mastroianni-Fellini, Teodora'nın mozaikten yapılmış ünlü portresinin birkaç kat büyütülmüş bir kopyası önünde, «Bana ideal kadını göstereceksin değil mi? Hiç değilse, bir kez. N'olur?» diye yakarmaktadır. 7'ye kadar sayacak ve gözünü açtığında «O» nu görecektir. İman etmiştir buna. Sayar ve tavana doğru tırmanır... Gördüğü kadın, daha önce süpermaşist'in malikanesinde rastladığımız, ecüş-becüş, zavallı hizmetçidir. İdeal kadın yoksa bir hizmetçi midir? (Her kadın aslında bir hizmetçi değil midir? Her «ideal kadın» aslında kendini, isteyerek, bir erkeğe kul köle olmaya adanmış bir kadın değil midir?) Hayır. Düşler adamı, bu gerçeği görse de kabullenemez, bu yetmez ona... Hizmetçi kadın, ona ideal kadının balonda beklediğini haber vermektedir yalnızca. Mastroianni — Fellini göğе bakar. İdeal kadın bir taş bebettir! «Casanova'nın son sahnelerinden birinde, bir taş bebeğе vurulmuştu, Casanova). Acaba bu tekrarlanan temayla, taş veya değil, kadının hep bir süs bebeği olarak hayal edildiğini mi söylüyor bize Fellini? Peşî sıra gider Mast-

roianni-Fellini. Taşbebekli balon, kentin üstünden uçmaktadır. **Kadınlar Kenti'nin**. Ama bu aldatmacaya son verecek olan da yine bir kadındır... Maskeli bir anarşist! Ateş eder. Ardından olağanüstü güzellikte bir sahne gelir. Taşbebek, taş değildir aslında. Bir balondur. Ateş alır. Söner. Söndükçe çirkinleşir, ufalır, yokolur.

Kıssadan hisse çıkarmaya hâlâ gerek var mı bilmiyorum. Ama yine de söyleyelim: İdeal kadın yoktur. Bu bir mistifikasyondur. Bir aldatmacadır. Öyleyse bırakın kadınlar, erkek, ideal kadını aradığı için onun gözünde ideal olan kadın modeline uymaya çalışmasınlar. Bırakın kadınlar oldukları gibi olsunlar. Kendileri için olmak istediklerini olsunlar. Gelişsinler, serpinsinler, insan olsunlar..

Eğer, bu yorumun doğru ise Kadınlar Kenti'ne nasıl olur da anti-feminist bir film denir? Anlamak kolay değil...

Annem, Hayrünnisa Köni, 22 Aralık 1909'da Priştine'de doğdu. İstanbul Üniversitesi'nde felsefe okudu. 1933'den 1967'de emekli olana dek çoğunlukla erkek liselerinde felsefe okuttu. Bana olduğu kadar, yetiştirdiği binlerce öğrenciye kadın hakları konusundaki görüşlerini ilettiğini düşündüğüm bu ilk kuşak «feministi», ne yazık ki düşüncelerini yazıya dökemedi. Bu yüzden bir söyleşiyle onun, kadınların eğitimi, çalışması, evliliği, çocuk yetiştirmesi hakkında ne düşündüğünü saptamak istedim. Bugün bile yer yer hayli «modern» sayılabilecek bu düşünce ve görüşlerin hiç değilse bir bölümünü okurlara sunmak, bir tür görev benim için...

Şirin Tekeli

Ş.: Anne, sen, 1930'larda, yani Kemalizm'in kadın devriminin yaşandığı yıllarda üniversiteye giden, bir anlamda yüksek öğrenim gören ilk kuşaktan sayılabilecek bir kadınsın. Bizim bugün kendimizi daha iyi anlayabilmemiz için sizin kuşak kadınlarını daha iyi tanımamız gerekiyor. Bize biraz o yılların havasını, senin üniversiteye gitmende bunun etkili olup olmadığını anlatır mısın?

H.: Evet. Ama bize ilk kuşak denemez. Kadınlar bizden 8-10 yıl daha önce gitmişler üniversiteye... mesela felsefeci bir arkadaşımız vardı. Türkan Baştuğ. Benim kocamın neslindendi. Lisedeki edebiyat hocamız Ahter Hanım da öyle.

* Bu söyleşi Somut-dergisinde basılmak üzere (1983'te) yapılmıştı. Ancak dergideki feminist kadınların sayfası devam etmeyince ne orada ne de bugüne kadar başka bir yerde yayımlanabildi.

Onlar ilk üniversiteye başladıklarında çok kısa bir devre kızları kafes arkasında okutmuşlar. Fakat sonra bu adet kalkmış. Demek ki bizden önce kadınların bir maarif hayatı var. Bana gelince, benim üniversiteye gitmemde en büyük etkiyi, belki şaşıracaksın ama, annem yapmıştır. Annem, okumamış bir kadındı. Babam mühendisti. Hicaz demiryolu inşaatına iştirak etmiş, o devrede müreffah sayılabilecek bir hayatları olmuş. Fakat babam, savaşta İngilizlere esir düştü ve bizi ancak palaspandıras gönderebildi İstanbul'a. Annem, orada, üç çocukla ve erkeksiz ne yapacağını şaşırdı, çok mahrumiyet çekti. Onun sıkıntısını annem hiç bir zaman unutmamıştır. Bana daima, «okuyacaksın», derdi. Ben evin en küçük ve tek kız çocuğuydum. Liseyi bitirdikten sonra, babam, beni dizinin dibinden ayırmak istemedi. Bana çok düşkündü. «Kafi bu yaptığın tahsil», derdi. Fakat annem beni bir köşeye çeker, «katiyen okuyacaksın,» «erkeklere mihnet etmeyeceksin,» derdi. Aslında annemin, bunu, erkeklere bizim kuşağınki kadar sert bir tepkisi olduğu için söylediğine kani değilim. Zaten mesut bir aileydiler. Babama karşı bir husumetin neticesi değil, fakat, istikbalde kadınların da kendilerini emniyet altında tutmaları gerekir kanaatine malik olduğu için söylüyordu bunu.

Ş.: Gerçekten şaşırdım. Kendisi okumamış bir kadın olarak sana bunun önemini iletebilmesi önemli. Bana biraz daha anlatsana anneni, nasıl bir kadındı?

H.: Annem kişilik sahibi bir kadındı diyeceğim. Gezme-yi, komşu ziyaretlerini falan pek sevmezdi. Evcildi ve çocuklarıyla, nakışla uğraşır. Beni okutmakta ısrar edışı okumaya verdiği değeri gösterir. Hatta şöyle derdi «ben, okumuş olsaydım, böyle olmazdım...»

Ş.: Neydi şikayet ettiği,, «ben böyle olmazdım», derken?

H.: Alt-şuurunda, daima daha müstakil bir yaşayışı olmasını istemişti... ideal tipi oydu ve bunu benim hayatımda gerçekleştirmek istiyordu.

Ş.: İlginç bu söylediğin. Çünkü, benim hatırladığım ka-

danıya, daha çok çoluk çocukla hayatını dolduran bir kadının değil miydi? Kendisinin üç çocuğuna ek olarak, dedem kalabalık aile sevdiği için, teyzelerin ve onların çocukları da hep çevrede olurlardı... Demek, aileye bunca önem vermesine karşın, onun ötesinde birşeyleri de özlemişti!

H.: Evet, İstemişti. Şimdi düşünüyorum da hayatını hiç boş geçiremezdi. Hayatını dolduracak başka şeylere de ihtiyacı vardı. Ziyaretten falan da hoşlanmazdı, dediğim gibi. Belki biraz sanatçı ruhu vardı. Nakış işlerken hep hayal kurar, kendine göre bir dünya yaratırdı.

Ş.: Pekiyi, baban nasıl bir insandı? Biraz da ondan sözetsene...

H.: Babam da kendi çağına göre... maamafih aynı şeyi birçok mühendis arkadaşında da görmüşümdür... çok medeni bir, adamdı. Mêsela bizim evde, ben gözümü açtığımdan beri, kaç göç olmazdı. Eve ziyarete gelen mühendis arkadaşlarının yanına, annem ve teyzelerim başörtüsüz çıkar, birlikte yemek yerlerdi. Birbirlerine karı-koca birlikte ziyarete giderlerdi. Sonra, bizim evde hep memleket meseleleri konuşulurdu. Babam esaretten döndükten sonra, İstanbul hükümetinden iş kabul etmedi ve Milli Mücadele'ye katılmak için Ankara'ya geçti. Ben o zaman 9-10 yaşlarındaydım. Babamın esareti yüzünden okula da henüz başlayamamıştım. Hatırlarım, evde hep memleket meselelerini harbin cereyanını tartışırlardı babamla, arkadaşları... Hatta Ankara'dan top seslerinin duyulduğu günlerdeki endişemizi hiç unutamam. Kapının önünde bir yaylı beklerdi. Aileler kaçırılacaktı. Birgün, Atatürk'ün ordusu geçiyor dendi. Sokağa çıkıp baktık. O çocukluk intibamı hiç unutamam, daima heyecanlarım, hatta ağlama hissi duyuyordum. Çarıklı, ellerinde karabinalı, pistollu, çeşitli silahlar, hatta kazma kürekle geçen bir askerdi bu. Üstleri başları perişandı. Halk kitlesiydi bunlar. Binaanleyh, şimdiki gençlerin, çok kolay bir hayata nail olduğunu, Türkiye'nin nasıl zor bir mücadeleyle zaferi kazandığını bilmediklerini, memleket için yeterince didinmediklerini düşünüyorum. Neyse. Demek istediğim babam aydın ve okumaya meraklı bir

adamdı. Gerçi o yıllarda Ankara'da öyle bir fakru zaruret vardı ki, bir ara büyük ağabeyimi okutmaktan vazgeçtiğini hatırlarım. Maarifçi bir eniştem de etkili olmuştu bu kararda. «Biz okuduk da ne oldu... mağdur olduk. Çocukları zanaatkar yapmalı» diyordu, o. Bunun üzerine küçük bir sermayeyle abime bir bakkal dükkanı açmaya kalkıştı, babam. Ama çocuk direndi ve sonradan kendi imkanlarıyla okudu ve kendini kurardı. Ben ise normal bir lise eğitimi yaptım. Ondan sonra da üniversiteye gitmek istedim. Ama ailemden o sırada İstanbul'da hiç kimse yoktu. Üniversiteye gittiğimde bir yurtta kalmam gerekecekti ki, bu o zamanlar bize çok yeni birşeyler gibi geliyordu. Babam beni göndermeye razı değildi. Ama ben herhalde şahsiyet sahibiymişim ki bunu protesto ettim ve kalktım, çalışmaya bir bankaya girdim. Erkek kardeşim bankada çalışıyordu ve bana destek oldu. Ben, 9 ay kadar bankada çalıştım. Sonra yeniden üniversite için direndim. O sırada dayım İstanbul'a tayin edilmişti. Onunla anlaştık ve babam bu şartlarda beni göndermeye razı oldu. Üniversite'ye 1930'da yazıldım. 1933'te mezun oldum.

Ş.: Anne, deminki sorumu yine soracağım. O yıllarda bir sürü de yenilik oluyordu, kadınları etkileyen. Medeni Kanun, 1931'de belediye düzeyinde oy hakkı vb., Bunların, o ortamın etkisi yok muydu sizler üzerinde?

H.: Vardı, tabii. Bizi liseden itibaren etkileyen Atatürk'ün kadınlara bahşetmek istediği haklar vardı. Benim üniversiteye gittiğim yıllarda, İstanbul'da dil kurultayı toplanmıştı. Biz hem derslere gidiyoruz hem kurultayı izliyoruz. O zaman Atatürk'ün yanında Afet İnan'ı görüyoruz. Şahsiyet sahibi bir kadın numunesi olarak, onu çok tutuyor. O sırada benim üniversitedeki arkadaşlarımdan hepsi de şahsiyet sahibi kadınlardı. Çalışmak istiyorlardı. Belki bir kısmı maddi sıkıntılar nedeniyle, bir kısmı da okumalarının sonucunu almak için. Ben de prensip itibariyle çalışmak istiyordum.

Ş.: Senin yüksek öğrenime devam kararında çalışma hayatına girme kararın mı rol oynadı? Yani, merak ettiğim,

o zamanların kadınları arasında, şimdi üniversitede okuyan kızlarla yapılan anketlerde ortaya çıkan, «kültürünü arttırmak» ya da «daha iyi bir evlilik yapmak» gibi gerekçeler geçerli değil miydi?

H.: Ben üniversiteden önce de çalışmaya başlamıştım. İlke olarak da çalışmaya kararlıydim. Kültürümü geliştirmeyi de istiyordum tabii. Ama felsefeyi biraz tesadüfen seçtim...

Ş.: Nasıl tesadüfen?

H.: Ben aslında mimar olmak isterdim. Matematiğim de çok kuvvetliydi. Fakat liselerde o zamanlar bir adet vardı. Sevdığımız hocalarımıza birer hatıra defteri tutturur ve hakkımızdaki notlarını yazdırırdık... Lise müdürümüz ve edebiyat hocamız İsmail Hikmet Bey bana «bizim entellektüel kadınlara, fikir kadınlarına ihtiyacımız var» gibi birşey yazmış; «sende bu kaabiliyeti görüyorum» diye bir de methiye koyar koymaz, benim havam değişti ve ben meslek kadını olmaktan vazgeçip felsefe yapmaya karar verdim.

Ş.: Yani daha çok kültürlü kadın olmayı seçtin, öyle mi?

H.: Evet. Kültürümü geliştirmek, belki istikbalde bir yazar olup, bu yönde çalışmak iyi olur, diye düşündüm.

Ş.: Mimar olsaydın... O zamanlar kadınların mimar olarak büro açması, serbest çalışması olası mıydı?

H.: Ben ilk büro açan kadın mimar olmak isterdim. Bu adeta şahsiyetimi ispatlamak olacaktı...

Ş.: Erkeklerin dünyasına ilk adımı atan kadın!

H.: Tabii. Benim böyle bir tarafım vardı. Nitekim, felsefe hocası olduktan sonra da, doğrusunu isterseñ hocalık beni tam tatmin etmedi. Ben enerjik bir insandım. Daha faal birşeyler yapmak istiyordum. Sonradan tıba merak sardım... Ve 27 yaşındayken, ki o sırada dört yıllık evliydim, kocamın hastalığı yüzünden İstanbul'a nakledince tıp fakültesine yazılmak istedim. Fakat sonradan çok nadim olduğum bir iradesiz davranışta bulunarak, kocamın, «evli barklı kadınsın, mesleğin var, ne diye şimdi tıba gideceksin, bu yaştan sonra, ne lüzum var» demesi üzerine vaz geçtim. Halbuki, 32 yaşında doktor olabilirdim. Buna hep nadim ol-

dum. Sonradan şu kanaata vardım ki, insanların hayatında uzun bir mesafe var ve mesleği değiştirilip, sevdiği yolu seğmelidir, insan.

ř.: Senin üniversiteye gittiğin yıllarda tüm bu meslekler kadınlara açılmış görünüyor..

H.: Tabii, öğretmenliğin dışında bilhassa tıpta tanınmış kadın doktorlar vardı.

ř.: Oysa lise öğrenimi bile haylı yeni ve istisai bir olanak değii miydi, kadınlar için... Kimlerdi mesela senin sınıf arkadaşların?

H.: Doğru. Çok nadirdi. Hepsi de tanınmış aile çocuklarıydı. Asker, mühendis, okumuş adam, memur çocuklarıydı. Gerçi bizim sınıfımızda Ankara'nın yerlisi bir arkadaşımız da vardı. Ama bu çok nadirdi. Yalnız, o devrin öyle bir havası vardı ki kadınları etkiliyordu. Misal olarak şunu söyleyeyim: Kendisine çok hörmet ettiğim bir arkadaşım, Sıdika Saltuk, Silifke'de orta okula kadar okumuştu ve ailesi bu eğitimi yeterli bularak okuldan almış, o da evde haşır neşir oluyordu. Fakat kendinden küçük kız kardeşi* okumaya devam edince, iki sene aradan sonra o da kız kardeşiyle aynı sınıfa girerek liseye döndü. Sonradan tarih hocası oldu. Direnmişti okumakta. Demek ki o zamanın havası aileleri etkilediği gibi, orta okul çocuklarını bile etkilemekteydi, kadınları şahsiyet sahibi olmaya itiyordu.

ř.: Senin sınıf arkadaşlarının hepsi yüksek öğrenime devam ettiler mi sonradan?

H.: Evet. Bir kısmı hukukçu oldu. Aralarında, sonradan Devlet şurası ve Sayıştay üyesi olanlar da var. Hepsi meslek sahibi kadınlar oldular. Okumamış olanımız pek az. Tabii, biz küçük bir sınıftık; 8 kişiydik. Sınıflar sonradan kalabalıklaştı.

ř.: Aranızda, çalışmalı mı, evlenmeli mi, çocuk çalışma hayatını etkiler mi gibi şeyleri tartışır mıydınız? Çünkü, bana o devirde normal olarak anneler kızlarını herşeye rağmen, daha çok evliliğe hazırlarlardı gibi geliyor...

* Prof. Dr. Macit Gökberk'in eşi Zahide Gökberk.

H.: Tabii, evden gelen telkinler etkiliydi. Mesela bizim orta okuldaki bir arkadaşımız, Macide, 8. Sınıfta okulu terketti ve bir ev kadını oldu. Burada aile etkili ama, herhalde kendi şahsiyetinin de etkisi vardı. Yoksa o da bizler gibi direnebilirdi.

Ş.: Pekiyi sen, okurken çalışmaya karar vermişsin... evliliği de düşünüyor muydun?

H.: Ben kendim için konuşayım. Gerçi üniversiteye gelen arkadaşların hiç birisi... o zamanlar flört moda değildi. Tek tük flört edenler vardı belki ama, daha çok masumane flörtlerdi bunlar. Bizler arkadaşlarımızla evlenmeyi düşünmedik. Erkek arkadaşlarımızla yalnızca dost ve arkadaştık. Hayır, o zaman evlenmeyi düşünmüyorduk.

Ş.: Pekiyi, ne yapacaktınız, birer «Çalikuşu» olmayı mı düşünüyordunuz?

H.: Hayır. İlerde bir mesleğimiz olsun diyorduk. Daha ilerisini düşünmüyorduk.

Ş.: Yani, kadının normal hayatı evlenmek, çocukla karışmaktır diyen yerleşik değerler üzerindeki etkisini yitirmiş miydi, o zaman?

H.: Hayır. Bizim evlenmeyi düşünmemekle beraber, evlenmeye karşı bir direnmemiz yoktu. Nitekim ben, üniversiteyi bitirir bitirmez, kocam Yunus Kazım'la evlenme durumuna geldim. Ama, evlenirken ilk şartım da, «ben çalışacağım,» olmuştu.

Ş.: Yani, senin çalışmana izin vermeyecek biriyle evlenmezdin mi diyorsun?

H.: Evet. Zaten, bu kadar hayati bir konuda anlaşılmazsak, evliliğimizi nasıl yürütebilirdik ki!

Ş.: Pekiyi, ben doğduktan sonra... Çalışan bir kadının çocuk yetiştirmesi çok zor. Hiç çalışmayı bırakmayı düşünmüş değün oldu mu?

H.: Hayır, hayır. Asla düşünmedim. Aslında bunun muhtelif nedenleri var. Para cihetinden benimle kocam arasında bir ayrılık gayrılık yoktu. Kazanılan parayı ortaya koyuyor, müştereken harcıyorduk. Memur olduğumuz için mahdut bir paraydı, zaten bu. Fakat ben aslında, kendi

çorabımı kendi paramla almış olmaktan, çantamda kendi param olup ta bir sinemaya, bir tiyatroya gidebilmekten fevkalade büyük zevk alırdım Yani çalışıp, kendi kazandığım parayı harcamak önemliydi. Tabii, bunda felsefedeyken okuduğum kitapların da rolü vardı. Mesela benim gençliğimde en hayran olduğum kitaplardan birisi Bebel'in kitabıdır. (Kadın ve Sosyalizm, Sabiha Sertel çevirisi 1935) Orada, hatırladığıma nazaran iddiası şuydu: Kadınların istiklali ancak, ekonomik bakımdan istiklallerine kavuştukları zaman olur. Bu kanaat doğrudur. Ama Türkiye'ye tatbik ettiğimiz zaman doğru çıkmaz da...

Ş.: Neden?

H.: Çünkü pek çok erkekler... Gazetelerde okuyorum fevkalade sinirleniyorum. Bundan altı ay kadar evvel, «kadın çalışmalıdır, asalak olmamalıdır» diye yazılar yazıldı. Ne demek asalak kadın? Kadın çocuk doğuruyor, çamaşır yıkıyor, yemek pişiriyor, siliyor, süpürüyor, sabahtan akşama kadar didiniyor, gece uykusundan dahi fedakarlık ediyor. Hâlâ bu kadına asalak denmesini anlamıyorum. Gerçi erkek ekmek parası için dışarda çalışıyor. Ama eğer bu rahatını sağlamak için bir hizmetçi tutsa ona ne para ödemesi gerekirdi? Binaenaleyh, ev kadınları da asalak değildir. Gerçi bazı çok lüks kadınlar var, kocalarının parasıyla, şahane bir hayat yaşayıp, hayatta hiç birşey yapmıyorlar. Böyle bir kadın zümresi de var. Bu kadınlar için asalak dense bir dereceye kadar doğrudur. Ama kadın kütlesi, bilhassa Türkiye'yi kastediyorum, bugün karı olarak erkeklerden daha fazla çalıştığı gibi, ben erkeklerin, topyekün erkeklerin çok daha az çalıştığını, daha az dirençli olduğunu düşünüyorum...

Ş.: Pekiyi, sence, ev kadınlarına evişi karşılığı ücret ödenmeli mi?

H.: Hayır. Ben ayrıca böyle bir ücret talep edilmesi gerektiğini düşünmüyorum. Kadın erkek kafa dengiyse, tutup da erkeğin karısına. «seni ben besliyorum, ben giydiriyorum» demesi yakışık almaz. Çünkü erkek rahat ve saadeti kadının bu çalışmasına borçludur.

Ş.: Bu durumda sen, cinsiyete dayalı iş bölümünü kabul etmiş olmuyor musun? Erkek dışarda çalışıp para kazanıyor, kadın da evde ev işi yapıyor. Oysa, biz kadınların erkeklere göre daha ezilmiş olmalarını kısmen bu işbölümüne bağlıyoruz. Sen farklı mı düşünüyorsun?

H.: Hayır. Ben bunu söylemiyorum. Burada tıpkı demin sözünü ettiğim lüks kadınlar gibi, lüks erkekler de var. Tufeyli, evde tufeyli olan erkekler. Evin dışında çalıştıkları için, karıları da dışarda çalıştığı halde ev işinde karılarına yardım etmeyen erkekler. Ben erkeklerin kadınlara ev işinde de yardım etmelerine taraftarım. Benim babam bile karısının bulaşığına yardım ederdi. Emekli olup da hizmetçi tutamadıkları zaman, 75 yaşında adam, devrin adamı olarak hiç alışık olmadığı halde, karım yoruluyor der, bulaşığı o kurulardı.

Ş.: Benim dedem, nice genç adamdan daha gençmiş, aneciğim...

H.: Tabii. Öyle olması lazım. Çünkü kadın, daima erkekten daha çok yorulmaktadır. Kendilerinden daha fazla ödemektedirler. Üstelik, çalışan kadınların da kendilerine göre hırsları vardır. Onlar da bir mevki sahibi olmak istiyorlar, yaptıkları işi iyi yapmak istiyorlar. Eğer, boş zamanları olursa, onlar da kendilerini yetiştirmek, kitap okumak istiyorlar. Onların da dinlenmeye hakları var. Bineaneleyh, bütün ev yükünün onların üstüne yıkılmasına hiç taraftar değilim.. İkinci bir nokta da şu: Belki Türkiye'deki erkekleri sert bir şekilde yargılayacağım ama, bu tarafgirlik füzedilmemeli. Türkiye'de nüfusun yarısı kadın ve yarıdan fazlası da köylü zümresidir. Tarlada kadın çalışır, yükü o taşır, çalı çırpıyı bile dağdan o toplar, çocuk büyütür, yemeği hazırlar ve erkek kahvede oturur. En asalak zümre, köy kahvesinde oturan bu erkeklerdir.

Ş.: Bir de karılarını döverler değil mi?

H.: Ya; bir de karılarını döverler!

Ş.: Peki, bu konuda ne diyorsun? Normal mi bu?

H.: Nasıl olur! Vahşet...

Ş.: Peki, ne yapmalı bu konuda? Çünkü, toplum bunca

yaygın bir olaya tepki göstermediğine göre normal karşıyor gibi geliyor, bana...

H.: Tabii, bu eski geleneklerin devamıdır. Hatta, yalnız olarak şehir kadını bile bu geleneği devam ettirmede rol oynuyor. Erkek çocuklara verilen terbiyenin rolünü kastediyorum. Eski geleneklere göre, eski çağların ve dinlerin tesiriyle kadınlar hakir görülmüştür. Erkekten hakir görüldüğü için de dayak yiyebilir, onun hizmetini görmelidir diye düşünölmüştür... Hatta, kız çocuklar doğduğunda matem bile tutulurdu. Ama eski Arap bedevi kabilelerinde olan böyle bir zihniyetin hâlâ devam etmesine şaşılır. Bunda Türkiye' de eğitimin köylere yeterince gitmemesinin etkisi var. İkincisi, ekonomik bakımdan kadın zayıf. Şimdi, ben kanıyorum ki, fabrikalarda çalışan kadın köylü kadınlar kadar kendini ezdirmiyor. O bir şahsiyet kazanmıştır.

Ş.: Ama, gazetelerde sık sık okuyoruz, gecekondu da yaşayan, işçi kadınlar da kocalarından dayak yiyip, hastanelik oluyorlar... Yani gelenekler o kadar kolay çözülmüyor belki de!

H.: Doğru. Zaman zaman aile faciaları da oluyor. Annesinin dövölmesine dayanamayan, 9,15 yaşında çocuk, babasını bıçaklıyor. Oluyor bunlar. Bu vahşetin önüne geçilmesi için erkeklerin ve kadınların eğitilmesi ve kadınların ekonomik bağımsızlığa, para emniyetine malik olması şarttır... şarttır.

Ş.: Anne, sizin kuşaktaki, kadın hakları konusundaki bu heyecan ve mücadeleciliğin sizden sonraki kuşaklarda devam ettiğini düşünür müsün? Yoksa gençlerde bir gerileme mi var? Ve neden?

H.: Evet, bence bizden sonra, bizim mücadelemizi sürdüremediler. Nedenini şuna bağlıyorum. Çocuklarımızı fena terbiye ettik. Biz o zamanın okumuş kadınları zor şartlarda büyüttük çocuklarımızı. Hem dışarda çalıştık, kreşin olmadığı yerde, çocukları hizmetçiye bıraktık. Benim, rahmetli kayınvalidem vardı. Hiç değilse gözüm arkada kalmıyordu. Ama çocuğun başında olamamak yine de ıstırap veriyordu. Sonraki kadınlar, hem cemiyet ekonomik bakım-

dan daha müreffeh olduğu için, hem erkekler karıları çalışmadan onlara bakacak seviyeye geldikleri için çalışma hayatına bizden farklı baktılar. Yeni bir kadın nesli var ki, çalışmaktan hoşlanmıyorlar. Ama son kuşağın ne durumda olduğunu bilmiyorum. Gazetelere baktığımda, çok sayıda kadının bugün yazar çizer, meslek kadını ve memur olarak çalıştığını görüyorum.

Ş.: Sana, biriki de eğitime ilişkin sorum var. Birisi şu: Bana çocukluğumdan beri, belki adını koymadan, «feminizmin» bütün ilkelerini aşıladın. Kadın kişilikli olmalı, ezilmemeli, kendini ezdirmemeli, çalışmalı, ekonomik bağımsızlığını kazanmalı, istemediği çocuğu doğurmamalı vb. Sonuç olarak bütün bunları biraraya getirdiğimizde biz buna feminizm, kadın haklarının savunulması diyoruz. Sen, tüm bu ilkeleri kafanda nasıl bütünleştirdin? Okuyarak, bilinç kazanarak mı? XX. yüzyılın başlarında batı ülkelerinde çok gelişmiş bir feminist hareket vardı. Onun esintileri size dek uzanmış mıydı? Yoksa bunları kendi yaşamından mı türettin?

H.: Tabii, okumanın önemi büyük. Ben okumaya meraklıydım. Bir kitabı okuyacak kadar lisana malik olmadığım için daha ziyade tercüme eserlere müracaat ediyordum. Sonra, talebeler karşısına hiç bir zaman yarım bilgiyle çıkmak istemedim. Sosyoloji derslerinde kadın hakları ve gelişimi bahsi vardı. Bunlar hakkında kafi bilgi verebilmek için benim yeterli olmam lazımdı. Onun için, ansiklopedilere, Bebel'inki gibi kitaplara başvururdum. Feminizm tarihini, sufrajetleri falan öğrendim. Tabii bu bilgilerin etkisi var. Ama şahsen ev hayatımın da etkisi olmuştur. Çünkü, benim kayınvalidem, çok eski zaman kafalı bir kadındı. Gerçi çalışmamı, ev bütçesine yardımım olduğu için hoş karşılardı ama, aslında benim çalışan kadın olmamdan gelen davranışlarımdan bazılarını beğenmezdi. Beni sert bulurdu. Kocama muti olmadığımı, ev işine yeterince önem vermediğimi düşünürdü. Mesela, evden çıkarken kocalarının paltosunu tutan kadınları över, böylece beni eleştirirdi. Halbuki, bu kasti değildi. Ne kocam benim, ne de ben koca-

mın paltosunu tutardık. Çünkü belli bir saatte, ikimiz de evden beraber fırlayıp işe giderdik. Zamanımız bile yoktu.. Kocam da zaten böyle şeyler beklemezdi. Biz karı koca anlaşırdık, bu konularda. O da benim gibi felsefeciydi. Aynı kitapları okumuştuk. Kayınvalidemin yargıları beni bazı şeyleri düşünmeye ve makul olmayan şeyleri tenkitçi gözle görmeye sevketti.

Ş.: Eğitimle ilgili olarak sana bir de şunu sormak istiyorum: Kız çocuklar nasıl yetiştirilmeli? Bugün, biliyoruz ki, Türkiye’de çok çocuklu aileler eğer olanakları kısıt, tek bir çocuk okutabileceklerse, erkekleri okutmayı yeğliyorlar. Bu konuda ne düşünüyorsun?

H.: Benim için, kız ve erkek çocuk diye bir yarın yalıdır. Benim için insan vardır. Eğitim ise, aslında çocukların yeteneğini keşfettirecek bir yol bulmak ve çocuğun yeteneklerini geliştirmektir. İnsanların doğuştan getirdikleri yetenekleri vardır. Ama nasıl, bir çiçek, Allahın kırımında ancak kır çiçeği olur ve ondan güzel bir çiçek yapabilmek için insan eliyle, yetiştirmek gerekiyor, kültür yapmak gerekiyorsa, insanların yeteneklerinin inkişaf ettirilmesi de eğitimi gerektirir. Kızlara gelince, çocuk psikolojisinden biliyoruz ki erkek ve kız çocuklar arasında ne zekâ ne kabiliyet bakımından fark vardır. Bineanleyh, kızların yetiştirilmemesi haksızlıktır. Burada hem aileye hem topluma çok görev düşer. Eğer yetenekli olan çocuk kızs, onu mahrum edemezsiniz eğitimden. Ama bizim, erkek çocuğun hâlâ daha mukaddes sayıldığı toplumumuzda erkek çocuk tercih edilir. Tabii bunda şunun da etkisi var: Bazı ailelerde, erkek çocuğa büyük mesuliyet yüklenir. Erkek çocuğun, yaşlılığında anaya, babaya ve kardeşlerine bakma mükellefiyeti vardır. Bu yüzden erkek çocuğun yetiştirilmesine ağırlık veriliyordur. Ama, bugünkü şartlarda, bu hayat pahalılığında, bu giderek imkânsızlaşmaktadır. Yetiştirilen kız çocuk da yapabildiği kadar, aynı mesuliyeti yüklenir. Bineanleyh, ayrılık yapılmadan kızlar da erkekler kadar eğitilmelidir. Bundan hem fert, hem toplum kazanır.

Ş.: Sağol, anneciğim. Bu benim için çok eğitici bir sohbet

oldu... Sizin kuşağın feminizminin daha çok, kemalizmin pozitifizmin etkisi altında oluşmuş, herşeyin eğitimle ve yalnızca eğitimle çözülebileceğine sonsuz bir inanç ve bireye büyük bir güvenle tanımlanabilecek bir feminizm olduğu gibi bir izlenime ulaştım. Bizler biraz daha farklı bakıyoruz olaya. Ama onun tartışmasını bir başka güne bırakalım.

«Yeni (—) feministlerin dünyaya bakışı, tıpkı, onu kavramaya çabalayan çocuğun saf ve ısrarlı bakışı gibidir. Ama çocuk güçsüzdür. Onun söylediklerine güler geçeriz. Kadınlarsa güçlü olmak istiyor, günden güne güçleniyor ve tedirgin ediyorlar. Gözden düşürülmek, gülünçleştirilmek ve birer virago (erkeksi kadın) gibi gösterilmek istenmelerinin nedeni bu... Cinsiyetçiliğe karşı mücadele yalnız, anti-kapitalist bir mücadele biçiminde toplumun tüm kurumlarına karşı yürütülmekle kalmaz; herbirimizin içinde, çok derinde yatan ve doğruluğundan çok emin olduğumuz şeyleri de hedef alır.»

Simone de Beauvoir

Les Femmes s'entêtent (Kadınlar inat ediyor)un sunuş yazısından *Les Temps Modernes*, Nisan-Mayıs 1974, s. 1720

Yıkılmış Kadın'ın ikinci baskısı ilkinden 10 yıl sonra yapılıyor. İlk baskısı yapıldığı sırada batıda, sesini her geçen gün daha fazla duyuran bir yeni-feminist ya da kadınların kurtuluşu hareketi vardı. Sesleri henüz Türkiye'ye ulaşmamıştı. Bugün de Türkiye'de benzer bir hareket yok. Ama yeni-feminizm düşüncesi, gecikerek de olsa bize kadar ulaştı. Enine boyuna tartışılıyor. Bu yüzden Yıkılmış Kadın'ın yeni baskısı için benden bir giriş yazısı istendiğinde, bunu hevesle üstlendim. Simone de Beauvoir'in feminist hareket içindeki yerini saptamaya çalışmanın yararlılığına inanıyorum.

Çünkü Simone de Beauvoir yirminci yüzyıl feminizminin en önde gelen isimlerinden birisi, hatta belki de ilkidir.

* Simone de Beauvoir'in, **Yıkılmış Kadın** (Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983) romanının önsözü olarak yayımlanmıştır.

İkinci Cins adıyla yayınladığı ve 'kadınlığın halini', her yönüyle, derinlemesine inceleyen teorik çalışması hemen her dile çevrilmiş (1), yalnız ABD'de bir milyon üzerinde satmıştır. Türünün en etkili örneği olan bu kitap, gerçekleştirdiği sentez yönünden de bugüne değin aşılabilmiş değildir. Bu dev eserin yanı sıra, de Beauvoir, Fransa'nın son altmış yılının bir tür 'entellektüel kroniği' sayılabilecek 4 ciltlik bir otobiyografi kaleme almış, burada, bir kadın olarak, teorisinde öngördüğü 'kurtuluş' mücadelesini nasıl yürüttüğünü de ayrıntısıyla anlatmıştır. Eleştirmenlerinden birinin deyişiyle, «burada teori ve otobiyografi bir bütün oluşturur» ve «bu biçimiyle, bugüne değin denenmiş en önemli feminist projedir» (2).

Düşünür, teorisyen Simone de Beauvoir, görüşlerinin geniş kitlelere ulaşmasında çeşitli edebiyat türlerinden de yararlanmıştı. Roman, piyes ve anlatılarında varoluşçuluğun çeşitli temaları yanı sıra kadının ezilişi teması da her zaman önemli bir yer tutmuştur. Bunlarda yarattığı kadın tipleriyle, çağdaş kadının kimliğini bulma çabasını, karşılaştığı dilemaları, yaşadığı parçalanmaları, yenilgileri anlatır.

1960-1970 dönemini anlatan, ayrıca tüm yaşamının son bir hesaplaşmasını yapan, otobiyografisinin son cildinde (Tout Compte Fait-Hesap Kitap Tamam) de Beauvoir, yaşamını, «amacına ulaşmış bir proje» olarak değerlendirir. Eleştirmenleri de onun yaşamını ve kendini, kadınların önündeki dilemalara çözüm bulabilmiş bir örnek kişi olarak sunduğu kanısındadırlar (3). Yaşam, eylem, düşünce ve ürünün böylesine bütünleşmiş olduğu bir durumda, bel-

1 İkinci Cins Türkçe'ye Bertan Onaran tarafından üç cilt olarak çevrilmiştir: Genç Kızlık Çağı (1970), Evlilik Çağı (1970) ve Bağımsızlığa Doğru (1969).

2 Albert Memmi, *l'Homme Dominé*, Gallimard, 1968.

3 Albert Memmi, a.g.e., Margaret Walters. «The Rights and Wrongs of Women: Mary Wollstonecraft, Harriet Martineau, Simone de Beauvoir», Juliet Mitchell, Ann Oakley, *Rights and Wrongs of Women*, Pelican, 1976, s. 352 ve d.

ki de bunları biribirinden ayırmaya çalışmak boşuna, hat-
ta sakıncalı görülebilir. Ama ben, biribirinden yoğun biçim-
de beslenen bu alanlardaki katkıların özgürlüğünü vurgu-
lamak için, Simone de Beauvoir'ın yaşam öyküsüyle, yapıt-
larını ve düşüncesini (feminizmini) ayrı ayrı ele almayı
yeğledim.

SIMONE DE BEAUVOIR'IN YAŞAM ÖYKÜSÜ

Sartre gibi, çağına karşı sorumluluk düşüncesinden yo-
la çıktığı için ona tanıklık etmek isteyen, otobiyografisini
bu amaçla kaleme alan de Beauvoir, bunun son cildine, «va-
roluşumun sonuna yaklaştıkça adına yaşam dediğimiz o ga-
rip nesnenin tümünü birden kavramak bana mümkün gö-
rünmeye başladı» sözleriyle giriyor ve önce «bu garip nes-
neyi» çözümlüyor. Sanki yaşamına, projesine kendinden
başka bir biyografin el atmasıyla zedelenmesinden korku-
yormuş gibi, otobiyografisinin ayrıntısını ayıklayıp, özet
olarak yazma işini de kendi üstleniyor. Ona göre yaşamı-
na iki faktör yön vermiştir: Şans ve irade ya da seçim.

1908'de «Fransa'da, Paris'te, Katolik bir burjuva ailesi-
nin kızı» olarak doğmuş olması, şanslarının ilkidir. Böylece,
işçi ya da köylü bir ailenin kızı olarak doğmaya oranla, ya-
şama büyük ayrıcalıklar ve avantajlarla başlamış oluyor-
du. İlk çocukluğu mutlu geçmişti. Özel Katolik okullarda
okudu, ama çok genç yaşta 'tanrı' kavramını sorguya çekti.
Okul yıllarında, gençliğinin en yakın dostu ve ona «sevgi-
nin büyüklüğünü» tanıtan Zaza ile karşılaştı. Önceleri Si-
mone'dan çok daha bağımsız bir kişiliği olan Zaza, onu ev-
liliğe zorlayan konformist ailesinin yarattığı baskı ortamın-
da hastalanıp, genç yaşta öldü. Bu acı, Simone'un, «Zaza'nın
ölümüne neden olan burjuvaziden» nefret etmesine yol
açan ilk nedenlerden biridir.

Aynı yıllarda kendi ailesinin maddi durumu da bozul-
muştu. Para sıkıntısı, o güne değin anlaşılmış, mutlu bir
aile gibi görünen Beauvoir'ların aslında mutsuz olduklarını
ortaya çıkardı. İkiyüzlülükler, hırçınlıklar, kavgalar, Simo-
ne'u giderek ailesinden bağımsız yaşamayı özlemeye götür-

dü. Ayrıca, parasal durumlarının bozulması onu, kendi ek-
mek parasını kazanmak zorunda bıraktığından eğitimi-
ni, bir meslek edinmek üzere sürdürmesi gerekiyordu. Onu bi-
raz olmayan erkek çocuğunun yerine koyan, zekasına gü-
venen ve bunu biraz burukça da olsa, fazla güzel bir kız
olmayan Simone'un tek şansı gibi gören babası da okuma-
sını teşvik etmekteydi.

Aslında çocukluğunu hep «yetişkinlik dönemine hazır-
lık» gibi yaşayan Simone, çok da çalışkan bir öğrencidir.
Okumayı sever. Ona okuma, edebiyat, sanat tutkusunu,
genç kızlığında aşık olduğu ve evlenmeyi umduğu, kuzeni
Jacques aşılamaştır. O zamandan beri ilerde yazar olmayı
kafasına koymuştur. Jacques bir süre sonra, zengin bir aile-
nin kızıyla evlenir. Altmışlarında yaşamına bakan Simo-
ne de Beauvoir, bunu da şanslarından biri sayar. Çünkü
eğer onunla evlenebilmiş olsa, büyük olasılıkla yazgısı, ço-
luk çocuğa karışıp, eski meraklarını evliliğe feda eden, do-
yumsuz ve kendi içinde parçalanmış binlerce mutsuz Fran-
sız burjuva kadınınkinden farklı olmayacaktır. Oysa o, Jac-
ques başkasıyla evlendiği ve koşulları onu zorladığı için
okuyacaktır. O günün Fransa'sında bir kadın meslek olarak
ancak öğretmenliği düşünebildiği için, bunu 'seçer'. Sor-
bonne'da felsefe okumaya başlar. Öğrencilik yıllarında son-
radan bağlı kalacağı kimi temel inançlarını edinir: Kolo-
niyalizmden nefret eder, enternasyonalizmi ve antimilita-
rizmi benimser. Ama, düşüncesinin temelini henüz, hay-
li bireyci ve idealist bir özgürlük kavramı oluşturmakta-
dır.

Sartre ile bu dönemde, yirmi bir yaşındayken tanışır.
Bitirme sınavlarını, Sartre, Nizan, Maheu ve Aron ile bir-
likte hazırlamayı kararlaştırmışlardır. Bu vesileyle tanış-
maları ve yakınlaşmalarını Simone, «tüm yaşamımın en
önemli olayı» diye niteleyecektir (4). Kuşkusuz bu da

4 *Tout Compte Fait*, Gallimard, 1972, s. 28 Simone de Beau-
voir'ın Sartre'in yaşamındaki önemli yeri hakkında bir fi-
kir edinmek için bkz. Jean-Paul Sartre, *Lettres au Castor
et quelques autres*, 1926-1963 (cilt), Gallimard, 1983.

şanslarından biridir. Aralarında hemen bir ilişki doğar. Ama ikisi de evlilik, çocuk gibi yerleşik burjuva değerlerine karşıdırlar. Yine de evliliği asıl düşünmeyen Sartre'dır (5). Hatta Sartre, hiçbir, mükemmel, tam anlaşılmaya dayalı bir kadın erkek ilişkisinin iki yıldan fazla sürmeyeceği kanısındadır (6). Simone ise, onu yitirmek istemez, seçimi serbest yaşam yönündedir (7). Dolayısıyla, Sartre ile iki yıllık bir 'sözleşme' yaparlar. Ama kısa sürede bu, yaşam boyu sürecek bir anlaşmaya dönüşür (8).

Bu anlaşmanın temelini, birbirlerinin özgürlüğüne eşitçesine ve sonuna dek saygılı olmak, yalanı, ikiyüzlülüğü dışlamak, yaşamlarıyla ilgili her ayrıntıyı birbirlerine dürüstçe anlatmak oluşturur. Kısacası bu ilişki biçimi, 'burjuva evliliğinin' tam zıddıdır. Yaşam boyu birbirlerine «siz» diye hitap eden Sartre ve de Beauvoir, yine tüm yaşamlarınca ayrı konutlarda oturmuşlardır. Önceleri ayrı otel odalarında, sonra da herbiri kendi apartmanında yaşar. Gerçi fakülteyi bitirince ayrı kentlerde öğretmenliğe başladıklarından (Simone önce Marsilya'ya, oradan Rouen'a tayin edilir) bu olağan görülebilir. Ada bu durum, ikisi de yeniden Paris'e yerleştiklerinde de sürer. Böylece, özgürlüklerine mekanda bile sahip çıkarlar ve ilişkilerini aynı mekanı paylaşma kolaylığı gibi nedenler yerine, birbirlerini her gün ve yeniden seçme kuralına dayandırır. Daha da önemlisi, birbirlerinin özgürlüklerini kısıtlamamaya karar ve söz verdikleri için, her ikisinin de zaman zaman başka insanlarla ilişkileri olur. Örneğin, Simone'un Rouen'dan öğrencisi Olga ile Sartre arasında duygusal bir bağ kurulur. Teorik olarak kabullenilmiş bir durumu, somutta yaşayarak kabullenmek öylesine zordur ki, Simone ağır bir hastalık geçirir. İlk romanının (Konuk Kız) temasını, de Beauvoir, Sartre, Olga ve kendisinin

5 **Tout Compte Fait**, a.g.e., s. 30.

6 «Sartre et les femmes» entretient de Catherine Chaine avec Sartre, 1, 2, **Nouvel Observateur**, 1977, No 638, 639.

7 **Tout Compte Fait**, a.g.e., s. 30.

8 «Sartre et les femmes», a.g.y.

olaştırdığı 'trio'nun gerçek yaşamından türetilir. Daha sonra da hem Sartre'ın, hem de Simone'un başkalarıyla kısa ya da uzun süreli ilişkileri olmuştur. Simone'un Nelson Algren'le ilişkisi birkaç ay, Claude Lanzmann'la ilişkisi iki yıl sürer. Ama bu ilişkiler, büyük ikilinin, sevgi, dostluk, düşünce ortaklığı ve her şeyden önemlisi gerçek tutkusuna dayalı ilişkisini zedelemeyen ve bu, Sartre'ın ölümüne değin sürer.

İkinci Dünya Savaşı'nın patlamasıyla Sartre askere alınır, ardından esir düşer. İşgal altındaki Paris'te kalan Simone ise, yazarlık serüvenine bu yıllarda başlar. Direnme hareketine, son demlerinde katılırlar. Çünkü henüz, 'bağımsız aydın' kimliğini korumaktadırlar. Angajman felsefesi, Savaş'tan sonra gündeme gelecektir.

1947'den sonra, Simone de Beauvoir, Sartre'ın ona verdiği küçük ad olan Castor (Kunduz) yerine, giderek «la Grande Sartresse» (Büyük Sartre'cı) olarak anılmaya başlar. Kitapları peşpeşe yayınlanır. Sartre'la birlikte *Les Temps Modernes*, dergisini çıkarır. Konferanslar vermek üzere çeşitli ülkeleri ziyaret eder. Yunanistan, İtalya, Orta Avrupa, ABD, Mısır, Çin, SSCB, Latin Amerika ve Japonya, kimisini gezi notlarında, kimisini otobiyografisinde anlattığı bu ülkelerin başlıcalarıdır. Dönemin bütün önemli siyasal ve entellektüel sorunlarına taraf olur. Bu yaşam biçimi ölümüne değin sürecektir. Cezayir Savaşı, Viet-Nam Savaşı, 1968 Olayları, Moskova Mahkemeleri'nden Çekoslovakya'nın işgaline ve muhalif sovyet düşünürlerinin yargılanmasına değin uzanan aşamalarında bürokratik sosyalizmin eleştirisi gibi sorunların hepsinde, Sartre ile aynı doğrultuda tavır alacak, eyleme geçecektir. Tavrının ana belirleyicisi, insan özgürlüklerinin genişletilmesi ve korunmasıdır. 1970'lerde, hükümetin yasadışı olarak toplattığı, yasakladığı «Cause du Peuple» (Halkın Davası) gazetesinin sokakta satılması eylemine katılması —Simone o yıllarda altmışının üzerinde bir kadındır— bunlardan belleklerde en fazla iz bırakanlarından biridir (9).

1970'in sonunda, Fransa'da kürtaj yasasını değiştirmek üzere bir yasa teklifi verilir. Bu yasayı ılımlı ve yetersiz bulan Kadınların Kurtuluşu Hareketi'nden genç kadınlar, Simone de Beauvoir'la ilişkiye geçer ve kamuoyunu uyararak üzere düzenledikleri eyleme katılmasını önerirler. «İkinci Cins'te kürtajın yasaklanmasını ve bunun doğurduğu vahim sonuçları kınamış biri olarak önerilerini desteklemem doğaldı» diyen Simone, 1971 baharında *Nouvel Observateur* dergisinde yayınlanan ve «343'ler bildirisi» diye anılan ünlü metne imzasını atar. Kürtajın yasak ve cezai yaptırıma bağlı olduğu bir dönemde 343'ler kürtaj yaptırmış olduklarını açıklamaktaydılar. Bundan sonra da feministlerle ilişkisini sürdüren Simone de Beauvoir, yürüyüş, işgal (evli olmayan genç gebe kadınların barındıkları evden dışarı atılmaları üzerine, Kadınların Kurtuluşu, yetkilileri uyarmak üzere, binanın işgalini kararlaştırmıştı) gibi eylemlere katılır (10). Tavrını, «eğer bu gösterilere katıldıysam ve doğrudan doğruya feminist eylemlere girsitysem, bu, kadınların konumuna ilişkin tavrım değiştiği içindi. Teorik açıdan eski konumumu koruyorum. Ama taktik ve pratik planda tutumum değişti» (11) diye açıklayan de Beauvoir, son kitabının son sayfalarında «bu mücadeleyi sürdürmeye kararlıyım» diyordu ve gerçekten de sürdürdü (12).

YAPITLARI VE YIKILMIŞ KADIN

Simone de Beauvoir düzyazının hemen tüm biçimlerini kullanmakla birlikte, en usta olduğu tür, hiç kuşkusuz denemeleridir. Yaşam projesine ilişkin başarı duygusunu, yazarlığı konusunda da taşır. Otobiyografisinin son cildinde, «yazmak istediğim şeylerle yazdıklarım arasında bir kopukluk yok. Ben bir yazı virtüözu değilim. Virginia Woolf, Proust ve Joyce gibi, izlenimlerin kıpırdanışını dile

10 *Tout Compte Fait*, a.g.e., s. 493 ve d.

11 *Tout Compte Fait*, a.g.e., s. 493 ve d.

12 *Tout Compte Fait*, a.g.e., s. 508.

getiren, dış dünyayı sözcüklerle yakalayan bir yazar değilim. Ama niyetim bu değildi. Yapmak istediğim, kendi yaşamımdan aldığım tadı, en doğru biçimde başkalarına aktararak kendi kendimi varetmektir. Bunda da az çok başarılı olduğumu sanıyorum.» der (13). Bu doğrudan anlatım yöntemi, üslubuna zaman zaman aşırı bir kuruluk, uzaklık, soyutluk katar. Kimi eleştirmen, özellikle parçalanmış kadın karakterleri anlatırken bu üslubun, örneğin bir Doris Lessing'inkine kıyasla çok yetersiz kaldığına dikkat çekmiştir (14).

İlk ürünleri roman türündedir. İlk kitabı, **Konuk Kız** (1943), daha önce de değindiğim gibi, otobiyografi öğeleri taşır. Ana teması felsefidir. Varoluşçuluğun başlıca temalarından, ben ve ötekinin ilişkisi ve bilincin varoluşunun zorluklarına, burada, bir bilincin ancak bir başka bilinci yoketme pahasına varolabildiği savıyla yaklaşılır. Uzun bir süreden beri Pierre'le anlaşmış bir çift oluşturan Françoise'in iç dengesi, Xaviere'in konukluğuyla bozulur. Françoise, yitirme tehlikesiyle karşı karşıya geldiği benliğini, ancak Xaviere'i öldürerek yeniden kazanır. Ama bu da Pierre'in gözünde yitmektir. İkinci romanı, **Başkalarının Kanı**'dır (1944). İşgal altındaki Paris'te geçen romanda, yine varoluşçuluğun temalarından, sorumluluk ve özgürlük ikilemi ele alınır. Kendi idealleri uğruna başkalarının kanını dökmek zorunluluğuyla karşılaşan roman kahramanı, kendini feda etmeyi seçer. 1945'te sahnelenen **Yararsız Ağızlar**, genel bir yarar uğruna birilerini feda etmenin haksızlığı, anlamsızlığı üzerine yazılmış didaktik bir piyestir. **Tüm İnsanlar Ölümlüdür** (1946) Carlkent döneminde geçen tarihi bir romandır. Burada da yaşama ölümün anlam verdiği teması işlenir.

Aynı yıllarda Simone de Beauvoir, denemeleri üzerinde çalışmaya başlamıştır. 1944'te **Pyrrhus ve Cinéas**'ı, 1948'de Hegel ile ilgili **Belirsizlik Ahlakı Üzerine**'yi, 1948'de Ame-

13 **Tout Compte Fait**, a.g.e., s. 513.

14 Margaret Walters, a.g.m., s. 376.

rika gezisinin izlenimlerini (**Günbegün Amerika**), 1949'da da **İkinci Cins'i** yayımlar. Bu kitap üzerinde, Simone de Beauvoir'ın feminizmini incelerken biraz daha uzun boylu duracağım.

1954'te, o yılın Goncourt ödülünü kazanan ve yazar de Beauvoir'a gerçek ününü getiren **Mandarinler'i** yayımlar. İççe geçmiş birçok varoluşçu temanın işlendiği bu roman, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yılların siyasi ortamında Parisli aydın çevrelerin bir kesitini verir. Aydın kimliğini ve özgürlüğü korumanın yolu nedir? Sorumluluk alma ve angajman mıdır? Bunun bedeli nedir? Bu gibi sorulara yanıt aranan bu romanda de Beauvoir, İkinci Cins'in çizdiği teorik çerçeveye uygun olarak kadın sorununa da eğilir. Bağımsızlığını, kimliğini arayan aydın kadının ikilemlerini, her ikisi de orta yaşta, biri yazar bir erkek, Henri ile, öbürü psikiatr bir kadın, Anne Dubreuille'ü karşı karşıya getirerek tartışır. Kadın için aydın sorumluluğunu üstlenirken, yaşamın öbür boyutlarını, duygusallığı ve cinselliği sürdürebilmek, erkek için olduğundan çok daha zordur. Her ikisi de mutsuz bir aşk yaşayan bu iki karakterden Henri, yaşamını yeniden, siyasi angajman çevresinde örerken, evliliğini de başarıyla yürütür. Anne ise yaşamın bu iki yönünü bağdaştırmakta zorlanır, birinden birini feda etme ikilemiyle yüzleşir; kadın parçalanmış bir yaratıktır.

Çin gezisinden dönüşünde 1957'de **Uzun Yürüyüş'ü** yayımlayan de Beauvoir, bundan sonra önceliği otobiyografisine verir. 1958'de, çocukluk ve gençlik yıllarını ve bağımsızlık arayışını anlatan **Yerini Bulmuş Genç kız'ı** (Türkçeye 'Bir Genç Kızın Anıları' olarak çevrilmişti), 1960'ta savaş öncesini, savaş yıllarını ve Sartre ile kurdukları ilişkiyi anlatan **Yaşın Gücü'nü**, 1963'te de savaş sonrası dönemin sorunlarını —örneğin Cezayir Savaşı'nı— anlatan **Olayların Gücü'nü** yayımlar.

1960'ların sonunda yeniden fiksiyona dönen yazar, peş-peşe iki kitap çıkarır: 1966'da yayınlanan **Güzel İmgeler**

roman, 1967'de yayınlanan **Yıkılmış Kadın** anlatı biçimindedir.

Çok satmasına, aylarca yayın listelerinin başında yer almasına karşın bu kitaplar, genellikle olumsuz eleştiriler almıştır. Kimi eleştirmene göre bunlar, «Simone de Beauvoir'dan çok Françoise Sagan'ın kaleminden çıkmış», «gönül hikâyelerine meraklı çevreleri doyurabilecek pembe roman türünde» kitaplardır, kimine göre, «onun alışlagelen aydın çevresinin dışına çıktığı için okuru yabancılaştırır»; kimi bu romanlarda «olumlu tip» olmayışından yakınır. Bu kitapları yeterince militan bulmayan feministler de «Simone, bize ihanet etti» derler. De Beauvoir, «sanki tannınmış bir markayla, ona uymayan bir mal yutturmaya kalkmıştım!» diye serzenişte bulunur (15).

Ona göre burada bir yanlış anlama vardır: «Kitleye, satır aralarını okumasını söylemek sakıncalıdır» der (16). Oysa o, özellikle **Yıkılmış Kadın**'ın son iki öyküsünde, anlatım biçimini yenilemek, doğrudan anlatım yerine, söylemler, söylemin boşlukları ve sessizliklerini kullanan dolaylı bir anlatım biçimini denemek istemiştir. Bu biçim, anlatmak istediğine daha uygundur. O yıllarda Simone, 40 yaşlarında, kocalarının terkettiği, neye uğradıklarını anlamayan, tüm yaşamları başlarına yıkılan ve bu süreçte, Monique gibi «kendi imgelerine varana dek her şeyi yitiren, karanlıkta kaybolan» pek çok kadından mektup almıştır. Bu kadınlar aslında kendi kaderlerini kendi elleriyle dokumuşlardır. «Monique'in not defteri dikkatli bir gözle, adeta bir polis romanı gibi okunursa, suçlunun kim olduğu, onun tek çabasının da gerçeğe yüzleşmekten kaçması, yalanlar, unutkanlıklarla kendini aldatması olduğu anlaşılır» der (17). Aynı şekilde Monolog'da amacı, «gerçeği gizlemek için söylenen sözlerin, nasıl dolaylı yoldan, gerçeği gün ışığına çıkardığını» göstermektir. Bunun için

15 **Tout Compte Fait**, s. 140.

16 **Tout Compte Fait**, s. 141.

17 **Tout Compte Fait**, s. 143.

kızının intiharından sorumlu ve tüm çevresinin mahkûm ettiği bir kadının kendini haklı çıkarmak için başvurduğu çarpıtmaları, kaçışları, kelime oyunlarını ön plana çıkarır. Ama başkalarının yargısından kaçmanın tek yolu, herkesten nefret etmektir. Saygınlık Çağı, eski üslubuna daha yakın bir dille anlatıldığı gibi, tema olarak da ilk ikisinden ayrılır. Aslında üçünün de ortak noktası, başarısızlık ve yalnızlıktır. Ama Saygınlık Çağı'nda başarısızlık aşılp, diyalog kurulur: Çünkü öykünün kahramanı, 'gerçek tutkusunu' yitirmemiştir. «Monique ve Muriel ise kendilerine yalan söylemeyi seçtikleri için, başkalarıyla iletişim kurma şansları da yoktur. Belki ilki, bir gün gerçekle yüzleşme cesaretini gösterebilecek ve insanlarla yeniden iletişim kurabilecektir. Ama ikincisi için çılgınlık ya da intihardan başka çıkış yoktur» (18).

Simone de Beauvoir'a göre bu kadınların, özellikle Yıkılmış Kadın'ın dramı, baştan kabullendikleri bağımlılıktan kaynaklanmıştır. Monique, evlenince, eski meraklarını, mesleğini boşlamış, kendini salt kocasına, çocuklarına adanmıştır. Ama, bu, bu sevecen kadının, sevecenliğiyle boğucu olmasını önlemez. Nitekim, entellektüel yönden ona göre çok üstün olan kocası ondan bıkmıştır. O yüzden, karısından çok daha canlı, yaşamla doğrudan bağı olan avukat bir kadına tutulup yaşamını onunla yeniden kurmak istemesi hiç de şaşırtıcı değildir.

Gelgelelim, Monique modeli öylesine yerleşik ve bunu sarsalamak o denli zordur ki, yazara kitabın yayımlanmasından sonra gelen mektuplar, yıkılmış kadınların kendilerini «Monique'le özdeşleştirdiklerini, kendilerine bir dolu yetenek atfedip onlara layık olmayan kocalarından serzenişte bulunduklarını, bir anlamda Monique'in körlüğünü aynen paylaştıklarını» ortaya koymaktaydı (19). Bu nedenle Simone de Beauvoir'ın feminist eleştirmenlerine karşı öne sürdüğü, «Yıkılmış Kadın'dan feminist bir sonuç

18 Tout Compte Fait, s. 143.

19 Tout Compte Fait, s. 143.

çıkarmayı önleyen hiçbir neden yok. Çünkü Yıkılmış Kadın'ın mutsuzluğu, kabullendiği bağımlılıktan kaynaklanmaktadır. Ayrıca ben, kendimi örnek kahramanlar seçmek zorunda hissetmiyorum. Başarısızlığı, yanlışlığı, kötü niyeti anlatmak, bana kalırsa kimseye ihanet etmek değildir» yolundaki çok haklı savunusu biraz boşlukta kalmış, kitabın niyeti anlaşılamamıştır (20).

Bu görece başarısız sayılan romanlar döneminden sonra Simone de Beauvoir yeniden denemelerine ve otobiyografisine döndü. 1970'te ardarda, **Çok Tatlı Bir Öfüm ile Yaşlılık**'ı yayınladı. Bunlardan ilki annesinin ölümünü ve başında beklerken anılarında canlanan, onun ezilmiş kişiliğini, anne kız ilişkilerini ve sevgi temasını işler. Eleştirilenler, onun edebi yönden en üstün yapıtının bu olduğunda görüş birliği halindedirler. İkincisinde ise, kendi yaşlanışına koşut olarak üzerinde yoğun biçimde düşündüğü yaşlılık durumunu, İkinci Cins'teki inceleme tarzına benzer bir yöntemle irdeler. Varoluşçu düşünce açısından yaşlılık, yenilginin kaçınılmaz olduğu bir çağdır. Çünkü, yaşam insanın kendini, doğayı aşarak varetmesi, gelecek de bugünün tek ölçütü ise, varoluşçu bakış açısından yaşlılık yokoluştur.

Son cildi 1972'de yayınlanan otobiyografi, «bu kez kitabıma sonuç yazmıyorum; okur hoşuna giden sonucu çıkarırsın» diye biter. İlk kez sonuç çıkarmayı başkalarına bırakarak Simone de Beauvoir, çelişkili bir biçimde, artık geleceğe dönük projesi bulunmadığını, yazarlık serüvenini noktaladığını ilan etmektedir.

SIMONE DE BEAUVOIR'IN FEMİNİZMİ

Uzun bir yaşam boyu, kadının bağımsızlığı, ikincillikten kurtulması için, kendini dönüştürme, teori geliştirme, bilincini kitlelere aktarma gibi çeşitli biçimlerde eyleme geçen Simone de Beauvoir'ın feminizm anlayışı da, yaşam

ve eylemle içiçelikten kaynaklanan değişimlere uğramıştır. Bir bütün olarak alındığında «eklektik» olarak nitelendirilebilecek olan bu feminizm anlayışı, kanımca, zaman içinde üç uğraktan geçmiştir. Bunlardan ilki, kurtuluş sorununu, kadınların tek tek kendilerini dönüştürmeleri gereğine bağlayan, bilinçlenme ve seçim-irade sorununun ağırlık kazandığı İkinci Cins dönemine rastlar. İkinci uğrak, Simone de Beauvoir'ın, Sartre ile birlikte «compagnon de route» (21) konumunu en fazla benmisediği soğuk savaş yıllarında gündeme gelmiştir. Bu dönemde, «feminist olmadığını» savunma noktasına varan de Beauvoir, kadının kurtuluşu sorununu, sosyalizm sorunsalına bağlar. Üçüncü uğrak ise varolın sosyalizmlerin kadınların kurtuluşunu sağlamakta yetersiz kaldıkları saptamasından kalkarak geldiği, sınıf mücadelesiyle kadınların kurtuluşu mücadelesinin içiçe yürütülmesi gerektiğini savunduğu son aşamadır. Bu aşamada İkinci Cins'in teorik çatısının doğruluğunu hâlâ savunduğu gözönüne alınırsa, bu son uğrağın, onun farklı yaklaşımlarını bağdaştırmaya çalıştığı bir sentez çabasını içerdiği de söylenebilir.

İkinci Cins'te Simone de Beauvoir, kadınların durumuna, «varoluşçu etik» perspektifinden yaklaşır. Buna göre insanların varoluşu, doğanın onların önüne koyduğu engellerin, zorlukların aşılmasıyla mümkündür. İnsan, yer-yüzünü, yarattığı araçlarla değiştiren ve geleceği şekillendiren tek yaratıktır. İnsan olmak, yaratmak, icat etmek ve yaşama bu yoldan anlam vermek demektir. Bizi tanımlayan eylemlerimiz, ona yön veren de yapmak istediklerimizdir. Başka bir deyişle, ürettiğimiz, yeniden üretimle yetinmediğimiz ölçüde insanızdır. Bu anlamda, biyolojik yeniden üretim devresinin saçmalığını kırmak, özgürleşmeye başlamanın ilk adımıdır. İnsanı insan yapan, kendi yaratısı, icadı, üretimi olduğu için de bugünkü yaşama anlam veren tek ölçüt, insanın önündeki açık gelecektir. Bugünü

21 Fransa'da FKP'ye üye olmaksızın, birçok önemli sorunda onunla birlikte hareket edenlere verilen addır.

yalnız gelecek yargılar. Zorlayıcı koşulları aşarak özgürleşmeyi aramaktan vazgeçen, varolan duruma teslim olan kişi, insan doğasına ters düşmüş, «otantik» olmaktan çıkmıştır. Bu amaç için mücadele etme özgürlüğü elinden alınmış insan ise ezilmektedir.

İşte kadınlığın dramı burada başlar. Çünkü tarih boyunca, bu anlamda insan olma hakkı, kadınlara hep çok görülmüştür. Simone de Beauvoir, İkinci Cins'te bunun nedenlerini araştırır. Neden, kadınlık her toplumda ezilme-ye mahkum edilmiştir? Bu soruya açıklama getiren yalnız iki teori vardır: Psikanaliz ve tarihi maddecilik. Ancak, de Beauvoir, iki teoriyi de açıklamalarını tek bir nedene indirgedikleri, monist oldukları için yetersiz bulur. Freud'a göre, anatomi kaderdir. Psikanaliz, kadının ezilişini belirleyen nedeni cinsellikte, onu da kadının biyolojik yapısında arar. Ama bu açıklamanın önemli bir kusuru vardır: Kadın cinselliğini erkeği temel alarak çözümlemesi. Kadın, baştan, eksik bir erkek olarak tanımlanır. Penis yokluğu bunun ilk göstergesidir. Kadındaki eksiklik ve aşağılık duygusu buradan kaynaklanır. Kadın bu eksiklik duygusunu ancak çocuk doğurmakla giderebilir. Ama bu da, tümüyle 'kadınlığını' benimsemesi, yani aşağılığı kabullenmesi demektir (22). Psikanalitik açıklama, temel varsayımın çürüklüğü yüzünden yanlıştır. Kadın da insandır; onun da çeşitli seçenekleri vardır. Bu seçenekleri kullanmıyor ve eziliyor ise, bunun nedenlerini biyolojide değil, toplumsal koşullarda aramak gerekir.

Tarihi maddecilik, açıklamaya buradan girer. Kadının bilincini, yalnız cinselliği değil, toplumun ekonomik yapısı belirler. Engels ve Bebel'in çözümlemeleri daha ileri bir adımdır. Ama, tarihi maddecilik de asıl açıklaması gereken şeyi varsayım olarak ortaya attığı için yetersizdir. Çünkü, kadının ezilişini özel mülkiyetten çıkarsamak olanaksızdır. Buna karşılık, asıl açıklanması gereken nokta,

22 İkinci Cins, fransızca baskısı, Gallimard, 1949, Cilt I, ss. 28-85.

özel mülkiyetin ortaya çıkışında ona neden kadınların değil de erkeklerin sahip olduğu, bu teoriyle açıklanamaz (23).

Eğer, kadının ezilmişliği ne cinselliğine ne de ekonomik durumuna dayanılarak açıklanamıyorsa, nasıl açıklanabilir? Simone de Beauvoir'a göre, kadının tarih boyunca ikincil kalması, bilinç düzeyinde ikincilliği içselleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle, psikanalizin aşağılık duygusu, tarihi maddeciliğin mülksüzleşme —yabancılaşma saptamalarının öncülleri, insan bilincinin işleyiş mekanizmalarında aranmalıdır. Oysa insan bilincinin işleyişine 'ben' ve 'öteki' karşıtlığı yön vermektedir. En ilkel toplulukların mitolojilerinden antik çağa, eski Çin ve Hint uygarlıklarından Roma'ya değin, 'ikilik' (dualité) insan düşüncesinde hep varolmuştur. Hegel'in de saptadığı gibi, insan bilincinde kendinden başka her bilince karşı köklü bir düşmanlık vardır. Özne, kendini ancak bir başka bilince karşı çıkararak ortaya koyar: Kendini özsel (essentiell) kılarken, ötekini nesnelleştirir, önemsizleştirir. Ancak, her bilinç ötekine aynı şeyi yaptığı sürece, arada bir karşılıklılık (reciprocité) ilişkisi kurulur. Hiçbir bilinç mutlaklaşamaz. İşte Simone de Beauvoir'a göre, genel olarak bilinç için işleyen bu mekanizma, kadın-erkek ilişkisinde geçerli değildir. Kadınların ikincilliğinin temelinde, karşılıklılığın yadsınması yatar. Çünkü, erkek, kadına göre kendini mutlak özne olarak ortaya koyar ve onu mutlak bir 'öteki'ne indirger, nesnelleştirir (24).

Yapıtın geri kalan bölümlerinde bu varsayımın doğruluğu sınanır ve Simone de Beauvoir, tarihten, günlük yaşamdan, mitolojilerden ve edebiyattan verdiği çok zengin örneklerle, kadının baştan kabullenilmiş bu edilgenliğin nasıl sürdürüldüğünü belgeler.

23 İkinci Cins, fransızca baskısı, Gallimard, 1949, Cilt I, ss. 98-104.

24 İkinci Cins, fransızca baskısı, Gallimard, 1949, Cilt I, ss. 15-17, ayrıca bkz. Şirin Tekeli, **Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat**, Birikim, İstanbul, 1982, ss. 24-25.

İkinci Cins'te, yazarın, bu teorik ve ampirik çözümlemeden giderek kadınlara önerdiği kurtuluş yolu, erkeğe göre tanımlanan 'öteki' konumunda olmayı reddetmek, varlığını kendisi için tanımlamaktır. Bu ise, kadının tıpkı erkek gibi, insanın varoluş ikilemini kabullenmesini, yaşamın her alanında, doğanın zorlayıcı koşullarını aşarak, üretici ve yaratıcı olmayı seçmesini gerektirir.

Kısacası, Simone de Beauvoir'ın ilk önerisi, İkinci Cins'teki idealist çözümlemeye uygun olarak, her kadının kendi bilincini ve yaşamını dönüştürmesini öngören bireyci kurtuluş modelidir.

Ancak çağının gelişmelerini yakından izleyen Simone de Beauvoir bu modelin tıkanma noktalarını görmekte gecikmeyecekti. Bir bakıma ona bunları, 'olayların gücü' gösterdi. 1963'te yayınladığı otobiyografisinin üçüncü cildinde yazar, «İkinci Cinci bugün yazıyor olsaydım, soruna daha maddecî bir açıdan yaklaşırdım. Kadın kavramını 'öteki' olarak tanımlayıp, bilinçlerin karşıtlığı gibi a priori ve idealist bir açıklama önermek yerine, arz ve talep kavramlarından yararlanırdım» (25) der. Yine de eserin geri kalanının geçerliliğini koruduğu kanısındadır. O yüzden de İkinci Cins'in sonunda yer alan «çağdaş dünyada kadınlar eşit insanlar olarak kabul edilme mücadelelerini kazanmışlardır» saptamasından yola çıkarak, «bugün bizi (biz kadınları) daha yakından ilgilendiren sorunların ötesinde sorunlarla karşıkarşıyayız» görüşünü savunur. O'na göre bunlar, soğuk savaş koşullarında ön plana çıkan barışın korunması, koloniyalizmin tasfiyesi ve işçi sınıfının kazanımlarının korunarak genişletilmesi gibi sorunlardır. Dar anlamda kadın sorunuyla ilgili olarak ise, «bu sorunun bugünden yarına çözümlenebileceği konusunda hiçbir hayale kapılmıyorum. Kadınların durumunu, dünya genelinde çalışma koşullarının geleceği belirleyecektir. Üretimde bir devrimin gerçekleşmesi dışında, kadınların durumunu düzeltebilecek başka hiçbir koşul düşünemiyoy

rum. Onun için de feminizme hapsolmak istemiyorum» diyecektir (26).

Olaylar, bu görüşün de gözden geçirilmesini zorunlu kıldı ve Simone de Beauvoir, 1968'den başlayarak, yavaş yavaş başka bir anlayışa doğru kayd. Aslında, daha yeni-feminist hareketin güçlenmeye başlamasından önce, 1966'da Jeanson'la yaptığı bir görüşmede, «kadın sorununa ilişkin düşüncemi en doğru biçimde, çubuğu feminizmden yana adamakıllı bükerek yorumladığınızda bulabilirsiniz» diyordu (27). 1970'lerde bu hareketin güçlendiği dönemde ise, onu yakından izleyecek ve tavrını yeniden belirleyecekti.

Simone de Beauvoir'ın bu son uğrağındaki nihai feminizm çözümlemesini en açık biçimiyle, otobiyografisinin son cildinde buluyoruz. Burada, «bugün, feminizmden, sınıf çatışmasına koşut olarak doğrudan doğruya kadınları ilgilendiren talepler etrafında mücadele vermeyi anlıyorum ve bu bağlamda kendimi bir feminist olarak kabul ediyorum» der (28). Gerekçesi şudur: «Hayır, partiyi kazanmadık. Hatta, 1950'den bu yana hiçbir şey kazanmadık. Sosyal devrim de bizim sorunlarımızı çözmeyecek. Oysa kadınların sorunları, insanlığın yarından fazlasını ilgilendiriyor. Onun için şimdi, bunların önümüzdeki en temel sorunlardan olduğunu düşünüyorum... Kısacası, eskiden sınıf çatışmasının cinsler savaşından önce geldiğini düşünürdüm. Bugün ise iki savaşın birlikte yürütülmesi gerektiğine inanıyorum» (29).

Eskiden savunduğunun 'soyut bir sosyalizm' olduğunu kabul eden Simone de Beauvoir'ın tutumunu değiştir-

26 *La Force des Choses*, Gallimard. 1963, s. 190 ve d.

27 Francis Jeanson, *Simone de Beauvoir ou l'entreprise de vivre*, Gallimard 1966.

28 *Tout Compte Fait*, a.g.e., s. 504. De Beauvoir'ın son dönem feminizmiyle ilgili görüşleri için ayrıca bkz. *Ben Bir Feministim*, Alice Schworjer'le Konuşmalar; Kadın Çevresi, İstanbul, 1986.

29 *Tout Compte Fait*, a.g.e., s. 505.

mesinde çok etkili olduğu anlaşılan radikal feministlerden aldığı iki tez vardır. Bunlardan birincisi, kadınların, kapitalist toplumlarda 'eviçi emeğinden' sorumlu tutulan, böylece toplumsal yeniden üretimi karşılıksız olarak yerine yetiren bir kategori oluşturmalarıdır. Bu ise kadın sorununun kapitalist toplumda çözümsüz kalmasına neden olur (30). İkincisi ise, gerçekçi bir gözle bakıldığında, varolan sosyalizmlerin kadının toplumdaki ikincil konumuna ve ezilmesine bir çözüm getirmediğinin anlaşılmasıdır. Çünkü, üretim ilişkilerinin değışmesi (mülkiyetin el değıştirmesi anlamında okumak gerek), bireylerin kendi aralarındaki ilişkilerin değışmesini gerektirmez. Nitekim «varolan hiçbir sosyalist toplumda kadın erkeğın eşiti olamamıştır» der, de. Beauvoir (31). Bütün bir yüzyılı katetmiş, yetmişine merdiven dayamış Simone, biraz buruk bir tonda, «yeni feministler, benim yaptığım gibi geleceğe güven duymuyorlar. Kendi kaderlerini bugünden ellerine almaya kararlılar. Ben de bu noktada değıştim. Onlara hak veriyorum», sonucuna varır (32).

Bu noktada yanıtlanması gereken iki soru daha var: Bu son tavrıyla Simone de Beauvoir'ın eski düşüncesini yadsıdığı sonucuna varabilir miyiz? Yeni-feministlere yakınlaşan de Beauvoir, onların bütün tezlerine katılmakta mıdır? Kanımca bu iki sorunun yanıtı da olumsuzdur.

İlk sorunun yanıtını, bir ölçüde yazarın kendisinden almak mümkün. **Hesap-Kitap Tamam**'da Simone, «İkinci Cins'te savunduğım, temel görüş olan 'kadın doğulmaz, kadın olunur' görüşünü bugün de benimsiyorum» diyor. Ona göre feminizmin en önemli ayıracı, kadınla erkek arasında toplumsal olarak görülen farkların, aralarındaki genetik farktan doğmadığını kabul etmektir. Çünkü 'feminite' (kadınlık) doğal bir veri değil, kültürel bir oluşum-

30 **Tout Compte Fait**, a.g.e., s. 503. Ayrıca bkz. Tekeli, a.g.e., ss. 36-54.

31 **Tout Compte Fait**, s. 504.

32 **Tout Compte Fait**, s. 504.

dur (33). Son yapıtında yakın dönemde yapılmış psikoloji araştırmalarının bulgularına yaslanarak, kadınla erkek arasındaki davranış farklarının oluşumunda en belirleyici etmenin, 4 yaşına kadar kız ve erkek çocuklara verilen farklı eğitim olduğunu savunur. Onlar arasında yetenek ve mizaç farkı diye gördüğümüz şeyleri, annenin, daha ilk doğduğu günden başlayarak çocuğa karşı takındığı tavır belirler. Bu anlamda Simone de Beauvoir, İkinci Cins'te savunduğu görüşlerin bugün de geçerli olduğuna, hatta «milletinca bir kitap olmasa da feministlere yarar sağlayabileceğine» inanmaktadır. Sosyalizmle feminizmin bağdaştırılmasında da aynı ölçüde iyimserdir. Ona göre ne sosyalizm ne de feminizm, tek başlarına insanın özgürleşme umuduna yanıt vermeye yeterlidir. «Kapitalist sistem, hem erkekleri hem de kadınları ezer. Ayrıca erkekleri, kadınları ezmeye yöneltir; ama her erkek bunu kendi adına üstlendiği ve içselleştirdiği için sistem değişse bile erkekler, kadınlara ilişkin önyargılarını ve iddialarını koruyacaktır» (34). Öbür yandan, «1968'de tek başına gençlerin isyanının devrime yol açamayacağının görüldüğü gibi, kadınların isyanının da üretim düzeyini altüst etmeyeceğinin bilinmesi gerekir» (35). Varolan sosyalizmlerin sınırları bellidir, ama «gerçekten eşitlikçi bir sosyalizm kadınların kurtuluşunu gerçekleştiremez mi?» Bu soruya da Simon de Beauvoir, «bugün için bir ütopyadır», diye yanıt verir (36). O zaman de Beauvoir'a göre tek çıkar yol, kadınların, başkalarınınca bir ütopyanın kurulmasını beklemeden «eşitlikçi bir sosyalizm için mücadeleye girmesi, yani, feminizmle sosyalizmin somutta bağdaştırılmasının denenmesidir. Burada her kadına tek tek sorumluluk düşmektedir. Dolayısıyla, 1949'dan 1972'ye Simone de Beauvoir'ın düşüncesinde izlenen değişikliklere karşın, bu düşüncenin bir bütün oluşturduğu söylenebilir.

33 Tout Compte Fait, s. 497.

34 Tout Compte Fait, s. 506.

35 Tout Compte Fait, s. 506.

36 Tout Compte Fait, s. 506.

Yeni-feministlerin, kendi aralarında görüş birliğine varmaktan uzak oldukları kimi sorunlardaki görüşlerine gelince: Bunlardan onun feminizmini tanımlamada kritik bir rol oynayanlar, aile, kadın-erkek ilişkileri, cinsellik ve kadın-kültür ilişkileri hakkındaki düşünceleridir. Simone de Beauvoir, aile konusunda, Shulamith Firestone ile birlikte (37), bu kurumun çocuklar gibi kadınları da köleliğe mahkûm ettiğini düşünmektedir. Ama ailenin ortadan kaldırılması gerektiği savını, yerine ne konulacağı bilinemediği sürece geçersiz-ütopik bulur. 1970'lerde gündeme gelen ve çok sayıda çocuğun ortak sorumluluğunun çok sayıda yetişkin kadın ve erkek tarafından üstlenildiği «yeni aile» ya da «komün» türü deneylerin ise bir model oluşturmak için yeterli sayıda olmadığı kanısındadır.

Kadın-erkek ilişkileri, aşk ve cinsellik konularında, «bu konuların yeniden ele alınıp, kadınların gözünden tanımlanması gereği» yönünden çoğu feministle birleşmekle birlikte, Simone de Beauvoir, bazı feministlerin «erkeğin, kadın yaşamında, cinsellik dahil oynayabileceği bir rol olmadığı» görüşüne katılmaz. «Kadını bir kadınlar getosuna kapatmak düşüncesi bana son derece itici geliyor» der (38). Kadının cinsel yaşamıyla ilgili olarak da kimi feministin, Masters ve Johnson'un ünlü araştırmasından yola çıkarak benimsediği ve Freud'un tezini altüst eden, «tek gerçek orgazm, klitoriden orgazmdır» görüşünü benimsemez. Laboratuvar deneyleri, karmaşık bir insan ilişkisi olan cinselliği çözümlemeye yetmez. Ona göre önemli olan, kadının cinsel haz hakkının tanınmasıdır. Bu hakka kavuşan her kadın, nasıl bir haz aradığını kendi somut yaşantısında, özgürce tanımlayabilmelidir.

Simone de Beauvoir, feminizmi erkek düşmanlığına dönüştüren ve erkeklere duydukları nefreti, onlara atfettikleri «erkeksi model» denilen her şeyi reddetme noktasına götüren kadınlarla da aynı görüşte değildir. «Salt ka-

37 Shulamith Firestone, *Cinselliğin Diyalektiği*, Payel, İstanbul, 1979.

38 *Tout Compte Fait*, a.g.e., s. 507.

dına özgü birtakım yeteneklerin, değerlerin, yaşam tarzlarının bulunduğu **inanmıyorum**. Bu, **ayrı bir kadın doğası** olduğunu kabullenmek, kadınları ezilen konumda tutmak için erkeklerin icat ettiği bir miti benimsemek olur. Kadınların hedefi kendilerini **kadın** olarak gerçekleştirmek değil, eksiksiz insanlar olabilmektir» der (39). Kimi feministin «erkeksi modelin» reddini öneren görüşü, bugüne değin evrensel kültür, sanat, bilim ve teknikleri yaratanlar erkekler olduğu için, kültürü yadsımak ve kendini bilgisizliğe mahkûm etmek sonucunu doğurur. «Kuşkusuz, evrensellik iddiasıyla erkeklerin kurduğu uygarlık onların maşizmini de yansıtır... Dolayısıyla, sahiplenilmesi gereken zenginlikler içinde gerçekten evrensel olanla erkekliğin damgasını taşıyan öğeleri ayıklamak gerekir» uyarısını yapan de Beauvoir, kadınlara daha önce benzer bir sorunla karşılaşmış olan proletaryanın örneğini verir: «Kadınların önündeki seçenek, geçmişin mirasını kendi açısından gözden geçirip evrensel kültüre sahip çıkan ve bunu bir mücadele aracına dönüştüren proletaryaninkinden farklı değildir» (40).

Günümüzde feministler arasında çok tartışılan kimi sorunlar hakkındaki bu görüşlerinden giderek Simone de Beauvoir'ın feminizmini, «hümanist-feminizm» olarak nitelemekle çok büyük bir yanılğıya düştüğümü sanmıyorum. İnsan yeteneklerinden hiçbirinin köreltilmesine razı olmayan Simone de Beauvoir'ın feminizmden beklediği, kadınların kendilerinde varolan tüm yetenek ve potansiyellerini sonuna dek geliştirebilecekleri, eksiksiz insanlar olabilecekleri bir ortamın hazırlanmasına çalışmasıdır. Bunu gerçekleştirmede birinci sorumluluğun, tek tek ya da birlikte, öncelikle kadınlara düştüğü gözönüne alınırsa, bu açıdan da Simone de Beauvoir'ın İkinci Cins'te oluşturduğu teorik sorunsalın çok dışına çıktığı söylenemez.

İstanbul, Kasım 1983

39 Tout Compte Fait, a.g.e., s. 508.

40 Tout Compte Fait, a.g.e., s. 508.

ÇAĞDAŞ EVLİLİĞİN ORTAÇAĞ KÖKENLERİ: ŞÖVALYE, KADIN VE RAHİP (*)

Georges Duby, Le Chevalier, la femme et le prétra (Hachette, Paris 1981). İlk şekli: Medieval Marriage. Tw Models from Twelfth Century France (Baltimore and London, 1978).

Annales ekolünden, College de France hocası ve Bloch sonrası feodalite tarihçilerinin en önde gelenlerinden birisi olan Georges Duby'nin bu kitabını, tarihçi olduğum ve feodal yapılar üzerinde çalıştığım için okumadım (1). Öteki eserlerini de çok iyi tanıdığımı söyleyemem. Kitap hakkında, Duby ile yapılan bir söyleşi kanalıyla bilgi sahibi oldum. Önce, ne yalan söyleyeyim, kitabın başlığı, daha doğrusu 'kadınların çok ihmal edilmiş tarihi'ne ışık tutma yönündeki vaadi ilgimi çekti. Ama sonra, Duby'nin değindiğim söyleşide dile getirdiği, tarih ve tarihçinin

* **Yapıt Dergisi'nde** (46/1, Ekim-Kasım 1983) yayımlanmıştır.

- 1 Duby'nin Ortaçağ tarihiyle ilgili öbür kitapları arasında, **L'Economie rurale et la vie des campagnes dans l'occident médiévale** (Paris, 1973); **Guerriers et paysans** (Paris, 1973); **Le Dimanche de Bouvines** (Paris, 1973); **Le temps des cathédrales** (Paris, 1976); **Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme** (Paris, 1978); **L'Europe au moyen age** (Paris, 1979) gibi eserler var.

yöntemine ilişkin görüşlerini anlamlı buldum. Şöyle diyor Duby: «Ben, tarihi bilmenin, aslında bugünü anlamak için gerekli olduğu düşüncesine bağlıyım ve bence tarihçi olmanın bir anlamı varsa, o da çağdaşlarımın karşılaştıkları sorunları çözmelerinde onlara yardımcı olabilmekten ibaret. Ben bir ortaçağ, orta dönem tarihçisiyim. X. yüzyıl öncesi ve XIII. yüzyıl sonundan sonrası ile ilgili tek bir söz etmem. Bu dönem üzerinde yoğunlaşıyorum, çünkü bir uygarlığı bir bütün olarak ele almanın zorunluluğuna inanıyorum. Sorunsalımı, çok uzun bir döneme yayılan, çağlar aşırı (transdiyakronik) bir çözümlemeyle ele almak, bana yanlış gelir» (2).

Ama kanımca Duby'nin, ortaçağın orta döneminde evlilik kurumunun, aile yapısının giderek kadınların konumunun değişmesi ve feodal biçimini kazanması sorunu etrafında yürüttüğü bu çalışma, çağlaraşırı bir önem taşıyor. Çünkü Duby'nin oluşumunu incelediği aile yapısı, bugün, aldığı darbelerle sarsılsa (kilise evliliklerinin yerini sivil evliliğe bırakması; boşanma ve kürtaj yasaklarına, Katolik İtalya'da bile müminlerin «hayır» demeleri; doğum kontrolünün yaygınlaşması; kadınların ezilmesinin başlıca dolayımı olarak görülen aileye karşı feminist başkaldırının canlanması, vb.) ve değişen koşullara ayak uydursa (evçi emekçiliğini sürdürseler de kadınların giderek çalışma yaşamına girmeleri; çocuk yetiştirmenin aile dışı kurumlarla paylaşılması; cinselliğin üreme işlevinden ayrılması ve kendi başına bir değer olarak savunulması, vb.) bile, hâlâ ayakta. Belki zinde değil, belki çözülmekte, ama ayakta.

Anılan söyleşide André Burguière, Duby'ye, varolan evlilik kurumunu yönlendiren tutum ve değerleri anlamak için bu kadar eskiye gitmeyi kuşkuyla karşılayan bir soru yöneltiyor (benzer bir soruyu, varolan evlilik kurumuna «burjuva evliliği» dediğimize göre, kapitalist üretim ilişkilerinin oluştuğu dönemden daha eskiye gitmeyi anlamsız

2 Le Nouvel Observateur, No: 929 (28 Ağustos - 3 Eylül 1982), «Le moyen âge retrouvé» başlıklı söyleşiden.

bulan başkalarının da sorması bana olası geliyor). Duby' nin yanıtı ise kesin: «Bu araştırmayı yürüttükten sonra, bugün yıkıldığına tanık olduğumuz aile yapısının, çözül-
mekte olan tüm alışkanlıklar, algılar, törenler binasının, 1000 yılıyla XII. yüzyıl arasında kurulduğu kanısına var-
dım.»

İşte, bu kitabı okumaya beni zorlayan, bu çarpıcı gö-
rüş oldu. Gerçi burada gönderme yapılan 1000. yıl, Hristi-
yanlık âleminin bir dönüm noktası. Ama bizim gibi, me-
deni kanunlarını çeviri yoluyla batıdan alan, dolayısıyla
evlilik ilişkilerini zorlamayla da olsa bin yıl önce oluşt-
rulmuş bir kuruma yaslayan toplumlarda da hiç ihmal edil-
memesi gereken bir sav ortaya atıyor gibi geldi, Duby,
bana.

Duby, yöntemine ilişkin bazı ipuçlarını da, anılan söy-
leşide, Burguière'in, bir tarihçi olarak Marksist tarih an-
layışıyla olan ilişkisini anlamaya yönelik sorusuna verdi-
ği yanıtta, şöyle ortaya koyuyor: «Çok kesin biçimde söy-
leyeyim ben her tür yaftaya karşıyım. Bilimsel çalışmala-
rımın aldığı doğrultu ile kimilerinde, vülger, karikatürleş-
tirilmiş Marksizm'den uzaklaştığım izlenimini uyandırabi-
lirim; çünkü giderek, ekonomik olana, olmayana göre ön-
celik veren bir yaklaşımdan vazgeçtim. Ama şunu da be-
lirteyim ki, Marksizm'e olan borcumun da bilincindeyim.
Ben, bu mirası reddedenlerden değilim. Marksizm'e neleri
borçlu olduğumu ise çok iyi biliyorum. Çalışmalarımda
önemli bir aşamayı, maddi belirlemelerin dışında başka
belirlemelerin de olabileceğini kavradığım zaman yaptım.
Burada Althusser'in etkisini yadsıyamam. Aynı dönemde
etnologların, özellikle 'Afrikacıların' çalışmalarını da bü-
yük bir ilgiyle okuyordum. Claude Meillassoux ve Marc
Augé'nin çalışmaları, tıpkı Lévi-Strauss'unkiler gibi, (3)

3 Bkz. Claude Mellassoux, *Femmes, greniers et capitaux*, (Pa-
ris, 1975); Marc Augé, *Le Rivage Alladian*, (Paris, 1969);
Claude Lévi-Strauss, *Structures élémentaires de la parenté*,
(Paris, 1967).

akrabalık grupları çerçevesinde kurulan iktidar ilişkilerinin de en az maddi belirlemeler kadar belirleyici olabileceğini gösterdi bana. Oysa bu iktidar ilişkileri ideolojik temellere yaslanıyordu ve ideoloji, somut gerçekliğin bir yansıması değil, tersine o gerçekliği dönüştürebilecek güçte bir projeydi.»

Hem konusunu hem de yazarının tarihe yaklaşımını ilginç bulduğum için heyecanla okuduğum bu kitabı, bir ortaçağ tarihçisinin gözüyle eleştirip değerlendirmem olanaksız. Onu ancak, kadınlığın tarihine 'eleştirel bir yaklaşım' olarak ele alabilirim (4).

Bu açıdan bakıldığında, bin yıldır en azından Hristiyan batıda hükmünü sürdüren evliliklerin niteliklerini saptamak gerek. Bu, kilisede (giderek kilisenin yerini alan devlet tarafından) takdis edilerek kurulan, monogam, egzogam, inesti yasaklayan, kadınla erkek arasında eşitsiz bir ilişkiye dayanan, kadını erkeğin otoritesine tabi kılan, kadından erkeğe sadakat, hizmet, kendini feda etmeyi beklenen; onun için en önemli hedefi, kocanın soyunu sürdürecektir çocuklar doğurmak, yani analık olarak ortaya koyan batıda hükmünü sürdüren evliliklerin niteliklerini (312 sayfa) olan bu kitapta, bu aile yapısının bin yıllık (ve yalnız bin yıllık) bir geçmişi olduğunu kavrayıp, şaşırtırsunuz. Gerçekten de kimi tarihçiler, 'binlerce' yıllık kadın ezilmişi teziyle sizi, ne zaman, nerede, nasıl oluştuğu belirsiz bir kurum içine hapsedebilmişlerdir. Buna karşı çıkan kimi feminist teorisyenler, tarihin gelişmesinden, somutluğundan, aşamalarından tamamen bağımsız bir patriarka, ezeli ve edebi (!) erkek egemenliği tezine adeta mahkum olmuşlardır (5). Başkaları, oluşumu uzun bir sü-

4 Duby'nin, adı geçen söyleşide, tarihçinin işlevi konusundaki bir görüşü de, «çağdaşlarına, olaylara eleştirel bakma yetisini kazandırmak, haksızlıklara, iktidarın keyfiliklerine, gözboyamacılara, geçerliğini yitirmiş doğrulara boyun eğmeye karşı güçlendirmek». Böyle olunca, bu yaklaşımın çok yanlış olmadığını düşünüyorum, kitabı ele alırsanız.

5 Christine Delphy, *The Main Enemy*, (London, 1977).

re almış kapitalistleşme sürecinin yine hangi aşamasında, nerede, nasıl ortaya çıktığı pek belli olmayan «varolan» evlilik kurumundan sözederken, evliliğin ortaya çıkışını da ailenin kuşaktan kuşağa devrettiği mülkiyetin korunması gereğine bağlarlar. Evlilik mülkiyete bağlı olunca da, ne zaman oluştuğu pek iyi aydınlatılamayan bu aile kurumunun, mülkiyetin ortadan kalkmasıyla çözüleceği önerilerle, geçmişe ilişkin, belirsizlik geleceğe ilişkin kesinlik ile telafi edilmiş olur. Duby ise size, bu küçük kitabında, zaman, yer gösteriyor; oluşumun somut mekanizmalarını açıklıyor. Yukarıda nitelikleri kabaca sayılmış olan aile biçimi, Hristiyan Batı'da, Karolenj İmparatorluğu'nun çöküşünden feodalitenin oluşmasına kadar geçen sürede yaşanan 'geçiş sürecinde' (6) ortaya çıkmıştır. Bu, feodalitenin iki egemen kanadı (**ordre**), senyörler ve kilise arasında, kıran kırana verilen bir iktidar mücadelesiyle biçimlendirilen, özünde feodal bir kurumdur.

Kuşkusuz kitapta, bu aile biçimiyle başka aile biçimleri arasında bazı açılardan görülen benzerlikler, bu aile biçiminin kendi coğrafi alanı dışına yayılışı, feodal olmayan toplum tiplerine nasıl uyum gösterdiği, vb. sorulara bir yanıt getirilmiyor. Ancak bu sorulara yanıt getirebilmek için, Duby'nin bin yıl öncesi ile ilgili olarak yürüttüğü özenli ve ayrıntılı çalışmaların gerekli olduğunu kavriyorsunuz (7).

Duby, savını, döneme ilişkin verilerin tümünü kullanarak irdeliyor. Yöntem bakımından bu, yazılı belgeler hem az, hem de sonradan kutsallaştırdıkları evlilik kurumuna, özellikle de onun ayrılmaz parçası olan cinsel ilişkilere karşı, çok derin bir nefret duyan kilise adamlarınca kaydedildiği için zorunlu. Bilginin azlığı yüzünden

6 Perry Anderson, *Passages from Antiquity to Feudalism* (London, 1974).

7 Bu aile yapısı evrensel değildir. Aile yapılarının yer yerindeki dağılımı konusunda, yeni ve ilginç bir çalışma bkz. Emmanuel Todd, *La troisième Planète, structures familiales et systemes idéologiques*, (Paris, 1983).

Duby, araştırmasını, bunun görece zengin olduğu bir bölgeyle, Kuzey Fransa ile sınırlandırıyor (s. 24). Ayrıca, evlilik kurumunu toplumsal bir pratik olarak ele almanın gereğine inandığı halde, yine bilginin sınırlılığı, onu bir başka daraltma daha yapmaya zorluyor. Duby, araştırmasını, «krallar, prensler, şövalyeler»den oluşan yüksek sosyetenin evlilik pratiği ile sınırlandırıyor (8). Ama kullandığı veriler arasında, kilise adamlarının bıraktığı kanonizasyon (din kurallarını oluşturma) çalışmalarından, dönemin edebiyat eserlerine, romanlara ve oyunlara, Cluny Manastırı rahiplerince kaydı tutulmuş evlilik mukaveleleri ve vasiyetnamelerden, mektuplara, hatıratlara kadar herşey var.

Duby'ye göre, bugün çözüldüğüne tanık olduğumuz evlilik kurumu, 1000 ile 1200 yılları arasında, Avrupa'da, din-dışı kişileri rahiplerce kutsanan aile hücrelerine kapatılarak denetlemek isteyen kilisece yerleştirilmiştir. Ama kilisenin, bunun için, zaman zaman akılalmaz boyutlara varan, zorlu bir mücadele vermesi gerekmişti. Çünkü, aslında kilisenin yerleştirmeye çalıştığı evlilik kurumu, din adamlarının ve onlara inananların savunduğu gibi, düzensiz ve 'barbar' bir dünyaya düzen getirmiyor; farklı değerleri ve alışkanlıkları olan bir dünyaya, başka bir düzeni kabul ettirmeye çalışıyordu. Kabul ettirilmek istenen bu düzen feodalitedir ve Duby, bunun kurulma sürecine «feodal devrim» adını verir (s. 59).

Duby'nin yanıtını aradığı temel soru, feodal denilen toplumun işleyiş mekanizmalarının neler olduğudur. Bu ise evliliği incelemeyi gerektirir. Çünkü evlilik her toplumda özellikle feodal toplumda çok önemli bir rol oynar. Her toplum

-
- 8 Öte yandan Duby, soylular arasında geçerli kılınan evlilik kurallarına halk arasında daha fazla uyulduğu yönünde akla yakın bir varsayım yapmaktadır. Çünkü, XI. yüzyılda kilisenin yerleştireceği aileye, senyörler çıkarlarına uyduğu ölçüde destek verirken, bazı yönlerden de ona karşı çıkmaktadırlar. Mülkiyetten yoksun köylü ve serf kitleleri için ise böyle nedenler yoktur. (s. 54).

da en özgür olan veya öyle görüneninde bile, toplumun devamlılığı, yapılarının sürdürülmesi, belirli bir semboller sistemine uygun olarak yapılan akitlere, kurallara uyan evlilik kurumuyla sağlanır. Evlilik törenleri, kadınların erkekler arasında bir düzen içinde bölüşülmesini, onlar için erkekler arasında ortaya çıkan rekabetin disiplin altına alınmasını sağlamak ve çoğalmayı, üremeyi resmileştirmek, toplumsallaştırmak için geliştirilmiştir. Kimlerin baba olduğunu saptayarak, tek gözle görülür devamlılık kuralı olan anasoyundan devam kuralının yerine başka bir devamlılık kuralı koyar. Hangi çocukların verasetten pay alacağını belirler. Demek ki evlilik, akrabalık ilişkilerinin, giderek tüm toplumun temelidir. Sosyal yapının anahtarını evlilik verir. Öyleyse «şövalyenin karısını nasıl aldığını bilmezsem, feodaliteyi nasıl anlayabilirim ki?» diye soracaktır, Duby (s. 23).

Bu yeni düzeni yerleştirmek üzere mücadele edenler kimlerdi? Karolenj İmparatorluğu'nun dağılma tehlikesinin belirmesi üzerüne, herbiri kendi klanının üstünlüğünü kurmaya çalışan ve giderek geniş bir toprağın mülkiyetini ele geçirmeye uğraşan senyörler ile, senyörler üzerinde dünyeviye ilahiye tabi kılma adına egemenlik kurmaya çalışan, bunun için de herbir senyörün kendi egemenlik alanında geçerli olan yerel örf yasasına karşı tek bir yasanın üstünlüğünü kabul ettirmek isteyen, kendileri de aristokrat kökenli ruhani senyörler ya da kiliseydi.

Bu iki kesim arasındaki mücadele, zaman zaman çok çarpıcı biçimler aldı. Kitabın ilk bölümünde Duby, bunun uç örneklerinden birinin öyküsünü anlatmaya girişiyor. 1094 ve 1095'te, Autun ve Clermont'da toplanan iki Konsil'de Papa II. Urban, Fransa kralı I. Philip'i aforoz eder. Aforoz nedeni, kralın ahlaki daha doğrusu evliliğe ilişkin tutumudur. Papa'nın Fransa kralına yönelttiği suçlamalar, karısı hayattayken üstüne ikinci bir karı alması; bu kadının Anjou kontunun karısı olduğu için, bu evliliğin evlilik değil aldatma (adulter) olması ve hepsinden önemlisi, arada bulunan akrabalık ilişkisi nedeniyle, bu ikinci evli-

ğın inest tabusunu çığnemesiydi (9). I. Philip ise bu suçlamaları kabul etmez. Ama 1000 yılına doğru, çoğu Hristiyan gibi o da kıyamet gününün yaklaştığından korkmakta, ruhunu kurtarmak istemektedir. Karşı konsiller toplanarak kendini savunmaya çalışır. Birkaç yıl sonra, Papa ile varılan anlaşma sonucu, karısını boşamış gibi görünerek aforozdan kurtulur. Ama gerçekte, sonuna dek ikinci karısından ayrılmaz.

Bu öyküde Duby'nin ilgisini çeken, anekdot yanı değil, kuşkusuz, Senyörlere, giderek köylülere örnek olma durumunda olan kralı, ailevi nedenlerle aforoz eden kilisenin bundan nasıl bir yarar umduğunu araştırır. Kilisenin umduğu yarar, insanlararası ilişkileri, giderek insanları denetlemesine olanak verecek türden bir aile yapısını, başka evlilik ve aile yapılarının yerine ikame etmektir. Bunun için kilise, karşı çıktığı ilişkileri olumsuzlama ve yerine yerleştirmek istediği ilişkileri olumlama yönünde çok bilinçli bir ideolojik çaba harcar. Kitabın ilk iki bölümünde olumsuzlamanın yöntemleri (aforoz gibi) VII. ve VIII. bölümlerde de ikinci yöntemin kullanılış tarzı incelenir. Bunun en ilginç yollarından biri, kilisenin, yaşanmış gerçekleri kendi davası uğruna çarpıtarak, halka kötü örnek olarak gösterilen senyölerin yerine iyi örnek olarak sunulan «aziz ve azize» yaratma sürecidir (10).

9 Bölüm I, Kral Philip'in evliliği, s. 10. Gerçekte aradaki akrabalık ilişkisi çok uzaktır. Anjou kontu, kralın yedinci dereceden kuzenidir. Karısıyla akrabalık iddiası ise ancak dolaylıdır.

10 VII. Bölümde, aziz ve azize yaratma sürecini dört örnekle inceliyor, Duby. Bunlardan ikisi, iki kadının nasıl azize yapıldıklarının hikayesi, çok ilginç. Kilise genelde kadınları, özelde de manastıra çekilmeyen, rahibe olmayan kadınları azizleştirmekte çok çekingen davranmıştır. Ama burada anlatılan iki kadın da evli kadınlardır. İlki, Godelive, çocuksuz ama kocasından gördüğü tüm baskı ve hakaretlere karşın onu terketmeyen, ona boyun eğen, bir çilekeştir. Bu yüzden azizeleştirilir. İkincisi, İde de Boulogne ise, kocası-

Philip'in aforoz edilmesi sonucunu doğuran ve kiliseyle laik senyörleri karşı karşıya getiren çekişmenin özünü ise, bu iki kesimin toplumun yeniden-üretiminde hayati rol oynayan evlilik kurumuna ilişkin anlayışlarının karşıtlığı oluşturur (11).

Kilisenin evlilik anlayışının kökeninde, Hristiyan dininin Tevrat ve İncil'de dile getirilen birkaç ana ilkesi yatmaktadır. Bu ilkelere göre, insanın yalnız olması caiz değildir. Tanrı bu yüzden insanlığı iki cins olarak yaratmış ve birleşmelerini istemiştir. Ama cinsler eşit değildir. Erkek üstündür. O, tanrının imgesine göre yaratılmıştır. Kadınsa gölgedir. İkincildir. Evlilik bu eşitsizliği sürdürür. Kadın zayıftır ve erkek (Adem), onun zaafı yüzünden cennetten kovulmuştur. Kadın bu günahının bedelini erkeğe tâbi olarak ve acı içinde çocuk doğurarak ödeyecektir. Tanrının kelâmı olarak kabul edilen bu birkaç ilke evliliği düzenlemeye yetmediği için, Hristiyanlığın daha ilk dönemlerinden başlayarak bunlara yenileri eklenir. Bunlardan en önemli ikisi evliliğin hayat boyu sürmesi gereken bir ilişki olduğu ve evliliğin bozulmasını haklı kılan tek nedenin kadının ihaneti olduğudur. Bunlar da eklenince, evliliğin en temel işlevlerinden birinin, kadınla erkek arasındaki eşitsizliği düzene koyması olduğu görülür. Çünkü, eşitsizlik kâinatın temel kuralıdır. Gök ve yer, tanrı ve insan arasındaki ilişkiler eşitsizdir; aralarında bir hiyerarşi vardır. Kadınla erkek arasındaki eşitsizlik bu kuralın bir yansımasıdır, yalnızca. Bu yüzden daha Petros ve Pavlos zamanından başlayarak kilise, kadınlara erkeklerin otoritesine boyun eğmeyi salık verecektir.

Ama o sırada, evlilik henüz kimse için yasak değildir ve insanların çoğalmasının zorunlu yolu olduğu için hoş-

na sadık bir eş olmanın yanı sıra, özellikle doğurduğu, yetiştirdiği ve babası ile kocasından sonra otoritesine boyun eğdiği oğulları nedeniyle, analık yönünden yüceltilerek, azize mertebesine yükseltilir.

11 Kitabın en önemli bölümlerinden birisi, II. Bölüm, Rahiplerin ve Savaşçıların Ahlakı'nı incelemekte.

görülür. Kilisenin evliliği kutsaması söz konusu olmadığı için, evlilikten anlaşılan, konkübinajı da (birlikte yaşam) kapsayan, düzenli bir ilişkiden ibarettir. İlk Hristiyanlığın evliliğe ilişkin hoşgörülü tavrı, Latin Kilisesi'nde değişmeye başlar; Aziz Jerome'da olduğu gibi giderek kötü gözle görülür. Ademi cennetten kovduran, Havva'dır. Kovulma sonucu yeryüzünde kadınla erkek arasında kurulan bedensel ilişki, kötüdür. Karısını cinsel tutkuyla seven adam günahkârdır, çünkü onu bir fahişe gibi sevmektedir, der Jerome. Kuşkusuz bu, kilisenin savunduğu tek görüş değildir. St. Augustin ve St. Ambroise gibi düalistler, kadını dünyevi duyuların esiri bir beden ve erkeği akıl olarak gördüklerinden, kadını aşağı bir yaratık kabul etmekle birlikte, birleşmelerinin bir ahenk doğuracağını savunmaktaydılar. Ama her ikisi de cinsel aşka karşı olduklarından, bir zorunluluk olan evlilikte çocuk doğurma ve zevk unsurlarının ayrılması gerektiğini öne sürmekteydiler.

IX. yüzyılda Duby'nin incelediği yörede, Fransa'nın kuzeyinde Frank Kilisesi'nin benimsediği görüş, Augustin ve Ambroise'ın yorumlarına çok yakındı. 829'da Şarلمان'ın oğlu Sofu Louis, rahipleriyle yaptığı bir toplantıda, evliliğe karşı hoşgörülü yorumu benimsemişti. Evlilik, laikler, yani din adamı olmayanlar için şarttı. Kuşkusuz amaç zevk değil, soyu sürdürmektir. Onun için evlilik öncesinde bekâret korunmalı, evlendikten sonra erkek başka kadınlarla ilişki kurmamalıydı. İhanet dışında boşanma yasaktı. İncest günahtı. Kısaca toparlamak gerekirse, Karolenjler döneminde kilisenin senyörlere salık verdiği ahlakın temelinde, monogami, egzogami ve zevkten kaçınma ilkeleri vardı (s. 35).

Bu ilkelerin belirlendiği tarihten 30 yıl kadar sonra ise, Karolenj İmparatorluğu'nun siyasi çatısı çatlamaktaydı. İşte bu tehlike, kilise adamlarını evlilik konusunda yoğun bir düşünme sürecine itti. Örneğin Reims başpiskoposu Hincmar, imparatorluğun dağılmasının yol açacağı şiddet tehlikesini önlemek için yeni bir düzenin kurallarını

ararken, Boşanma ve Irza Geçmenin Önlenmesi adlı iki kitap yazmış ve çözümü, şiddetin önemli bir unsuru gibi gördüğü kadınların paylaşılması sorununa barışçıl bir çare olarak, evlilik anlaşmasında (*desponsatio*) bulmuştu. İki tarafın aileleri tarafından yapılacak bir anlaşma olan *desponsatio*, evliliğin kurumlaşması yönündeki ilk önerilerden biriydi. Ama Hincmar'a göre bu anlaşma, dünyevi kurallara, yani yerleşik örf hukukuna göre düzenlenmeliydi. Dolayısıyla, rahipler, tümüyle dünyevi bir ilişki olan evlilik kurumuna müdahale etmemeliydi. Hatta bu dönemde, evliliğin cinsellikle olan zorunlu bağı nedeniyle, rahiplerin, evliliğin gerçekleşmesi (*noces*) törenlerine taraf olmamalarına özel bir önem veriliyordu.

Hincmar'dan sonra ise, yavaş yavaş kilisenin tutumu değişti ve evliliği kutsallaştırma, böylece denetim altına alma çabası ağırlık kazandı. Duby'ye göre bunun temel nedeni, kilisenin o güne değin savunduğu monogami, egzogami ve inest yasağı kurallarının senyörler arasında bir direnmeyle karşılaşmasıydı. Ama bu, kilisenin öne sürdüğü gibi «barbarların uygarlığa, maddenin ruha başkaldırışı» anlamında kötü niyetli bir karşı koyma değildi (s. 41). Sadece, Frank savaşçılarının yerleşik kuralları ile Hristiyanlığın ilkeleri arasında uyumsuzluk vardı. Üstelik, Frank değerlerinin yerelliğine karşılık, Hristiyanlık dışardan gelme, yabancı bir dogma idi.

Laiklerin ahlak ve evlilik pratiği, kilisenin öngördüğünden çok farklıydı ama, «bugünkü kültürümüzde olduğu gibi, sadece maddi değerlere, üretime, paraya, pazara» dayandığı da söylenemezdi (s. 41). Senyörleri harekete geçiren aristokratik değerler sisteminin anahtarı ise *probitas*, yani cesaret, bedence ve ruhça kahramanlığa yatkın olmaktı. Bu yeteneklerin kanda olduğuna, kandan geçtiğine inanılıyordu. Dolayısıyla evliliğin amacı, erkeğin bu gücünün kuşaktan kuşağa devrini sağlamaktı. Kuşkusuz burada kadına da çok şey düşüyordu. Karolenj dönemi Avrupa'sında, tıpkı erkek gibi kadının da 'sperm'i olduğuna

ve üremede kadınla erkeğin eşdeğer bir katkıda bulun-
duklarına inanılırdı.

Frankların evlilik kuralları, bu değer sistemine uy-
gundu. Onlar arasında geçerli olan evliliğin temel kuralı,
aileler arasındaki anlaşma, yani bir aşamada kilisenin de
benimsediği **desponsatio** idi. Bu anlamda evlilik, özgür bir
kararın (kuşkusuz evlenecek olanların değil, ebeveynleri-
nin özgür kararının) konusuydu (s. 44). En korkulan şeyse
kadınların ırzına geçilmesi idi. Nitekim feodal dönemde, ır-
za geçme, dört kan davası nedeninden biri olacak ve ırza
geçmeyle kurulan ilişkiyi bozarak kadını ailesine geri ver-
mek, krala düşen bir sorumluluk haline gelecekti. Ama
Duby'nin incelediği dönemde X. ve XI. yüzyıllarda, ırza
geçme çok yaygındı. O kadar ki Duby gerçek kız kaçırma
olaylarının yanı sıra, düzmece kaçırma olaylarının da
önemli bir yer tuttuğu kanısına varmaktadır. Çünkü ırza
geçme, pek çok kişinin işine gelen bir yöntemdir. Evli er-
kekler bu yolla karılarından kurtulmakta; erkek kardeşler
kızları miras dışı bırakabilmekte; babalar, büyük evlilik
harcamalarından kaçabilmekteydiler. Ama, kahramanlık
ve erkeklik (virilité) değerlerinin de kız kaçırma, kadını
ele geçirmede önemli bir rolü vardı (s. 44). Çünkü IX-XI.
yüzyıllar arasında erkeklerin bir bölümü, kendilerine bir
eş bulmak için kız kaçırmaya adeta mahkumdular. Bu-
nun temelinde, genç erkeklerle yaşlılar arasında görülen
bir çelişki yatmaktadır. Irza geçmeye karşı Karolenj kral-
larınınca geliştirilen kurallar, yaşlı erkeklerin, yani aile sef-
lerinin çıkarınaydı. Rahiplerle elele geliştirdikleri evlilik
"kurallarıyla" yaşlılar gençlerin kadınlara ulaşmasını engel-
lemekteydiler (s. 45).

Yeni oluşturulan bu kurallara göre, eskiden Franklar
arasında yaygın evlilik biçimi olan konkübinaj ya da Da-
nimarka usulü evlilik ikinci plana itilmek istenmekte, ye-
rine meşru evlilik yaygınlaştırılmaya çalışılmaktaydı. Ama
konkübinaj, Frankların gündelik yaşamına uygun bir iliş-
ki biçimiydi; o yüzden de sağlamlığını koruyordu. Çünkü
bu ilişki hem aile mülkiyetini sağlama alıyor, hem de genç

erkeklerin, yerleşik değer sistemine pek ters düşmeden, kadınlarla birlikte yaşama isteğini karşılayabiliyordu. Konkübinaj, erkek cesaretine prim veren bir sistemdi. Savaşçının zor bir hedefe ulaşma (kadını ele geçirme) amacına hizmet ediyor; ele geçirilen kadının ailesiyle anlaşmaya varılırsa, ilişki evliliğe dönüşüyordu. Aile reisinin anlaşma yapmada yetkisi tamdı. Eğer kaçırılan kızı kendilerine uygun bulmazsa anlaşmayı yapmıyor, ya da bozuyor, böylece soyun devamını o denetliyordu. Çünkü konkübinajın meyvesi olan çocuklar, meşru evlilikten olma çocuklardan farklı olarak piçti. Gerçi piçler de şövalyeler arasında birer şövalye olarak yetişir ve soylu bir babanın oğlu olmanın pek çok ayrıcalığını kullanırlardı. Ama kullanamadıkları bir hak vardı: Veraset. Vâris olanlar, ailenin onayladığı meşru evlilikten doğma çocuklardı. Bu durumda, rahipler için olduğu gibi, savaşçılar için de evliliğin amacı, çocuk doğurulmasıydı. Kadınlardan da sağlam ve kabul edilebilir çocuklar doğurmaları bekleniyordu (s. 49). Hedef, aile servetinin, yani toprağın devrini sağlamaktı. Mesele de hangi kadının bunu yapmaya daha yeterli olduğunu kararlaştırmaktı.

Aristokratik değerler sisteminde de, kadının kuşku çeken bir yanı vardı. Çünkü aileye dışardan gelmekteydi. Bu değer sisteminde kadın, 'ay, su, mavi ve soğuk' gibi, olumsuz değerlerle özdeşleştirilirdi. Çünkü ondan korkulurdu. Kadının, 'sözlüsü' olan erkekten başkasıyla olan, olabilecek ilişkisini denetlemek zordu. Ama o zaman verilen sözün de bir garantisi yoktu (s. 52). Bunun için bu değer sisteminde de kadının, tıpkı «çocuklar, hayvanlar ve esirler» gibi erkeğin denetimi altında tutulması gerekiyordu. Onların gözünde de günaha yatkın olan kadınların cinselliklerini denetlemenin en iyi yolu, evlilikti (s. 52).

İşte savaşçılarla Karolenj Kilisesi'nin yakınlaşmasının nedeni buydu. Ama kilisenin kuralları, onlar açısından bazı sorunlar da yaratmaktaydı. Onların en korktuğu şey, meşru bir erkek çocuk doğmaması halinde soyun devamının tehlikeye düşmesi, araya damatların, yani yabancıla-

rın girmesi idi. Bu yüzden, onların kilisenin öne sürdüğü iki kurala, boşanma yasağı ve inest tabusuna inanmaları çok zordu. Eğer kadının başka bir erkekle ilişkisinden (iha-net) kuşku duyuluyorsa, senyör onu boşayabilmeliydi. Öte yandan, senyörler açısından başka kanlarla karışmadan bir soyu sürdürmenin en sağlam yolu, soylulararası akrabalık güvencesine yaslanmaktı. Onun için de ne monogami, ne egzogami, ne de inest yasağı, Frank aristokrasisinin kendisini yeniden üretmesinin koşullarına uyuyordu (12). Onlar, tersine, poligamiye ve endogamiye yatkın, ineste ise kayıtsızdılar.

Görüldüğü gibi, iki evlilik anlayışı arasında kesin bir karşıtlık vardı ve bunun yolaçtığı mücadele, ancak kilisenin kendi aile anlayışını kabul ettirmesiyle kapandı. Duby'-ye göre, bu iki ahlak ve iki aile anlayışının uzlaşması, 'feodal devrim' denilen aşamanın en temel mekanizmasıdır. Çünkü feodalleşme, büyük senyörler (yaşlılar) ile kilisenin monogam, egzozam ve ineste karşıt aile anlayışı etrafında kurdukları ittifakla gerçekleşebilmiştir (13). Büyük senyörlüklerin şefleri X. yüzyıl başlarında bu yeni biçimi benimsediler. Sonradan bu model, mimetizm (taklit) yoluyla yayıldı ve İsa'nın yeniden dirilişinin beklendiği 1000 yılı dolaylarında yaygınlaştı. Aynı yıllarda, senyörlüklerde, yeni bir sömürü sistemi, serflik de yerleşmekteydi (s. 101).

12 Gerçekte, Philip'in aforoz edilmeyi göze alarak ilk karısını boşayıp ikinci karısını almasının nedeni, ilk karısından olan tek oğlunun sağlıklı bir çocuk olmasıydı. Karısı başka çocuk doğuramıyordu. Kendisi de yaşlanıyordu. Oysa zengin akrabası olan Anjou kontunun karısı Bertrade, kısır olmadığını, kanta doğurduğu erkek çocuklarla kanıtlamıştı. Philip'in ilk karısını boşayıp onunla evlenmesi ve aforozu kaldırmak üzere kiliseye verdiği ödüne karşın onunla birlikte yaşamaya devam etmesi, ondan doğacak erkek çocukların meşruluğunu güvenceye almak istemesi, hep, aristokratik evlilik kurallarına, bu evlilik anlayışının mantığına uygundu.

13 Bölüm V, «Prensler ve Şövalyeler.»

Feodal devrim, akrabalık ilişkileri ve aile yapısı bakımından önemli sonuçlar doğurdu. IX. yüzyıla kadar akrabalık ilişkileri, aynı kuşak içerisindeki kandaşlar (kadın ve erkek) arasında yatay ilişkiler temelinde kurulmaktayken, feodalleşme ile birlikte bu ilişkilerin dikeyine ve yalnız erkek soyundan devamı öngörülmüş; böylece kadınların haklarını daraltan ve aileyi, birkaç kuşak önce yaşamış bir atanın (erkek) soyundan sürdüren, yani jeneolojik bir ağaca bağlayan yeni bir aile yapısı oluşmuştur (s. 100).

Kilisenin önerdiği modele göre aile şefleri, evlilik ilişkilerini oluşturmada, mülkiyeti en büyük erkek çocuğa devretmede, senyörlüğün gücünü tayin edecek olan mülkiyetle ilintili aileler arası ittifakları kurmada tam yetkili oluyorlardı (s. 102). Senyörler kadınları kendilerine en bağlı vassallar arasında dağıtarak, dayanışma ilişkilerini güçlendirmekteydiler. Bir başka deyişle evlilik, esas olarak bir ittifak aracı olmuştu.

Evlilik modelinin değişmesi, aile yapısını da etkilemişti. Buna göre senyör, mutlaka erkek çocuk sahibi olmaya çalışıyor, ittifaklar kurabilmek için kızlarının hepsini evlendirmeyi amaçlıyor, mülkiyetin parçalanmasını önlemek için de küçük erkek çocuklarını evlenmekten caydırıyordu. Böylece, soylu ailelerin biri dışındaki erkek çocukları, ırahip ya da macera peşinde koşan şövalye olmaya zorlanıyordu (s. 114). Evlilik mekanizmasıyla işleyen bu kontrol sistemi sayesinde, senyör ailelerinin sayısı dondu. 1100 yıllarında Kuzey Fransa'daki aristokrat ailelerin sayısı 34 idi (s. 114).

Bu değişikliğin doğurduğu en önemli sonuçlardan birisi, hem kilisenin hem de ahlaki nedenlerle senyörlerin aşağıladığı kadın soyunun, maddi güç temellerini tümüyle yitirmesi oldu. X. yüzyıl başlarına değin erkekler evlilik çerçevesinde karılarına mülkiyetten eşit bir pay verirdiler. 1030-1040'tan sonra ise bu pay giderek azaldı ve sonunda erkeklerin ortak mülk üzerindeki hakkı o derece güçlendi ki, karının hakkı 'fiktif' bir nitelik kazanmaya yüztuttu (s. 107). Bu yapı, kadınların erkeklere eskisinden de kesin

biçimde tabi olmaları sonucunu doğurmaktaydı. Çünkü onlar üzerinde eskiden olduğundan daha yoğun uygulanan baskı, onların tepkisinden korkmayı da beraberinde getiriyordu. Böylece kocalar, sürekli aldatılma ya da bir cinayete kurban gitme korkusuyla yaşar oldular. Bu ise, kadınlar hakkında eskiden beri varolan aşağılayıcı değerlerin daha da katılaşmasına yol açtı (s. 115).

Örneğin eserlerini 1100'lerde veren Worms Piskoposu Bourchard'a göre, kadın boşboğazdır, hafifmeşreptir, saygısızdır. Çocuk ölümlerinin, düşüklerin baş sorumlusu odur. Her ölen çocuğun arkasında, ona bakmakla sorumlu ama sorumluluğundan ihmal ya da kasıtlı kaçan bir kadın vardır. Kadın fuhşa yatkındır. Kendi bedeni kadar, kızlarının, yeğenlerinin, başka kadınların bedenlerini satmaya hazırdır. Çünkü para düşkünüdür (s. 72). Kısacası kilise adamları kadınları artık zayıf yaratıklar olarak değil, birer canavar olarak görmekte ve göstermektedirler.

Duby'nin sorduğu bir önemli soru da şu: Kilise ve aile sefleri arasındaki ittifak sonucu ortaya çıkan bu gelişmelere hiç karşı çıkılmadı mı? Kitabın VI. bölümünde Duby, şövalyeler arasında evlilik pratiğinin değiştiği dönemde Avrupa'da yaygınlaşan 'herezi' (sapkınlık) olayını incelemektedir. Duby'ye göre heretiklerin bu yıllarda ortaya çıkması hiç de rastlantı değildir. Kuşkusuz, kıyamet gününün beklendiği bu yıllarda yaşanan huzursuzluk, endişe ve herkesin ruhunu kurtarma derdine düşmesi, kimi konularda (cinsellik ve günahkârlık) kiliseden bile daha püriten bir tavra bürünen heretiklerin ortaya çıkışını açıklayan bir neden gibi görünebilir. Ama, Duby, herezi'nin gerçek nedeninin bu olmadığı kanısında. Çünkü herezi, feodalitenin, yani yeni bir iktidar modelinin yerleşmesiyle ezilen tüm kesimleri içinde toplayan bir muhalefet cephesi oluşturmaktadır. Aralarında, giderek senyöryal vergiye tabi olan iyi halli köylüler, yeniden canlanmakta olan kentlerin insanları ve erkeklerce eskiden sahip oldukları hakları ellerinden alınan kadınlar vardır (s. 118). Heretikler, bazı konularda kiliseden bile daha püriten olduklarından

(cinselliği tümünden yadsıyorlardı) Hristiyanlığın doğması-
na karşı çıkmıyorlardı. Onların karşı çıktığı, kilisenin baş-
ta evlilik olmak üzere dünyevi ilişkileri denetim altına al-
ması ve inesti, endogamiyi, bigamiyi denetleme adına
rahiplere, inquisition, yani soruşturma yetkisinin verilme-
si, evliliğin kutsallaştırılmasıydı. Çünkü onlara göre, insa-
nın dünyevi işleri kiliseyi ilgilendirmezdi. İnsanın tanrıyla
ilişki kurmak için rahiplere ihtiyacı yoktu. Onun için de
kilise heretikleri yakalayacak, yargılayacak ve yakacaktı.
Heretiklerin en büyük günahı ise, cinsellikten keşişler gi-
bi korktukları için, kadınlarla hiyerarşik değil, eşit ilişki-
ler kurmak istemeleriydi. Ama kadınların eşitliği düşün-
cesi, varolan toplum yapısına ve hele o sırada kurulmak
istenen yapıya temelden ters düşüyordu. Duby'ye göre he-
rezi, «çağdaşlarınca feminist bir hareket olarak algılandı-
ğı, ya da karşıtları onu öyle tanıttığı için yenilmiştir» (s.
119). Heretikler arasında çok sayıda kadın oluşu, onların
mahkum edilmesinde kullanılan kozların başında geliyor-
du. «Kurnaz ve kötü yaratık kadın, şeytanın aleti değil
miydi?» (s. 119). Duby'nin heretiklerle ilgili yorumunu
doğrulayan bir kanıt da, rahiplerin evliliğe erken bir ta-
rihte müdahale ettikleri yörelerde herezi'nin daha yaygın
olmasıdır (s. 122).

Herezi'nin yenilgisinden sonra, evlilik hızla kilisenin
denetimine girmiştir. 1024'ten başlayarak, Arras-Cambrai
Piskoposu, kilisenin evliliği neden ve nasıl denetlemesi ge-
rektiğini ortaya koymuştu. Feodal düzenin üç temel sınıfı-
nın yerleri böylece belirlenmekteydi. Buna göre, Tanrı,
dünyada hiyerarşik bir düzen kurmak istemişti. En üst sı-
nıf (ordre), rahiplerden oluşacaktı. Onlar Tanrı'nın hiz-
metkârı ve iyi kullarıydı. Dolayısıyla evlenmeleri, cinsel
ilişkide bulunmaları yasaktı. Senyörler ve serflerse çoğal-
malıydı. Ama bunun bir düzen içinde olması gerekliydi.
Dolayısıyla onlar için evlilik şarttı (s. 123).

Gregoryen reform, bu anlayışa uygun olarak, rahip-
lerin evlenmesine yani nicoläism'e karşı savaş açmakla
başlamıştı (s. 127). Kilise bir kez kendi içindeki sorunu

halledince, laik halkı çevreleme mücadelesine girişecekti. Onu çevrelemekte kullandığı ağın temel ilmiği de «kutsanmış aile hücresiydi» (s. 129). Böylece, toplumda marjinal kimse kalmayacak; konkübinaj, serbest ilişki, bekârlık ortadan kalkacak; bekârlar, yasal olarak evli ve kutsanmış bir aile şefinin yönettiği bir eve dahil olacaktı. Evlilik, kilisenin tüm toplumu denetleyebilmesinin en kesin yoluydu.

İşte burada, kilisenin evlilik modeli ile aristokrasinin evlilik modeli buluşuyordu. Feodalizmin XI. yüzyıldaki evrimi, toprak mülkiyeti temelinde soy yapılarının sağlamlaşması, koca ve babanın iktidarının perçinlenmesi yönünde idi. Bu durumda evlilik, aristokratik soy ilkesiyle kilisenin hiyerarşi ilkesinin ortak paydası oluyordu. Kilise, rabalar arasında yapılan evlilik anlaşmalarını, incest, egzogami, monogami yönünden irdelemek adına denetlemeye başladı ve yavaş yavaş evlilik konusundaki tek yetkili merci oldu. 1080 yılında Kuzey Fransa'da kilise tüm yetkileri elinde toplamıştı (s. 130). Ruhani yasa bir kez örf yasasına üstün sayıldıktan sonra, bölgeden bölgeye değişen örf yasalarının yerini tek yasa, kilise yasası aldı. Kısa süre sonra da kodifiye edildi. Böylece XIII. yüzyılda, Philip August zamanında bu süreç tamamlanmış ve tüm Avrupa'da evlilikler aynı kurallara tabi kılınmıştı. Bu kurallar XIX. yüzyıl sonuna dek hiç değişmeden sürdü. Günümüzde bile, kız isteme, noter önünde yapılan evlilik akdi, nişanlılık, kilisede yapılan düğün, vb. yönleriyle hâlâ etkisini sürdürüyor.

Evlilik kurumunun yerleştirildiği dönemin, ortaçağın ilk gelişme devresine denk düşmesi bir rastlantı değildir. Mücadele, tarımsal gelişmenin başladığı, kentlerin yenden uyandığı, yolların açıldığı, paranın dolaşıma girdiği, devletlerin kurulduğu, kısaca herşeyin hareketlendiği bir dönemde başlamış; XII. yüzyılda, gelişmenin doruk noktasında, yönetici sınıf gücünden emin olunca durulmuştu. Yeni yönetici sınıf, rahipler ve savaşılar, prensin yetkisi altında, kurulu düzenin yeniden bozulmaması için gerek-

li evlilik kurallarını oluşturmuşlardı. Bu anlamda Duby'nin yargısı kesindir. Bu dönüşüm sırasında, toplum ve Hıristiyanlık birlikte değişmiş, bir model diğerine galip gelmemiş, iki model birleşmiştir (s. 303). Bir uzlaşmanın ürünü olan 'iyi evlilik' kuralları, onu tamamlayan başka kurallarla birlikte, ikincil çelişkileri de (yaşlı-genç, heretik-ortodoks gibi) çözmüştü. Tanrının hizmetkârlarının bekârlığı kuralı heretiklerle ortodoksları uzlaştırırken, 'saraylı aşkı' ya da flört kuralı da XI. yüzyıl başlarında yenik düşen gençlere belirli bir tatmin sağlıyordu. Böylece iç ve yan kurallarıyla bir bütün oluşturan çok sağlam bir sistem kuruldu. Ama görüldüğü gibi, birincil ve ikincil çelişkilerin tarafları olup, bir ölçüde uzlaştırılanların hepsi erkeklerdi. Bu uzlaşmadan payını alamayan ve bu kavgada «seslerine varana dek herşeylerini yitirenler», kadınlar oldular (s. 304).

İKTİSATÇILARI İLGİLENDİREN YÖNLERİYLE KADIN SORUNU (*)

Bir süredir, «kadın sorunu» kavramı yoğun biçimde irdeleniyor, Türkiye'de. Hatta son yıllarda, kadın sorununu tarafsız değil, taraflı bir gözle, başkaldıran bir yaklaşımla ele alan yeni bir ideolojinin, feminizmin de gündemimize girdiği söylenebilir. Mezunlar Cemiyeti'nin bu sorunu gündeme getirmesi bu yeni ilginin bir belirtisi. Yine de feministlerin kadın sorununa bakış açılarını netleştirdikleri, ortak tahlillerde biraraya geldikleri söylenebilir. Bu nedenle, bu toplantıda pek yeni şeyler söylemem de kadın sorununun iktisatı ve iktisatçıları ilgilendiren yönlerini toparlamaya çalışmak, yararsız olmayan bir iş gibi geldi, bana.

Burada hemen vurgulamak istediğim iki nokta var: Birincisi, kadın sorununun iktisadi ilişkilerden kaynaklanan bazı yönlerinin bulunmasının yanı sıra, bunu aşan yönlerinin de varlığı, hatta belki de bu yönlerinin daha ağır basması. Burada, ben sorunun iktisatçıyı ilgilendiren yönlerini, belirli bir soyutlama çabasıyla ayıklamaya çalışacağım. Ama, bunun salt düşünsel bir uğraş olduğunu, sorunun gerçekte, iktisadi, ideolojik ve politik etkenlerin

-
- * İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti'nde yapılan bir konuşmanın metni olan bu yazı İktisat Dergisi'nde (sayı 232, Mart 1984) yayımlanmıştır.

oluşturduğu karmaşık bir bütünlük gösterdiğini gözardı etmemek gerekir. Kadın sorununu en genel şekliyle, bir cins olarak kadınların, insan yaşamını belirleyen hemen tüm ilişki kalıpları içerisinde ikincil, edilgen bir konumda bulunmaları, giderek, ezilen bir toplumsal kategori olmaları şeklinde tanımlayabiliriz. Bir başka ifadeyle, kadının ezilmesi hali, iktisadi ilişkiler kadar, siyasi/toplumsal iktidar ve aileiçi otorite ilişkilerinde, bu ilişkilere yön veren toplumsal norm ve değerlerde, dinde, ahlakta karşımıza çıkıyor ve bunların hepsi birleşerek, sonunda, kadınların, kadınca (feminin) denilen bir kişilik yapısı edinerek, eşitlik, benliğini zenginleştirmek, yeteneklerini kullanmak gibi amaçlardan kendi istekleriyle vaz geçmeleri boyutuna kadar varabiliyor. Kuşkusuz, bu denli karmaşık boyutlar kazanan bir sorun, sadece varolan, içinde yaşadığımız toplumların sorunu değil; tarihsel olarak oluşmuş. Ama değişik toplumsal formasyonlarda değişik biçimlerde ve boyutlarda ortaya çıksa bile, evrensel bir sorun. Bu evrensellik sınıflı toplumların farklı sınıflarında, kadın sorununun farklı biçimler almasına rağmen, hep varolması şeklinde de çıkıyor karşımıza. Demek ki aslında bir sorunlar yumağı demenin daha doğru olacağı kadın sorununun gerektiği gibi çözümlenebilmesi için, farklı tarihi dönemler, toplum tipleri ve sınıflarda aldığı özgül biçimleri ayrı ayrı incelemek gerekir. Benim kısa bir konuşmada bunu yapmama olanak yok.

İkinci olarak vurgulamak istediğim nokta da şu: İktisat Fakültesi mezunlarına, iktisatçılara hitap ettiğim için, sorunun onları ilgilendiren yönlerini soyutlamaya çalıştım. Ama, ben aslında iktisatçı değilim. Bu nedenle de sunuşumun, iktisatçıları doyuracak yetkinlikte olmadığını baştan bilincindeyim. Onu, çözümleyici değil, uyarıcı bir mesaj diye algılamanızı ve iktisatçı gözüyle bakıldığında yapmam pek muhtemel hataları bağışlamanızı dilerim.

Teorik bir çözümleme denemesine değinmeden önce, iktisadi ilişkilere yansıdığı biçimiyle, kadınların durumuna ilişkin birkaç ön gözlem yapmak istiyorum. İktisadi

analiz kategorileri açısından kadınlar, erkeklerden net biçimde ayrılabilen bir konumda yer almaktadırlar.

Örneğin, üretim araçlarının mülkiyeti söz konusu olduğunda, Türkiye'de, temel üretim aracı olan toprak üzerinde kadınların payı çok düşüktür. Medeni Kanun'da kız ve erkek çocukların verasetten eşit pay almaları öngörülmüş olduğu halde, kırsal kesimde genel olarak, bazı bölgelerde de daha yaygın biçimde (Doğu, Güneydoğu ve Karadeniz gibi) kadınlara toprak mülkiyetinden pay verilmediği görülür. Küçük toprak mülkiyetinin egemen olduğu ve işletmelerin, sadece erkek çocuklar arasında bölüşülmesi durumunda bile kuşaktan kuşağa daha parçalanarak ufalandığı, cüce işletmelere dönüştüğü bir toplumda, bir de kadınlar verasete girseydi, durum ne olurdu denebilir. Ama, bu soru olguyu değiştirmez.

Menkul değerler piyasasının olduğu kentsel kesimde de kadınların ticari ve sınai sermayedeki payları çok azdır. Şirketlerin, özellikle anonim ve limited şirketlerin ortakları üzerinde yapılacak çok basit bir inceleme bile bu gerçeği ortaya çıkarabilir. Ama ilginç olanı, toprak mülkiyeti gibi sermayeden de kadınların hissesine düşenin ne olduğu bugüne kadar incelenmemiştir. Bu durumda, mülkiyetin cinsiyete göre nasıl bir dağılım gösterdiğini, ancak yaklaşık olarak, nüfus sayımlarında kullanılan, faaliyetin nüfusun işteki yere göre, dağılımı kıstasına göre, işveren ve kendi hesabına çalışan kategorilerini göz önünde bulundurarak tahmin edebiliriz. 1980 % 1 örnekleme sonuçlarına göre Türkiye'de 170.624 erkek ve yalnız 4398 kadın işveren vardı. İşverenler arasında kadınların oranı % 2,5 idi. Daha çok, küçük sermaye sahiplerinden oluşan kendi hesabına çalışanlar arasında ise 3.957.493 erkeğe karşılık, 241.47 kadın vardı (büyük çoğunluğu tarım kesiminde olmak üzere). Beklenebileceği gibi, bu kesimde kadınların oranı biraz daha yüksekti, ama % 5,7'yi aşmıyordu.

Demek ki kadınlar, üretim kararlarının alınmasında hemen hiç etkili değildirler. Aslında, bu evrensel bir olgu-

nun Türkiye'ye yansımış biçimidir. Üretim araçlarının özel mülkiyet konusu olmaktan büyük ölçüde çıktığı toplumlarda kimine göre, bu eşitsiz dağılım da ortadan kalkmıştır. Acaba? Sanmıyorum. Çünkü, sosyalizme geçiş toplumu denilen toplumlarda, toprak sahibi ve sermayedar sınıfları ortadan kalkmıştır ama üretim kararlarının alınmasında, merkezi bürokrasi ve fabrika yöneticileri etkilidir. Bu toplumlarda yapılan araştırmalar, her iki kesimde de kadınların çok küçük bir azınlık oluşturduğunu ortaya koymuştur. ABD gibi gelişmiş ve «kadınların çok etkili» olduğu kabul edilen bazı toplumlarda, sermayenin miktarda önemli bir bölümü kadınların elinde toplanmıştır, kuşkusuz. Ama, sermayeye ilişkin kararların genellikle kadınlar tarafından değil, çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu erkek yöneticilerce alındığı bilinen bir gerçektir. Kısacası, üretim kararlarında kadınların ikincil konumu, evrensel bir olgudur.

Üretime katılma yönünden göze çarpan bazı eğilimleri de şöyle sıralayabiliriz:

1. Kadınlar genellikle ve Türkiye'de, potansiyel işgücünün yani çalışma yaşındaki nüfusun aşağı yukarı yarısını oluşturdukları halde (1980'de Türkiye'de toplam nüfusun % 43.4'ünü, 12 artı yaşlardaki nüfusun da 48.7'sini kadınlar oluşturuyordu), bilfiil çalışan faal nüfus içindeki payları genellikle yarının altındadır. Türkiye'de 1980'de kadınlar, faal nüfusun % 33.7'sini oluşturmaktaydılar.

2. Zaman içinde, gelişmiş kapitalist ve sosyalizme geçiş toplumlarında kadınların faal nüfus içindeki payları artmakta, buna karşılık az gelişmiş toplumlarda genellikle azalmaktadır. Türkiye'de de ekonomileri tarıma dayanan öteki üçüncü dünya ülkeleri gibi, kadınların faal nüfus içindeki payları azalmıştır. 1955'te bu pay % 43.1, 1975'te % 36.2 idi. 1975-1980 arasında da gerilemesini sürdürmüştü.

3. Türkiye gibi az gelişmiş tarım toplumlarında kadınların büyük çoğunluğu, «ücretsiz aile yardımcısı» denilen konumda, yani yaptıkları iş karşılığında ücret almak-

sızın, bir anlamda boğaz tokluğuna çalışmaktadır. Türkiye'de, 1980'de, 6.400.000 dolayındaki faal kadının % 80'e yakını, yani 5.100.000 kadarı bu konumda çalışıyordu. Yardımcı aile bireyi kadınların oranı zaman içinde pek az azalmıştır. Bu oran 1955'te % 91.2, 1975'te ise % 86.6 idi.

Dünya nüfusunun büyük çoğunluğunu kadınların çalışma konumları daha çok Türkiye'ninkine benzeyen az gelişmiş toplum insanların oluşturduğu düşünülürse, dünya çapında kadınların çok büyük bir bölümünün ücretsiz işçiler olduğu anlaşılır.

4. Gelişmiş kapitalist, sosyalizme geçiş ve az gelişmiş toplumların hepsinde ücretli kesimde çalışan kadınların oranı zaman içinde artmaktaysa da, bu artış düzenli değildir. Özellikle gelişmiş kapitalist toplumlarda kriz dönemlerinde, işsizliğe koşut olarak düşme gösterir ve her halükârda oranları çok yüksek değildir. Genellikle 1/10 (Türkiye'de 1980'de çalışan kadınların % 13.6'sı ücretli idi) ve 1/3 arasında değişir. İsveç, ABD ve SSCB gibi birkaç ülkenin durumu istisnadır.

5. Ücretli kesimde çalışan kadınlar hemen her yerde, belli sektörlerde yığılma eğilimi göstermektedir. Sanayide, ev sanayiinin devamında yer alan, konfeksiyon, dokuma ve gıda gibi hafif sanayi dalları ile hizmetler (büro işleri, sekreterlik, bankacılık vb.) kadınların yığılma eğilimi gösterdikleri başlıca dallardır.

6. Kadınların yığılma eğilimi gösterdikleri bu dallarda ücret düzeylerinin genellikle ortalama ücret düzeyinin altında kaldığı görülür. Bu durum çalışma sosyologlarınca **bir yasa olarak saptanmıştır**. Feminizasyon eğiliminin **yüksek olduğu** kesimler genellikle ekonominin gerileyen kesimleridir ve ücret düzeyi düşük sektörleridir. Bir başka deyişle, kadınların girebildiği kesimler, gerileyen kesimlerdir ve bir kesime ne kadar çok kadın girerse, kesimin prestiji ve ücretler ortalama düzeyi de o ölçüde düşmektedir. Bunun çok çarpıcı bir örneği hekimlik mesleğidir. Gelişmiş kapitalist toplumlarda, hemen tümüyle erkeklerin tekelinde olan (kadınlar da hastabakıcılık mesleğini tekel-

lerine almışlardır...) hekimlik, prestij skalasında da en üst sıralarda yer alır. Buna karşılık, bu mesleğe kadınların yoğun bir biçimde girebildiği ender ülkelerden olan SSCB'de, hekimlik mesleği, günden güne prestij yitirmektedir.

7. Sektörel dağılımın etkisine ek olarak, kadınların, genellikle daha az vasıflı olmalarına bağlı olarak, aynı sektörde, daha az ücretli alt-kademe işlerinde yığıldıkları görülmektedir.

8. 6. ve 7. maddelerde değinilen iki eğilimin sonucu olarak kadın ve erkek çalışanlar arasında, kadınlar aleyhine 1/3 ilç 1/2 arasında değişen ortalama ücret düzeyi farkları bulunmaktadır. Bu şaşmaz kural, SSCB için de ABD için de geçerlidir. 1970'lerin sonlarında, ABD'de, ırk, eğitim ve cinsiyet değişkenleri birarada değerlendirildiğinde, yüksek öğrenim görmüş beyaz kadınların ortalama ücret düzeyinin, yüksek öğrenim görmemiş siyah erkeklerin (dolayısıyla, haydi haydi beyaz erkeklerin) ortalama ücretinin altında olduğu görülmekteydi.

9. Kadınların ücretlerini düşüren faktörlerin başında, eğitim ve vasıf durumlarının görece düşüklüğü gelmektedir. Ama bunun yanı sıra, kadınların ev işi ve çocuk bakma sorumluluğunu yüklenen toplumsal kategori olmaları yüzünden, onlara verilen doğum izni, kreş vb. sosyal hakların (sanki çocukları kadınlar tek başına yapıyorlarmış gibi) ücret maliyetlerini arttırması bir yandan, aynı nedenle, kadınların işi erkeklere göre daha fazla aksattıkları ve verimliliklerinin daha düşük olduğu gerekçesiyle öte yandan, ücretleri aşağı doğru çekilebilmektedir. Buna Türkiye'de henüz çok yaygınlaşmamış olan part-time (yarı-zaman) çalışma eğiliminin kadınlar arasında daha yaygın olması da eklenebilir. Part-time çalışma, sosyal hakların hesaba girmemesi nedeniyle, daha düşük bir ücret düzeyinde çalışmadır. Nihayet, kadınların yoğunlaştığı sektörler, genellikle, sendikal mücadele eğiliminin görece düşük olduğu dallardır.

10. Kadınların işi erkekler kadar ön plana alamama-

ları ve verimlerinin düşük olması ise, bir önceki maddede değindiğimiz gibi, ev işi sorumluluğunun kadınların iş hayatına atılmalarına karşın, onların omuzunda kalması ile açıklanabilir. Gerçekten de ne aile kurumu ,kadınların çalışma hayatına girmelerinin gerektirdiği dönüşümü geçir-miş ne de toplum, bu yönde gerekli önlemleri almıştır. Bu nedenle, bir işte 8 saat çalışan kadın, ondan sonra da, ev işi ve çocuk bakımıyla uğraşır. Kısa deyişle, kadınlar, bir bölümü evde ve ücretsiz olarak harcanan, **çifte emek** tüketirler. Kadınların ev işine ayırdıkları süre, çocuk sayısıyl a orantılı şekilde artmaktadır. Değişik ülkelerde yapılan araştırmalar, çifte emek harcayan kadının haftalık mesai-sinin 90 saate kadar yükseldiğini, yani gelişmiş toplumlar-da yaygın biçimde uygulanan 40 saatlik iş haftasının bir katını aştığını ortaya koymuştur.

Bu gözlemlerden giderek bir ara sonuç çıkarmak gerekirse, pek çok toplumda olduğu gibi Türkiye’de de kadın-ların çok önemli bir çoğunluğu, harcadıkları emeğin kar-şılığını hiç bir şekilde almayan, bu anlamda yoğun biçim-de sömürülen bir kesim oluşturmaktadırlar. Emek-değer teorisine göre sömürü, en kaba tanımıyla, çalışılan süre-nin bir bölümünün ücretinin ödenmemesi ise, kadınlar için bu durum, ücretli çalışan kadınların özel durumuna ek ola-rak genelde kadınların üstlendikleri ev işi ve ücretsiz aile emekçiliğinden kaynaklanmaktadır.

Sayılarla bir kez daha ifade edersek, Türkiye’de 14 milyon dolayında çalışma (ve evlenme) yaşındaki kadın-dan, 7 milyon kadarı faal nüfusun dışındadır. Bunlardan, 650.000 kadarı, orta ve yüksek öğrenim öğrencisidir. Sos-yal Sigortalar Kurumu ve Emekli Sandığı’ndan emekli ol-muş 100.000 dolayında kadını da bundan düşersek, kadın-ların 6 milyondan fazlasının, ücretsiz çalışan ev kadınları, 6.5 milyon dolayındaki faal kadından 5 milyonunun da ev-deki ücretsiz ev işçiliğine ek olarak, ücretsiz çalışan aile bireyi olduğu görülür. Yani, çalışma yaşındaki kadınların % 90’dan fazlası (ücret ya da kazanç getiren işlerde çalı-

şan kadınların oranı 1980'de 1.200.000 yani % 8 idi), emeğini bedavaya ya da boğaz tokluğuna tüketmektedir.

Az önce ortaya attığım sömürü iddiasını daha sağlam bir temele oturtabilmek için şimdi kısaca, 1970'lerde ortaya atılan ve çok tartışılan bir kavrama, ev içi emeği kategorisinin özelliklerine değinmek istiyorum.

Bilindiği gibi, klasik iktisat teorisi de emek-değer teorisi de günümüzde çoğu toplumda kadınların büyük bölümünün içine girdiği ev kadını kategorisini ele alıp incelemes. Klasik teori yalnızca iş piyasasına giren, yani faal kadınları gözönünde bulundurur. Emek-değer teorisi de, esas olarak, değer ve artık değer üreten, yani sermaye ile ilişkiye giren emek gücü üzerinde durur; işçi olmayan kadınlar burada da marjinaldir. Son yıllarda bu ikinci teoriden yola çıkan bazı iktisatçılar ev kadınının emeğinin ekonomik bakımdan tanımlanması için çaba harcamışlardır. Kimine göre, ev kadınının kapitalist sistemin egemen ilişkisi olan, ücret/sermaye ilişkisinin dışında (marjinal) kalması, kadınların toplumdaki ikincil ve ezilen konumlarının anahtarını verir bize. Çünkü, kapitalist sistemde, değeri, emeğin sermayeyle mübadelesi yarattığına göre, bu ilişkinin dışında kalan ev kadının emeği, değersizdir (M. Benton).

Kimilerine göre ise, gerçi, kadının emeği, piyasada, sermaye ile mübadele edilmez ama, değerini piyasada bulan emekçi kocanın emek gücünün yerine konması yani yeniden üretimi açısından son derece önemli bir işlev yerine getirir. Bu yüzden, kocaların aldıkları ortalama ücrette —ki bu belirli bir dönemde varolan kültüre ve aile ihtiyacına göre belirlenir— kadın emeği de hesaba katılır. Bir anlamda, kocanın ücreti, aileyi dolayısıyla kadını geçindiren, yani onun yeniden üretimde harcadığı emeğin değerini içeren bir ücrettir (Harrison). Başkaları da, emek-gücünün yeniden üretiminde ev kadının emeğinin çok önemli bir işlev yerine getirmesine karşın, bu sorunun, sermayedar tarafından tümüyle emekçinin kendisine terk edildiğini, doğrudan sermayeyle mübadele edilmeyen, değer ve artık

değer üretmeyen bu emeğin karşılığının da ödenmediğini savunur. Bir anlamda, ev kadını, emekçi kocanın ve gelecekteki emekçilerin (çocukların) yeniden üretimini, sermayedar için bedavaya sağlar (Coulson).

Aralarındaki görüş ayrılıklarını bir yana bırakırsak, bana göre, ev içi emeğini teorileştirme tartışmalarından birkaç önemli sonuç çıkmaktadır:

1. Ev kadınının ev içinde harcadığı emek, özel olarak tüketildiği, piyasada sermaye ile mübadele edilmediği için, dar anlamda sömürülmez. Ama harcadığı emek karşılığında bir gelire hak kazanmadığı ve geçimini, kocasıyla olan evlilik akti çerçevesinde sağladığı için kadın bağımlıdır ve **ezilme** konumundadır.

2. Ev içi emeği, özel olarak tüketildiğinden, kapitalist toplumların egemen, emek/sermaye ilişkisinin dışındadır ama, önemsiz (marjinal) değildir. Aksine emekçilerin yeniden üretiminden giderek, sistemin yeniden üretiminde çok önemli bir yeri vardır. Emek/sermaye ilişkisini tamamlamakta, varetmektedir. Onun için de, ev dışında çalışsalar bile, kadınlar ayrıca, bedelsiz olarak harcadıkları ev içi emeğinden sorumlu tutulmaktadırlar.

3. Ev içi emeğinin özel olarak yerine getirdiği, emek gücünün yeniden üretimini sağlayan işler, yemek hazırlama, bulaşık, çamaşır yıkama vb., piyasada, ücretli emek tarafından da yapılabilir. Ama o zaman bu işlerin maliyeti, bunları bedavaya yapan ev kadının maliyetine (sıfır) göre çok daha fazla olur. Ev kadınının emeğinin kocasının ücretinde hesaba katılmış olduğunu ya da olmadığını öne süren farklı kesimlerdeki kişilerin hem fikir olduğu nokta, ev kadınlarının varlığının, ücretler ortalama düzeyini aşağı çeken bir etki yaptığıdır.

4. Ev kadınları, yedek işçi ordusunun da asli bir ögesini oluştururlar. Sermayenin gelişme aşamalarında yeni işgücüne gerek duyulduğunda, ev kadınları emek piyasasına çağrılır. Kriz dönemlerinde ise işten ilk ve sorunsuz biçimde çıkarılıp, ev kadınlığına geri gönderilenler, onlardır. Çünkü, ev kadınları, **resmen**, işsiz bile sayılmazlar. Ev

kadınları, esnekliği çok yüksek ve işsizlik sigortası gibi maliyetler yüklemeyen cazip bir yedek işgücü kaynağı oluşturur.

5. Ayrıca, ev kadınları genellikle vasıfsız olduklarından, işgücüne geçici olarak girdikleri zaman da düşük ücretle çalışmaya razıdırlar. Çünkü gelirleri, kendilerini ve çocuklarını geçindirmeye yetecek kadar olmak zorunda değildir. Ev kadınının kazancı aile reisinin kazancına eklenen bir destek gelir'den ibarettir. Düşük ücretle çalışma eğilimleri yüzünden, iş piyasasına az çok devamlı girdikleri durumlarda bile, ücretlerin genel düzeyini aşağı çeken bir etki yaparlar. Bu noktayı sezen işçi sınıfı da insiyaki olarak, kadınların «rekabetinden» ürker ve kadınların çalışmasından değil, ev kadını olarak kalmalarından yanadır. Aynı şekilde sendikalar da genellikle, ucuz emek kaynağı olan kadın işçilere pek sempati duymazlar. Ama ev kadını diye bir kategori varoldukça, bu etki olacaktır. Dolayısıyla bu bakış açısının, kısa vadeli çıkar için uzun vadeli çıkarı gözden çıkarıcı ve sermayenin yararına olan bir kurumu destekleyici olduğu söylenebilir.

Buraya kadar, ev içi emeğinin, daha çok kapitalist toplumlar açısından ne gibi sonuçlar doğurduğunu gözden geçirdik. Kadın emeğinin kullanımına bir de kapitalist toplumlar odağından ama dünya genelinde bakarsak ne görüyoruz? Bu soru, 1970'lerin sonu ile 1980'lerde sorulmaya başlandı. Henüz yakından inceleyemediğim, ama hem kadının sorununun hem de kapitalizmin dünya sistemi haline gelişinin anlaşılmasında yeni ufuklar açtığını sandığım, Ester Besarup, Claude Maillassoux gibi Afrika toplumları üzerine çalışan araştırmacıların çalışmalarına göre, piyasa ekonomisinin Afrika kıtası gibi alanlara yayılması, bu toplumlarda bir yandan kadınların konumunu bozarken bir yandan da kapitalizmin yeniden üretiminde çok önemli bir rol oynayan marjinal kesimlerin genişlemesine neden olmaktadır. Çünkü, esas olarak aile üretimine dayanan tarım toplumlarının dünya piyasası ile bütünleşmeleri sürecinin ilk aşamasında, aile işletmelerinde yardımcı aile bi-

reyi konumunda ücretsiz olarak çalışan kadın kitleleri tarımsal ürünlerin maliyetinin çok düşmesine olanak vermekte, ancak ikinci bir aşamada sermayenin tarına girmesiyle emek gücü fazlası ortaya çıkmaktadır. Ekonomik kalkınma sürecinde işgücünün dışına itilenler, esas olarak kadınlardır. Çünkü, sermayenin girişi ile erkekler ücretli işçiliğe geçerken, tarımsal işletme dışında iş bulamayan kadınlar ev kadınlığına itilmektedir. Ev içi emeğinin ücretler genel düzeyi üzerinde yarattığı aşağıya doğru çekici etkiye daha önce değinmiştik. Demek ki ücretsiz çalışan aile bireyi ya da ev kadını olarak kadınlar ürün maliyetlerinin düşük kalmasını sağlamaktadırlar. Böylece, kapitalizmin üçüncü dünya ülkelerine girmesi ile ilginç bir çelişki yaşanmaktadır. Kapitalizmin gelişme dönemlerinde metropol (merkez kapitalist) ülkelerde giderek artan sayıda kadın ücretli emekçiliğe geçerken, periferide (çevrede), kadınlar arasında faal nüfustan çıkıp ev kadını konumuna geçme eğilimi yaygınlaşmaktadır. Konuşmamın başında, Türkiye ile ilgili olarak yaptığım gözlemlerden biri, 1950-1980 döneminde, yani son 30 yılda faal kadınların oranında görülen 10 puana yakın gerileme de bu genel eğilimin bir parçasıdır.

SONUÇ

Hayli dağınık biçimde sunduğum bu gözlemlerden giderek bir sonuca varmak pek kolay değil gerçi. Ama ben yine de iki sonuç çıkartılabileceği inancındayım. Birincisi, kadınların, özellikle feminist kadınların; kadınların özgül sorunlarını tahlilden yola çıkarak ortaya attıkları talepler, hiç te, kimilerinin düşündüğü gibi «sekte», yani başka kesimler aleyhine bir toplum kesiminin, kadınların çıkarlarını korumaya ve sadece onların durumlarını iyileştirmeye yönelik talepler olarak nitelendirilemez. Konuşmamda ortaya çıkarmaya çalıştığım gibi, kadınların dünya genelinde ev kadını ve ücretsiz emekçi konumunda tutulmalarının, az gelişmiş toplumlar ve işçi sınıfı açısından doğur-

duğu çok önemli ve olumsuz sonuçlar vardır. Bu nedenle kadınların taleplerini ciddiye almak gerekir. Eşitsiz, baskıcı, hiyerarşik toplumların eşitlikçi özgürlükçü, yatay ilişkilere dayanan daha demokratik toplumlar haline getirilmesi yönünde mücadele veren geniş kesimlerin kadınları kendi mücadelelerinde desteklenmelerinde önemli yararlar vardır. İkincisi de şu: Varolan koşullarda, çalışma yaşamına girmenin (kadınların asgari talebi) kadınların ezilmişlikten kurtulma özlemlerini karşılamaya yetmediği açık olmakla birlikte, kadınların kurtuluşunun ilk adımını ücretli emekçilik oluşturmaktadır. Toplumların kadınların eşitliğini sağlayıcı önlemleri almaya ancak, tüm ev kadınlarının potansiyel işgücü değil, fiili işsizler olarak kabul edilmesi ve hepsine iş sağlanması halinde zorlanabileceği bir gerçektir. Yani, bugün için kadınların «ekonomist» denilen asgari talebi hâlâ en temel ve azami talepleridir: Çalışma hakkından yararlanmak.

Yeni hükümetin öncelikle ele aldığı toplu konut projesi kadınları çok yakından ilgilendirmektedir. Büyük kentlerin küçük apartmanlarında yaşayan «ev kadını» kadınlar günlerinin büyük bölümünü «aydınlığa» bakan, bir başka deyişle gün ışığı almayan, 2X2 m²'lik hücrelerinde, mutfaklarında geçirir; akmayan su, kesilen elektrik, yetersiz havagazı ile kutsal görevlerini yerine getirmeye çalışırlar.

Toplu konut projesiyle Türkiye'de vahim boyutlara varan konut sorununa bir çözüm aranacak. Konut sorunu denince akla ilkin konut açığı geliyor. Nüfusları hızla artan büyük kentlerde özellikle, gereksinimi karşılayacak sayıda konut üretilmiyor. Bu yüzden kırsal kökenli insanlar konut sorununa kendi olanaklarıyla bir çözüm arıyor; kentlerin çevresi çepeçevre gecekonduyla sarılıyor. Gecekondu ise, dar olanaklı insanların kırsal kesime özgü konut kültürü ve tekniklerini kente taşıması demek. Böylece temel sağlık gereksinimlerini karşılamaktan uzak, banyosuz, mutfaksız hatta helasız konutlar, kentlerde yaygınlaşıyor (1). Bütün bunlar konut sorununun en temel bo-

* Cumhuriyet gazetesinde (8 Mart 1984) yayımlanmıştır.

1. *Ek Yarı Ansiklopedisi*, İstanbul, İzmir, Bursa, Kocaeli 7.5 fasiküllerinin «Yerleşme düzeni ve kentleşme» altbaşlıkları. DİE. 1975 sayımına göre Türkiye genelinde konut-

yutları. Ama hiç değilse 1980'lerde bunların vahametinin bilincine varılmış; toplu konut projesi gibi önerilerle çözüm aranıyor.

KONUT MU BARINAK MI?

Ne var ki, hazırlanan bu projelerde konut olgusuna, çeşitli insan gereksinimlerini mekânda düzenleyen bir ilişkiler bütünü olarak bakıldığından çok kuşkuluyum. Konut daha çok bir barınak, asgari konforun sağlandığı bir barınak olarak görülüyor. Belki şimdi buna bir de, ekonomiyi durgunluktan çıkarabilecek etkileri olan bir sektörün, inşaat sektörünün teşviki amacı eklenmiş. Bu yüzden de bu konutların yapımını üstlenecek firmalar bunları, üst üste konmuş sefertasları gibi blok apartmanlar, tek tip ya da bilemediniz iki tip olan, L salon, iki yatak odası, banyo, mutfak, heladan oluşan alanlar olarak tasarlayacaklar. Belki de alt katlara birer garaj yapılacaktır. «Perakende komşuluk, toptan konut» denilen bir şey üretilecek herhalde (2).

Oysa toplu konutların öncelikle gündeme geleceği büyük kentlerde henüz adı konmamış, bir «sorun» olarak algılanmayan bir sürü başka zorlukla boğuşuyor insanlar. Toplu konutlar, insanca düşünülse, belki de bu gibi sorunların yegâne çözümü olabilir. Ne gibi sorunlar? Örneğin, büyük kentlerde son yıllarda artan sayıda kadın çalışma hayatına girmiştir. Bir yandan toplumsal değerlerin değişmesi, bir yandan ekonomik koşulların dayatmasıyla kadınlar günde 8 saat bir işte çalışıyor, ev işine ayıracak zamanları kalmıyor. Çocuk bakımı ise başlı başına bir sorun haline gelmekte.

Çalışan kadın sayısının belirli bir orana ulaştığı işyerlerinde, kreş-yuva açılması yasal bir zorunluluk. Ama, 20

ların % 37.9'unda özel mutfak, % 28.6'sında özel hela ve % 45'inde özel banyo yoktu. Konutların % 42'sine elektrik, % 51'ine şehir suyu (akarsu) bağlanmamıştı.

2 Erhan Acar, «Toptan konut, perakende komşuluk», Mimarlık, 1983/3 ss. 13-17.

yıllık deney, işyerlerinin bu gereği yerine getirmek yerine, çalışan kadın sayısını bir eşiğin altında tutmayı yeğlediklerini gösterdi (3). O zaman özellikle beyaz yakalı (memur) kadınlar birey olarak çözümü kâr amacıyla kurmuş özel kreşlerde aradılar. Çekirdek ailenin yaygınlaştığı, anneanne ya da babaannenin kentin öbür ucunda yaşadığı durumlarda, başka bir çözüm yoktu. Ama bu tür kreş-yuvalar, istenilen hizmeti sundukları bir yana, kadının ücretinin önemli bir bölümünü silip süpürmekte ve hatta, sabah işe giderken çocuğu yuvaya bırakma ve akşam alma gibi yeni yeni sorunlar yaratmakta. Ne de olsa her köşe başında bir kreş yok...

Bu durumda insan ister istemez, acaba toplu konut, bu soruna alışıksal bir çözüm getiremez mi diye soruyor. Çünkü toplu konut, tanım gereği ortak gereksinimlerin topluca karşılandığı bir biçimdir. Isınma gereksiniminin merkezi ısıtma sistemiyle karşılanmasında olduğu gibi. O zaman neden, bu konutlar yapılırken ortak sorunları ısınma, çöp toplama, kaba apartman temizliği, kapıcılık hizmetleri gibi en ilkel düzeyle sınırlamalı? Daha üst düzey gereksinimler açısından da toplu konut değerlendirilemez mi?

Gerçekten de diyelim, 3000-4000 kişinin yaşadığı, 10'ar katlı, her katta 4'er dairesi bulunan 20 bloktan oluşan bir site yapıldı. Bu toplu konut sitesinin ortalama bir yerine, yürüme uzaklığında kurulacak ve gereğinde 24 saat üzerinden 24 saat hizmet sunabilecek bir kreş-yuva, site sakinlerinin ortak sorununa gerçek bir çözüm getirebilirdi. Helle, ev kadınlarının ya da kendi çocuklarını yetiştirmiş ve bir anlamda toplumsal yönden yararsızlık duygusuna kapılan yaşlıların, boş zamanlarında, dönüşümlü olarak bu tesisle ilgilenmesi, onu yürütmek ve geliştirmek için el vermesi halinde, kreş yalnız çocukların değil, başka insanların

3 İş Yasasından 10 yıl sonra yürürlüğe giren 11 ağustos 1973 tarih 7 5821 sayılı «Emzirme odaları ve çocuk bakım kurumları hakkında tüzük»

da yeni toplumsallık biçimleri denemelerine olanak verebilirdi.

ORTAK YAŞAM ALANLARI

Toplu konutların, kira derdinden kurtulup, başlarını sokacak bir yer arayan insanlara kâr amacıyla satılacak mekânlar üretmek için değil, insan gereksinimlerine, özel yaşama mutlaka ve sonuna dek saygı gösterilerek çözüm getirecek ortak yaşam alanları yaratmak olarak düşünülmesi halinde, çocuk bakımından başka konularda da yeni olanaklar sunabileceği görülüyor. Yukarıda varsayımsal boyutlarını verdiğim bir sitede, her eve bir çamaşır makinesi, bir elektrik süpürgesi ve bunları kullanmayı asli görevi sayan bir ev kadını gerekmeyebilir. Blokların alt katlarında, birkaç büyük boy çamaşır makinesi yerleştirilecek bir çamaşırhane, tüm dairelerin, sırayla «büyük temizliği» yapacak temizlik ekipleri, her akşam işten sonra alışveriş, yemek ve bulaşıkla zaman yitirmek istemeyip, o zamanı kendince daha anlamlı şekilde kullanmak isteyen kadınlara (ve erkeklere...) ucuz ve temiz yemek veren bir kafeterya ya da «aile lokantası» ilk akla gelen olanaklar. Eğer bugünün büyük apartmanlarından her birinin altında bir kasap, bir manav, bir bakkal açılıp kârlı biçimde çalışabiliyorsa, böyle bir kafeterya neden çalışmasın? Nokta Dergisi'nin «ev işiyle ilgili soruşturmasında» kadınlar bu tür ortak kullanımlara pek rağbet etmeyeceklerini söylemişler (4). Evet, biz titiz bir toplumuzdur. Çamaşırlarımızın daha beyaz yıkanması için yeni formüllü her deterjanı deneriz. Kirlimizin, başkasının kirlisiyle karışmasını sevmeyiz. Doğru. Ama, temizlik değerlerinin, yaşamla, deneyle birlikte tüm değerler gibi değiştiği de açık. Parası olanlar için kuru temizleme pekâla eski temizlik anlayışının aşılabileceğini kanıtladı. Aynı şekilde, bir kuşak önce, bir başka kente gittiğinde bir akraba ya da tanıdık evinde konuk olmayı (gereğinde yer yatağında yatsa da) arayan

4 Bkz. Nokta, 2/2, 1984, Mart (5-11) «Erkeğe yakışmaz.»

insanlarımız artık otel odalarında kalabiliyor. Hatta yazlıkları, devre devre paylaşabiliyor.

MAKİNEYE DEĞİL KOLAYLIĞA SAHİP OLMAK

Böyle olunca, her kadının çamaşırını illa kendi makinesinde yıkasın diye, dar aile bütçesin izorlayıp, daracık banyoyu büsbütün içinde dönülmez hale getirmek için çabalaması, bana pek de anlamlı görünmüyor. Yeter ki alması çözümler önerilsin ve denensin... Kuşkusuz büyük bir sitenin her dairesine «aile» boyu bir çamaşır makinesi satmayı uman ve bunun için reklama milyonlar akıtan dayanıklı «beyaz» mal üreticileri böyle bir çözümden pek hoşnut kalmayacaklardır. Onlar da ihracata yönelsinler... Çünkü, bence önemli olan (sanırım genellikle insanlarca önemli olan), çamaşır makinesinin kendisine değil, sağladığı kolaylığa sahip olmaktır.

Toplu konutlar, insan gereksinimlerini karşılamak üzere düzenlendiklerinde bize yalnız, «ev işini» kolaylaştırma olanağı vermekle kalmaz, kişi başına düşen yeşil alanı artırır. herkese bugün, ancak lüks apartmanların sakinlerinin yararlanabildiği türden oyun, spor, eğlence alanları, (hatta yüzme havuzu ve sauna bile) edinme olanağı verebilir.

Bu gibi önerilerin «ayakta görülen deli saçması rüyalar» olmadığı, ABD ve İsveç gibi toplumlarda, çok yaygın olmasalar da, bu gibi hizmetler sunan «hizmet apartmanlarının» hayli rağbette oldukları, pek çok ailenin bu tip apartmanlardan birine taşınabilmek için yıllarca sırada beklediği bilindiğinde, sanırım herkesçe anlaşılacaktır (5).

Günümüzün en ciddi demokrasi (doğrudan) deneylerinden biri, «apartman yönetimi» düzeyinde yaşanıyor. Eğer insanlara, yalnız bugün içinde yaşadıkları apartmanları düzenleme değil, yarınki konutlarını tasarlama olanağı verilseydi, herhalde mali olanakları ölçüsünde, gereksi-

5 Bkz. Betty Friedan, The Second Stage, Micheal Joseph Ltd., 1982.

nimlerini karşılayan, iyyi ve en güzeli ister, arar ve bulurlardı.

Herhalükarda, bugünden yapımına başlanacak ve yirmi yıl sonra artık eskimeye yüz tutacak toplu konutlarda, bugünün «altyapı» sorunları, akmayan su, tıkanan kanalizasyon, ses vermeyen telefon, sorun olmaktan çıkacak, bugün «utopik» gibi görünen pek çok gereksinim ise «alt-yapısal» nitelik kazanacaktır.

Bu tür gereksinimleri derinden duyanlar ise sessiz çoğunluğu oluşturan kadınlardır.

8 Mart'ları kutlu olsun!

— **Feminizm nedir? Kısaca tanımlar mısınız?**

— Feminizm, kadınların dünyaya, erkeklerin gözlerindenden, onların çıkarları açısından değil, kendi gözleriyle bakmasını savunan, kendi seslerini bulmalarını isteyen bir düşünce akımıdır. Erkeklerin bakış açısından kadınlar, «iyi ana, iyi eş, güzel kadın, iyi metres», herhalükârda, erkeklerin yeşermesine olanak sağlayan «sıcak bir ser» olmalıdır. Kısaca onlardan «feminin» olmaları yani kadınca davranmaları beklenir. Oysa kadınların bakış açısından, bunların, hele yalnızca ve öncelikle bunların istenir olduğu kuşkuludur. Kadınlar, ne olmak istediklerini özgürce belirleyebilmelidir. Feminizm, kadınlara, kadın-insan olma yolunda cesaret veren ya da kadınlar için «kadınca» denilen yaşam biçiminin sınırlılığını, yetmezliğini ortaya koyan bir düşüncedir.

FEMİNİZMİN KISA TARİHÇESİ

— **Feminist hareketler ne zaman ve nasıl başladı?**

— Tarihin çeşitli dönemlerinde, kadınları, erkeklerin gözünde «kadın evreni»ne (iyi ana, iyi eş vb.) hapsetme yönünde her adım atıldığında, feminist bir tepki de olmuştur. Örneğin, daha ortaçağda, Katolik Kilisesi, onca kutsa-

* **Kadınca** dergisinde (Nisan 1984, sayı 65) yayımlandı.

nan evlilik kurumunu yerleştirmeye giriştiğinde, ilk feministler seslerini yükseltmişler, ama yenilmişlerdir. Feminist bir hareketin gelişebilmesinin nesnel koşulları asıl, «insanlar eřit doğar» dūřuncesi yeşermeye başladıktan sonra ortaya çıkmıştır. 1789 Fransız Devrimi sonrasında, «eřit insan» dūřuncesi benimsenince, kadınlar da bu eşitlikten pay almak istediler. Ama bu eşitlik onlara çok görüldü. Oysa bu arada sanayi devrimi gerçekteşi, kadınlar iřçi olmuşlardı. Ama, mesleklere kabul edilmeleri büyük dirençle karşılandı. Çünkü kadınlara, dönemin egemen sınıfları ve egemen erkekler, «siz yeteneksizsiniz, sizin yeriniz eviniz» diyorlardı. Tıpkı onlara, «siz siyasetten anlamazsınız, sizi kocalarınız, babalarınız temsil eder» denildiği gibi. Bu yüzden, kadınların siyasi haklar yönünden «eřit insan» kabul edilmeleri ancak 20. yüzyıl başında gerçekteşi. Birçok ölkede, bu haksızlıklar karşısında kadınlar, 150 yıldır dönem dönem şiddetlenen feminist hareketler oluşturdular.

— İlk feminist hareketler oy hakkı elde etmek için siyasi amaçla başladı, daha sonra cinsel özgürlük ve diğer konuları içerdi. Bu aşamalar nasıl gerçekteşi?

— Bir dönem, kadın hakları mücadelesinin siyasi haklar etrafında yoğunlaştığı bir gerçektir. Bir önceki sorunuza verdiğim yanıtta değindiğim gibi, İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri gibi toplumlarda, kadın hakları mücadelesi, yüzyılın başında, oy hakkı için «sufrajet» mücadelesi biçimini aldı. Ama iki gerçektir daha var. İlk şu: Başlangıcından bu yana feminizm hep en geniş anlamında kadın erkek eşitliğini savunmuştur. 18. yüzyılda yaşayan İngiliz feminist Mary Wollstonecraft'ın kadınlığın haliyle ilgili eleştirisi çok kapsamlıydı. İkincisi de, bugün, doğum kontrolü, cinsel özgürlük, değer yargılarının değiştirilmesi, evişinin paylaşılması, özel yaşamın anlamı gibi konularda verilen mücadelelerin de siyasi olduğudur. Toplumsal ilişkileri değiştirmek için verilen her mücadele siyasi-dir. Ancak dönem dönem, mücadelenin ağırlık verdiği konular değişmiştir. Önceleri İngiltere gibi toplumlarda ka-

dınlar eğitim hakkından yararlanmak istemişler, siyasi ve diğer konulardaki eşitsizliğin, kadınların eğitim görmeyişinden kaynaklandığını düşünmüşlerdi. Ama eğitim gördüklerinde mesleklere alınmadılar. O zaman, 19. yüzyıl sonunda bu konu gündeme geldi. Giderek, yasaları erkeklerin yaptığını, yasa yapıcılar arasında kadın olmadığı için, cinsiyete dayalı eşitsizliğin sürdüğünü düşündüler. Mücadele ağırlık, siyasi haklara, seçme, seçilme haklarına kaydı. Daha sonra bu hakları kazanmanın da kadınların parlamentolara girmesine ve kadınlardan yana yasaların yapılmasına yetmediğini gördüler. Dolayısıyla yüzyılımızın ikinci yarısında, kamuoyunu uyarmanın, parlamentoları kamuoyu kanalından uyarmanın gereğini kavradılar. Ama daha da önemlisi, bu dönemde kadınlar artık, yalnız yasaları değiştirmenin kadın sorunlarını çözmeye yetmediğini, bunun için toplumsal ilişkilerin her alanında, ailede, işte, basında vb. kadına verilen ikinci rolü eleştirmenin zorunluluğunu hissettiler.

Öte yandan, doğum kontrolü, öteden beri, geleneksel yöntemlerle yapıldı. Ama, doğum kontrolü hapının keşfi yenidir. Pincus, hapı 1960'ların başında geliştirdi ve hap uygulamaya kondu. Hapın keşfi, kadının doğurganlığı ile cinsel yaşamını birbirinden ayırmaya olanak veriyordu. Ama toplumlar, kadının tutsaklığını sürdürmek için, bu ayırımı kolay kolay kabullenmemekteydiler. Örneğin din kurumları bu ayrıma karşı çıkıyordu. O yüzden de kürtaj çoğu toplumda yasaklanmıştı. Ama bir kez, kadının kendi bedenini % 100'e yakın bir oranda denetlemesi olanağını ona sağlayan doğum kontrolü yöntemleri keşfedilince, kadınlar, eski yasaklara tabi kılınmayı reddettiler. O yüzden son on yılda kadın mücadelesi batı toplumlarında, kadının bedeni üzerindeki toplum ve erkek denetimine, kürtaj yasasına karşı yoğunlaştı. Çünkü bu, kadınların kendi bedenlerinin efendisi olmaları, kendi seslerini bulmaları, dünyaya kendi gözleriyle bakmaları için çok temel bir adımdı. Çocuğu doğuran kadın, ona bakan kadın... Ama ne kadar çocuk yapacağına neredeyse onun dışında

herkes karar veriyor... Kilise, devlet, tıp alemi, kocalar... Kadının bedenine egemen olması, ona, doğurganlığını ve cinsel hazzı ayırma gücünü vermekteydi. Bu anlamda doğum kontrolü, kadın cinsi için cinsel özgürlüğün (cinsel hazzı yaşama özgürlüğünün) de başlangıcı oldu. Daha önce kadın cinselliği doğurganlığa bağımlı kılındığı için kadın bedeni özgür değildi. Büyük dinlerin hemen hepsi, kadını esas olarak doğurganlığa hapsedip, cinsel hazzı ona yasaklamıştı. Cinsel özgürlüğü kazanmanın nesnel koşulları oluşunca, kadınlar bu yasakları sorgulamaya başladılar.

Yeri gelmişken, KADINCA dergisinin bu alandaki işlevine de değinmek istiyorum. KADINCA, hangi nedenle olursa olsun, kadının cinsel haz hakkını savunmakla ilerici bir konum benimsemiştir. Ancak cinsel özgürlüğü kazanabilmenin koşulları ve cinsel özgürlüğün tek başına yeterli olup olmadığı konularında izlediği yayın politikası kırımca yetersizdir. Ayrıca bu konularda, genellikle kafalar çok karışık. Feminizme dost bazı düşünürler de soruna dar bir açıdan bakıyorlar. Kimine göre örneğin, feminizmin hedefi cinsel özgürlüğü savunmak olmalı. Başkalarına göre ise feminist geçinen kadınlar sadece, kadının cinsel özgürlüğünü savunan, «tatminsiz, azgın» kadınlar. Oysa bu iki görüş de yanlış. Çünkü, kadının ezilmişliği, öylesine derin, cinsel yaşamı ise öylesine bastırılmış ki, cinsel özgürlüğünü kazanmak istemesi ancak başka bir çok alanda gelişmesinden sonra gündeme gelebiliyor. Bu, kadının önce kendisine bir kuluçka makinesi gibi bakmamasını, insan olarak hayatta yapabileceği, yapması gereken başka şeyler olduğunu kavramasını, çalışma, meslek edinme, kişiliğini geliştirme, vb. ihtiyaçların onun için de hayati önem taşıdığını görmesini gerektiriyor. Bunları kavrayan kadın, doğurganlığını denetlemenin de elinde olduğunu kendiliğinden görebiliyor. Cinsel yaşamını ancak o zaman, doğurganlığına tutsak olmadan düzenleyebiliyor. Gerçek cinsel özgürlük budur. Zaman zaman kimilerince

düşünüldüğü gibi, kadının her önüne gelenle yatması ve gecede «30 orgazm» olması değil.

Burada bir noktanın daha vurgulanması gerek. Yukarıda tanımlandığı anlamda cinsel özgürlüğün kazanılması evlilik ve aile kurumlarıyla çelişik değil. Feministlerin aile kurumuna yönelttikleri pek çok eleştiri var. Ama bunlar çok daha derin ve kapsamlı eleştiriler. Onlar, aile kurumunun kadınlar için tek yaşam seçeneği olmasına yani seçeneksizliğe karşı çıkmaktalar. Tek eşli evlilik kurumunun özellikle kadınlar açısından yarattığı ikiyüzlülüklerle, çifte ahlaka karşıdırlar. Ama az önce tanımladığım anlamda cinsel özgürlük, pekala başka koşullar değiştiğinde, tek eşli ilişkiler içinde de gerçekleşebilir. KADINCA'nın eksik bıraktığı şey de kadının gerçekten cinsel özgürlüğünü kazanabilmesinin temelini oluşturan, kendini, tüm yetenekleriyle geliştirmesi zorunluluğunu gözardı etmesi. KADINCA'da hep, aşk, evlilik, koca bulma, sofrta tanzimi, moda vb. konulara yer verilir. Ama, kadının ekonominin gidişatından haberdar olması gereğinden, siyasal sorumluluklarından, içinde yaşadığımız toplumun temel sorunlarından vb. pek söz edilmez. Oysa bedenine hükmedebilen kadın, zekâ, akıl, sezgi, yaratıcılık, cesaret vb. başka yeteneklerini de geliştirebilen kadın demektir. Ve yine, ancak bu yeteneklerini geliştirebilen kadın cinsel bakımdan özgür, yani bedenini denetleyebilen kadındır.

BATILI FEMİNİSTLER

— Batı'daki feminist hareketleri nasıl değerlendiriyorsunuz?

— Feminizm son zamanlarda mücadelede ağırlığı, varolan geleneksel değer yargılarını yeni biçimler altında sürdüren kitle iletişim araçlarının eleştirisine verdi. Gelişmiş batı toplumlarında «güzel olmanın yollarını», «kocayı korumak için yapılması gerekeni», «erkeğin kalbini fethetmeyi», «yıldızların hayatlarını» vb. anlatan pek çok dergi çıkar. «İyi ana, iyi eş, güzel kadın, iyi metres.» Amaç bun-

ları, sadece bunları öğretmektir kadınlara. Bu tür dergilerin milyonlarca tirajı vardır. Feminizm, bu yayın organlarını eleştirmeye başladı. Kadın bedeninin reklamlarda, bir malın sürümünü sağlayan en şaşmaz araç olarak kullanılmasını, pornografiyi, kadınları hep «iyi ana, iyi eş» rolünde gösteren televizyon yayınlarını, bu imgeyi ta ana okulundan başlayarak çocuklara benimsetmeye çalışan okul kitaplarını vb. tartışma gündemine getirdi.

Bugün artık feminizmin mücadele alanı çok geniştir: Tüm toplumsal ilişkilerdir. Çünkü dikkatli bir gözle baktığınızda, kadınların belirli bir rol kalıbına hapsedilmesi ni hazırlayan etmenleri her yerde, her tür toplumsal ilişkide görürsünüz. Eskiden, okul kurumu yaygınlaşmamış iken, çocuklara rolleri aile içinde benimsetilirdi. Kızlar, analarına benzemeye davet edilirdi. Bugün de bu öğrenme biçimi sürmekle birlikte, eğitimi giderek okul üstlendi. Dolayısıyla kadının rolüne ilişkin mesajları, ana okulundan başlayarak okul vermeye başladı. Çocuklar için hazırlanan TV programları vb. onu destekleyen başlıca kurumlar oldular. Onun için de feministler, bütün bu kurumları, bütün toplumsal ilişkileri eleştirmek zorunda kaldılar.

— Feminist grupların en önde gelenleri hangileridir? Bunların savundukları ve birbirlerinden ayrıldıkları noktalar nelerdir?

— Feminizmin gündemindeki sorunlar az önce açıklamaya çalıştığım gibi genişleyince, kadınlar arasında, işi nereden tutmaya başlamalı, ne kapsamda ele almalı gibi sorunlar etrafında görüş ayrılıkları çıkması kaçınılmazdı. Kürtaj hakkı gibi tüm kadınların hayatını doğrudan etkileyen konularda hemfikir olan kadınlar, başka sorunlarda farklı yöntemler benimsediler. Kimine göre, toplumsal ilişkiler temelde aynı kalarak, kadınlar yararına eşitliği sağlayıcı yasal önlemlerin alınması, işte, eğitimde, siyasette vb. kotalar saptanması gibi önlemler yeterliydi. Bunlar reformist bir çizgi benimsediler. Kimilerine göre kadınlar yararına bu tür önlemlerin alınması yararlı olmakla birlikte, kadın erkek eşitsizliği ve kadının ezilişi, toplumsal

ilişkilerden kaynaklandığı için, bu ilişkileri dönüştürmeden, kadın sorununa köklü bir çözüm getirmek olanaksızdı. Ama, toplumun dönüştürülmesi de kadının özgürlük mücadelesine özel bir önem vermeden mümkün değildi. Bunlar, sosyalist-feminist çizgiyi oluşturdular. Bir başka grup kadın da en acil ve en temel sorunun kadınların kurtuluşu olduğu noktasından yola çıkarak toplumsal dönüşümün kaldırıcını kadınların kurtuluşu hareketinin oluşturacağı görüşünü benimsedi. Eğer, kadınlar toplumun en ezilen kesimiyse, işe kadınların kurtuluşundan başlanmalıydı. Bunlar da radikal feministlerdir.

TÜRKİYE'DE FEMİNİZM

— Türkiye'de feminizm hangi boyutlardadır? Bir kadının özgürlüğü hareketinden sözedebilir miyiz?

— Her şeyden önce feminizm bize yeni ulaşan, iyi bilinmeyen bir akım. Öte yandan, bazı «aydın» kadınlar, Türkiye gibi kadınların çok ezildiği bir toplumda, kadın olarak bazı başarılar elde edebilmiş, meslek edinmiş vb. clabilirler. Kendilerinin kurtulduğunu, «ezilmediği»ni düşünmelerine yol açan bir yanılsama bu. Başarılması zor şeyi, kendisi başarmış kişinin bundan kişisel bir övünç çıkarması da anlaşılır bir durum. Ama daha önemli ve pek söylenmeyen yönü şu, olayın. Böyle nice kadın, tüm görünür başarısına karşın, yine de ezilmekte, horlanmaktadır. Dayak yiyeceğini tahmin etmeyeceğiniz nice kadın kocasından dayak yemiştir, hakaret görmüştür. Boşanmak her zaman kolay değildir. İçin için, ezildiklerini bilseler bile, bu kadınlar için ezildiklerini itiraf etmek pek de kolay değildir. O yüzden de en kestirmesi, sorunu da çözümü de yadsımaktır. Kimi «ünlü», örneğin sahne sanatçısı kadın ününe tırnaklarıyla söke söke kavuşmuştur. Çoğunun ünü, erkeklerin alkışlarıyla kazanılmıştır. Aslında bunlar arasında kadın olmanın bedelini çok yüksek ödeyenler vardır. Ezilmeyi yaşamışlardır. İyi bilirler. Ama onları alkışlayanlar, müşterileri erkeklerdir. Onlara açıktan cephe almak,

haklı olarak işlerine gelmez. Hatta, hayatını söke söke kazamış bu kadınlardan bazıları, «ben bir erkeğin korumasına muhtacım», «erkeksiz nasıl yaşarım» türünde sözleri biraz da bu nedenle söyler. Geçenlerde gündelik bir gazetenin ekinde, bu «ünlü ve aydın» kadınlardan bazılarının feminizmi reddederken, erkeğin üstünlüğüne olan inançlarından yola çıktıklarını, hayatlarını kendileri kursalar da kadının asli rolünü «iyi ana, iyi eş, güzel kadın, iyi metres» kalıbı içinde gördüklerini okuduk. Buradaki çelişki ilginçti, ama beni şaşırtmadı. Aynı gazetede bir de, yine hayatını söke söke kazanan başka bir kadının sözleri vardı. Bu okumamış, ünlü olmayan, hayatını hizmetçilikle kazanan bir kadındı. Onun görüşleriyle ötekiler arasında çelişki, çok daha ilgiçti. Çünkü bu kadın, kadınla erkeğin eğitliğini savunuyordu. Evde kocasının otoritesine ise, toplumun yerleşik değerleri bunu gerektirdiği için uyduğunu söylemekteydi. Onunkisi, boyun eğme değildi aslında. Evin geçimine kocası kadar katıldığıнын bilincindeydi. Benliğinin, gücünün bilincindeydi. Asıl aydın tavrı galiba o kadınıninki.

— Bir yazınızda şöyle diyordunuz: «Türkiye’de bir kadının hareketinin oluşmasını önleyen, bugüne değin varolmamış pek çok gerekli koşulun bugün artık oluştuğunu iyimserlikle söyleyebiliyorum.» Bu koşullar nelerdir?

— Sözüünü ettiğiniz görüş, Gösteri Dergisi’nde çıkan bir yazımda yer alıyordu. Burada tekrarlamayayım. Özetle söylemek gerekirse kanım o ki, Türkiye halkının % 45’inin kentlerde yaşadığı, iyi kötü sanayileştığımız bir dönemde, geleneksel değerlerin çözülmesi durdurulamaz. Sanayileşme sürecektir. Tarım toplumu çözülmekte. Bu durumda, «başlık geleneği» ile simgelenen kırsal kesim kadınının ezilişi de sürdürülemez. Değişim kentlerden başlayacak, kuşkusuz. Kentsel kesim kadını her geçen gün, çalışma yaşamına girmeye daha fazla zorlanacak. Evden, onun dört duvarından gitgide kopacak. Eğer feminizm bir hareket haline gelebilirse, geleneklerin baskısından kurtulan kadınlar giderek bu harekete kulak verecektir.

— Feminizm neden amacından saptırılıyor? Yanlış bir şekilde değerlendiriliyor?

— Feminizmi, insanların özgürlüğünü ve baskılardan kurtuluşunu amaçlayan, bu anlamda ilerici bir düşünce olarak görmek yerine, onu yoz, gerici, sapkın, fırsatçı, yılgınlığa götürücü vb. bir ideoloji olarak gören ve gösterenler var. Sorunuzdaki amaçtan saptırmayı böyle anlamak mümkün. Neden, dersiniz? Esas olarak feminizmden ürtükleri için demek gerek. Çünkü, şu ya da bu nedenle, kadınları, kadın kitlelerini, kendi özlemlerini ortaya koymaktan alıkoymak ve onları kendi denetimleri altında tutmak istiyorlar. Feminizmin, kadınları dünyayı kendi gözleriyle görmek üzere seferber edebilecek bir potansiyel taşıdığını görüyor; bundan da ciddi şekilde tedirgin oluyorlar.

FEMİNİZM VE ERKEKLER

— Feminist hareketlere toplumun, daha doğrusu erkeklerin tepkileri ne olmuştur?

— Erkeklerin çoğunluğunun feminizme olumsuz bir tepki göstermesini çok olağan karşılıyorum. Hangi iktidar sahibi, kendiliğinden iktidarın avantajlarından vaz geçmiştir ki tarihte? Toplumun insanı ezen gündelik ilişkileri içinde, horlandığını, hakkını alamadığını düşünen ezik her erkeğin (ki çoğunluk böyledir) evine gelip, horlayabileceği, bilgiçlik taslayabileceği, efendilik edebileceği, «koruyacağı», kısaca gücüne boyun eğen bir kadın bulması, ona ne büyük rahatlık verir, düşünebiliyor musunuz? Bu rahatlığın sahteliğini kendiliklerinden görmelerini beklemek safdillik. Onları bizim, kadınların ikna etmesi gerekiyor. Bu zor ama, olanaksız olmayan bir iş. Çünkü, kadını ezmenin, erkek için kendi ezilmişliğini örten bir paravana olduğunu, kadını ezmekten kurtulmanın onlar için de ezilmekten kurtulmanın başlangıcı olduğunu, erkeklerle göstermek, anlatmak mümkün gibi geliyor, bana.

— Kimi feministler «erkeklerin olmadığı bir dünya» diyorlar. Bu düşünceye ne dersiniz.

— Çok küçük bir azınlık, ya kuramsal ya da duygusal nedenlerle böyle bir amazonlar dünyası ya da matriyarka (anaerkil toplum!) hayali peşinde, gerçekten. Korkarım, pek çok kişi de çarpıcı bir görüş olduğu için bu eğilime kulak kabartıyor ve bunların feminizmi temsil etmekten ne kadar uzak bir uç görüşün taşıyıcıları olduğunu gözden geçiriyor. Örneğin, «siyasi lezbiyenler» denilen bir grup, lezbiyen olmasalar bile kadınların lezbiyenmiş gibi davranmalarını savunuyor. Bunlar radikal feminizmin ucunda yer alıyorlar. Ben bu görüşün yalnız stratejik olarak yanlış olmakla kalmadığını, özünde feminizme ters düştüğünü düşünüyorum. Çünkü, tasavvur ettikleri dünyanın bugün yaşanan ezilmişlikleri kendi içinde yeniden üreteceğinden kuşku yok. Kapalı toplumlar, getolar her zaman, baskıyı, hiyerarşiyi üretmiştir, üretirler. Gerçekten lezbiyen olan kadınlar, tüm eşcinseller gibi, cinselliklerini istedikleri gibi yaşayabilmeliler. Kadının cinselliğinde ezildiğini saptamış olan feminist kadınlar, hiç kimsenin cinsel yönden baskı altında tutulmasına razı olamazlar. Ama, lezbiyenlik, feminizmin kadınların özgürleşmesi için benimseyebileceği bir yol olamaz. Çünkü, feminist kadınlar, kadınların erkeklerle olan ilişkilerini değiştirmek isterler. Onlara ezilmeden, onları ezmeden, insanca, eşitçe, tüm sorumlulukları onlarla paylaşarak, ama onlarla birlikte yaşamak isterler. Yeni dünyayı birlikte kurmayı amaçlarlar. Böyle olunca da erkeksiz bir dünya, feminizmin özüne aykırıdır.

— Feminizmi savunmaya ne zaman ve nasıl başladınız?

— Kadınların içinde yaşadıkları eşitsizliğe isyanım, gözlem yapmaya başladığım çocukluk yıllarıma değin gider. Annem de kendi kuşağının ölçüleri içinde feminist bir kadındı. Şimdi 74 yaşında. Tüm yaşamınca çalışmış bir meslek kadını. Ben, meslek kadını olduğumda, kadın sorununu mesleğim bağlamında, bir doçentlik tezi konusu olarak ele alıp inceledim. Bu inceleme, kadının toplumumuzdaki ezilmişliğinin boyutlarının çıplak gözle görü-

lenden daha derin olduğunu gösterdi bana. İsyanım, tepkisellikten çıkıp yeni bir biçim aldı. Batılı feministlerin çalışmalarını incelemeye başladım. Gördüğünüz gibi benim «feminizmin» daha çok «entelektüel» köklerden kaynaklandı. Ama, yollar ayrı, varılan yer aynı olabilir, «Kurtulmuş» gibi görünen benim gibi bir kadının da tüm hemcinslerim gibi ezildiğini, ben, bu uzun süren bilinçlenme çabasından sonra kavradım. Başka kadınlar aynı noktaya, salt, yaşadıkları hayatın somut koşulları bunu dayattığı için gelebiliyorlar.

EN ÖNEMLİ SORUN

— Türk kadınının günümüzde en önemli sorunu sizce nedir?

— Bizim kadınlarımızın «en önemli» sorunu bir değil, bin. Bunları ayırmak da çok zor, birbirinden. Çünkü, hepsi iç içe. Dayak, çok çocuk doğurma, evlilikten başka bir ufuk görememe, eğitim eksikliği, kendini aciz, zayıf, erkeğin korumasına muhtaç görme, bu şekilde yetiştirilmiş olma... Ama, son günlerde gazete haberlerinde, dayak nedeniyle cinayet işlemek zorunda kalan kadınların öyküleri üst üste gelince... Belki de her şeye buradan başlamak gerek diye düşünüyorum. Kadının dayak yemesinin kabul edilemez bir işkence biçimi olduğunu kavrayıp, buna karşı örgütlenebildiğimiz gün (kadınlar ve toplum olarak) başka sorunların da üstüne gidebileceğiz, inancındayım.

— Siz sorunlarınızı nasıl çözümlediniz?

— Ben, kadın olmamdan kaynaklanan pek çok sorunu çözemediğim gibi tek başıma çözebilir durumda olduğumu da düşünmüyorum. Bu her bireyin, kendi yaşantısında, yeteneklerini geliştirebileceği son sınıra kadar geliştirmesi için mücadele vermemesi anlamına gelmez. Bu mücadele gereklidir. Verilmelidir. Ben, kendi adıma, onurlu bir yaşam istedim. Kadın onurunu önemsedim. Parasal açıdan hep, iki ayağımın üstünde durmak gereğini benimsedim. Toplumsal sorunlarımızı kavramaya, kendimi top-

lumun sorumlu bir bireyi olarak görmeye çalıştım. Ama, daha önce de söylediğim gibi, bunca çaba sonunda, tek başına kurtulmak diye bir şey olamayacağını anladım. Onun için de kadınların (ve onların mücdelesini destekleyen erkeklerin) dayanışma içinde mücadele vermeleri gerektiğine inanıyorum. Kadınların özgürlüğü için, insanların özgürlüğü için...

— Ülkemizdeki kadın-erkek ilişkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

— Türkiye, 1930'larda yapılan önemli reformlara rağmen bugün hâlâ cinsiyet temelinde kesin şekilde bölünmüş, kadınlarla erkeklerin ayrı dünyalarda yaşadıkları bir toplum. Erkekler, analarını sayarlar belki, ama anlamazlar onları. Biraz da küçük görürler. Analar, oğullarını severler, ama onları anlamazlar. Çünkü, dünyaları, ilgileri, sorunları ayrıdır. Köy düğünlerinde (ve yalnız orada değil) kadınlar ve erkekler ayrı ayrı eğlenirler. Kadınlar «çay»da buluşur, erkekler «kahve»ye gider. En «modern» sanılan kesimlerde bile çok değişmemiştir bu ayrı yaşama biçimi. Kaç göç yok artık, belki. Ama, bir akşam yemeğinde buluşan nice «modern» ailelerde, yemek biter, erkekler bir köşeye çekilir, iş, para, politika ya da futbol konuşurlar. Kadınlar da başka bir köşede, ev işinden, çocukların hastalığı ya da okulundan, modadan, giyimden sözedirler. Kadınların % 99'unun evlendiği, boşanma oranlarının tüm İslam aleminin en düşük oranlarından birisi olduğu, bu anlamda, kadın/erkek biraradalığını böylesine kurallaştıran, hatta «mitleştiren» bir toplumda kadınlarla erkeklerin birbirlerinin dünyalarına ve sorunlarına böylesine yabancı olmaları, en azından irkilticidir.

UMUTLU GELECEK

— Erkekler, feminist olduğunuzu duyunca nasıl bir tavır alıyorlar?

— Feminist bir kadınla kural gereği alay edilir. Bunu göğüsleyebilirsiniz eğer, ardından üç tavır gelebilir. Siz-

den gerçekten ürkenler, düşmanca davranırlar. Saldırırlar, size. Bunlar, bağınaz ve umutsuz insanlardır. Kimileri sizi anlamış, davanızı benimsemiş gibi görünürler. Ama, gerçekte tınlamaz, sizi himayelerine almaya çalışırlar. «Benim kadınıml feminist olmalı» diyen görüştür, bu. Onları inandırmak için çok uğraşmanız gerekir. «Erkekliklerinden» öylesine emin ve mağrurdurlar. Üçüncü tavrısa, açık fikirli, akıllı, insancıl erkeklerin tavrıdır. En büyük dostlarınızı onlar arasında bulursunuz. Tabii, onlarla da tartışsınız. Her savınızı doğru bulmazlar. Ama, zaten bu mümkün değildir. Dolayısıyla, onlarla, sağlıklı iki tarafı da zenginleştiren bir diyalog kurabilir, onlardan, anlamlı eleştiriler alırsınız. Onlar sizin siz onların ufkunu açarsınız. Böylece, yavaş yavaş, daha iyiye, daha güzele, daha insancıla doğru, birlikte yol ahırsınız. Kendi adıma benim, bu üçüncü tavrı benimseyen dostlarım, ilk iki kategoriye giren tanıdıklarımdan daha çok sayıda. İşte gelecekte umutlu olmamın bir nedeni de bu.

KÜRTAJ YASASI : ERKEK SORUMSUZLUĞUNA VERİLEN PRİM (*)

Son günlerde, 1983 mayısında kabul edilen ve ocak 1984'te yürürlüğe giren kürtaj yasasının doğurduğu ilk sonuçlar irdelenmeye başladı. Yöneticiler, bu önemli sorunun bir yasa yapmakla çözülemeyeceğinin bilincine varmaktalar. 16 Temmuz 1984 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Mehmet Aydın'ın «Kürtaj için hastanelere çok başvuru oldu. Hastaneler bu alana yönelik örgütlenemedikleri için yetersiz kaldılar, kürtaj isteklerini karşılayamadılar. Şimdi bakanlık daha etkin ve yaygın kürtaj uygulaması için yeniden düzenlenecek» şeklinde bir demecini yayınlıyor ve üzerinde durulan çözümün «özel kürtaj klinikleri» kurulması olduğunu haber veriyordu. Bu saptama, yasa koyucunun, başka toplumlar da kürtaj yasalarının çıkarılması ve uygulaması süreçlerini hiç gözönüne almadan, yani Türkiye her alanda birbiriyle karşılıklı etkileşim ve bilgi alışverişi içindeki bir dünyada değil de, dünyadan kopuk ve her şeyi yeniden keşfetme durumunda bir toplummuş gibi bir anlayıştan yola çıktığını düşündürüyor. Oysa son on yılın çeşitli deneyimleri bu konuda yasadan çok, uygulayıcıların bakış açısının belirleyici olduğunu gösterdi.

* Yeni Gündem dergisinde (16-31 Ağustos 1984, sayı 8, «Kürtaj Dosyası») yayımlanmıştır.

Bu, kürtaj yasalarının önemli olmadığı anlamına gelmez. Gerçekten de kürtaj yasaları, hemen her toplumda çeşitli çıkarları karşı karşıya getirdiği için çok yoğun ve ateşli tartışmalara konu olmuş, birçok toplumda yıllarca yasama gündeminin ilk sıralarında yer almıştır. Kürtaj tartışmalarında taraflar kadın/fötüs, kadın/erkek, kadın ya da çift/hekim, aile/toplum, devlet/toplum çelişkilerinden biri ya da birkaçını gündeme getirmekteydiler. Bu yüzden biri ya da birkaçını gündeme getirmekteydiler. Bu yüzden birlikte, sanıldığı gibi yalnız onların çıkarlarıyla sınırlı kalan bir sorun değil. Ya da, kadınların çıkarları bu konuda sayılan tüm öteki kesimlerin çıkarlarıyla çatışabildiği için tüm toplumu ilgilendiren bir sorun oluyor.

FARKLI YAKLAŞIMLAR

Son yıllarda batı ülkelerinde «yaşam hakkı» adı altında yeniden gündeme gelen, serbestleşen kürtaj yasalarının gerisingeriye değiştirilmesinden yana tutucu kesimler, kadını her fötüse can vermek zorunda bir araç gibi görüyor, bu yoldan onun «bütün insan» olma ölemlerini yadsıyorlar. En hoşgörölü ve kadınlara saygılı erkekler bile, son kertede karar hakkı kadında olsa da, ortak çocuk yapma sorumluluğunun sonucu olarak ortaklaşa katlanılması gereken kürtaj külfetini kadınlara terk ediyor ve «paylaşmanın olanaksızlığını» dile getiriyorlar. Dosyanın kapsamında sorularımıza cevap veren erkeklerin söyledikleri, bu bakımdan ilginç. Hekimler ve daha genel olarak tıp alemi, çocuğu doğurtma eylemine birinci derecede önem verediği için, kadın bedeninin istenmeyen gebelikten korunması konusunda çalışmalar geciktiriliyor. Oysa bilimin bu soruna hem çok radikal hem de doğaya saygılı çözümler bulması olası. «RU 486 ya da doğaya saygılı bir kürtaj yöntemi» başlıklı yazımızda örneklendiği gibi... Ve nihayet, en liberal kürtaj yasalarının (ya da uygulamalarının) yürürlükte olduğu toplumlarda bile, son kertede salt kadının kendini ilgilendirmesi gereken, bedeniyle olan bu

özel ilişkisi, ahlaki değerlerin korunması, nüfusun çoğaltılması ya da tersine artışının frenlenmesi, toplum sağlığı vb. gerekçelerle, toplum ve devlet tarafından denetleniyor.

Bu bakımdan, bugün için kadın bedenine en saygılı tavra ABD'de raslandığı söylenebilir. Bu toplumda federal düzeyde kürtaşı yasaklayan bir yasa hiçbir zaman varolmamış. 1970'lere değin, başta güney eyaletleri olmak üzere bazı devletlerde varolan kısıtlayıcı yasalar da Anayasa Mahkemesi'nin 1973, 1977 ve 1981'de aldığı önemli kararlarla iptal edilmiş ve gebeliğin ilk üç ayı içinde kürtaj tüümüyle serbest bırakılmış. Anayasa Mahkemesi bu kararlarında, 14. Anayasa değışikliğinin düzenlediğı «özel yaşamın dokunulmazlığı hakkı»nın, bir kadının gebeliğine son verme kararını özgürce alabilmesini de içerdığını bildirmiş. Yine de üç ayın ötesinde, «fötüs» canlandığında toplum devreye giriyor ve çocuğun alınmasını, çocuk ya da kadının sağlığının tehdit altında olduğu durumlarla sınırlandırmıyor.

TARİHTEN BAKINCA

Soruna tarih içinde bakıldığında yasaklayıcı tavrın oldukça yakın bir dönemde, şematik bir anlatımla, modern kapitalist devletin oluşumuyla ortaya çıktığı görülüyor. Kürtaja, aile büyüklüğünü sınırlayıcı yöntemlerden biri olarak çok eskiden beri başvurulmuş ve dinlerin hemen hepsinin yaşam (?) adına fötüsü koruması nedeniyle kürtacı yasaklamasına karşın, yüzyıllar boyunca kürtaj ne toplumsal ne de ahlaki yönden bir sorun oluşturmuştur. Batılı toplumların çoğunda kürtacı kısıtlayıcı hükümlerin yasalara konulması, 19. yüzyıl ortaları ve sonlarına rastlar. Kullanılan gerekçe de, ehliyetsiz kişilerce yapılan kürtajların kadınlar arasında yüksek bir ölüm oranına yol açmasıdır. O dönemde tıp biliminde meydana gelen ilerlemeler ve Hıristiyan ya da laik çevrelerde «sosyal» endişelerin ortaya çıkması, tıbbi gerekçelerin kullanılmasında etkili olmuşsa da, devletlerin izledikleri nüfus politikası nedeniyle bu soruna kayıtsız kalmamaları asıl nedendir.

Nitekim, sanayileşmiş ülkelerin hemen hepsinde 20. yüzyıl başlarında nüfus artış eğilimleri düşmeye yüz tutunca, kürtaşı yasaklayan yasalar daha da ağırlaştırılmıştır.

Ancak aynı yıllarda bu kısıtlamaların kaldırılması için mücadeleler de başlamıştır. Tepe noktasına, 1970'lerde kadınların bağımsızlık ya da kurtuluş hareketlerinin güçlenmesiyle varan bu mücadele sırasında, kürtaşı serbestleştirilmesi için öne sürülen gerekçeleri dört grupta toplamak olasıdır: İlke gerekçesi, tıbbi gerekçe, pragmatik gerekçe ve anayasal gerekçe (1). İlke göre çocuğu doğurup, doğurmamak kararı, kadının temel bir hakkıdır. İnsan hakkıdır. Kısıtlanmamalıdır. Hangi eğilimden olursa olsun, tüm kadın hareketlerini, sosyalistlerin bir bölümünü ve liberalleri biraraya getiren bu ilke gerekçesi tarihte ilk kez, 1917 Devrimi'ni izleyen dönemde SSCB'de uygulanmıştı. Ne var ki 1936'da ilke gereği kürtaşı serbestleştiren bu liberal yasa, devletin nüfus politikası adına değiştirilecek, kürtaşı yasaklanacaktı. Daha yakın dönemde kadınlara bu gerekçeyle talep üzerine kürtaşı hakkını tanıyan ülkeler, İsveç, Danimarka ve Norveç'tir.

19. yüzyılda kürtaşı kısıtlamanın gerekçesi olan tıp, 20. yüzyılda, kürtaşı serbest bırakılması, yani «tıbbileştirilmesi» için kullanıldı. Tıbbi kürtaşı gerekçeleri arasında, çocuğun ciddi bir fiziki ya da zihinsel sakatlık taşıma olasılığı gibi öjenik, ırza geçme, ensest gibi toplumsal sakıncalar sayılmaktadır. 1955'te SSCB ve onu izleyerek Doğu Avrupa toplumlarında kürtaşı görece serbestleştirilmesi bu gerekçeye dayandırıldı. Batıda da 1960'larda patlak veren «thalidomide» faciaları kamuoyunu uyarmakta etkili oldu (2).

- 1 Evert Ketting, Philip van Praag, «The Marginal Relevance of Legislation Relating to Induced Abortion», 1984 Salzburg ECPR Toplantısı'na sunulan tebliğ.
- 2 Gebeliğin yolaştığı fiziki rahatsızlıklara karşı tasviye edilen bu ilaç kol ve bacakları olmayan çocukların doğumuna neden olmuş ve kamuoyunda yoğun tartışmalara yolaçmıştı. Fransa'da, Thalidomide sakatı çocuğunu öldüren bir

Tablo I. On Batı Ülkesi'nde Kürtaj Yasaları (*)

	Yasanın kabul yılı	Serbestlik derecesi (**)	Süre (hafta)	Uygulamada esneklik (***)
İngiltere	1967	+	24	+
İsveç	1975	+	18	+
Danimarka	1973	+	12	+
Hollanda	1981 (1)	—	12	+
F. Almanya	1976	—	12	+
Avusturya	1975	+	12	—
Norveç	1979	+	12	+
Fransa	1975	—	10	—
İtalya	1978	—	13	+
ABD	1973 (2)	+	12	+

* Bu tablo tamam olmaktan uzaktır. Avrupa ülkelerinden Yunanistan ve İspanya'da sosyalist hükümetler kürtajı yasalastırmayı programlarına almışlardır. Portekiz'deyse bu uzak bir olasılık olup, 1983'te kadın hareketi, ülkenin içinde bulunduğu koşulları gözönünde bulundurarak bu yöndeki kampanyasını erteleme kararı almıştır.

** Gerekçe gösterme, danışma, bekleme süresi v.b. kısıtlamalar öngören sistemler kısıtlayıcı, bu tür koşullar öne sürmeden talep üzerine kürtaja izin veren sistemler serbest olarak nitelenmiştir.

*** Sadece hastanelerde kürtaja izin verilen ülkeler kısıtlı, özel klinik ve muayenehane uygulamasına izin verilen ülkeler serbest olarak gruplanmıştır.

(1) 1967'de ceza yasasını değiştirmiş, 1981'de özel kürtaj yasası çıkarmıştır. Henüz, uygulamadan daha az liberal olan bu yasa yürürlüğe girmemiştir.

(2) Anayasa Mahkemesi kararı.

Pragmatik gerekçeler arasında, doğum kontrol hapının yaygınlaşmasının «ahlak» gerekçelerini geçersiz kılması,

kadının yargılanması 1960'ların sonunda basında uzun uzun ele alındı.

yine hapa bağı olarak hekimlerin sorumluluğunun nitelik değiştirmesi, yasadışı kürtajların hızla yaygınlaşması ve kürtajdan yana grupların (kadın hareketleri, basın, hekimlerin bir bölümü) baskısı sayılabilir. Yasanın geçirilmesinde bu gerekçenin etkili olduğu ülkelerin başında İngiltere gelmektedir.

Nihayet, özünde kürtajın serbestleşmesine karşı olan muhafazakâr çevreler de kürtajda olduğu gibi yasadışı uygulamaların yaygınlaşmasının «yasaya ve otoriteye» saygıyı olumsuz yönde etkileyeceği endişesiyle ve daha liberal yasaların kabulünü önlemek umuduyla «anayasal gerekçe» sığındılar. Çoğunlukla Hristiyan demokratlarla muhafazakârların önemli bir parlamento çoğunluğunu eilerinde bulundurduğu (hükümette olsunlar ya da olmasınlar) Hollanda, Federal Almanya, İtalya ve Fransa'da yasanın kabulünde ağır basan gerekçe buydu (3).

Kürtajı serbest bırakan 10 batı ülkesindeki durum, tablo I'de özetlenmiştir. Tablo I'de yer almayan bazı ülkelerdeyse kürtaj yasallaşmamış olmakla birlikte oldukça liberal sayılabilecek bir uygulama vardır. Örneğin, federal düzeyde ceza yasasında kürtaj yasağını koruyan, bu konudaki referandumların hepsinin de sonuçsuz kaldığı İsviçre'nin Protestan kantonları, her zaman tüm Avrupa için bir «jinekolojik turizm cenneti» olmuştur. 1867'de kabul edilen kısıtlayıcı ceza yasasını koruyan Katolik Belçika'da, özel ve resmi üniversite hastanelerinde kürtaj yapıldığı gibi, 1983'te Brüksel Savcısı, ABD'ye benzer biçimde, yasal değişikliği yapamayan parlamentonun görevini üstlenerek, haklarında dava açılmış 15 doktor ve 3 hemşire hakkında takipsizlik kararı vermiş, böylece liberal bir uygulamaya yeşil ışık yakmıştır. Bu durumda, Avrupa'da çok katı bir yasayla aynı derecede katı bir uygulamayı birleştiren tek ülke olarak Katolik İrlanda Cumhuriyeti kalmıştır. Orada

3 Jeanine Mossuz-Lavau, «Pouvoir de droite, pouvoir de gauche et problème de l'avortement en France, 1973-1983», 1984, Salsburg ECPR Toplantısı'na sunulan tebliğ.

da istatistikler, bu ülkeden İngiltere'ye yapılan «jinekolojik amaçlı turizmin», örneğin Hollanda gibi liberal bir ülkede her yıl kürtaj olan kadın sayısı kadar (15-44 yaşlarındaki 100 kadından 5-6'sı) kadını etkilediğini ortaya koymakta (4).

TÜRKİYE'YLE KARŞILAŞTIRINCA

1983'te Türkiye'de kabul edilen ve 6 aydır uygulanan yasayı bu genel tabloyla karşılaştırdığımızda şu noktalar dikkati çekmektedir:

- Türkiye'de bu önemli yasa, kamuoyunda yeterince tartışılmadan kabul edilmiştir.
- Yasanın kabul gerekçesi, ilke ve kamuoyundan gelen baskı değil, devletin tıbbi gerekçe görünümü altında etkin bir nüfus kontrol politikası uygulama gayretidir. Ayrıca yasadışı kürtaj uygulamasının yaygınlığının yolaştığı endişe nedeniyle «anayasal gerekçe» de bir ölçüde etkili olmuştur. «Nüfus Planlaması Hakkında Kanun» adını taşıyan yasa, 1965'te «aile planlamasını» yani doğum kontrolünü resmi politika olarak benimsemesine karşın, yirmi yıl boyunca bu amaç doğrultusunda gerekeni yapmayan (TV'de eğitim, okullarda eğitim, araçların ucuz fiyatla dağıtımını vb.) devletin, istenen sonuç alınamadığı için radikal çözümlere başvurma kararını yansıtmaktadır. Bu anlamda Türkiye'de kürtaj, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, doğum kontrol yöntemlerinin etkisiz kaldığı yerde başvurulacak bir son çare ve kadının son kerte hakkı olarak değil, bir «doğum kontrol yöntemi» olarak ele alınmıştır. Kürtajın, kısırlaştırmayla aynı yasa içinde düzenlenmiş olması başka türlü açıklanamaz (5).

- 4 Machheld Nijestan, «The practice of legal abortion: obstacles and actors. A five country study (ABD, F. Almanya, Fransa, İtalya, Avusturya)», 1984, Salzburg ECPR Toplantısı'na sunulan tebliğ.
- 5 Hindistan'da, doğum kontrolünün en etkili aracı gibi görülen kısırlaştırma, bir de parasal ödülle desteklendiği için, yoksul halkın en çok rağbet ettiği yöntemlerden biri olmuştur.

- Yasada bu nedenle, başka toplumlarda kadını kürtajdan caydırma amacıyla koyulan «ince» (danışma, bekleme süresi vb.) engellerden hiç yararlanılmamış; buna karşılık, liberal olmayan yasalarda öngörülen 10 haftayla sınırlanan yasal kürtaj süresine ek olarak, reşit olmayanlarda veli izni ya da hakim kararı aranmıştır. ABD ve İsveç gibi liberal uygulamaları benimseyen toplumlardaysa bu karar genç kızın kendine bırakılmaktadır.
- En vahimi, yasada, gözden geçirilen yasaların hiçbirinde bulunmayan bir kısıtlama vardır: Kürtaj olabilmek için evli kadının kocasının rızasını alması ve bunu belgelemesi gereği... Bu hüküm kadını kendi bedeni üzerinde tasarrufta bulunma temel hakkından yoksun bırakmakta ve zaten ekonomik ve sosyal yönden bağımlı olduğu kocaya «tabiiyetini» pekiştirmektedir. Etkin bir nüfus politikasını kadın bedenini örseleyerek uygulamayı öngören bu hüküm, tutucu olduğu varsayılan toplumsal değerlere verilen bir ödün ve erkek sorumsuzluğuna verilen bir primdir.

Tablo II. Kürtaj yapılan yer (*)

İngiltere ve Wales	Hastane	Uzman klinik ve özel muayenehane (%)
1968	65	35
1981	47.5	52.5
Federal Almanya		
1977	85	15
1983	50	50
ABD		
1973	52	48
1980	22	78

• Nihayet, yasa, yeterli uygulama hazırlıkları yapılmadan çıkarılmıştır. Uzman hekimlerin özel muayenehane-

• Evert Ketting, Philip van Praag, agm. s. 8.

lerde kürtaj yapabilmelerine olanak tannrken, dünya genelinde uygulamada en iyi çözüm olduğu anlaşılmış olan «zel (uzman anlamında) kürtaj klinikleri» uygulamasına sırt çevrilmiştir. Oysa, hemen her yerde, hastaneler ihtiyaı karşılamaktan uzak oldukları gibi, hem daha pahalı çözümlerdir, hem de sırada bekleme nedeniyle gecikmelere yolama ve psikolojik ortamın elveriőtizliėi nedeniyle kadınları olumsuz yönde etkileme gibi sakıncaları vardır. Batıda derlenen istatistikler, hastane ve özel klinik seçeneğinin bulunduğu toplumlarda kadınların zaman içinde artan bir oranda özel klinikleri yeğlediklerini ortaya koymuştur.

SONUÇ

Aklcı bir doğum kontrol politikası izlemeyi başaramamış bir ülke olan Türkiye'de, kadınların doğurmak istemedikleri çocukları aldrmaları son areleridir. Başka nice haktan yoksun olan kadınlarının hiç değilse bu temel haktan gereği gibi yararlanmalarını sağlamak, toplumun onlara, asgari borcudur. Bunun için, eksiklik ve aksaklıkları bugünden ortaya ıkımıő bulunan kürtaj yasası uygulamalarının tartışma gündemimize girmesi ve kamuoyunca sürekli izlenmesi zorunludur. **Yeni Gündem**, bu amaçla kürtaj sorunu çevresinde bir forum oluşturmayı amaçlamıő ve kadınlar, erkekler, hekimler gibi eőtli ilgili kesimlerin görüşlerini toplamıőtır.

Asiye Hanım, nice adsız, zeki, her iyi şeyi çabucak öğrenen Anadolu kadınından biri. Ama bu kez onun adı var. Onu yakından tanırım. On yıldan fazladır bize gündelikçi gelir. Dostumdur. Bu sohbeti o dostluğumuza sığınarak yaptık. Bu uzunca bir sokbetin yalnız kürtağ etrafında dönen bölümü. Olduğu gibi aktarmaya, lehçesini korumaya çalıştım. Ama hiçbir çaba onun o tatlı kahkahasını, şarkı söylemiş gibi dalgalanan konuşmasını yansıtmaz...

— Asiyanım, önce bize bir kendini tanıtsana...

— Alet açık mı?

— Açık, açık. Anadolu'nun neresinden geldin, kaç yıl oldu geleli, şimdi nerede yaşıyorsun?

— Anadolu'nun şeyinden geldim ben. Vilayeti Giresun. Alaca da diyorlar. Bağlüce köyü. Geleli tam onyedı sene oldu.

— Ciddi mi söylüyorsun?

— Vallahi. Onyedı sene oldu. Ama altı ay orda, altı ay burda. Biliyorsunuz, zaten. Size gireli zati onüç sene olmuş. Ondan sonra, işte eyle. İşte geleli beri vilayette eyle bizim işler. Eyle gidiyor.

* Yeni Gündem dergisinde (16-31 Ağustos 1984, sayı 8, «Kürtaj Dosyası») yayımlanmıştır.

- İstanbul'a geldiğinde kaç yaşındaydın Asiyanın?
- İstanbul'a geldiğimde onyedİ sene olduğına göre, demek ki 29 yaşındaydım. Şİndik kırksekizden n'ider? Yirmi dokuz yaşındaydım de?
- Peki, kaç senelik evlisin?
- Otuz.
- Kaç çocuk var?
- Üç.
- Sonuncu kız, burda doğdu değil mi?
- Burda doğdu, burda doğdu.
- Peki sen hiç kürtaj oldun mu?
- Kürtaj olmadım.
- Ama yakınlarından olan vardır...
- Yakınlarımdan olan çok. Aldıran çok. Onlardan duyuyorum, tabii, biliyorum.
- Peki, köyde nasıl yapılır bu işler?
- Köyde mi? (Gülüyor) Köyde çok basit işler. Doktor masrafı yok (Gülüyor). İşte, bir ilaç, tavuk gelegei bulurlar...
- Ne?
- Tavuk gelegei. Tavuktan gelek çıkariyeler. Gelegei kopariyeler. Yahut sabun, yahut bir ebegümecim diye bir ot. Bunların birisini götürür, koyarlar.
- İçine mi koyarlar?
- İçine koyarlar tabii.
- Öyle mi? Yani öyle kaynatıp içmek falan değil...
- Yok, içme değil... (Ufak, başkasına duyurmak istemeyen bir sesle) rahmin ağzına koyar. O zaman koyunca, içeriyi bozar. Sabun da bozuyo. O şey de bozuyo, ebegümeci de. İnsanı zehirliyi bile. Çokları yani zor, yetiştİ dch-tora. Ama düşürtür.
- Peki ne yapıyor? Kanama mı başlatıyor?
- Kanama başlatıyo. Ardından da çocuk düşüyo, varsa...
- Peki, bunu kaç çocuktan sonra yapmaya başlarlar sizin yörede?

— Üç çocuktan, dörtten sonra yapmaya başlarlar

— Üçten sonra demek.

— He.

— Peki, tek çare bu mu?

— Tek çare de bu. İkide yapmıyorlar. Üçte de yapmıyorlar. İllaki de dört oldu mu başlıyor. Çok oluyo. Bakımı zor. Bakımı zor olunca n'apsın? Mecbur düşürtecek. İlaç bilmiyorlar, köyde duruyorlar. Koruma bilmiyorlar. Eyle olunca mecbur ilaç yapıyo...

— Peki bu düşük işini kim ister? Kadın mı, kocası mı?

— Kocası var ya... Kocası on çocuk olsa, bi erkek çocuk düşürdük dimez. Kadının kendi yapar, tabii. Kocası ister mi ki? Çocuk yapma der mi?

— O zaman, düşük yaptığını öğrendiğinde ne yapar koca?

— Düşük yaptığını öğrendiği zaman kızar biraz emme n'apacak? Düşmüş artık. Kavga felan yapar.

— Yapar mı?

— Yapar.

— Peki kadın bu düşüğü yaparken, canlı varlıktı, gūnahtı falan diye korkular taşır mı?

— Şi, kadın mı? Kadın düşüğü zaten ahlına koyduktan sonra, onu gūnahı felan saymaz. Ama adam. Adamın ahlundadır. Gūnahtır. Düşürtme der. Zaten çocuk canlanınca düşmez.

— Demek o zaman düşük erken bir dönemde yapılır?

— Üç aylıkta, dört aylıkta zaten şey diyeceğim, yani iki aylıkta üç aylıkta geç olur. Aybaşı geçince. On gün onbeş gün geçti midi. Şey de dokunmıyo bak. Öyle olunca hemen akıtır. Ama iki ay oldu mudu biraz zordur. Ama onbeş gün oldu mudu hiçbir şey itmez. Şimdi artık alıştılar, iğneyi öğrendiler, kürtaj öğrendiler.

— Köyde de öğrendiler mi?

— Öğrendiler şindik, artık. Bişey olana dek. Dohtor bilirler. Eskiden dohtor felan yoktu ki orda...

— Kasabaya mı iniyorlar?

— Kasabada var hepsi. Ta Karacahisar'a iner. Sekiz saat koyar arası...

- Peki, yalnız mı gidiyor, kocayla mı?
- Mecbur, kocası götürüiyi. Hasta.
- Kanama olduktan sonra götürüyor...
- Kanama olduktan sonra. Eyle, götürür mü? Almaya götürmeeeez... (Kısık bir dedikodu sesinde) Katiyen. Hiçbir erkek götürmez zaten yapmaya.
- O zaman, yeni yasa hikâyesi nasıl olacak?
- Ney? Ney?
- Yeni bir yasa çıkardılar. Orda, kadının kürtaj olması için kocanın rızası gerek deniyor.
- Koca, zaten imza almamış, şey yapmaz ki, kürtajı, dohtor. Yapmıyor, imza olmayınca...
- Peki, düşük istemeyen koca bunu nasıl imzalayacak?
- İmzalayacak, alsın diye, mecbur.
- Nasıl ikna edecek kadın onu?
- Onu şimdi iddia ediyi. İşti, koca ırızı oluyor. Bakım çok zor Şirin Hanım. Çocuk bakması eyle zor ki. Hele bu hayatta, İstanbul'da. Eyle zor ki. Eyle olunca mecbur. N'apacak?
- O zaman sen şimdi İstanbul'daki kadınlardan sözediyorsun. İstanbul'da nerede oturuyorsun Asiyanım?
- Çeliktepe'de.
- Peki, senin mahallede, tanıdıkların arasında hiç kürtaj yaptıran olur mu?
- Olmaz mı, var.
- Nasıl yaptırıyorlar?
- Alıp gidiyi, yaptırıyor, kocası. Dört-beş tane çocuk var... Bir daha oliyir. Mecbur götürüyor. Geçende bir de bizim yanımızda vardı. O eyiydi ama, aldıramadı işte... Para yoktu. Onbin lira istediler.
- Kim istedi?
- Dohtor istedi.
- Özel doktora götürdü, o zaman, hastaneye değil...
- Hastaneye de. Şişli'de istemişler.
- Hastanede mi?
- Evet, Şişli'de.

— Ne diyorsun?

— Eee, tabi, onun şeyi yoktur. Sigortası felan yok ya .. Bir de Mecidiyeköy'de şey var ya... Neydi unuttum adını kadının... O, daha pahalı yapıyor ya... O Şişli'deki dohtar onbin lira istemiş. Onbin lirayı veremedi. Geldi, şimdi çocuk, aldırmayacak, tabii...

— Sahi mi?

— Vallaha, eyle ye, veremedi çocuk n'apsın? Veremedi. Veremeyince n'apsın? Üç tane var oğlan, bir daha var, hamile. Hamile olunca gitti dohtora... Dohtar da demiş ki, onbin lira vereceksin.

— Peki, devlet hastanesine niye gitmedi? Orada daha ucuza yapıyor kürtaj.

— Devlet hastanesinde daha ucuza oluyor ama. Devlet hastanesi nasıl bir hastane biliyor musun?

— Nasıl?

— Acil olmamış, devlet hastanesi içeri almaz seni.

— Yani kanamalı olmak gerekiyor öyle mi?

— Kanamalı olmak gerekiyor, tabii... Acil olmamış devlet hastanesi seni kapıya almaz. Çünkü varırsın kapıya, gün atar, yatak dolu der, bişey eder seni içeriye almaz. Ama beyle kanamalı acil durumda, arabayla varırsın kapıya, o zaman çeker alır, şey yapar. Çeker alır seni. Eyle bir şey. Eyle kanamalı gitseydi, zaten hem ucuza düşerdi, hem de şey yapardı. Aldırır, gelirdi...

— Ama, onu da yapmak istemedi, komşun diyorsun. Yani artık, burda ebegümeci kullanmıyorlar öyle mi?

— Burda artık onu kullanamıyorlar, korkuyorlar. Zehirlenürük, diye. Zaten zehirlense, kocasını şiyderler... Burası... Şey, köyde o korku yok ya (Gülüyor). Köyde çok yapıyorlar ama, şimdi bile yapıyorlar.

— Asiyanım, sen otuz yıllık evliyim, kürtaj olmadım dedin. Çocuklarının sayısı da üç. Pekiyi nasıl hallettin bu işi?

— Eh, çocuk, üç tane öldü. Evvelkiler. Çocuklarım öldü, üç tane benim.

— Daha öncekiler...

— Evet, öncekiler öldü. Bunlar sonradan oldular. Şimdi ben, buraya gelenden sonra bir korunma öğrendim. Eyle gitti, ne bileyim? Artık olmuyor.

— Nasıl bir korunma bu?

— (Kahkahalarla gülüyor) Adam korunuyor, ben değil ya... Adam korunuyor benim bir şeyim yok.

— Peki, onu nasıl sağladın? Sen mi bastırdın? Sen mi istedin, o mu?

— Ben dedim ki... O dedi, daha çocuk yapmayalım, bakamah, dedi. O kızı o büyüttü ya... Kucağında kaldı. Canını yaktı! Canını yakınca çocuk olmasın dedi. Ben de çocuk istemiyirsen, kendin korun, dedim. Git dedim, o şeyden, eczaneden ilaç al. Ama ben ilaç içmem dedim. Çünkü, mideme dokunuyir... İlacı pek kaldıramıyorum, ben. Ondan sonra... sora gitti eczaneye, ilaç alamamış. O eczanedeki adam demiş ki, işte geri çek, korun demiş. Şimdi eyle gidiyor. Korunuyor artık. Yoksa olsa şimdi bile olur...

— Çeliktepe'deki komşuların nasıl korunuyor, biliyor musun?

— İlaç alıyorlar, ilaç, hap... Kimisi de bir naylon varmış. Ben görmedim, ama duyuyorum. Yani, birkaç tanesinde onlardan var... O da patladı mı yine olurmuş zaten ya... (Bir kahkaha daha atıyor).

— Pekiyi Asiyanım, senin kızın genç kız oldu. Yakında evlenir. Bu kızı evlendireceğin zaman...

— Evet...

— Ona bunları, çocuk yapmamak için öğrendiklerini, bildiklerini anlatacak mısın?

— Anlatamam yahu.

— Niye anlatamazsın?

— Eh. Çocuk, ben annesiyim. Anlatamam... Arkadaşlarından, şurdan burdan öğrenir... Bak benim gelin. İki çocuk yaptı. Sonra durdu. Herhal birilerinden öğrendi. Ama ben anlatamam...

Ve sohbetimiz, bundan sonra başka konularda sürdü, gitti...

Doğurgan cins kadın olduğu için, aslında tüm insanları ilgilendirmesi gereken doğurganlığın denetimi alanında sorumluluğu yüklenmek daha çok kadınlara düşmüştür. Tarih boyunca dinler ve devletler kadın bedenine tasarruf hakkını kendilerinde gördükleri için de, çok yakın bir dönemde kadınlar bilinçlenip kendi bedenlerine sahip çıkma hakkını talep edene değin, insan soyunun devamının gerektirdiği nice külfeti onların yüklenmesi gerekmiştir. İstenmeyen gebelikler, bu yüzden kadın yaşamının salt analık ve çocuk yetiştirmeye vakfı, yaşamın başka alanlarında katlanılan yoksunluklar, yeteneklerin körelmesi, ezilme vb... Nüfus politikalarının bedelini kadınlar bedenleri ve benlikleriyle ödemişlerdir.

Onların bilinçlenmesi ve bedenlerine sahip çıkma mücadeleleriyle de ki bilimler (biyoloji, tıp, kimya, biyo-kimya) ancak son çeyrek yüzyıl içinde kadın doğurganlığının denetlenmesi sorununa önem vermeye başlamıştır. Kuşkusuz, aynı dönemde Üçüncü Dünya doğurganlığının denetimi, besin-nüfus dengesi, ekoloji gibi başka kaygıların da politikacıların gündemine girmesi, bu konuda bilimsel araştırmaya hız verilmesinde etkili oldu.

Bu açıdan en önemli adım —kadın yaşamı açısından

* Yeni Gündem dergisinde (16-31 Ağustos 1984, sayı 8, «Kürtaj Dosyası») yayımlanmıştır.

buna bir devrim de denebilir— bundan otuz yıl önce Pincus'ün «hap»ı keşfetmesiyle atıldı. Kadın bedeninin yumurtlama, döllenmeyen yumurtanın ölümü ve bedenden atılması devresine, bu devreye eşlik eden hormon akımını etkileyerek müdahale eden ve yumurta üretimini durduran «hap», kadın bedenini istenmeyen gebelikten koruyan en güvenilir yöntemlerden biriydi ve 1960'larda piyasaya sunulduğundan itibaren gelişmiş kapitalist toplumlarda doğum kontrolü araçları piyasasının baş köşesine yerleşti. Azgelişmiş, özellikle azgelişmiş kapitalist toplumlardaysa, bu piyasanın ne bilimsel ne ideolojik altyapısı varolduğu için, devletlerce benimsenen nüfus artışını frenleme politikasına karşın «hap», aynı uygulama alanını bulamadı. Bu toplumlarda kadın bedeni geleneksel ve ilkel yöntemlerle korunmaya çalışılırken, gebeliğe son vermenin en kesin yolu da, yasalara, cezai hükümlere, ölüm ve sakatlanma tehlikesine karşın kürtajdı.

RU 486

1982'de de bir Fransız doktoru, kadın doğurganlığının denetiminde kimine göre Pincus'ünkü kadar önemli bir devrim, kimine göre de bugüne değin bulunan doğaya en saygılı yöntem sayılan bir buluş gerçekleştirdi. INSERM (Sağlık ve Tıp Araştırmaları Merkezi) araştırma görevlilerinden Dr. Etienne Beaulieu 19 Nisan 1982'de Fransız Bilimler Akademisi'ne sunduğu bildiriyle RU 38486 (kısaltılmış adıyla RU 486) adı verilen yöntemi tanıttı. (Nouvel Observateur, Nisan 1982).

Nedir yöntemin özü? Bundan önce doğum kontrolünde en güvenilir sayılan ama kadınların özgürleşmesine karşıt çevrelerce yan etkileri sayılmakla bitmeyen «hap»tan farklı olarak RU 486, ne kadının yumurtlamasını ne de yumurtanın döllenmesini önüyor. Gerçekten de hapın işlevi döllenmeyi önlemektir ve bunun için de kadının sürekli (yani kadın cinsel ilişkide bulunsun ya da bulunmasın) biçimde doğurganlık hormonu progesteron alması gerekiyordu. Yeni yöntem, RU 486'ysa sürekli kullanılabi-

yor. En çok, sürekli cinsel ilişkide bulunan kadınlar tarafından, ayda bir kez, hormonal devrenin sonunda alınması yeterli. Demek ki kadın yumurtlamaya ve döllenmeye açık. Ama eğer çocuk doğurmak istemiyorsa, RU 486 yöntemini uyguluyor, bir hap alıyor ve çocuğu düşürüyor. Bu anlamda teknik olarak yöntem kürtaja eşdeğerdir, onun kadar kesin (% 100) bir sonuç vermektedir. Ama burada kürtajın ne fizyolojik ne de psikolojik trauması yaşanır. Ayrıca hap çok az alındığı için, kadın bedeninde hormonal bozukluklara da yolaçmaz. Çünkü, çok basit bir mantığa dayanan, aslında bir anti-hap olan RU 486, kadın bedenine hormonal bir müdahalede bulunmamakta, bu yüzden beden doğal devresini yaşamaktadır. Ama, RU 486 hapları yapay anti-progesteron moleküllerinden üretildiği için, bir anlamda rahim dokusunu aldatıcı bir etki yaparak, progesterona göre gelişmiş olan dokuyu çözmekte ve döllenmiş yumurtanın gelişmesini durdurmaktadır. O zaman, kadın açısından sorun, Pincus hapi kullandığı zaman, uzun dönemli olarak yaptığı çocuk doğurmama kararını, her ay yeniden vermekten ibaret. Kadın her ay, maddi koşullarını ve psikolojik hazırlığını tartarak çocuğu isteyip istemediğine karar vermeli. Kuşkusuz, daha sorumlu ve daha özgürce verilen bir karar olacaktır bu.

Halen Cenevre Hastanesi'nde profesör Walter Herrmann'ın araştırmaları başta olmak üzere deney aşamasının sonuna gelmiş olan yöntemin başarı şansı yüksek görünüyor. Sorumluluklarını üstlenmek isteyen özgür kadınlara bilimin sağladığı bu yeni olanaktan dolayı Dr. Etienne Beaulieu'yü şükranla selamlamak gerek. Ama bu yeterli değil. Asıl, bugüne dek doğrudan piyasa belirlenmelerine bağlı kalmış, dolayısıyla gereğinden fazla gecikmiş, bu tür insan ihtiyaçlarına, insanca çözümler getirecek araştırmaların geliştirilmesi için çaba harcamak gerek...

Kadınların eşit insan olamayışları ve uğradıkları baskılar en açık şekilde, bedenlerine uygulanan fiziki saldırı (ırza geçme, sarkıntılık, dayak vb.) ve denetimde görülebilir. Kadın bedeni üzerindeki denetim, doğurganlıklarının, gerçekte yalnız kendilerince belirlenecek bir konu olmasına karşın, neredeyse, onlar dışında herkesçe, topluma ve döneme göre değişen ağırlıklarla, din kurumları, devlet ve aile tarafından belirlenebilir olmasında somutlaşmaktadır. Kadınlar, bedenleri üzerinde uygulanan bu denetime gelişmiş batılı toplumlarda 1970'li yıllarda karşı çıktılar ve «istedikleri kadar çocuğu istedikleri zaman doğurma» hakkını savundular. Pek çok Avrupa ülkesinde, «kürtajı yasaklayan yasalar», kadınların mücadelesi sonucunda kaldırıldı, değiştirildi.

Türkiye, kadınların kendi bedenlerini denetleme hakkını çok sınırlı bir ölçüde kullanabildikleri bir toplum. Yapılan çeşitli araştırmaların, kadınların ortalama olarak 3 çocuktan fazlasını istemediklerini ortaya koymasına karşın, Türkiye'nin, doğurganlık hızı 1980'lerde dünya genelinde en yüksek oranlara ulaşan bir ülke olması bunu göstermektedir. Aynı araştırmalar 1970'lerde Türkiye'de doğurganlık çağındaki evli her 100 kadından 14'ünün, ya-

* Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, cilt 5 (İletişim Yayınları, 1984) içinde yayımlanmıştır.

ni 6-7 kadından birinin isteyerek çocuk düşürdüğünü ortaya çıkarmıştır. Bu sonuç, 1950'ler ve 1960'larda yapılan araştırma sonuçlarıyla karşılaştırıldığında, isteyerek düşük yapan kadın sayısının, en az bir katı arttığı görülmektedir. Söz konusu dönemde Türkiye'de «kürtajın» yasak olduğu hatırlanırsa, kadınların istemedikleri gebelikleri önlemeyi kendi sağlıkları, hatta yaşamları pahasına göze aldıkları açıktır. Gerçekten de 1983 öncesinde geçerli olan mevzuata göre kürtaj bir cürüm (suç) idi ve kürtaj olan kadın da kürtajı yapan kişi kadar cezai yaptırıma (hapis cezası) tabiydi. Buna karşın yılda ortalama 200.000-300.000 kadının isteyerek düşük yaptığı bilindiğine göre, bu düşüklerin çoğunun gizli ve dolayısıyla sağlık koşullarına uymayan ortamlarda yapıldığı, pek çok kadının bu yüzden yaşamını ya da sağlığını yitirdiği, sakat kaldığı anlaşılr.

Kürtajı yasaklayan eski mevzuatın günün şartlarına uymadığı ve kadınların gereksinimini karşılamaktan çok uzak olduğu, uzun bir süredir ortadaydı. Kürtajı yasaklayan ve kürtaj olan kadın ile ona yardım edenleri cezalandıran eski yasa hükümleri, 1926'da kabul edilen Ceza Kanunu'nun 468. ve 469. maddeleri idi. 1965 yılında yürürlüğe konulan «Nüfus Planlamasına Dair Kanun» ise kürtajı bir cürüm olarak tanımlayan bu yasa hükümlerine sınırlı bir gevşeme getirmiş, kürtaja ancak gebeliğin ana sağlığını tehdit ettiği durumlarda cevaz vermişti.

Her iki yasa da kürtajı, devletin nüfus politikaları bağlamında ve günün demografik gereksinimlerine göre düzenlemekteydi. 24 Mayıs 1983'te kabul edilen 2827 sayılı yasanın mantığı da aynıdır. Bu yasa kürtajı kısmen cürüm olmaktan çıkarmaktaysa da onu, kadınların kendi bedenlerini denetleyebilmelerinin nihai bir aracı olarak tanımlamaz. «Nüfusun Planlanması Hakkında Kanun» adını taşıyan bu son yasanın en önemli maddeleri kürtajı düzenleyen 5-7. maddeler olduğu halde, başka maddelerde sterilizasyon ve kastrasyon gibi konular ele alınmaktadır.

Ayrıca, eskiye göre ileri bir adım olsa da, bu yasada

kürtaj tutucu bir yaklaşımla düzenlenmiştir. Nitekim, gebeliğin 24-28. haftasına değin isteyerek sonlandırılması; gebelikten sakıncalı görülmediği, pek çok toplumda kadınlar gebeliğin 22. haftasına değin isteyerek sonlandırılmasını talep ettiği ve son zamanlarda bu konuyu yasalaştıran bazı toplumlarda kürtajın 12-16 haftaya değin yapılabilmesi öngörüldüğü halde, 2827 sayılı yasa «yasal» kürtaj süresini 10 hafta olarak saptamıştır. Bir başka deyişle, gebeliğin ilk iki buçuk ayının aşılması halinde, tıbbi bir gerek olmadan kürtaj olan kadın ve ona yardım edenler, eski yasa da olduğu gibi cürüm işlemiş sayılmakta ve 2 yıldan 5 yıla kadar hapis cezasına çarptırılabilir.

Kadınların kendi bedenlerini denetlemesi yönünden yasanın getirdiği ikinci sınırlılık da, yasanın, kürtaj olan kadının kendi rızası (reşit olmayanlarda velinin, mümayyiz olmayanlarda vasinin rızası ve sulh hâkiminin izni) dışında evli kadınlar için kocanın rızasının aranmasından kaynaklanmaktadır. Oysa çocuğu taşıyan, doğuran ve bakan kişi olması bakımından onu doğurma ya da doğurmama kararını kendi fizyolojik, psikolojik ve sosyal durumunu değerlendirerek alabilecek tek kişi kadın olmalıdır. Ayrıca toplumun yerleşik değerleri gözönünde bulundurulduğunda bu hükmün kadının özgür iradesini kısıtlamak yönünde ciddi bir etki yapacağı açıktır. Toplumun pek çok kesimde erkek çocuğa verilen değer nedeniyle kadın üzerinde, en az bir erkek çocuk doğurana dek sürekli doğurma baskısının sürdürüldüğü, bu yöndeki talebin de esas olarak kocalardan geldiği bilinen bir olgudur.

Nihayet, 2827 sayılı yasa, kürtajı, Sağlık Bakanlığı aracılığıyla devlet denetimine aldığından, gebeliğin resmi sağlık kuruluşlarında sağlık personeli eliyle sonlandırılması öngörülmüştür. Yasanın uygulanma koşullarını düzenleyen yönetmelikte, bu hizmetin çok düşük bir ücret karşılığı yapılmasının öngörülmesi başka toplumların uygulamalarına göre ileri bir adım sayılabilirse de, Türkiye'deki sağlık örgütlenmesinin yetersizliği gözönüne alındığında,

ğında sözkonusu uygulamanın istenmeyen sonuçlara yol açması beklenebilir.

Nitekim, yasanın 1984 başında yürürlüğe girişini izleyen günlerde, resmi sağlık kuruluşlarının yapılan çok sayıda kürtaj talebini karşılamaya yetmediği ortaya çıkmıştır. Çünkü aslında yasa, çok yaygın bir ihtiyaca gecikmiş bir çözüm getirmektedir. Bu durumda, kürtaj uygulamalarının eskiden olduğu gibi sağlık kurumları ve sağlık personeli denetimi dışında, kadınların kendi olanakları çerçevesinde yürütülmesi, böylece eski sorunların sürüp gitmesi pek mümkündür.

Yasanın, daha önce değinilen ilkesel sınırlılıkları çerçevesinde bile kadınların çok temel bir ihtiyacına cevap verdiği düşünülürse, kürtajı sağlık koşullarına uygun biçimde gerçekleştirebilecek, bu konuda uzmanlaşmış klinik, poliklinik, dispanser, sağlık ocağı, ana-çocuk sağlığı merkezi vb.'nin hızla kurulması ve yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Juliet Mitchell'in (kadın hareketinin Friedan kadar ünlü bir başka önderi, İngiliz, sosyalist-feministi) deyişiyle, «1970'lerde ortaya çıktığında yeni kadın hareketinin en önemli düşünsel esin kaynaklarından birisi, 1963'te yayınlanan Kadınlığın Gizemi kitabıydı» (1). O yıllarda henüz, bugün artık okumaya yetişilemeyecek denli gelişmiş olan «kadın» edebiyatı yoktu. Simone de Beauvoir'ın 1949'da yayınladığı İkinci Cins bile henüz Fransa sınırlarını ve aydın çevrelerin dar evrenini aşabilmiş değildi. Kadın hareketinin iki kıtada yeniden gelişmesiyledir ki, bugün pek çok batı üniversitesinin ders programına giren «kadın araştırmaları» dalı ortaya çıktı, kadın sorununun hemen her yönü incelendi, tarihe dönüldü ve çok eskide değil, 1900'lerde kadınların bir kez daha çok aktif ve çok yönlü bir biçimde kendi sorunlarını irdeledikleri keşfedildi. Eskiye yolculuk ilerletildikçe de, bizde bilinen Engels ve Bebel'in klasiklerinin dışında, daha nice «klasik» denebilecek yapıtın verilmiş olduğu anlaşıldı. Hepsinin yeni baskıları yapıldı. Bu yayınları dizi halinde çıkaran uzmanlaşmış yayınevleri kuruldu (2).

* Günümüzde Kitaplar dergisinde (Haziran, 1984, sayı 6) yayımlanmıştır.

1 Juliet Mitchell, *Women's Estate*, Pelican, 1971, s. 52.

2 İngiltere'de Virago, Fransa'da Edition des Femmes gibi uzmanlaşmış yayınevleri eski ve yerleşik yayınevlerinden he-

Son birkaç yıldır, Türkiye'de de kadınların sorunlarına başka benzer sorunlardan çok daha büyük bir ilgi gösterildiği gözlemlenmekte. Pek çok yayınevinin bu sorunla ilgili bir ya da birkaç kitabı yayın programlarına almış olmaları bu ilginin kanıtı. Son birkaç ayda değişik yayınevlerinden peşpeşe önemli kitaplar çıktı (3). 1983'te Tüyap'ın düzenlediği II. Kitap Fuarı'nda, bu ilginin devam edeceği ve yaygınlaşacağı yönünde bilgiler de almış bulunuyorum. Kuşkusuz bu durum, benim gibi, kadın sorununun küçümsenmemesi gerektiğine ve bu sorunların enine boyuna tartışılmasının kadınların cinsiyetleri nedeniyle katlanmak zorunda bırakıldıkları ezilme halinden çıkılabilmelerinin asgari koşulu olduğuna inananlar için çok sevindiricidir. Sevindirici ama geç kalmış bir gelişme bu.

Geç kalmışlığın en açık kanıtlarından birisi de, 1970'lerde kadın hareketinin oluşumunda çok etkili olmuş olan bir kitabın, Türkiye'de ancak, ilk yayımlanışından 20 yıl sonra yayımlanıyor olması. Oysa Betty Friedan arada geçen sürede biri otobiyografik (*It changed My Life*, 1976), diğeri de 20 yıllık yeni kadın hareketi deneyinin etkisiyle Amerikan toplumunda ortaya çıkan değişmelerin bilançosunu çıkaran, hareketi değerlendiren ve kadınlara yeni hedefler gösteren *The Second Stage* (1982), adlı iki kitap daha yayımladı.

Günümüzde batıda Friedan'ın asıl, bu sonuncu kitabı tartışılıyor ve eleştiriliyor. Eleştiriler genellikle, reformist

men hepsinin açtığı özel «kadın dizi»lerine ek olarak kadın sorunlarıyla ilgili edebiyatın ortaya çıkardığı yayınevlerinden birkaçı.

- 3 E'den Friedan'a ek olarak Nancy Friday'nin *Annem ve Ben'i*, Sungur'dan, ikinci baskısı yapılan Suzanna Brogger'in fırtına koparıcı *Bizi Aştan Korumaya* ek olarak son günlerde çıkan Brigitte Schwiger'in, *Denizin Tuzu Nereden Gelir?* ve Dr. İhsan Fahri'nin Altın Kitaplardan çıkan *Toplumumuzda Kadın ve Cinsellik* adlı tanıklık - inceleme, 1984'ün başından beri yayına giren eserler. Neredeyse, Türkiye'de de okumaya yetişemez hale gelmekteyiz.■

çizgide bir örgüt olan NOW'un (Amerikan Kadınları Örgütü, 1966) kurucusu ve radikal feministlere her zaman biraz kuşkuyla bakmış olan Betty Friedan'ın, 1970'ler boyunca kadın hareketinde varılan feminist sorgulama düzeyinin bir hayli gerisine düştüğü noktasında birleşiyor. Çünkü, Friedan'a göre, toplum içinde kendilerine yeni bir kimlik aramaya çalışan feminist kadınlar, iş, meslek siyaseti gibi sorunlara öncelik vermiş, bu yüzden çubuğu eski rollerine göre gereğinden fazla öbür yana bükerek, aile, evlilik, çocuk ve sevgi ilişkilerini ihmal etmişlerdir. Bu gibi dönüştürülmesi, yeni biçimler kazandırılması gereken kurumları toptan yadsınma ya da cepheden karşı çıkma tavrına bürünmüşlerdir. Ama, yirmi yıl sonra, başka alanlarda elde ettikleri yadsınmaz başarılarla karşın feminizmin etkisiyle yaşamlarını değiştiren nice birinci kuşak kadını, kendilerini «kadın» olarak eşit, duygusal yönden yoksullaşmış, kurulaşmış hissetmektedir. Dolayısıyla, gerekli başarılarına karşın, Friedan'a göre feminizmin ilk aşaması tamamlanmıştır; ikinci bir aşamaya geçilmesi gerekir. İkinci aşamanın merkezinde ise, aile vardır.

Ben, Friedan'ın bu son kitabı hakkında radikal —feminist eleştirmenlerin üzerinde birleştiği «geriye dönüş» yarısını paylaşmıyorum. Tersine, aslında her zaman bir reformist hatta pragmatik olan Friedan'ın, nasıl 20 yıl önce olguların gözleminden yola çıkarak varolan durumun eleştirisini yapıyor ve varolan sistem içinde alternatifler arıyor idiyse, bugün de aynı şeyi yaptığını; en az Amerikan toplumu açısından çok anlamlı görünen çözümler önerdiğini düşünüyorum. Geçmişinde yirmi yıllık bir deney olan ve kadınların yaşamını değiştirmekte, yeni yasal ve toplumsal koşulların yaratılmasında hayli etikili olmuş olan bir hareketi değerlendiren Friedan, hiç değilse o toplumda mücadelenin artık «kadınlar tarafından kadınlar için değil, kadınlar ve erkekler tarafından insanlar için» yürütülmesi gerektiğini düşünmektedir (4).

4 Betty Friedan, *The Second Stage*, Michael Joseph Ltd, 1982.

Friedan'ın son kitabı hakkında bu parantezi, Türkçe'ye Tahire Merdol tarafından büyük bir yetkinlikle, kolay okumayı sağlayan çok akıcı bir dille aktarılan **Kadınlığın Gizemi**'nin, bugün kendi yazarının gözünde, hiç değilse Amerikan toplumu için, işlevini tamamlamış ve aşılması gereken bir eser olduğunu vurgulamak için açtım.

Oysa bu kitap, bizim toplumumuzun insanlarına yer yer «gerçek sorunlardan» çok uzak gelebilecektir. Aynı çağı yaşayan toplumlarda ortak sorunlar bile çok farklı boyutlarda ve biçimlerde ortaya çıkabiliyor. Gerçekten de Friedan'ın **Kadınlığın Gizemi** kitabı, 1960'ların Amerikan toplumunun bel direğini oluşturan, orta sınıftan, banliyölerde, yani büyük kentlerin dışında, iki katlı, içlerinde hertürlü teknik gelişmenin son ürünleri (renkli TV, mut-fak avadanlıkları, otomatik çamaşır ve ütü makinaları, birkaç otomobil vb.) bulunan bahçeli evlerden oluşan mahallelerde, bizim toplumumuzdan bakıldığında, ancak çok küçük bir azınlığın nail olabileceği türden bir refah ve konfor içinde yaşayan kadınların «adı olmayan» sorunundan ve içine düştükleri bunalımdan sözediyor.

Kadınların, dünyanın neresinde ve hangi sınıftan olurlarsa olsunlar, salt kadın olmalarından kaynaklanan, kendilerine özgü sorunları olduğunu ileri sürdüğüm, katıldığım her toplantı ya da açık oturumda, bana en azından bir dinleyici, Friedan'ın yaşamlarını betimlediği, «ezen sınıflara» mensup, konfor içinde rahat bir hayat yaşayan ve görünürde hiçbir dertleri olmayan kadınlarla, bizim gibi toplumların çoğunluğunu oluşturan işçi ve köylü sınıfı kadınlarının sorunlarının ortak olamayacağını, bunu düşünmenin bir «sapkınlık» olacağını söylemiştir. Kuşkusuz, farklı katmanlardan kadınların sorunları farklıdır. **Ama**, bu orta sınıf kadınlarının da kadınlığı ezilerek yaşamadıkları anlamına gelmez. O zamanlar, Friedan'ın kitabı çevrilmiş olmadığı için, «alın, okuyun; orta sınıf kadınlarının (burjuva kadınları), adı konmamış dertlerine deva olarak aslında onları bunalıma sürükleyen «mutlu ev kadını» rolüne ayak uydurmalarından başka bir yol göster-

meyen psikiatrların kapılarında nasıl sıraya girdiklerini görün» diyemiyordum. Bugün, bu olanak var.

Friedan bu kitapta, yalnız çok zengin gözlemlerden giderek bu orta sınıf kadınlarının sorunlarını betimlemekle ve «kadınları haklarını kullanmaktan alıkoyan, kocaları(nın) eşi, çocukları(nın) anası sıfatıyla değil de kendi başlarına bireyler olarak yaptıkları şeylerden ötürü suçluluk hissi duymaları(na) yol açan şeyin» (s. 11) adını koymakla kalmıyor (bunun adı, kadınlık gizemidir), o «şeyin» neden ve nasıl oluştuğunu da açıklamaya çalışıyor.

O şey, kadınlık gizemi, hiç de her zaman varolan bir şey değildir; tarihsel olarak oluşmuştur (Bölüm 4. Tutkulu Yolculuk). Toplumun üstyapılarını oluşturan tüm ideolojik aygıtlar; bilim (Freud'cu psikanaliz, işlevselci antropoloji ve sosyoloji, (bölüm 6), eğitim (bölüm 7), kitle iletişim araçları ve bu arada özellikle kadınlara yönelik dergiler (bölüm 2) ile reklamlar (bölüm 9 «cinsel satış»), İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren, kadınlara «mutlu birer ev kadını» olmaktan başka seçenek bırakmayacak şekilde seferber olmuş ve onların bilinçlerini yeniden yorgunmuşlardır. Böylece, bir önceki dönemde evin dışına adım atan, okumaya, mesleğe ve kendini geliştirmeye önem veren kadınlar, gerisin geriye evlerine hapsedilmiş ve orada tutulmuşlardır.

Friedan'a göre bu toplumsal seferberliğin temelinde de, Amerika'da savaş sonrasında gündeme gelen «tüketim toplumu»nun yenidenüretimi kaygısı yatmaktadır. Bu ekonomik düzenin hizmetindeki bir reklamcı Friedan'a: «Özel girişimin hakim olduğu bir ekonomide yeni mamuller için gereksinme ortamının yaratılması gerekir. Bunu yapmak için de biz kadınları yeni şeyler isteyecek bağımsızlığa kavuşturuyoruz. Ev idaresinin, erkeklerle rekabete girmekten daha yaratıcı olduğunu keşfetmelerine yardım ediyoruz. Biz onlara istemeleri gereken şeyleri satıyoruz; yaptığımız bilinçlerini uyandırmak, yoluna koymaktır. Asıl sorun, kadına, bütün zamanını yemek yapmakla, temizlikle geçiremez duruma gelmekten korkmaya-

cak bağımsızlığı kazandırabilmektir» (s. 192) derken, «kadınlığın gizemi» seferberliğinin neye, nasıl hizmet ettiğini veciz şekilde söyler.

Böylece, «kızlarını Tanrılarına kurban eden ilkel kültürlerde olduğu gibi...», modern Amerika da kızlarını kadınlık gizemine kurban etmiştir ve kadınlar «Lüks Toplama Kampları»nda yaşar hale getirilmişlerdir. (Bölüm 12).

Bu kitabı yalnız adı konmuş ya da henüz **konmamış** sorunlar yaşayan kadınların değil, «burjuva kadınının» sorununu olamayacağına inanan solcu aydınların ve Türkiye'de «eğer varsa (!)» kadın sorununun, az gelişmişlikten kaynaklandığından kuşku etmeyen, her renkten «kalkınmacı»ların okumasında sonsuz yararlar olduğu kanısındayım. Salık veririm.

«...faşist dönem tarihin herhangi bir başka döneminden çok daha fazla kurban almıştır; işte bu nedenle anlaşılması için en yoğun entellüktüel çabanın gösterilmesi gerekir.»

(Ernst Nolte, Three Faces of Fascism, s. X)

«...faşist ideolojinin kadın görüşü ile kapitalist burjuvazinin katolik - töreci (moralist) nitelikteki buyurgan aile ideolojisi arasındaki sıkı bağın sonucu olarak herşey daha kolay açıklanmaktadır.»

(Maria R. Macciocchi, Faşizmin Analizi, s. 105)

Faşizm üzerine yarım yüzyılı aşkın bir süredir yürütülmüş olan araştırma ve incelemelerin bir taramasını yapan Francis L. Carsten, modern tarihçi ve siyasal bilimcilerin faşizm konusundaki yoğun çalışmalarına rağmen, 1920 ve 1930'larda getirilen klasik yorumların çerçevesinin pek aşılamadığını, yeni araştırmaların daha çok, 1920'lerde, faşizmin yükselişine tanık olmuş olan İtalyan gözlemcilerin ortaya attığı tezleri doğruladıklarını söylüyor (1).

* İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Özel sayı II. Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'in Anısına Armağan'da (İstanbul, 1984) yayımlanmıştır.

- 1 Francis L. Carsten; «Interpretations of Fascism», Walter Laqueur (der.); Fascism, A Reader's Guide, Penguin, 1979, s. 478. Söz konusu İtalyan gözlemciler arasında, G. Zibordi, (Critica Socialista del fascismo, Bologna, 1922), L. Salvatorelli, (National-fascismo, Turin, 1923), A. Rossi (A. Tascia), (The Rise of Fascism, New York, 1966, ilk basılışı 1938), G. Salvemini, (The Fascist Dictatorship in Italy, New York, 1927) sayılabilir. Carsten'in tarama çalışmasında liberal, muhafazakâr ve Marksist yorumcuların önemli bir bölümü gözden geçirilmekle birlikte bazı dikkat çeken boşluklar da

Buna karşılık, faşizm konusunda, kuşkusuz özellikle Almanya ve İtalya'da yoğunlaşan, ama bununla sınırlanmayacak, neredeyse evrensel boyutlarda gerçekleştirilen monografik çalışmaların zenginliğine rağmen, faşizmin bugün tam olarak aydınlığa çıkmamış bir çok yönü var. Bir bakıma, «faşizm ve kadınlar» sorunu böyle bir sorun.

Faşizmin, iki savaş arası dönemde, Almanya, İtalya gibi Avrupa, Japonya gibi Avrupa dışı toplumlarda egemen devlet biçimi olmasının yanı sıra, Macaristan (Horthy), Avusturya (Dolfuss), Romanya (Codreanu), Polonya (Pilsudski), Bulgaristan (Tsankov) gibi Doğu Avrupa ve İspanya (Franco), Portekiz (Salazar) gibi Batı Avrupa toplumlarında faşist-benzeri rejimlerin yerleşmiş olması, geri kalan «demokratik» Avrupa toplumlarından bazılarında ise devlete egemen olmamakla birlikte güçlü faşist hareketlerin ortaya çıkması (2), Ernst Nolte'nin haklı olarak, Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı sonu arasındaki yıllardan 'faşist dönem' olarak söz etmesine yol açmıştır (3). Ancak, bu dönemde kurulan bazı rejimlerin yakın bir tarihe kadar yaşayagelmesinin yanısıra (İspanya, Portekiz), ikinci dünya savaşı sonrasında faşizm eğiliminin ortadan kalkmadığı, Şili gibi Latin Amerika toplumla-

var. A. Gramsci (Selections from the Prison Notebooks, London, 1971), L. Trosky, (The Struggle Against Fascism in Germany, New York, 1971, Faşizme karşı mücadele, [çev. Koçak, Dilber], Köz, 1977), D. Guérin, (Le Grand Capital et le Fascisme, Paris, 1936, Büyük Sermaye ve Faşizm, [çev. B. Tanör]. Suda. 1975) bunların ilk akla gelenleri.

2 **Fransa'da Maurras'ın Action française** (ki sonradan kısa bir süreyle kurulan Petain rejiminin ideolojik dayanağıdır). **Valois'nın Faisceau**, de la Roque'un **Croix de Feu** ve Doriot'ın **Parti Populaire français'i**; Belçika'da **Rexistler**, İngiltere'de, **Oswald Mosley'in British Union of Fascists'i** ve **Hollanda, Danimarka, Estonya v.b. ülkelerdeki benzerleri** bu arada sayılabilir.

3 **Ernst Nolte: Three Faces of Fascism**, Mentor, 1965, s. 17 ve d.

rında faşizm-benzeri rejimlerin yakın bir tarihte de kuru-
labildiği, bir olgu. Öte yandan, yukarıda anılan diktator-
yal rejimlerden bazılarının 'faşist' olarak nitelenmesi yo-
ğun tartışmalara yol açtığı gibi (4), İkinci Dünya Savaşı
sonrasında birçok az gelişmiş toplumda kurulan askeri ve-
ya sivil diktatörlük rejimlerinin, ayrımsız, faşist rejim ola-
rak kabul edilmesi, bu yönde pek yaygın olan bir eğilime
rağmen yanıltıcıdır. Öyle ise, 'faşizmi', XX. yüzyıl tarihi-
nin, belirli bir dönemine özgü, bugün için esas olarak ta-
rihçileri ilgilendiren bir sorun olarak görmek ve güncelli-
ğini yadsımak ne kadar yanlış ve tehlikeli bir tutumsa,
faşist rejimlerin niteliklerinin çözümlendiğini ve bilimsel
olarak temellük edildiğini savunmak da o kadar hatalıdır.

Türkiye, yakın geçmişinde, proto-faşist bir hareketin
siyasal hayatında boy gösterdiği, faşist hareketlerin ikti-
dara ulaşmak için başvurdukları klasik strateji olan, dev-
letin baskı aygıtı dışında paramilitar örgütler kanalıdan,
belirli toplumsal kategoriler üzerinde baskı ve şiddet uy-
gulama stratejisine başvurduğu bir toplum (5). 1970'li yıl-
ların karmaşık, iktisadi, siyasi ve ideolojik kriz ortamında,
siyasi iktidarı ele geçirebilecek gücü bulamayan bu hare-
ket, yine de, parlamanter platformdaki parti biçimiyle,
koalisyon hükümetlerinde yer alabildi. Faşizm sorununun
1970'lerde evrensel planda yoğunlaşan iktisadi kriz nede-
niyle, salt entellektüel merak siakiyle gündemde bulunma-
sı gereken bir konu olmanın ötesinde, Türkiye'nin özgül
koşullarında bu denli gündemde olmasına rağmen, soru-

4 Nolte, a.g.e. Ayrıca bkz. Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Dik-
tatörlük** (çev. A. İnsel), Birikim; 1980, Mihaly Vajda, **Fas-
cism as a mass movement**, Allison and Busby, London,
1976. Bu açıdan özellikle Franco rejimi üzerinde tartışma-
ların yoğunlaştığı bir vakıa.

5 Bu derginin anısına çıkarıldığı Prof. Dr. Cavit Orhan Tü-
tengil de, bir çok başkaları gibi, bu terörün kurbanların-
dandı.

na gereken önemin verildiği, sistemli ve bilimsel kıstaslara uygun bir anlama ve irdeleme çabasına konu edildiği hiç söylenilemez (6).

Bu yazının amacı da, faşizm üzerine sistematik ve bütünsel bir çözümleme getirmek değil. Makale boyutunda bir çalışmada buna zaten pek olanak yok. Burada yapılması denenen şey, son yıllarda, faşizm konusunda daha eskiden yapılan çalışmalarda ihmal edilmiş olduğunu düşündüğüm bir yönle ilgili olarak, ilginç bir çalışma başlatan Maria A. Macciocchi'nin tezlerinden yola çıkarak, faşizmin, araştırmacılar arasında halen tartışma konusu edilen bir niteliğine, 'devrimci' bir ideoloji ve rejim olup olmadığı sorusuna bir açıklık getirmeye çalışmak (7). Kadınların farklı siyasal rejimler altında değişen statüleri ve değişik ideolojilerin kadınların «eşit ve özgür» insanlar olma yolundaki mücadelelerine karşı aldıkları tavırlarsa, ideolojileri ayrıştırmakta kullanılabilecek çok anlamlı bi-

-
- 6 Türkiye'de gündelik basın ve haftalık siyasal dergilerin dışında, birkaç önemli eserin türkçeye çevirisinin ötesine giden bir anlama çabasına rastlamadık. Bu açıdan **İstisna** sayılabilecek bir çalışma için bkz. Ömer Laçiner, «Faşizm», **Birikim**, No. 4, 5, 1975, ss. 34-44 ve 17-31.
 - 7 Daha önce değindiğimiz, 1920 ve 30'ların ilk çalışmalarında «karşı - devrimci» veya «gerici» bir rejim olarak tanımlanan faşizmin daha sonra «sol»dan yapılan bütün tahlillerinde de bu yön vurgulanmaktadır. Faşizmin «Yirminci yüzyılın iki devrimci hareketinden biri» olduğu görüşü, George I. Mosse, «The Genesis of Fascism», **Journal of Contemporary History**, Vol. I. No. 1, 1966, tarafından ortaya atılmıştır. Bu gün bu tezin en önde gelen savunucusu Eugen Weber'dir. Bkz. **Varieties of Fascism**, Princeton, 1954; aynı yazarın, «Revolution? Counter - revolution? What Revolution», makalesi. Laqueur, a.g.e., ss. 489-531. Aynı konuda ilginç bir tartışma için bkz. Michael Ledeen, «Renzo De Felice and the Controversy over Italian Fascism», **Journal of Contemporary History**, Vol. 11, No. 4, 1976, ss. 269 ve d.

rer gösterge, adeta birer ayıraç olarak kabul edilebilir (8).

Faşist rejimler altında kadınların uğradığı statü kaybı ve onlara atfedilen 'doğurma makinesi' rolü, genel olarak kadın sorununun kaynaklandığı toplumsal faktörlere, özel olarak da «kapitalist toplumlarda» kadın sorununun gerçek niteliğine parmak basmaya imkan verebilir. Ama, diğer taraftan, faşizm olgusuna, klasik olarak yapılageldiği gibi, «faşizm esas olarak hangi sınıfın çıkarına hizmet etmiştir?» sorusu perspektifinden bakıldığında ortaya çıkan dan hem daha ayrıntılı, hem daha net bir teşhis koymak da, faşist rejimler altında kadınların durumu gibi konular incelenerek yapılabilir. Yani, bu yazının konusunu oluşturan sorgulama, hem faşizmin bir siyasi rejim olarak niteliklerinin, hem de kadın sorununun teorik temellerinin anlaşılmasında son derece verimli olabilir. Yazının ilk bölümünde, üzerinde az çok uzlaşmaya varılmış yönleriyle, faşizmin temel nitelikleri gözden geçirilmeye çalışılacak, ikinci bölümünde faşist rejimler altında kadınların statüsünde meydana gelen değişiklikler, olabildiğince karşılaştırmalı bir biçimde betimlenecek, nihayet, Almanya örneği üzerinde biraz daha ayrıntıya inilerek, geçici bir sonuca varılacaktır.

-
- 8 Şirin Tekeli Kadınlar ve Siyasal - Toplumsal Hayat, Birlikim, İstanbul, 1982. Bu çalışmada karşılaştırma esas olarak kapitalist ve sosyalist toplumlar arasında yapılmış, kapitalizm öncesine de değinilmişti. Maria A. Maccocchi'nin 1975 - 76 da Vincennes Üniversitesinde yürüttüğü bir seminerde ortaya atılan tezler ve semineri izleyen iki kitap, bu açıdan yeni bir ufuk açmaktadır. Bkz. Faşizmin Analizi, (çev. C. Süreyya), Payel, 1977 ve M.A. Macciocchi, Les Femmes et leurs et maîtres, Ch. Bourgois, Paris 1978. Ayrıca bkz. Rita Thalmann (der.), Femmes et Fascismes, Tierce, 1987, «Fondation scientifique internationale des Femmes»ın düzenlediği bir kollokyumun bildirilerini biraraya getirmektedir.

I. FAŞİST REJİMLERİN TANIMLAYICI NİTELİKLERİ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, liberal ve muhafaza-kar düşünürlerce faşist rejimler üzerine başlatılan araştırmalar, daha önce bu toplumlarda mevcut olan parlamenter demokrasilere son vererek, seçim esasına dayanmayan tek bir siyasi partinin ve ona bağlı çeşitli kurumların toplumu tümüyle, tek partinin ideolojisi çerçevesinde birleştirme ve örgütlemeye yönelik, dolayısıyla, sınıf mücadelesinin siyasal planda olduğu kadar, iktisadi planda da sendikal örgütler kanalından yürütülmesine son veren ve toplum, parti, devlet özdeşleşmesini 'önder'in, 'şef'in (Düce, Führer) şahsında gerçekleştirmeyi amaçlayan bu rejimleri totalitarizm kavramı yardımıyla tahlil etmekteydiler. Faşist rejimler, liberal parlamenter rejimlerde esas olan, toplum-devlet ayrılığı ve buradan kaynaklanan, insanların ve örgütlü grupların devlet karşısındaki özerklik ve dolayısıyla özgürlüklerinin inkarı üzerine kurulmuş olduğu için bu kavramsallaştırma oldukça anlamlı görünmekteydi. Ancak, faşizmi totalitarizm kavramıyla yakalamaya çalışan araştırmacılar, yukarıda sıralanan niteliklerin, SSCB gibi toplumlarda da var olduğu saptamasından hareketle, faşist rejimlerle, SSCB gibi toplumların siyasi rejimleri arasındaki temel farkları ihmal etmekte, giderek, faşizmin siyasi bir rejim olarak özgüllüğünü açıklayamamaktaydılar (9).

Faşizmi çözümlemek üzere geliştirilen ikinci bir kavramsallaştırma, totalitarizm kavramsallaştırmasının içine dışıyı hatayı düzelterek faşizmin, 'kapitalist' toplumlara özgü bir siyasi rejim olma niteliğini ön plana çıkarmaktadır (10). Ancak, faşizm, olağan koşulların kapitalist dev-

9 Hannah Arendt: *The Origins of Totalitarianism*, New York, 1958. Leonard Schapiro: *Totalitarianism*, London, 1972, Raymond Aron; *Democratie et totalitarisme*, Paris, 1965.

10 Poulantzas, Guérin, Vajda gibi Marksist araştırmacılar açısından bu açıkça vazedilen bir varsayım. Nolte gibi liberal araştırmacılar ise bu varsayımı örtük biçimde benimsiyorlar.

let biçimlerinden bir sapmadır; bu anlamda, «kapitalizmin kriz aşamasının diktatoryal devlet biçimi» (11) ve «olağanüstü koşulların özgül devlet biçimi» (12) olarak nitelendirilmesi gerekir. Bu kavramsallaştırma bize totalitarizm kavramsallaştırmasından farklı ve üstün olarak, faşizmi anlayabilmek için, kapitalist toplumun yapılarından yola çıkma olanağını sağlamaktadır; kapitalizmin değişik toplumsal formasyonlardaki hakimiyet biçimi, bunun belirlediği hakim ve tabi sınıflar dengesi, ara sınıf ve kategorilerin rolü, siyasal iktidarın bu sınıflar dengesini yansıtırma biçimi, farklı katmanların ideolojilerinin burjuva sınıfının ideolojisiyle nasıl eklemlendiği gibi ögelerin karmaşık bütünlüğü, krizin bu bütünü nasıl etkilediğini tahlil etmek için anlaşılması gereken noktalar. Çünkü, kapitalizm altında çok çeşitli ve farklı krizler vardır ve özgül bir devlet biçimi olarak faşizmin çözmeye çalıştığı olağanüstü sorunlar, kriz öncesinin olağan kabul ettiğimiz toplumsal yapılaşmasından türemektedir. Kapitalist toplumların, kriz aşamalarında ortaya çıkan, faşizm dışında, 'bonapartizm' ve 'askeri diktatörlük' rejimleri ile bunların ögelerini değişen derecelerde birleştiren melez devlet biçimlerinden de söz edilebilmektedir (13). Öyle ise, faşizmin kapitalist toplumların kriz devleti olduğunu söylemek yeterli değildir; cevap verdiği özgül krizin niteliklerinin belirlenmesi

Bkz. Noltke, a.g.e., s. 40. Burada önerilen tanım faşizmi esas olarak bir «anti-marksizm» ve daha genel olarak, «anti aşkinci» bir ideoloji olarak ele almaktadır.

11 Michel Miaile, *l'Etat du Droit*, Maspero - PUG, 1978, s. 112.

12 N. Poulantzas, a.g.e., ss. 323 ve d.

13 N. Poulantzas, a.g.e., giriş. Ayrıca bkz. Nicos Poulantzas, *La crise des dictatures*, Paris, 1974 ve André ve Francine Démichel, *Les Dictatures Européennes*, Paris, 1973, de Latin Avrupa diktatörlükleri askeri diktatörlük kategorisiyle tahlil edilmekte. Latin Amerika ile ilgili olarak bkz. Alain Rouquié «Hypothese bonapartiste et l'émergence des systèmes semicompetitifs», *Révue Française de Science Politique*, 1975, No. 6, ss. 1077 ve d.

gerekir. Faşizme yol açan krizin, «karmaşık» niteliği üzerinde hemen herkes hemfikirdir. Bu, Birinci Dünya Savaşı sonrasında birden çok toplumu birden etkisi altına alan enflasyonist krizin ardından gelen ve 1929'larda, kapitalizmin genel krizi niteliğini kazanan ağır bir iktisadi kriz temelinde, siyasi kurumları dönüşüme zorlayan, aynı zamanda da ideolojik boyutları bulunan bir krizdir. Bu karmaşıklığı nedeniyle, Miaille'in deyişiyle, «kapitalist üretim tarzının hakimiyetini tehlikeye düşürecek ölçüde derinleşen» bir krizdir (14). Örneğin, III. Enternasyonal bu krizi «çöküş halindeki kapitalizmin nihai krizi» olarak nitelemiş ve stratejisini bu 'katastrofizm' tahliline dayandırmıştır (15). Başka bazı düşünürler de bu krizi, kapitalizmin «birbirlerini bir facia boyutunda dengeleyen» temel sınıfları arasındaki çelişkiye dayandırmaktadırlar (16). Bu görüşlerle, Komintern tezi birbirlerini dışlamamakta, aynı temele yaslanmaktadır. Ancak zon zamanlarda bu tahlilin bir yanılışı, birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Bunlara göre, birbirlerini facia boyutunda dengeleme durumunda olan toplumsal sınıflardan biri, işçi sınıfı, daha faşizm iktidara gelmeden önce, kapitalist toplumu dönüştürme projesinde yenik düşmüştür (17). Bu durumda kapitalizmin

14 Miaille, a.g.e., s. 112.

15 Fernando Ciaudin, *The Communist Movement*, Penguin, 1970. ss. 126 ve d. Ayrıca bkz. Poulantzas, III. Enternasyonalin stratejileri, a.g.e., ss. 33 ve d, özellikle s. 40.

16 Gramsci, a.g.e., «sezarizm anlayışı» ss. 219 ve d.; sezarizmle tanımlenen faşizmdir ve karşı karşıya geldiklerinde birbirlerini yok etme ihtimali taşıyan sosyal sınıflar dengesi —facia boyutu— bu rejimin temelidir. Keza, Trotsky de faşizmi bir «iç savaş dengesi» hali olarak tanımlar; a.g.e., ss. 325 ve d.. Trotsky'nin faşizm yorumuyla ilgili olarak bkz. Robert S. Wistrich, «Leon Trotsky's Theory of Fascism», *Journal of Contemporary History*, Vol. 11, No. 4 ss. 157-185.

17 N. Poulantzas, a.g.e., s. 61; Guerin, a.g.e., s. 21'de; «Devrimcilerin tabii bir eğilimi vardır: herşeyi kendilerinden bilmek. Sanırlar ki, burjuvazi faşizme sadece ve sadece prole-

hakimiyetini yitirme tehlikesi, bu tehdidi yöneltemeyecek şekilde yenik düşmüş bir sınıftan gelemeyen idiyse ve tarihi gerçeklerin ortaya koyduğu gibi bu kriz, kapitalizmin çöküş krizi değil idiyse, nasıl bir krizdir? Bu soruya yanıt verenlerden bir bölümü, temeldeki iktisadi krizi, kapitalizmin belirli bir aşamasından bir diğerine, kabaca formüle etmek gerekirse, 'rekabetçi kapitalizm'den, 'tekelci kapitalizme' geçiş döneminin krizi olarak adlandırmakta; yani esas olarak bir sermaye birikimi, merkezileşme ve yoğunlaşma krizi olarak nitelennmektedirler (18). Bu krizin bazı toplumlarda, siyasi rejimin faşistleştirilmesine gerek kalmaksızın atlatılmasına karşın İtalya ve Almanya'da faşizmin adeta 'zorunlu' hale gelmesinin nedenleri ise, bu iki toplumsal formasyonun tarihsel gelişmeleri nedeniyle, bu geçiş konjonktürünü, olağan dönemlerin parlamenter rejimlerini koruyarak yaşayabilecek güçte olmamalarında aranmalıdır.

Birçok araştıracının üzerinde görüş birliğine vardıkları, bu iki toplumsal formasyonda ortak olarak mevcut olup, faşizmin ortamını hazırlatan tarihsel önkoşullar arasında şunlar sayılabilir: İtalya, kapitalist toplumlar arasında henüz sanayileşme sürecini tamamlamamış, az gelişmiş bir ülkedir; Almanya ise, ileri derecede sanayileşmiş bir toplum olmasına karşın, tıpkı İtalya'da olduğu gibi burada da burjuvaziyi hakim sınıf haline getiren burjuva devrimi süreci, geç bir tarihte ve burjuvazinin kendisini toprak sahibi aristokrasinin siyasi ve ideolojik hegemonyasından tümüyle özerkleştirme kararlılığını gösterememesi nedeniyle, 'tepeden inme' ve 'passif devrim' olarak nitelenen çz-

ter devrimi tehdidini defetmek üzere başvurur... Ne İtalya'da, ne de Almanya'da faşizmin iktidarı ele aldığı sıralar, kapıya gelip dayanmış bir ihtilâl tehlikesi yoktu.» der. Ayrıca bkz. C. Buci - Glucksmann, Gramsci et l'État, Fayard, 1975, s. 358 ve Carsten, a.g.m., s. 463.

18 N. Poulantzas, a.g.e., s. 51; Mialle, a.g.e., s. 124; Vajda, a.g.e., s. 58 ve d.

göl bir biçimde yaşanmıştır (19). Bu ise, her iki toplumda, yukarıda değinilen karmaşık ve derin krizle karşı karşıya kalan burjuvazinin, bir yandan kendine özgü ideolojiyi, liberalizmi, egemen kılamayacak diğer yandan da kendine özgü siyasal rejime, parlamenterizme, güven duyamayacak derecede güçsüz olmasına yol açmıştır (20). Kısacası, her iki toplumu karakterize eden siyasal istikrarsızlık ve liberal, demokratik geleneklerin zaafı, aslında, burjuvazinin zaafının türevleridir. Ayrıca, her iki toplumda sanayi devriminin gerçekleştiği, dolayısıyla sanayi burjuvazisinin, burjuvazinin önderliğini üstlendiği dönem, dünya pazarlarının kapitalist-emperyalist devletlerce bölüşülmüş olduğu dönemdir. Bu ise, güçsüz burjuvazinin önünde bir gelişme engeli yaratmıştır. İşte böyle bir tarihsel bağlamda, Almanya Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış, sömürgelerini kaybetmiş ve yüklü bir savaş tazminatı ödemek zorunda kalmış, İtalya ise, savaşta galipler cephesinde yer aldığı halde, kendisine gizli anlaşmalarla taahhüt edilen vaadlerin yerine getirilmediğini görmüştür. Bu durum, Alman ve İtalyan burjuvazileri üzerindeki ekonomik baskıyı artırırken, her iki toplumun küçük burjuva sınıfları üzerinde de iktisadi olduğu kadar psikolojik ve ideolojik etkiler doğuracaktı. Öte yandan bu iki toplumda, burjuvazilerin zaafı ve küçük burjuvazilerin tedirginliğine karşılık işçi sınıfları, gerek sendikal, gerekse siyasi planda ileri derecede örgütlenmişlerdir. Hatta XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, aristokrasinin her iki toplumsal formasyonunda sürmekte olan etkinliğine karşı muhalefet de işçi sınıfı örgütlerinden gelmiştir (21). İtalya'da savaş son-

19 N. Poulantzas, *Pouvoir Politique et Classes Sociales*, Masspero, 1978, C. I. ss. 191 ve d.; Barrington Moore, *Social Origins of Democracy and Dictatorship*, Boston, 1967; Gramsci, a.g.e., ss. 106-114.

20 Carsten, a.g.m., ss. 471-473; Moore, a.g.e., ss. 435-442.

21 Richard J. Evans, *The Feminist Movement in Germany 1894 - 1933*, Sage, 1976, s. 7.

rası seçimlerinde Sosyalist Parti oylarını önemli ölçüde arttırırken (22) Almanya'da da, savaş yenilgisi üzerine yıkılan imparatorluk rejimi yerine cumhuriyeti ilan etme sorumluluğunu esas olarak SPD üstlenmiş ve 1919 seçimlerinden en büyük parti olarak çıkmıştır (23). Her iki toplumda da, savaş sonrasında gündeme gelen «sosyalist devrim» başarısızlığa uğrarken, işçi sınıfı örgütleri, parlamenter düzen altında etkin bir muhalefet gücü olma niteliklerini korumaktaydılar. Bunun anlamı, işçi sınıfı örgütlerinin savaş sonrası iktisadi kriz konjonktüründe, burjuvazinin, kapitalizmin liberal aşamasından tekelci aşamasına geçiş sürecini tamamlayabilmek için gereksinim duyduğu, işçi sınıfının kazanılmış haklarının kısıtlanması ve işçi ücretlerinin düşürülmesi siyasetini engelleyebilecek güce sahip olmakta devam etmesidir (24). Kuşkusuz, kapitalizmin karşı karşıya bulunduğu kriz, sadece işçi sınıfı üzerinde uygulanacak denetimle sınırlı değildi; küçük ve orta sermaye kesimleri ile küçük burjuvazi üzerinde de baskı uygulamayı gerektirmekteydi. Ama krizden çıkış için burjuvazinin öngördüğü ekonomik politikalara asıl muhalefet örgütlü işçi sınıfından gelmekteydi. Kısacası, var olabilmek için büyüme krizini çözmesi gereken, dışa genişleme olanakları sınırlı, iç bünyede ise hem toplumun geniş kesimleri üzerinde sıkı bir denetleme uygulaması gereken, hem de bunu başarabilecek güçten yoksun olan burjuvazinin, demokratik bir tartışma platformu oluşturan parlamanterizmin hassas dengeleri içinde bir çıkış yolu bulabilme ihtimali çok düşüktü. Diktatoryal bir rejimin bu açıdan yararları ise apaçıktır.

Öte yandan, faşist rejimle üzerinde baskı uygulanan toplumsal kesimlerden birisi, faşizmin yükseliş aşamasın-

22 Robert Paris, *l'Histoire du fascisme en Italie*, Maspero, 1962, C. I, ss. 161 ve 279.

23 Georges Castellan, *l'Allemagne de Weimar: 1918-1933*, A. Colin, 1969, s. 117.

24 Guerlin, a.g.e., s. 23; Vajda, a.g.e., s. 60.

da bu ideolojinin başlıca destekçisi de olmuştur. Faşizmin temel paradokslarından birisi olan bu olguya; faşizmi inceleyen pek çok araştırmacı dikkat çekmiştir: Küçük burjuvazinin faşizmin iktidara gelişinde oynadığı kritik rol. Bu nedenle, 1933'teki 13. Presidyum kararında III. Enternasyonal'in benimsediği faşizm tanımı (finans-kapitalin, en şöven, en gerici ve en emperyalist kesimlerinin açık ve terörist diktatörlüğü) hem yetersiz, hem de yanıltıcıdır (25). Faşizmi, kapitalizmin diğer diktatoryal kriz devletlerinden ayıran en önemli özelliği, geniş bir kitle tabanına yaslanması ve toplumun çeşitli sınıf ve katmanlarından destek görmesidir. Bunun en açık ifadesini Paul Sering'de (Richard Löwenthal) bulmak mümkün; «...faşist parti üyelerini bütün sınıflardan toplamakta; gerçi bazı grupların ağırlığı daha fazla ve partinin çekirdeğini onlar oluşturuyor ama, bunların 'ara gruplar' şeklinde tanımlanması yanıltıcı. Burjuvazi de partide temsil edilmekte, ama yalnızca borç içinde ve desteğe ihtiyaç duyan burjuvaziyle; keza işçi sınıfının da temsilcileri var orada, ama sadece devamlı olarak işsiz ve mücadele edebilecek durumda olmayan, bunalımın yoğun olduğu bölgelerde yaşayan işçi-

-
- 25 Dimitroff'un bu ünlü tanımı, komünist partilerince hâlâ benimsenmektedir. Yetersizliğini kabul eden Togliatti gibi bazı yorumcular, aynı tanıma «küçük burjuvazinin kitle tabanına yaslanarak» unsurunu eklemekteler. Oysa İtalya'da faşizmin yükselişini gözlemleyenlerin hepsi, faşizm - küçük burjuvazi ilişkilerine dikkat çekmiştir. Ayrıca M.A. Macciocchi, Gramsci'nin bu teşhisi ilk koyan düşünür olduğunu saptamakta, bkz. *Faşizm*, a.g.e., s. 15. *Trosky*, Bauer, Thalheimer de faşizmin bu yönüne 1930'larda dikkat çekmişlerdi. Yakın dönemde yapılan bütün ampirik araştırmalar da bu ilişkiyi doğrulamaktadır. Bkz. örneğin, Thomas Childers, «The Social Bases of the National Socialist Vote», *Journal of Contemporary History*, Vol. 11, No. 4. 1976, ss. 17-43. Ayrıca Clara Zetkin, daha 1923 de faşizmin işçi sınıfını da içine alan geniş kitlelerden destek görmeye dikkat çekmişti. zıkr. Carsten, a.g.m., s. 462.

lerin temsilcileri bunlar; kentsel aşağı orta sınıflar da partiye katılıyor, ama sadece yıkıma uğramış kesimleriyle; rant geliriyle yaşayanlar da var orada, ama bunlar sadece rantları enflasyon nedeniyle erimiş olanlar; subay ve aydınlarsa önderlik ediyor, ama onlar da sadece eski subaylarla, işe yaramaz aydınlar. Faşist hareketin çekirdeğini işte bu gruplar —tam anlamıyla bir müflisler topluluğu— oluşturuyor ve hareketin, çekirdeğini aşarak, krizin yoğunlaşmasına paralel olarak bütün sınıflara ulaşmasını sağlıyorlar. Çünkü kriz, toplumsal bakımdan bütün bu sınıfları etkilemekte» (26).

Başta küçük burjuvazi olmak üzere halkın geniş kesimlerinden destek görerek iktidara yükselen faşist hareket bir kez devlet aygıtlarını ele geçirdikten sonra, onları «faşist devrimi» gerçekleştirmek üzere dönüştürecek ve devlete, kendisini destekleyen farklı toplumsal kesimler üzerinde derecesi değişen baskı ve şiddet uygulayan diktatoryal bir biçim verecektir. Baskı ve şiddet, devlet aygıtlarından özellikle ikisinin, bir yandan doğrudan şiddet uygulama işlevini elinde tutan polis (özellikle siyasi polis) örgütünün, diğer yandan da ideolojik propaganda aygıtlarının geliştirilmesine yol açmıştır. Öyle ki, faşist devlet biçimini diğer diktatoryal devlet biçimlerinden ayırıcı kurumsal özellikler burada aranmalıdır (27). Böylece, bir yandan, faşist ideoloji dışındaki ideolojilerin taşıyıcısı olan bütün siyasi örgütler, parti ve dernekler —yalnız Marksist olanlar değil, aynı zamanda liberal ve Katolik siyasi partiler— yasaklanarak siyasi mücadeleye son verilecek, diğer yandan da kitlelerin faşist ideoloji çevresinde seferber edilmesi için partiye ve giderek devlete tabi bir dizi kitle örgütü kurularak, toplumun bütünü, devlet tarafından kavranacaktır. Faşist devlet, insanlar ve dolayısıyla toplumla; onların siyasi ifadelerini özdeşleştirmeyi hedeflemektedir. Kitleleri siyasetten soyutladığını iddia ettiği

26 Zikreden, Carsten, a.g.m., s. 462.

27 Poulantzas, a.g.e., ss. 331 ve d.

parlamanterizm eleştirisine uygun olarak, faşizm kitleleri devletle kaynaştırma iddiasındadır. Ulusu, farklı siyasi çizgilere bölen partiler mücadelesine son vermekle, doğrudan siyasal yaşamın kendisini sona erdirmekte, bu durumda da devlete sadece, ideolojik-ahlaki bir görev, yani kitleleri, faşist ideoloji doğrultusunda eğitme görevi düşmektedir. Böylece, ideoloji de bir dönüşüm geçirerek farklı toplumsal grupların topluma ve yaşama bakma, onu kavrama ve siyasal tahlil yapma aracı olmaktan çıkarak heyecan ve duygulara seslenen, kitleleri sürüklemeyi sağlayan bir söylem haline gelir; işlevi insanlara, faşizmin kuracağı 'doğal ve ahlaki' düzende, neyi yerine getirmeleri gerektiğini öğretmek, böyle bir düzende herkese düşen rolü benimsetmektir (28). Ulusun en yüce değer oluşu, ırkçılık, elitlerin üstün yeri, hiyerarşilerin değişmezliği gibi faşist ideolojiyi oluşturan unsurlar üzerine ayrıntılı bir tahlil, bu yazının konusu değil. Ancak, yazının ikinci bölümünde, bu ideolojik söylemin kadınlara yönelik mesajı üzerinde durulduğunda, ideolojinin bütünü hakkında da bir görüş edinilebilecektir.

II. KADINLAR VE FAŞİST İDEOLOJİ

Faşizmin toplumların geniş kesimlerinden destek gören ve bunlar üzerinde değişen derecelerde baskı uygulayan bir rejim olduğunu söyledik. Faşizm altında değişik sınıflardan kadınlarla ilgili çok ayrıntılı çalışmaların henüz yapılmadığını bile bile, şu hipotezi ortaya atmak bana yine de önemli görünüyor: Kadınlar, toplumsal sınıfları yatay biçimde kesen bir kategori olarak, faşizm altında, Yahudilerden sonra en fazla baskıyı gören toplumsal kesimdir. Yahudilerin ideolojik baskının ötesinde doğrudan fiziki şiddetle ortadan kaldırılmak istenmelerinden farklı olarak, kadınlar yoğun bir ideolojik-politik baskıya maruz

23 Mialle, a.g.e., s. 128. Faşizmin «doğal düzen» anlayışı için bkz. Laçiner, a.g.e., ss. 36 ve d.

kalmış, emekçi sınıflarda ise, kadınların sömürülme ve ezilme oranlarında artış olmuştur. Ama öte yandan, Yahudilerden farklı olarak, faşizmlere yükseliş ve iktidar dönemlerinde en yoğun desteği de kadınlar sağlamışlardır. İşte açıklanması gereken bir paradoks (29). Kadınların nasıl olup da faşizm kadar anti-feminist ve kadınların çıkarlarına aykırı bir ideolojinin peşi sıra sürüklendikleri çok yakın bir zamana kadar ele alınmayan, adeta 'suskunlukla' geçirtilen bir konu olarak kalmıştır (30). Bunun başlı başına açıklanması gereken bir sorun olduğu düşünülebilir. Bu sorunlara nasıl bir açıklama getirilebileceğini araştırmadan önce, ilkin, faşist ideolojinin kadınlara yönelik söylemine bir göz atmak gerek.

Bu söylem, faşizmin teorisyenlerince 'felsefi' temellere dayandırıldığı gibi, Führer'in, Duçe'nin, rejimin temel bir harcı olarak gördükleri törenlerde kitlelere yönelttik-

29 «Kadınların fethi Mussolini için iktidara yükselmesinin ilk aşaması olmuştur» diyor, Macciocchi, *Faşizm*, a.g.e., s. 120. İspanya'da da Falan'ın örgütsel dayanaklarından birisi kadın örgütüydü. Bkz. Maria -Dolores Bernand: «Je franquisme et les femmes», Macciocchi (der.), *Les Femmes*, a.g.e., s. 175; Richard Grunberger de Nazi kadın örgütünün, rejimin üçüncü büyük mamut örgütü olduğunu saptamakta. Bkz. *A Social History of the Third Reich*, Penguin 1971, s. 329. Grunberger ayrıca, «Paradoksal biçimde Nazi antifeminizmi, kadınlara oy hakkını tanıyan Welmar cumhuriyetinden daha çok sayıda kadını seferber etmiştir» demektedir. Karşıt bir görüş, en azından kadınların oylarıyla Hitler'i iktidara getirmekten sorumlu tutulmaması gereken bir kesim olduğu görüşü için bkz. Evans, a.g.e., s. 253.

30 Maria A. Macciocchi, *Faşizm*, a.g.e., s. 102 de «faşizmin ideolojisinin kadın evreninden çıkış yapılarak ve o evrenle ilgili biçimde hiç çözümlenmemiş» olduğunu saptıyor. «Suskunluk» saptaması Maria -Dolores Bernard gibi Françoise Collin tarafından «Noman's land: Reflexions sur l'esclavage volontaire des femmes» Macciocchi, *Les Femmes*, a.g.e., ss. 141'de vurgulanıyor.

leri söylevler ile, çeşitli kitle örgütlerinin yayın organlarında sık sık dile getirilmiştir. Ben burada, birkaç çarpıcı alıntıyla yetineceğim (31). Mussolini, kadınların çalışması konusunda şöyle diyordu (yıl 1932): «...kadın boyun eğmelidir... Bir analiz gücü varsa da sentez gücü yoktur onun. Hiç bir zaman bir mimari yapıt ortaya koymuş mudur? Bir tapınaktan söz etmiyorum, bir kulübe kurmasını isteyin, kadınlar üstesinden gelemeyecektir. Kadın, bütün sanatların sentezi olan mimariye yabancısıdır ve kaderi de bu noktada düğümlenmektedir... Bazı kadınların günümüzde, bazı ekonomik zorlukların baskısıyla, evinin dışında bir çalışma arar duruma düştüğünü biliyorum. Ama modern toplumda kadının gerçek yeri, geçmişte olduğu gibi aile ocağıdır» (32). Yine Mussolini'nin 'makine ve kadın' konulu bir yazısından (yıl 1943): «Günümüzde, makine ve kadın, işsizliğin iki büyük nedenidir. Özel planda bakarsak, çalışan kadın, çoğunca bir aileyi, ya da kendini bir noktada kurtarmaktadır; ancak genel çerçeve içinde, onun çalışması bir siyasal, ahlaki acılar kaynağıdır. Birkaç kişinin kurtarılışı bir kalabalığın kanına girmekle elde edilmektedir. Ölümsüz zafer olmaz... Kadınların çalışma ortamından sürülüşünün bir sürü aile üzerinde ekonomik yansımaları olacaktır elbet. Ama erkekler ordusu da aşağılanmış alınlarını yukarı kaldıracak, sayıca yüz kat daha fazla yeni aile de bir çırpıda ulusal yaşama girecektir. İnan getirmek gerekir ki, çalışma, kadında kadınlık niteliklerinin yitirilmesine yol açmakta, erkekte ise, çok güçlü bir fizik ve ahlaki erkeklik gücü yaratmaktadır. Ma-

31 Bu ideolojinin İtalyan versiyonunun sistematik bir çözümlemesi için bkz. Macciocchi, *Faşizm*, a.g.e., ss. 190-212. Almanya'da Nietzsche'nin «antifeminizmine» kadar uzanmak gerekebilir. Nietzsche'ye getirilen farklı bir yorum için bkz. Alman radikal feminist hareketinin en ilginç önderlerinden biri olan Helen Stöcker'ın yazıları Evans, a.g.e., içinde ss. 116 ve d.

32 Macciocchi, *Faşizm*, a.g.e., s. 148.

kinenin de bu gücü arttırması gerekir» (33). Toplumu, 'doğal' hiyerarşilere dayanan aristokratik bir prensibe göre yeniden inşa etmek gibi 'devrimci' bir misyonla yola çıkan faşist ideolojinin (34), kadını 'aşağılayışının' en açık teorisini ise Loffredo'da bulmak mümkün; «kadın, bir yılın dörtte üçü süreyle, bedeninin içinde çocuğunu olgunlaştıracak bir yapıyla yaratılmıştır; bir yılı aşkın süreyle organizmasının bir salgısıyla o çocuğu besleyebilecek bir yapısı vardır, onun» diyerek, kadının toplumsal işlevini biyolojik işleve indirgeyen Loffredo; «Kadının tartışma götürmeyecek kadar aşağı düzeyde bulunan zekası... bulabileceği en büyük doyumun aile içinde olacağını, kocanın güvenilirliğinde daha onurlu yaşayacağını kavramasına engel olmuştur» diyerek, kadının tabiyetini, zihinsel geriliğinin zorunlu kıldığını önermekte ve faşizmin, kadınları kurtarma programını şöyle açıklamaktadır: «Kadın, erkeğin (kocanın, babanın) egemenliği altına dönmelidir. Bağımlılığa, yani tinsel, kültürel ve ekonomik aşağılığa kavuşmalıdır. Bu ilkeyi yüceltmek gerekir; bunun için de onu her yere yaymak, kamuoyunu etkilemek, yetiştirme programlarında yapılacak değişiklikler gibi önlemlerle onu pekiştirmek, kadınların çalışmasını yasaklamak, kadınların spor yapmasını önlemek, iffete ve alçak gönüllülüğe karşı yapılan küstahlıklara şiddetli yaptırımlar uygulamak gerekir» (35). Bu siyasetin uygulanmasında 'aile'ye çok kritik bir yer düşecektir; çünkü Loffredo'ya göre, «ailede tam hiyerarşi kurulduğunda», yani «anneler ve çocuklar ataerkil otoriteye bağlandıklarında ve devlete karşı ailenin sorumluluğunu ataerkil aile reisi yüklendiğinde» hiyerarşi prensibi aileyi aşacak, tüm topluma yayılacaktır. Bu bağlamda, «devletin güç ve kan hazinesini yaratanları öne geçirmek için, anne olan kadınlarla öbür kadınlar ara-

33 Macciocchi, Faşizm, a.g.e., s. 149.

34 Laçiner, a.g.m., ss. 36 ve d.

35 Loffredo'dan aktaran, Macciocchi, Faşizm, a.g.e., ss. 192-195.

sında bir hiyerarşi kurulmalıdır» (36). Böylece kadınlar 36 Loffredo'dan aktaran, Macciocchi, Faşizm, a.g.e., ss. 196. devletin hizmetinde, çocuk, çok çocuk, daha çok çocuk doğurmaya davet edilmektedirler. Mussolini, «sayı, güçtür» demişti. Kadınlar, faşizmin, emperyalist-yayılma siyaseti-ne uygun nüfus politikasının yorulmaz erleri, birer 'tışan', 'inek' ya da 'çocuk doğurma makinası' olacaklardır (37).

Nazi düşüncesinin temeli de cinsler arası eşitsizliğin, ırklar arası eşitsizlik kadar değiştirilemez olduğu yolundaki dogmatik inançtır (38). Burada anti feminizm, Yahudi düşmanlığının bir türevi olarak çok daha siyasal terimlerle ifade edilir. Örneğin, Hitler, Mein Kampf'ta, «Alman genç kızının da kuşkusuz milliyeti bellidir, ama o ancak evlendikten sonra yurttaş olacaktır» der ve 8 Eylül 1938'de yaptığı bir konuşmada, «kadınların eşitliği mesajı, sadece Yahudi düşüncesinin icad edebileceği bir mesajdı ve muhtevası bu düşüncenin izlerini taşır» hükmünü verir. Nazi gençlik örgütü Führer'in bu teşhisini şöyle yorumlayacaktır; «Yahudi, cinsel demokrasi isteğiyle karımızı çaldı. Biz gençler, dünyanın en kutsal şeyini, hizmetkarımız ve kulumuz olarak kadını yeniden kazanabilmek için, bu canavarı öldürmeliyiz» (39). Nazi söyleminde kadınların toplumsal yaşamdan sürülmesi teması asıl, siyasetle ilgili olarak işlenecektir. Hitler, «Doğada ve tanrıvergisi olan harikulade şey, kadın ve erkek arasında, herbiri kendi doğası-

37 Bu nüfus politikasının, 'doğurganlığı' nasıl, 'ahlaktan' üstün tuttuğu ve insanlık dışı boyutlara getirdiğini, Nazi Almanyası'nda, 1935'de insan soyunu 'ıslah etmek' üzere kurulan ve tam anlamıyla bir 'hara' haline getirilen, 'Hayat kaynağı' veya «Lebensborn» kurumunu inceleyen bir yazı için bkz. Jean-Michel Palmier, «Romantisme et bestialité: quelques remarques sur la representation de la femme dans l'idéologie et l'art sous le III. Reich», Macciocchi, Les Femmes, a.g.e., s. 44.

38 R. Grunberger, a.g.e., s. 322.

39 Macciocchi, Les Femmes, a.g.e., s. 17.

nın ona verdiği fonksiyonu yerine getirdiği sürece çatışma olmamasıdır» (40) der ve kadının doğası gereği, «saf, temiz ve rasyonellikten uzak» olduğu için siyasetten uzak durması gerektiğini savunur (41). Gobbels de, kadınları siyasal haklarından yoksun bırakma kararını; «kadınlara saygısız olduğumuzdan değil, aksine çok saygılı olduğumuzdan onları parlamenter demokrasinin çirkefinden korduk» diyerek gerekçelendiriyordu (42).

Bu birkaç örnekten açıkça görülebildiği gibi, faşizmin kadına yönelik ideolojik mesajı kesinlikle antifeminist bir karakter taşımakta; kadını erkeğe göre hiyerarşik bir ilişkiye yerleştirmekte, aşağılamakta ve aşağılanışını doğal görmesini talep etmektedir, ondan. Bu söylemde yer alan 'değiştirilemez hiyerarşiler', 'patriarkal aile' gibi ögeler faşist söyleme, tarih sahnesine eşitlikçi bir söylemle çıkan liberal burjuvazinin ideolojik söylemine göre 'gerici' bir ton yüklemektedir (43).

Faşizmin iktidara yerleştikten sonra bu ideolojiyi nasıl uygulamaya koyduğuna gelince, burada da ilginç bir

40 Jean-Michel Palmier, a.g.m., s. 34.

41 Jean-Michel Palmier, a.g.e., s. 36.

42 Grunberger, a.g.e., s. 323.

43 Başka faşist veya benzeri ideolojilerde söylem bu denli açık olmayabilir. Örneğin, İspanya konusunda, Maria-Dolores Bernard, daha çok bir 'ideolojik boşluk'tan söz etmektedir. Çünkü Frankizm doğrudan kilise ideolojisine yaslanmaktadır, a.g.m., s. 179. Petain'in özgül söylemi «kırsal değerleri esas alan bir ahlakçılık» biçimi almıştır. Bkz. Macciocchi, Faşizm, a.g.e., s. 197. İktidara gelemeyen bir faşist hareket örneği olan Belçika rexizmini inceleyen Hedwige Peemans - Pouller, burada «aile politikasının faşistleştirilmesi» temalarını aynen bulmakta; kadınların oy hakkına sahip olmadığı Belçika'da, rexistlerin, 'aile oyu' şeklinde kadın oy hakkını savunmalarını ise, onların desteğini sağlamaya yönelik bir taktik olarak değerlendirmektedir. Bkz. «Crise et antiféminisme» Mocclocchi, Les Femmes a.g.e., s. 124 ve d.

paradoksla karşı karşıya gelinmektedir. Gerçekten de faşistler, kadınların, medeni, ekonomik ve siyasal statüsünü, uygulamaya koydukları bir dizi kararlar, programların uygun hale getirmeye çalışmış, ama kadınları «çalışma hayatının dışına sürmeyi» başaramamış, daha doğrusu bunu gerçekleştirmemişlerdir. Buna karşılık başta ücret politikası olmak üzere uyguladıkları çeşitli yöntemlerle, kadın işçilerin sömürülme ve ezilme haddini yükseltmişlerdir. Olaya bu açıdan bakıldığında belki de bir paradokstan söz etmek doğru değil; ama şimdilik bunu bir paradoks kabul ederek, sergileyecek birkaç örnek verelim: İtalya'da, 20 Ocak 1927 kararnamesiyle faşist sendikalarca, kadın ücretleri eşdeğer erkek ücretlerinin yarısına indirilmiş; 30 Ocak 1927 kararnamesiyle kadınlara liselerde edebiyat ve felsefe okutulması yasaklanmış; 1928 kararnamesiyle öğretim kurumlarında kadınların müdürlük yapması yasaklanmış; 1928 kararnamesiyle, kız öğrencilere iki kat harç ödeme yükümlülüğü getirilmiş; 1 Eylül 1938 kararnamesiyle kamu görevlerinde kadınların kadro toplamının % 10'unu doldurabileceği belirlenmiştir. 1942'de yürürlüğe giren Rocco yasası ceza kanununda, kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği 'şeref suçu' gibi bir madde ile ağırlaştırmış; 587. madde ile öfkeli babaya, kocaya ya da erkek kardeşe, şereflerini koruma durumunda kızı, karıyı ya da kız kardeşi öldürme 'hakkı' bahşedilmiştir (44). İtalya'da parlamanter demokrasi döneminde kadınların zaten sahip olmadıkları 'oy hakkı' ise, 1923'de 12 milyon seçmen yaşında kadından, okur-yazar, vergi veren veya 'savaş dulü' madalyası taşıyanlardan 'iffetlerini korudukları' bilinenlere olmak üzere 1 milyon kadına tanınmıştır (45). Öte yandan, 1934 yılında ihdas edilen çok çocuklu ailelere verilen

44 Macciocchi, Faşizm, a.g.e., ss. 151. 153.

45 Macciocchi, Faşizm, a.g.e., s. 133 ve d. İtalya'da tüm faşist rejim boyunca, yurttaşların bir kez plebisit için sandık başına gittikleri düşünülürse, bu oy hakkının da hiç bir anlamı olmadığı açıktır.

prim, evlilik sigortası ve çok çocuklu kadınlara verilen madalya uygulaması sistemli biçimde yürütülmüştür (46).

Almanya'da Naziler, kadınları siyasetten dışlamak üzere ilk önlemi, daha iktidara gelmeden 1921'de, kadınları partinin liderlik kadrosundan çıkartmakla almış; iktidara gelişlerinin hemen ardından evli doktor ve devlet memuru kadınların işten çıkartılması; 1935'de orta öğretimde kadın öğretmenlerin sayılarının % 15 azaltılması, üniversitede, kürsü profesörlüğüne kadın atanmasının önlenmesi, 1936'dan itibaren yargıcılık mesleğinin kadınlara yasaklanması; 1933'de üniversite öğreniminde Weimar döneminde oranları 1/5 olan kadınların 1/10'a indirilmesi; kararlarını uygulamaya koymuşlardır (47). Ayrıca, kadınların toplumdaki yerini belirleyen «Kinder, Kirche, Küche» (Çocuk, Kilise, Mutfak) sloganıyla uyumlu bir şekilde, kadınlara ilk ve orta öğrenimde verilecek eğitimin içeriği değiştirilmiş, programlara, ev ekonomisi, dikiş gibi dersler konulurken, kızlara matematik ve latince okutulması yasaklanmış (48); 1934'den itibaren, kadınlar için, tarım kesimi ve çok çocuklu aileler arasında yerine getirilmek üzere zorunlu 'sosyal hizmet yılı' devreye konulmuş ve kadınların 'en az 4, ortalama 6-7 çocuk' doğurmalarını teşvik etmek üzere, prim ve gamalı haç madalyası dağıtımını kampanyaları başlatılmıştır (49).

İtalyan ve Alman faşizmlerinden çok daha kısa ömürlü Petain rejiminin en dikkat çeken icraatı, 7 Mart 1942'de 'çocuk düşürmeye karşı' çıkartılan yasa olup, çocuk düşürenler ve bu 'suça katılanların' ölüm cezasına çarptırılmaları öngörülmekteydi (50). İspanya ise, 'yasal' düzenleme düzleminde geriye dönüşün belki de en kesin olduğu top-

46 Macciocchi, Faşizm, a.g.e., s. 138, 142.

47 Grunberger, a.g.e., ss. 331-332.

48 Jean - Michel Palmier, a.g.m., ss. 39-40.

49 Jean - Michel Palmier, a.g.m., s. 43, Madalyalar her yıl 'anneler günü' ilan edilen Hitler'in annesinin doğum gününe dağıtılmaktaydı.

50 Macciocchi, Faşizm, a.g.e., s. 198.

lumdu. Çünkü, kısa ömürlü II. Cumhuriyet rejiminde, Maria-Dolores Bernard'ın deyişyle, «dönemin en feminist medenî yasalarından» birine sahip olan kadınların statüleri, bu ülkede Franco'nun zaferinden sonra, yeniden 1889 yasasına tabi kılınmıştır (51).

Bütün bu örnekler, faşist rejimlerin, kadınları, faşizm öncesinde ulaşabildikleri statünün daha gerisine çekme konusunda ciddi olduklarını, ideolojik söylemleriyle icraatlarının tutarlı olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak verilen örneklerde göze çarpan bir başka eğilimin daha altını çizmek gerekiyor: Çalışma hayatına ilişkin olarak çıkarılan, önleyici, yasaklayıcı kararnameler, daha çok, öğretmenler, memurlar, doktorlar gibi, küçük burjuva ve burjuva kadınlarının icra etme eğiliminde oldukları meslekleri hedef alıyor... Geniş çalışan kadın kitleleri, yani işçi kadınlar açınsındansa durum hem daha farklı, hem de daha ikirciklidir. Gerçekten de gerek İtalya'da, gerek Almanya'da 1930 iktisadî krizinin yol açtığı işsizlik sorununa bir çözüm olarak kadın işçilerin işten çıkarılmasına öncelik verilmiş olmakla birlikte (52), bu politika pek etkili olmamış; örneğin, Almanya'da kriz sırasında erkeklerin 1/3'ünün, kadınlarınsa ancak 1/10'unun işten çıkarıldığı görülmüştür (53). Bunun başlıca nedeni kadın emek gücünün, erkek emek-gücüne göre çok daha ucuz olmasıydı. Yani bir anlamda, kadın işçilerin daha düşük ücretle çalışıyor olmaları, onları «işsizlik tehlikesine karşı koruyan avantajları» haline dönmüştü (54). Ayrıca sanayileşmiş Al-

51 Marla - Dolores Bernard, a.g.m., s. 160, Dönemin en 'feminist' yasal sistemini benimseyen İspanya'da Cumhuriyet anayasası kadınları 'medenî', 'siyasî' ve 'ekonomik (çalışma hakkı)' haklar açısından erkeklerle eşit bir düzeye getirmiş ve dönemin en 'liberal' boşanma yasasını kabul etmişti.

52 Macciocchi, Faşizm, a.g.e., s. 148.

53 Grunberger, a.g.e., s. 324.

54 Almanya'da vasıflı işçiler arasında kadınlar, aynı işi yapan

manya ile diğer toplumların sanayi bölgelerinde kadınlar emek piyasasına geniş bir ölçüde girmişlerdi (55) ve 'çalışma yaşamından sürülmeleri' arızı dalgalanmalar dışında, ne mümkün, ne de temelde faşist rejimin koruduğu kapitalist üretim ilişkileri açısından istenir bir çözümdü. Bu açıdan, kriz koşulları altında, faşist rejimlerle, faşist olmayan rejimlerde kadın işçilerin karşılaştıkları durumlar arasında çok da önemli bir fark olmadığı, hatta İngiltere gibi demokratik toplumlarda kadın işçilerin işten çıkarılma tehlikesiyle daha çok yüzyüze geldikleri söylenebilir (56). Krizin aşıldığı yıllardaysa, faşist rejimler savaş hazırlığına giriştiklerinden, 1937'den itibaren, kadın işçilerin emek gücü içindeki nisbi oranları gerilemekle birlikte, mutlak sayı olarak daha çok sayıda kadın çalışma hayatına girmiş ve nihayet savaş sırasında, hemen her yerde olduğu gibi, faşist toplumlarda da kadın emekçilerin sayısında büyük artışlar olmuştur (57).

erkeklerin aldığı ücretin % 60'sını, vasıfsız işçiler % 70'ini almaktaydı. Bkz. Grunberger, a.g.e., s. 324 ve H. Peemans-Poullet, a.g.m., s. 111.

- 55 Almanya'da 1933'de emek gücünün % 37'sini kadınlar oluşturunuyordu. Tarım kesiminde iki işçiden birisi kadındı ve üstelik bu kesimde, çalışan kadınların % 75'i ücretsiz aile emekçisi konumundaydı. Grunberger, a.g.e., s. 324. Bu son durum İtalya ve İspanya için de geçerliydi.
- 56 Örneğin, faşist hareketin 1936'da, bir saman alevi gibi parlayıp söndüğü Belçika'da, kriz döneminde iktidarda bulunan liberal-Katolik koalisyon hükümeti, rexistlerden defazla, kadınları işten çıkarma yanlısı idi. Ancak, işverenler buna karşı çıkmış ve ücretlerinin düşüklüğü nedeniyle işte alıkonulmalarının zorunluluğunu, aksi halde ücretlerin ortalama düzeyinin yukarıya çekileceğini savunmuşlardı. Bkz. H. Peemans-Poullet, a.g.m., s. 111. Ayrıca bkz. O. Adamson, C. Brown, J. Harrison, J. Price, «Women's opression under capitalism», *Revolutionary Communism*, No. 5, 1976, s. 21.
- 57 Grunberger, a.g.e., s. 326. 1937'de oransal olarak % 31 olan kadın işçilerin sayısı 1939 da 7 milyondan, 1944 de 14 1/2

Bu veriler ışığında, daha önce 'paradoks' olup olmadığını kuşkuyla bıraktığım saptamaya geri dönecek olursak; kadın emekçiktilelerinin çalışma yaşamından sürülmesine ilişkin faşist retorik ile gerçeklik arasında bir paradoks olduğunu söylemek mümkündür. Ama faşist rejimlerin niteliği ile, emekçi kadınlara sunulan yaşama koşulları arasındaki ilişki araştırıldığında buna bir paradoks dememek gerekir. Çünkü faşizm, kapitalist üretim tarzının geçirmekte olduğu yeniden yapılaşma krizine bir çözüm getirirken, işçi ücretleri üzerinde uygulanan deflasyonist politikada, düşük ücretli kadın işçilerin varlığından yararlanmış, onları ideolojik düzlemde iddia edildiği gibi 'aile ocağına' geri göndermediği gibi, tersine, onları 'aşağılayarak', dolaşısıyla kendilerinde onlara sağlanan yaşam şartlarına itiraz etme hakkını bile göremeyecek bir biçimde ideolojik baskı altına alarak, istihdam etmiştir. Kadın emekçilerin çok ağır şartlar altında sürdürdükleri çalışma yaşamı yanısıra, 'aile yüceltmesine' yönelen ideolojik söylemin onlara iletmeyi amaçladığı gerçek mesaj da, çalışan veya sadece ev kadını olan evli kadınların, faşizm altında reel olarak düşen ücretlerin satın alamadığı tüketim maddelerinin ev içinde hazırlanması için eskisine göre artan eviçi emeği gereksinimini 'fedakarca' karşılamaları için onları ikna etmektir (58). Böylece faşizm altında, kadın emekçilerin daha fazla sömürülmesine ilaveten, kadınların ezilişi de yoğunlaşmıştı. Bölüme başlarken ortaya attığım hipotezin yani faşizm altında kadınların baskıya en fazla maruz kalan kategorilerden birisi olduğu görüşünün bu şekilde açıklığa kavuştuğunu umuyorum.

milyona çıkacaktır. Ücretler açısından ise, İtalya'dakinden farklı olarak, Almanya'da kadın işçilerin ücretleri çok az da olsa, erkek işçilerin ücretlerinden daha fazla artış göstermiştir.

H. Peemans - Pouillet, a.g.m., s. 120. Eviçi emeği veya «evişi» kavramıyla ilgili olarak bkz. Şirin Tekeli, «Siyasal İktidar Karşısında Kadın», *Toplum ve Bilim*, No. 3, 1977, ss. 75-85, bu kitapta ss. 1-31.

Bu inceleme ayrıca, kadın sorunundan gidilerek faşist rejimin gerçek niteliğini anlamaya katkıda bulunulabileceğini, faşizm çözümlemelerinin de, kadın sorununun özünde yatan «eviçi» emeği ve kadının sömürülme-ezilme ikilemini anlamada kritik bir rol oynayabileceğini gösteriyor.

III. ALMANYA ÜZERİNE BİR PARANTEZ VE SONUÇ

Şimdi, Macciocchi'nin sorduğu çok önemli bir soruya geri dönüp, «nasıl oldu da kadınlar, faşizm kadar antife-minist bir ideolojiyi desteklediler?» sorununa bir yanıt getirmeye çalışalım. Bunun için, bazı araştırmacıların birleştiği bir olgu üzerinde durmak yararlı olabilir: Faşist ideolojinin kadına ilişkin olarak geliştirdiği düşüncenin 'devrimci' retoriğini tamamen bir yana bırakıp, bunun altından çıkan 'karşı-devrimci' mesajı faşizmin icraatıyla karşılaştırdığımızda beliren 'görünürdeki paradoksu' çözümlediğimizde, faşist ideolojinin özünde, kriz şartlarına uyarlanmış bir 'dinsel dayanıklı burjuva ideolojisinden' başka bir şey olmadığı görülüyor. Macciocchi bu görüşü; «Mussolini, papanın, kilisenin ve onun yüce gücü olan Vatikan'ın koruyuculuğu altında iş görmekteydi. Kadın-iktidar ilişkisini yaymak için o da aynı tarihsel arka-planı destek almıştır» (59) diye ifade ederken, Richard Grundberger; «Kadın örgütlerinin, Nazilerin üç K'sına karşı çıktıkları sanılmasın. En güçlü feminist gruplardan bazıları, Ulusal Parti ve Luteryen Kilise'yle yakın bağlar içinde bulunuyordu ve seslerini daha çok, status quo ante'ye dönüşmesi için yükseltiyorlardı; Weimar döneminin modernleştirici eğilimlerine olan karşıtlıkları Nazilerinkinden ancak bir derece farkıyla ayrılmaktaydı. Çünkü Naziler, Almanya'da kadın sorununun tartışılmasına 'kaba bir açıklık' dışında yeni hiç bir şey getirmiş değildiler» (60) demektedir.

59 Macciocchi, Faşizm, a.g.e., s. 136.

60 Grundberger, a.g.e., ss. 321-332.

dir. Hedwige Peemans-Poullet ise, Belçika'da rexiist hare-
ketle ilgili çalışmasının sonucunda; «faşizmin aileyle ilgili
politikası, bir bakıma, sağın geleneksel aile politikasının,
aşırı bir dille ifade edilmiş şeklinden başka bir şey değil-
dir; o da kadınların, aile kurumu kanalımdan istismarını
öngörür» (61) vargısına ulaşmaktadır. O zaman kadınla-
rın faşizme kapılmalarını açıklamak için faşizmde özel bir
kurtarıcı aradıkları, toprağın ayaklarının altından kaydı-
ğını hissettikleri bir dönemde bir 'otoriteye' sığınma ihti-
yacını daha fazla duydukları ya da onlara özgü bir 'mazo-
şizm' gibi psikolojik ve/veya psikanalitik savlardan çok
(62) kadınların çok uzun zamandanberi kendilerine söyle-
negelmiş, içselleştirdikleri bir ideolojiye kulak vermekte
devam ettiklerini; çünkü kendilerine bu mesajın dışında
alternatif bir mesajın verilmediğini, verilemediğini, söyle-
mek bana daha anlamlı görünüyor.

Bu vargının geçerliliğini irdelemek üzere, kadın hare-
keti üzerine birçok monografik çalışmanın bulunduğn bir ül-
keye, Almanya örneğine daha yakından bakabildim. Femi-
nist hareketin başlangıcından faşizmin iktidara geldiğn dö-
neme kadar, bu toplumda kadın hareketine iki siyasî çiz-
gi damgasını vurmuştur: Liberal burjuva-feminist çizgi ve
Marksist sosyal demokrat çizgi (63). Birincisi, Alman li-
beral burjuvazisinin siyasî gelişmelerine paralel olarak,
kadının kurtuluşunu onun «bireyleşmesinde», çalışma ya-
şamına girmesinde, eğitilmesinde görürken, mücadelesini,

61 H. Peemans-Poullet, a.g.m., s. 130.

62 Macciocchi, «Sept thèses sur la sexualité féminine dans
l'idéologie fasciste», Macciocchi, *Les Femmes*, a.g.e., ss. 76,
79; Collin, a.g.m., s. 148 ve Wilhelm Reich, *The Mass Psy-
chology of Fascism*, New York, 1976.

63 Richard J. Evans, a.g.e., burjuva feminist hareket; Werner
Thönessen, *The Emancipation of Women: The Rise and
Decline of the Women's Movement in German Social De-
mocracy, 1863 - 1933*, Pluto Press, 1973, sosyal - demokrasi
üzerine yazılmış monografiler.

kadınlara eğitim olanaklarının açılması, kadınların mezleklerle kabulü, oy hakkının kazanılması, kadınlar ve erkekler için iki ayrı ahlak kodunun var oluşunun eleştirisi ve buradan giderek fuhuşla mücadeleye dayandırmıştır. Sosyal demokrat çizgi ise Marx ve Engels'i izleyerek önceleri Bebel'in, daha sonra da Clara Zetkin'in ideolojik önderliğinde, kadının kurtuluşunun devrimci sosyalizmden geçerek sağlanacağı görüşünü benimsemişti. Bununla birlikte, Weimar öncesinde, Alman Reichstag'ında, medeni kanun değişikliği ve boşanma yasasından, oy hakkına kadar, kadınların haklarının genişletilmesi yönündeki bütün öneriler de bu çizgiden gelmiş ve/veya onlar tarafından desteklenmişti. Sınıf temelinde bölündükleri için aralarında köklü görüş ayrılıkları ve çatışma bulunan bu iki hareketin tarih içindeki evrimleri yine de büyük paralellikler göstermiştir. Gerçekten de ortaya çıkışlarından 1910'lara gelinceye kadar, her iki hareket de kadın sorununun tartışmasını kendi açılarından derinleştirmiş, daha 'radikal' bir anlayışa varmış, örgütlenmiş, üye tabanlarını ve yayın organlarını geliştirmişlerdir. Ancak bu tarihten ve özellikle 1918'de Weimar rejiminin kuruluşundan sonra, iki hareketin de giderek 'sağa' kaydıkları görülür. Sosyal demokrat çizgideki kadın hareketi, devrimci sosyalizmin yenilgisinden sonra Clara Zetkin'in bu hareketten ayrılmasıyla birlikte 'revizyonizmini' kadın sorununa da uyarlamış, var olan rejimle bütünleşmiş, giderek, tüm sosyalist hareketlerin en temel ilkesi olan kadının kurtuluşunun çalışma hayatıyla bütünleşmesinden geçeceği görüşünden bile ödün vererek «kadının yerinin aile» olduğu görüşünü benimsemişken (64) burjuva-feminist hareket de 1908'den itibaren, Minna Cauer, Anita Augsborg, Lida Heymann, Helen Stöcker gibi 'radikallerin' tasfiyesiyle birlikte, sonradan Nazilerce benimsenecek olan görüşlere oldukça yakın bir çizgiye gelmiş, daha önce hareketin benimsediği 'bireysel özgürleşme' tezinden tamamen vazgeçerek, kadı-

64 Thönessen, a.g.e., s. 136.

nin «en kutsal görevinin analık» olduğu görüşüne, oldukça natalist ve otoriter politikaları savunma noktasına varmıştır (65). İdeolojideki bu sağa kayışla birlikte, her iki harekette de örgüt içi bölünmeler birbirini izlemiş ve üye tabanlarında gerilemeler görülmüştür. Bu gelişmede ilginç olan nokta, iki hareketin de 'sağa' kayma eğilimlerinin, Almanya'yı Birinci Dünya Savaşı sonrasında etkisi altına alacak olan kriz koşulları henüz ortada yok iken belirmesidir. Bu ise, kadın hareketini çok aşan genel bir planda. XX. yüzyıl başları Alman toplumundaki iki temel sınıfın tarihsel gelişme sürecindeki zaaflarına işaret etmektedir. Bir yanda, kapitalist toplumu 'dönüştürme' misyonundan vazgeçmiş ve giderek burjuvazinin ideolojisini özümseme yolunda bir işçi sınıfı, diğer yanda da Prusya junkerlerinin otoriter-aristokratik ideolojisinden özerkleşmeyi başaramayan, bu anlamda 'müflis' bir liberal burjuva sınıf. İşte böyle bir tarihsel toplumsal bağlamda, kendilerine alternatif bir ideoloji, bir kurtuluş yolu önerilmeyen kadın kitlelerinin neden, geleneksel, dinsel-patriyarkal ideolojiye yaslanan Nazi ideolojisine kayıtsız kalmadıklarını ve o ideolojiyi, kendilerini o denli aşağılamasına rağmen destekleyebildiğini anlamak mümkündür. Tıpkı, yine aynı bağlamda, işçi sınıfının kapitalist toplumu dönüştürme mücadelesinde yenik düştüğü, liberal burjuvazinin ise kendi toplumsal ve siyasal düzenine güven duyamayacak kadar zaaf içinde bulunduğu bir sınıf ilişkileri temelinde, kapitalizmin karşı karşıya geldiği yoğun dönüşüm krizini aşabilmek için neden faşizme gereksinim duyduğunu anlamanın mümkün olduğu gibi.

Faşizm ve kadınlar konusundaki bu inceleme, faşizmin, kadını 'çalışma hayatından sürme' ve 'aile ocağına çekme' temalarına yaslanan aile politikasının ve dolayısıyla bu alanda vaadedilen faşist 'devrimin' iflas ettiğini ortaya koydu. Bunun aslında kaçınılmaz olduğunu söylemek de mümkündür. Çünkü, kadın emekçinin 'aile ocağı-

na geri gönderilebilmesinin' maddi koşulu, emekçi kocanın ailesini geçindirebilecek bir ücret düzeyine sahip olmasıdır (66). Oysa faşizm, kapitalizmin geçiş krizi sırasında tamı tamına da bunun aksini, ortalama işçi ücretlerinin düşük tutulması ve düşürülmesi hedefini gerçekleştir-meyi üstlenmiş bir rejimdir. Dolayısıyla faşizmin iktisat politikasıyla aile politikası arasında bir çelişkinin ortaya çıkması zorunludur ve bu çelişki, ikinci politikanın, fiilen, birincisine feda edilmesiyle çözülmüştür. Ancak, kadınların genel olarak kapitalist toplumlarda erkeklerden daha düşük ve geri bir statüde tutulabilmelerinin maddi koşulu da onların, çalışma hayatına katılabildikleri zaman bile evişini üstlenmeleri ve emek gücünün yeniden üretimini, eviçi emeğiyle, karşılıksız olarak yerine getirmeleridir. Bunun sağlanmasında, 'kadının yeri evidir' ideolojik söylemi etkili bir rol oynar. Kapitalist toplumlarda geleneksel, patriarkal-dinsel ideolojileri de özümsemiş şekliyle çok yaygın bir şekilde üretilen, yeniden üretilen bu ideolojiye kıyasla faşist ideolojinin özgüllüğü bu söylemi en berrak ve kesin şekliyle dile getirmesinden ibarettir. Bu açıklama, faşizmler sonrasında faşizm-kadın ilişkisinin de neden uzun bir süre suskunlukla geçirildiğini anlamamıza yardımcı olabilir. Çünkü faşizmler çökmüş, ama kadınlara sunulan ideolojinin özü değişmemiştir.

66 Bkz. Agnes Heller, «Les femmes, la société et l'Etat», A. Haller, F. Feher, **Marxisme et démocratie**, Maspero, 1981, s. 132.

Bu küçücük kitaba uzun bir önsöz yazmak yersiz ka-
çardı. Zaten, amacını çok açık koyuyor ortaya, ayrıca açık-
lanmasına hiç gerek yok: «Kadınların tarihi herşeyden ön-
ce, baskı altına alınışlarının ve bunun gizlenişinin tarihi-
dir», diyor, Andrée Michel (s. 159).

Günümüzün, özellikle gelişmiş toplumlarının siyasi
mücadele platformunda artık bir daha geri püskürtüleme-
yecek bir öge olarak yerini almış görünen kadınların kur-
tuluşu hareketi ve hareketin öğretisi feminizm, hangi te-
mel hedeflere yöneliyor? Hangi temel ihtiyaçların ürünü
olarak ortaya çıkmış? Son bir iki yıldır Türkiye’de de ateş-
li tartışmalara konu olan ve gürültücü karşıtları ne yazık
ki sessiz taraftarlarından çok daha fazla ses çıkaran bu
öğretiye eleştirmeye girişmek için, önce onu anlamak ge-
rekir. Toplumsal bir olguyla karşı karşıya olduğumuza
göre, anlamak herşeyden önce onun tarihini bilmeyi gerek-
lidir.

Feminizmin tarihi, kadınların tarihi ile içiçedir. Ka-
dınların tarihi! Bu tarihin yazılmaya başlanması, ya da
insanlık tarihine kadınların gözlerinden bakılması ise çok
yeni: Batıda feminizmin yeniden canlanmasıyla koşut. Tarih
biliminin gelişmesine baktığımızda, önce ezenlerin ve güç-
lülerin tarihinin yazıldığını, ezilenlerin tarihinin işçiler

• Andrée Michel, Feminizm, Kadın Çevresi, İstanbul, 1984.

olsun, köylüler olsun, istisnaları bir yana, esas olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, İngiltere'de D.E. Thompson, Fransa'da Annales Okulu tarihçileriyle geliştiğini görüyoruz. Tarihin en eski ezilenleri olan kadınların da «erkekler gibi tarihsel yaratıklar» olduğu ise, ancak, bundan on-onbeş yıl önce keşfedildi. Andrée Michel'in çok iyi belirttiği gibi, «kadınların doğanın (tarihdışı), erkeklerinse kültürün (tarih) ürünü olduğu» önyargısı çoğu tarihçinin, tarih bilimini tekellerinde tutan erkek tarihçilerin, hatta onların okulundan yetişen kadın tarihçilerin içine işlemiştir ve bu önyargıların kökleri çok eskiye uzanır.

Andrée Michel yapılması çok güç bir işi yapmış ve kadınların paleolitikten günümüze tarihini yüz sayfada özetlemiş: Orta neolitik dönemde yani İsa'dan 10.000 yıl önce tarımın gelişmesi, nüfusun artması, kentlerin, sınıfların, devletlerin ortaya çıkması, savaş ve talanın yaygınlaşmasıyla birlikte başlayan kadınların ikinci plana itilmesi olgusunun, antikitede kadınların 'Atina Gynecce'si ya da hareme kapatılmalarıyla sürmesini, bu ikincilliğin ve aşağılanmanın patriyarkal tek tanrılı dinlerle pekiştirilişini, batıda burjuvazinin yükselişine koşut olarak Rönesans'tan itibaren geliştirilen «ev kadını» miti ve kadını aileye bağımlı kılan «modern hukuk sistemi» ile yeni bir biçime bürünüşünü, böylece kadınların 10.000 yıl süren toplumdaki eve, kamusal alandan özele, özerklikten bağımlılığa sürülüşünün öyküsünü, ana hatlarıyla vermiş. Ama kitabın asıl önemli yanı bu değil, çünkü, bu tarih, parça parça da olsa başkalarınca kurulmuştu, az çok biliniyordu. Kitabın önemli yanı, bilinmeyişi ortaya koyan, tarihçilerin özenle sakladığını gün ışığına çıkaran, mit kırıcı (bilim mit kırıcıdır...) yanısıdır: Dört bir koldan (burjuvazi, din, devlet, aile vb.) sürdürülen baskı altına alınma sürecine kadınların nasıl karşı koydukları, nasıl direndiklerinin tarihi. Bu direnmenin bedeli her zaman çok pahalı olmuş, zaman zaman, erkeklerin kurduğu düzenin normlarını benimsemeyen kadınların varlığının fiziki olarak ortadan kaldırılmasına, 'soykırımına' varmıştır. Engizisyonca diri

diri yakılan binlerce 'büyücü' kadın için olduğu gibi. 'Normalleştirme' bir kez sağlandıktan sonra şiddete bu çapta başvurulmuyordu belki, ama milyonlarca ve milyonlarca kadının yetenekleri, yaratıcılıkları, becerileri başka yollardan köreltildi, ürünleri tarihin karanlık sayfalarına gömüldü. İnsanlık adına ne büyük kayıp, ne büyük israf... Ama ne pahasına olursa olsun kadınlar direnmişlerdi. Tek tek ya da toplu olarak. Bu direnişin adı feminizmdir.

Böyle bir direniş için kadınların kendi kendilerini (tarihlerini, sosyal durumlarını vb.) öğrenmeleri çok önemli olduğundan (hele Türkiye'de), en çok, bilimsel bir serinkanlılıkla yazılmış bu tür kitaplara ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum. Türkçe'ye öncelikle bu kitabı çevirmek istememin nedeni de (tüm görüşlerine katılmasam da) yazarının yıllardır kadın sorununun çeşitli iboyutları üzerinde çalışmış bir bilim kadını, bir sosyolog oluşu. Halen Fransız Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi'nde (CNRS), «Cins rolleri, Aile ve İnsan Gelişmesi» araştırma grubunu yöneten Andrée Michel, daha önce Cezayirli işçiler, sanayileşme, aile ve konut, aile sosyolojisi, Avrupa ve Amerika'da çalışan evli kadınların sorunları, kadın ve çalışma, cinsiyetçilik ve toplum, meta üreticisi toplumlarda kadın gibi temaları işledi. Bu bilanço, bu küçük kitapçığın ardında yatan birikimin zenginliğini göstermeye yeter, umarım.

Kitabın çevirmeni olarak, benimsediğim dil anlayışı konusunda da bir iki açıklama vermeliyim. Amacım, metni olabildiğince kolay okunur kılmaktı. Bugün Türkiye'de yoğun biçimde tartışılan «Türkçe» sorunuyla ilgili tavıram, tam bir çoğulculuktan yana. Aynı metin içerisinde hem teori ve kuram, hem doktrin ve öğretisi, hem tabiyet ve bağımlılık, hem de ihtiyaç ve gereksinim sözcükleri kullanılıyorsa, bunun nedeni, dilsel bir derbederlik değil, varolan çoğulculuğu desteklemek yönünde bilinçli bir tercihtir. Ancak, feminist düşüncenin bazı kilit kavramları konusunda yaklaşımım biraz daha farklı oldu: Bunların kavramsal niteliğini vurgulamak için, Türkçe'deki yerle-

şik, sağduyusal ya da feminist olmayan bir bakış ay-
dan kavramsal yüklemeler kazanmış terimleri kullanma-
dım. En başta batıda geliştirilen ve bize batıdan gelen bir
düşünce akımı olan feminizm kavramı olmak üzere, patri-
yarka, matriyarka gibi kavramları (bunlara pekala ataer-
kil, anaerkil demek olanaklı iken) klasik sosyoloji kitapların-
da anılan «aile tipleri» betimlemesinin ötesinde bir kavram-
sal yükleri olduğunu düşünerek, bu batı kökenli biçimle-
rinde kullandım. Günümüzde tüm toplumlar patriyarkal,
yani erkek egemen. Aynı şekilde batı dünyasında serma-
ye egemen toplumlar var; ama onlara kapitalist toplum-
lar diyoruz... Anamalcı toplum deyişi, ne yazık ki, aynı
kavramsal kesinliği vermiyor. Öyleyse, üretim ilişkileri ka-
dar temel bir başka ilişkide, cins ilişkisindeki hiyerarşik
yapılanmayı belirtmek üzere geliştirilen bir kavram olan
patriyarkal sözcüğünü de tıpkı kapitalist sözcüğünü koru-
duğumuz gibi korumamız gerektiği kanısındayım. Hiç de-
ğilse şimdilik. Buna karşılık, belki de kültürel özellikleri-
miz sonucu, bugüne kadar kavram olarak hiç üretmedi-
ğimiz bir başka terimi, «seksizm»i, pekala Türkçe bir
sözcükle «cinsiyetçilik»le karşılayabileceğimizi düşün-
düm. Türkçe'siyle de günlük dilde yeni, dolayısıyla kav-
ramsal bir nitelik taşıyabilecek bir sözcük gibi göründü
bana.

Türkiye'de feminizm yeni öğrenilmeye başlanan bir
düşünce sistemi olduğu için, dili de yeni. Onu ve dilini
geliştirecek, kesinleştirecek, yerli yerine oturtacak ve yay-
gınlaştıracak olanlar da bizim kadınlarımız olmalı. Ama
herhalde asıl amacımız, feminizmin kavramlarının daha
iyi karşılandığı bir dünyadan çok, bu kavramların aşıldı-
ğı, yani geçersiz kılındığı bir dünya kurmaktır.

Bu yıl Türkiye'de kadınlara siyasal hakların tanınmasının 50. yılı kutlanıyor. 5 Aralık 1934 günü İsmet İnönü ve 191 arkadaşının «Anayasa ve Seçim Kanunu'nun ilgili maddelerinde» değişiklik yapılmasını öngören önergeleri, o gün TBMM'inde bulunan 258 milletvekilinin oybirliği ile kabul edildi. Böylece «22 yaşını bitiren kadın, erkek her Türk'e mebus seçmek» ve «30 yaşını bitiren kadın, erkek her Türk'e mebus seçilmek» hakkı tanınmış oldu. Bu değişiklik, o tarihe kadar «yurttaş» tanımına girmeyen kadınları siyasal toplumun üyesi yapmaktaydı. Ayrıca kadınlarla erkeklere seçme/seçilme hakları eşit koşullarda tanındığından, yasalar yoluyla kadın/erkek eşitliğini sağlama sürecinde bir adım daha atılmış oluyordu. Yapılan değişikliğin bu iki yönden de önemi yadsınamaz.

Yasalar, insanların günlük yaşamlarına yön veren toplumsal koşulları ortadan kaldırmaya yetmez ama, hakların alt ve üst sınırlarını çizerek, kimlerin neyi, ne kadar yapabileceğini büyük ölçüde belirler. Bu açıdan bakıldığında 'siyasal eşitlik' yasası da kadınların, erkek yurttaşların sahip oldukları olanaklarla siyasal hayata katılmalarını sağlayamazdı —nitekim sağlamamıştır da— (1), ama hiç de-

* Cumhuriyet gazetesinde (3. Aralık, 1984, Siyaset - Dergi No 48) yayımlanmıştır.

1 Tek partili dönemde erkek 'seçmenlerin'de çok geniş bir katılma olanağına sahip olmadıkları açıktır.

ğilse onların önündeki «kadınlar siz, cinsiyetinizden ötürü siyasete katılamazsınız» engelini ortadan kaldırmakta, yani bu yasağın dayandığı, kadınların erkekler kadar dirayetle düşünebilen, onlar kadar ehliyetle karar alamilen dolayısıyla sorumluluk yüklenebilecek insanlar olmadıkları varsayımına resmen son vermektedir. Bizde yasalar genellikle «yasak» koyduğundan (dilde bile yasa/yasak benzeşmesi var...) yasak kaldıran bu yasa demokratik, olumlu, yapıcı idi.

Ancak, önlerindeki yasal engelin kalkmasıyla kadınlar siyasal haklarını gerektiği biçimde kullanamadılar ve günümüze değin, en azından 'seçilme' hakkından yararlanan kadınların sayısı 'bir avuç'u geçmedi. Hatta kendimizi siyasal iktidarın 'ulusal meclis' düzeyiyle sınırladığımızda, kadınların seçilme hakkını kazandıkları dönemden günümüze, bu hakkın kullanılışında gerileme de görüldü (2). Yasa değişikliğini izleyen ilk seçimlerde, 1935'te TBMM'ne 17 kadın milletvekili (ara seçimle giren 1 kişiyle V. Meclis'teki toplam sayıları 18 idi) girecekti ve bu gelmiş geçmiş bütün parlamentolarımızdaki en yüksek temsilci sayıydı. Tek partili dönemde sayıları 15'in üzerinde kalmış, 1950-1960 döneminde en fazla 7'ye ulaşabilmiş, 1960 sonrasında da 10 dolayında seyretmiştir. Kadın temsilcilerin meclisteki görelî yerleri de, en yüksek temsilci sayısına ulaştıklarında bile yalnız % 4,5 iken, 1950'den sonra % 1'in altına düşmüş ve hep o dolaylarda kalmıştır (3). Bu gözlemlerden iki sonuç çıkmaktadır: Kadınların Türkiye'nin en üst siyasî temsil organındaki varlıkları hiç bir zaman, «kadınların da seçme, seçilme hakları vardır, işte buyrun kanıtı» düzeyinde bir simge olmanın ötesine gidememiştir. İkinci olarak da kadınlara 'tek parti' döneminde daha geniş bir 'temsil' olanağı verilmişken bu olanak, Türkiye'nin

2 1935 - 1977 döneminde parlamentoya, bir bölümü birden çok dönem görev yapan toplam 69 kadın seçildi.

3 Bkz. Şirin Tekeli, Kadınlar ve Siyasal - Toplumsal Hayat Birikim, İstanbul, 1982, ss. 287 ve d.

demokratikleşme sürecinde, çelişkili biçimde geriye gitmiştir. Oysa dünya genelinde bunun tam tersi bir gelişme vardır (4). Kadınların siyasi haklarını kazanmaları ve fiilen kullanmaları ile demokratikleşme çok yakından ilişkilidir. Hatta ikisi arasında karşılıklı bir etkileşimden söz edilebilir. Kadınlar demokratikleşmenin ilerlemesi ölçüsünde siyasal haklarını kullanırlar; kadınların siyasal haklarını kullanmaları ölçüsünde de demokratikleşme süreci derinleşir. Türkiye'de neden ve nasıl, genel eğilimin tersine bir gelişme olduğunu anlayabilmek için 'tek partili' döneme ve kadınlara siyasal hakların verilmiş sürecine daha yakından bakılmasında yarar vardır.

Kanımca, kadınlara siyasal haklarının tanınmasında, ta başlangıçta, 'simgesel' kaygılar önemli bir yer tutmuştur. Dönemin yöneticileri 'kadınların siyasi haklarını' günün siyasi rejimiyle ilgili olarak ustaca kullanmışlardır. Bilindiği gibi bu hakların 1930'ların başlarında (5) tepede alınan ani bir kararla verilmesi, genellikle birçok açıdan toplumun ilerisinde bir önder olan Atatürk'ün kadın haklarına beslediği saygının ürünü ve 1924'ten beri yapılan ve kadın haklarını büyük ölçüde genişleten bir dizi reformun (halifeliğin kaldırılması, eğitim reformu, Medeni Kanun değişikliği, beraberinde peçe, çarşaf yasağını getiren kıyafet reformu vb.) son halkası olarak yorumlanır. Atatürk'ün ve çevresindeki devrimci azınlığın kadın konusunda, İslamcı aydınlardan olsun, geniş halk yığınlarından olsun daha ileri bir görüş sahibi olduğu konusunda hiç kuşku yoktur. Ama bir siyasi karar, bunlar tek bir

4 Batı toplumlarında ve Avrupa'da özellikle Skandinav ülkelerinde 1970'lerden itibaren kadınların parlamentodaki temsil oranlarında çok önemli ilerlemeler gerçekleşti. Örneğin İsveç'te oranları 1/3'ü aştı. Bkz. Council of Europe, **The Situation of Women in the Political Process in Europe**, Strasbourg, 1984.

5 Yasal seçimlerden önce, 1931'de kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı tanınmıştı.

yönetici tarafından alındığında bile, o yöneticinin -özel- değerlerine dayanılarak açıklanamaz. Çünkü, yönetici, toplumsal güçleri, dengeleri, talepleri değerlendirmek durumundadır. Oysa o yılların Türkiye'sinde ne siyasi hakları için sokaklara dökülmüş kadınlar vardır, ne de hatta bu yönde basına yansımış talepler... (6). Böyle bir baskıyı hissetmeyen yöneticinin, bu doğrultuda bir karar alması acaba niye zorunluydu? Bence burada, 1930'lu yılların Avrupa siyasi konjonktürü içinde Türkiye'deki 'tek partili rejimin' niteliği hakkında, özellikle batılıların gözünde farklı bir imge yaratma isteği belirli bir rol oynamıştır (7). Tıpkı peçe, çarşaf giyme konusunda, İslam'ın etkisini üzerinde en fazla duyan kesim olan kadınların, İslam'ın öngördüğü kıyafetten çıkarılmasıyla, cumhuriyet rejiminin yıktığı eski devletin yaslandığı İslami meşruiyet zeminine bir darbe vurulmasının amaçlanması gibi, siyasi hakların tanınmasıyla da Türkiye'deki 'tek partili rejimin', o yıllarda Avrupa'da sayıları artan tek partili faşist rejimlerden nitelikçe farklı olduğu ortaya konulmak isteniyordu. Avrupa faşizmleri kurulur kurulmaz, siyasi örgütlenme, sendikalaşma, insan hakları gibi başka demokratik hakların yanı sıra kadınların uzun mücadelelerle kazandıkları haklarını da geri almıştı (8). Türkiye'de de bir 'tek parti rejimi' vardı, demokrasi yoktu ama, kadınlara siyasi hakları tanınıyordu. Bunun anlamı ancak, Türkiye'deki rejimin içinde 'demokratikleşme' tohumları taşıdığını vurgulamak olabilirdi. Sonuç olarak bu tahlil de doğrudur.

Böylece az gelişmiş Türkiye'de kadınlara seçme ve seçilme hakları Fransa gibi gelişmiş, 'demokratik' toplumlar-
dan önce tanınmakla kalmadı, 'tek partili' rejimin kendi-

6 Batılı ülkelerin çoğunda kadınlar siyasal haklarını zorlu mücadelelerle kazanmışlardı.

7 Burada savunulan tezin ayrıntıları için bkz. Tekeli, *ibid.*, ss. 210-216.

8 Şirin Tekeli, «Faşizm ve Kadınlar», Çetin Orhan Tütengil, Armağan, İktisat Fakültesi yayını, 1984.

ne özgü koşulları altında meclise 18 de kadın temsilci seçildi. Bu o dönemde, Finlandiya dışında, tüm dünyadaki en yüksek kadın temsilci sayısı idi.

Çok partili döneme geçişle birlikte demokratikleşmenin başka ölçütleri önem kazandı ve kadınlar, temsilcilikleri kanalıdan yerine getirdikleri 'demokrasi simgesi' işlevlerini yitirdiler. Çok partili dönemde artık kadınların siyasete katılma düzeylerini, toplumun gerçek demokratikleşme düzeyi, gerçek toplumsal ilişkiler, toplum yapıları ve kadınların toplum içindeki gerçek konumları belirlemekteydi. Cumhuriyetin ilk on yılında gerçekleştirilen yasal ilerlemeler, onların toplumla ilişkilerini, bu arada toplumsal konumlarını belirleyen en temel kurum olan aile içi ilişkileri, giderek erkeklerle ilişkilerini fazla değiştirmediklerinden, kadınlar hâlâ yaşamlarını, geleneksel olarak bunu düzenlemiş olan aile kurumu çevresinde kuruyor, ailenin dışındaki toplumsal-kamusal yaşama ve bunun zirvesini oluşturan siyasi iktidar mücadelesine yabancı kalıyorlardı. Kimse de onlardan siyasi hayata katılmalarını beklemiyordu. Ne yöneticiler, ne toplum, ne erkekler, ne de kendileri... Türkiye'de son elli yılda gerçekleşen önemli değişimlere karşın, bu durumun kadınların siyasi haklarının elde edilmesinin 50. yılında da değiştiği söylenemez. Nasıl söylensin ki! Toplumun yetkili ağızlarının hepsi, hâlâ bir koro halinde «kadının yeri evidir» demektedir, kadının çalışma hayatına girmesi, yani evin dışındaki toplum hayatına sağlam bir adım atması kösteklenmektedir (9). Oysa siyasetin dört duvar arasında yapılması, hatta izlenmesi, öğrenilmesi olanaksız olduğuna göre, 50 yıl önce elde edilmiş hakların gerçekten kazanılması, yani kadınların siyasal sorumluluk yüklenmeye talip olan aktif yurttaşlar olmaları için, evin dört duvarı dışına çıkabilmeleri şarttır. Ama bunu yasalarla sağlamak mümkün değil. Bu, kadı-

9 ANAP hükümetince benimsenen ekonomik kalkınma planında, kadınların işgücüne katılma oranlarının sabit tutulması bunun en son kanıtlarındandır.

nın neyi yapıp, neyi yapamayacağına ilişkin tüm bir 'değerler' sisteminin değişmesini, yani bir kültür devrimini zorunlu kılmaktadır. Kadını salt 'kadın' olarak değil aynı zamanda 'insan' olarak görebilmek gereklidir. Bunun için ise, ekonomik sisteminden, eğitim sistemine pek çok şeyin köklü biçimde elden geçirilmesi gerekir. Aksi halde, seçme ve seçilme haklarının 100. yılı geldiğinde yine kendimize «acaba niye meclislerimizde bir avuç kadın var» diye sormaktan başka bir şey gelmeyecektir elimizden.

KADINLARA OY HAKKININ VERİLİŞİNİN 50. YILI: SİYASAL HAKLAR KADINLARA NE GETİRDİ, NE GETİRMEDİ? (*)

Bu başlık altında pek çoğunuz açısından hiç de yeni, bilinmeyen şeyler söyleyemeyeceğim. Birkaç yıldır, kitap, makale, gazete yazısı şeklinde bu konudaki düşüncelerimi açıklamıştım. Dolayısıyla, bunları okumuş olanlardan özür dilerim. Yine de bunların tartışılmaya açılması benim için ilginç olacak. (Yer yer yeni araştırma konuları ortaya çıkabilir...) Öte yandan, bu konuşmanın daha geniş bir tartışmaya yol açabilmesi amacıyla, saptanan başlığın dar çerçevesini zorlayarak, belki biraz konu dışına çıkarak bir başka ana soruya daha girmek istiyorum: Feminist kadınlar olarak siyasal iktidar sorununa yaklaşımımız ne olmalı—ne olabilir? Burada karşılaştığımız sorunlar nelerdir? Dolayısıyla konuşmayı, birbirinden kopuk gibi görünen iki soru etrafında kuracağım, ama durum saptamasının ötesine gidildiğinde, sorunlar benim kafamda da henüz yanıtlanmadığından, çok formel bir sunuş olmaktan çok, tartışılması için bir dizi soru sıralamaktan ibaret olacak, yapacağım.

Dar anlamda bana yöneltilen soru ile başlarsak; önce

* Kadın Çevresi'nde yaptığım bir konuşmanın metni olan bu yazı, İktisat Dergisi'nde (No. 243, Şubat 1985) yayımlanmıştır.

siyasi haklara atfedilen önemle ilgili bir gözlem, sonra da Türkiye toplumuyla ilgili birkaç temel saptama yapmak gerekecek.

Batı'da sosyalist olan ve olmayan feministler 19. yy. ortalarından itibaren oy hakkına büyük önem atfetmişlerdir. Süfrajetler açısından oy hakkının önemi, parlamenter rejime olan bağlılıkları bağlamında, kadınları ilgilendiren sorunların ancak yasalarla çözülebileceği inancından, dolayısıyla seçmen olarak parlamenterleri baskı altında tutma, seçilme hakkıyla da kendi temsilcileri kanalıyla kadınlar yararına yasa önerileri getirme umudundan kaynaklanır. Sosyalist feministler açısından hem bir ilke (eşitlik) sorunu söz konusuydu, hem de oy hesabı işin içine giriyordu. Bilindiği gibi, işçi sınıfları diğer sınıflara göre daha kalabalıktı, kadınlar sınıf oyu doğrultusunda hareket etseler, iktidarı sosyal demokrat partilerin kazanması işten bile değildi.

Ama bu varsayımların hepsi yanlış çıktı: 1) Kadınlar oy hakkını ne kendi çıkarları ne de sınıf çıkarları doğrultusunda kullandılar, çok yakın zamanlara değin, muhafazakâr ve Katolik partilerin oy deposunu oluşturdular. 2) Seçilme hakkının kazanılması hiç de parlamentoların kapılarının kadınlara açılması sonucunu doğurmadı.

Türkiye ile ilgili saptamalara gelince: Az gelişmiş kapitalist bir ekonomisi olan bir Müslüman-Akdeniz toplumunda yaşıyoruz. Az gelişmiş kapitalizm, kapitalizme özgü kadın erkek ilişkileri ve bunu biçimlendiren aile yapısının yanı sıra, kapitalizmin çözemediği prekapitalist, esas olarak patriarkal diyebileceğimiz yapıların da var olması demek. Yani bir yandan eşitlikçi bir söylemin ardında gizlenen eşitsizlik durumları, bir yandan da eşitlikçi söylemin açıktan açığa reddedildiği yapılar iç içe. Hatta, bu ne derece doğru bilemem ama, Türkiye'de kadınlara ilişkin olarak prekapitalist söylemin ve yaşam koşullarının çok daha yaygın olduğu bile söylenebilir. Hâlâ...

Kemalist reformların yapıldığı dönemde durum haydi haydi böyleydi. 19. yy. ortalarında pamuk, tütün gibi sı-

nai tarım ürünlerinin kapitalist çiftliklerde üretilmesi ve batılı sanayi tesisleri için pazarlanması yolundan dünya kapitalizmiyle bütünleşmeye başlayan Osmanlı toplumunda, Selanik, İstanbul, İzmir gibi birkaç büyük kent dışında kadın, hukuken olsun, ekonomik açıdan losun, aile içinde erkeğe mutlak anlamda bağımlı bir kişiydi.

Büyük kentleri etkileyen batılılaşma sürecinde burjuvalaşan ailelerde kadın artık kaçgöçe konu olmuyor, eğitim görüyor, aile varlıklı olduğu ölçüde, mirastan pay alıyordu. Ama aynı dönemde Batı Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da sayıları hızla artan, ücret karşılığı çalışan işçi ve küçük burjuva kadınlarına benzer kategoriler yok denecek gibiydi.

Onun için de II. Meşrutiyet sırasında o dönemin özel koşullarında «feminist» diyebileceğimiz aydın, yazar-çizer, dergi çıkaran, dernekler kuran kadınlar ortaya çıktıysa da, feminist bir hareket oluşmadı. Dönemin önde gelen «feminist» kadınlarından birisi Halide Edip Adıvar, Koley'de okumuş, yabancı dil biliyor, romancı, Teali-i Nisvan (Kadınları Yükseltme) Cemiyeti'ni kuruyor. Aynı yıllarda kurulmuş bir de Asri Kadın Cemiyeti var. Gözlemcilere göre söylemleri ciddi olarak feminist. Bu söylemleri daha yakından incelemekte yarar var; ama en azından Halide Edip'in romanları bize bir ipucu veriyor. Romancı hep, kişilikçi, cerbezeli, erkeklerin yanı sıra zorlu mücadelelere giren kadın tipleri yaratıyor, ama bu kadınların hepsi asıl mutluluğu, aşkta, evlilikte buluyorlar. Hatta, Rabia tipinde, romancı bu kadınlara İslami değerlerin batılı değerlere üstünlüğünü kanıtlama misyonunu yükler. (B. Moran, Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış: Ahmet Mithat'tan Tanpınar'a, s. 129 vd.).

Halide Edip, Milli Mücadele sırasında siyasi bakımdan da çok faaldir, ön saflarda yer alır. Ünlü Sultanahmet mitinginde kürsüden halka hitap eder, ardından kocasıyla birlikte Anadolu'ya geçer, Mustafa Kemal'in çok yakın çevresine dahil olur, ilk zamanlarda ehvenişer olarak savunduğu manda fikrini terk ederek Anadolu hareketine

bilfiil katılır, kendisine çavuş rütbesi verilir (Türk'ün Ateşle İmtihanı). Sonradan Atatürk'le siyasi anlaşmazlığa düşecek (kocasıyla birlikte onu diktatör olmakla eleştirecektir), Türkiye'den ayrılacak, Atatürk'ün ölümüne değin yurt dışında kalemıyla yaşayacaktır. 1950'den sonra da DP'den milletvekili olur. Yani, her yönüyle «siyasi» bir kadındır Halide Edip. Kuşkusuz, o dönemin «seçkin» kadınlarının en ünlüsüdür, ama hiç de tek değildir. Aynı yıllarda İttihat ve Terakki'de faal olan romancı Fatma Aliye Hanımın kız kardeşi Emine Semiye, Şükûfe Nihal, Naciye Elgün gibi siyasi bakımdan aktif birçok başka kadın da vardır.

Ama ilginç olan şu: Bu kadınlar iş kadınlar için hak talep etmeye geldiğinde çok cesaretsizdirler. 1923, 1924'lerde, ilk TBMM'de kadınları ilgilendiren önemli yasalar tartışılırken (Medeni Kanun, Anayasa'nın vatandaşlık maddesi vb.) tümüyle sessiz kalırlar. Hatta basının Kadınlar Birliği'nin sessizliğini eleştirmesi üzerine adeta zorla düzenledikleri toplantıda, ortaya derli toplu bir görüş bile koyamazlar. Eleştiriler üzerine Akşam'da bir cevap yazan Halide Edip, «Kadınların boşanma hakkını talep etmekten çok, erkeklerce boşanma hakkının kullanılmasının kısıtlanmasını talep ettiklerini» söyler, «Kadınlar, feci olan aile yıkılmasına bir dereceye kadar mani olunmasına taraftardır» der. (T. Taşkıran, Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları, s. 112).

Topluman en 'ilerisinde' ve siyasi iktidarı etkileme konumundaki kadınların «ideolojik» ufkunun böylesine kısır olduğu bir ortamda Mustafa Kemal ve çevresindeki Jacobin azınlık 'Kadın Devrimi'ni onlarsız gerçekleştirir. Medeni Kanun'la kadınlara erkeklerle neredeyse eşit bir statü tanınır. (Hatta, İsviçre Medeni Kanunu tercüme edilirken, kadınlar yararına kimi düzeltmelere de gidilir. Örneğin, İsviçre Medeni Kanunu'nda, mal rejimi, aksi belirtilmediği takdirde, mal ortaklığı iken, yani kadının mal varlığı, aile reisi sıfatıyla kocanın tasarrufuna geçerken, Türkiye'de yaygın uygulama mal ayrılığı rejimi lehine olmuş-

tur.) Kadının İslami hukuka göre durumunu fevkalade olumlu yönde değiştiren Medeni Kanun'un ardından siyasi haklar tanınır. Bilindiği gibi bu hakların tanındığı yıllarda Batı'da bazı demokratik olan (Fransa) ve demokratik olmayan (İtalya) toplumlarda kadınların oy hakkı henüz tanınmamıştır, bazılarında da kadınlar kazanılmış haklarını yitirirler (Nazi Almanya'sı; birkaç yıl sonra aynı şey Franco İspanya'sında gündeme gelecektir). Üstelik, siyasi hakların tanınmasını izleyen ilk seçimlerde, 1935'te Atatürk, tek parti listelerinden 17 kadını aday gösterir ve seçtirir. O sırada Finlandiya dışında hiçbir ülkede mecliste bu sayıda kadın temsilci yoktur; İngiltere, ABD gibi, bu hakların 1918'de kazanıldığı demokratik toplumlarda kadın temsilcilerin oranları % 2'nin altındadır. 1935 meclisinde kadınların oranı ise % 4,5'a ulaşmaktadır.

Böylesine açık bir çelişki ve volontarizmi ben, Kemalistlerin kadın haklarına duydukları saygının (per se) ötesinde bir amaca bağlama eğilimindeyim: Siyasi haklardan önce, Medeni Kanun ve kıyafet devriminde de olduğu gibi kadınlara siyasal hakların tanınışı, sistem açısından sembolik bir anlam taşımaktadır. Saltanata ve halifelğe son veren ve o sırada toplumun küçük bir azınlığını oluşturan cumhuriyetçiler, erkeklerin fes giymesinin önlenmesinden çok, kadının çarşaftan çıkarılmasına ve şeriat hukukuna son veren Medeni Kanun'un kadına verdiği haklara önem vermişlerdir. Böylece dinsel otoriteye bir darbe indirilmiştir. Aynı şekilde siyasi hakların tanınmasıyla da özellikle dış dünyanın gözünde, Türkiye'deki tek parti rejiminin diğer tek partili diktatörlüklerden farklı olduğu vurgulanmak istenmiştir.

Ve de kadınlara siyasi hakları esas olarak simgesel işlevlerinden ötürü verildiğinden, siyasal hayattaki varlıkları da simgeselin ötesine hiçbir zaman gidememiştir. Özellikle tek parti döneminde, kadın temsilcilerin seçiminde, çok yönlü simgesellikler hesaba katılmıştır. Örneğin, toplum içinde Atatürk'ün öngördüğü «modern» batılı kadını simgeleyen kadınlara öncelik verilirken, ancak ilkokul me-

zunu köylü kadının mecliste temsili de ihmal edilmemiş (Satı Kadın [Hatı Çırpan]); aynı şekilde «modern» kadınlar arasında çeşitli mesleklerin temsiline özen gösterilerek, kendisi hiç de böyle bir göreve talip olmayan kimi kadınlar, adeta zorla milletvekili yapılmıştır (Fatma Memik, doktordur ve çoğu öğretmen olan diğer temsilci kadınlara salt mesleği nedeniyle katılmıştır).

Öte yandan, bu kadınlar, parlamentoda hiç sorun çıkarmayan, kendilerine ne görev verilirse sessizce yapan, fazla söz almayan, soru sormayan, «Atatürk ilkeleri»ne sonuna dek bağlı ve onların simgesi olma görevini şevkle yüklenen «uslu» kadınlardır.

1950'de çok partili döneme geçişle birlikte kadınların sembolik işlevleri sona erecek, onlar da erkekler gibi ciddi parti içi rekabet kurallarına tabi olacaklardır. Dolayısıyla, 1950'den sonra, siyasetten büsbütün elendiler. 1950 sonrasında hiçbir dönem, 12'den fazla kadın temsilci yoktu, oranları % 1,7'nin üzerine geçmedi (1984 meclisindeki 12 kadının oranı % 3, ama bu, meclisin toplam üye sayısının düşmesinin sonucu). 1950 sonrası kadın milletvekilleri ile ilgili bir ilginç özellik de bunların önemli bir bölümünün, çeşitli nedenlerle siyasete giremeyen kocaları, babaları, erkek kardeşleri vb.'nin alter ego'su rolünü oynadıkları için kolayca seçilmeleridir. Daha önceden de 'siyasi' ailelerden geldikleri için seçilenler (Tezer Taşkıran, Benal Arıman) vardı. Ama Neriman Ağaoğlu, Nilüfer Gürsoy, Melahat Gedik, Ayşe Günel, Mualla Akarca, Necla Tekinel, Perihan Arıburun, Suna Tural gibi kadınların durumları daha özeldi. Erkeklerin nüfuzuyla kolayca seçilen bu kadınlar, mecliste de onların sözcüsü gibi görüldüler.

Bütün dönemlerde meclislere girebilmiş kadın temsilcilerin ortak bir özellikleri de 'eğitim ve meslek' yapısı bakımından, zaten topluma göre seçkin bir karakter taşıyan meclisin de ötesinde, 'seçkinin de seçkini' bir karakter taşımaları. 1980'e değin parlamentoya giren 69 kadının 47'si üniversite mezunu (% 68) ve bunlardan 10'u da lisanüstü derece sahibi. Bazıları yabancı ülkelerde okumuş, bazıları

birkaç üniversite bitirmiş, birçoğu, birkaç yabancı dil biliyor.

Bu ilginç çelişkiyi yorumlarken ben, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki kadınlarla belediye meclislerindeki kadınlar arasında bir karşılaştırma yapmıştım: Ulusal meclise göre siyasi organlar silsilesinde daha alt bir sırada yer alan belediye meclislerine girebilen kadınlar arasında en yaygın eğitim düzeyi lise, en yaygın meslek ise ev kadınlığıydı. Bence bu yapısal fark çok anlamlıdır: Türkiye toplumunda karar, özellikle siyasi karar alma konumunda olan erkektir. Kadının bu konuma talip olması, alışlagelen değerlerle çelişir. O yüzden bu değerleri çiğneme cüretini gösteren kadınlardan, istisnai, seçkinin de seçkini niteliklere sahip olmaları beklenir. Seçilinen siyasi organın prestiji ne kadar yüksekse, seçilmek için onlarda aranan özellikler de o denli seçkinleşecektir.

Dolayısıyla, siyasi hakların elde edilişinden bu yana, seçilme hakkından ancak bir avuç kadın yararlanabilmiştir. Çünkü önlerine aşılması çok zor engeller dikilmektedir. Bunların başında, yaygın ve yerleşik kültürel değerlere göre, kadınların siyasete girmesinin istenmemesi gelmektedir. Ayrıca bu değerler, kadınlarca da özümsemiştir. Kadınlar siyasetle ilgilenmezler, siyaseti izlemezler, partilerde, sendikalarda faal değildirler, aday olmazlar vb... Dolayısıyla da varolan sistem içinde hiçbir varlıkları olmamıştır.

Bu durum saptamasını yaptıktan sonra belki, ikinci soruya geçebiliriz: Eğer, toplum bizlere siyaset kapısını kapıyorsa, feminist kadınlar olarak tavrımız ne olmalı? Feminist kadınların siyasal iktidar sorununa yaklaşımları ne olmalı? Daha önce de söylediğim gibi bu sorulara verilecek hazır cevaplarım yok. Elimizde batılı feministlerin deneyimlerinden çıkartabileceğimiz bazı ipuçları var. Ama bunların hepsi de tartışma konusu. Bana göre, feminizm siyasi bir ideolojidir. Ama diğer siyasi ideolojilerin hemen hepsinden farklı olarak amacı, dar anlamda siyasi iktidarı ele geçirmek değildir. Kadınlar, cins olarak ezilişlerine,

eşit haklardan ve fırsatlardan yararlanılmayışlarına karşı çıkarlar. Ama örneğin bir işçi sınıfının iktidar olayına baktığı gibi bakmazlar çözüm yollarına. İşçi sınıfı ideolojileri, işçi sınıfının sömürülüşü olayına siyasi iktidar sorununu çerçevesinde yaklaşmış ve işçi sınıfı partilerinin iktidara gelmesiyle, reformcu ya da devrimci yollarla sömürüye son verilebileceği, adil bir toplum kurulacağı iddiasını taşımışlardır. Kuşkusuz aralarında, değişim / dönüşüm, bunun kapsamı, yani var olan toplum yapısının korunması / yeni bir toplum kurulması, iktidarın ele geçirilmesi / hegemonyanın kurulmasına öncelik verilmesi gibi pek çok önemli farklar vardır. Ama genelde sınıf ideolojileri değişimin odak merkezine siyasi iktidarın / devletin ele geçirilmesini koyarlar.

Feministler ise, belki de yalnızca, iktidar sorununu, doğurduğu sonuçlar nedeniyle daha köktenci biçimde sorulayan anarşistlerle birlikte, siyasi iktidarı ele geçirmek değil, onu lağvetmek isterler. Çünkü, en demokratik olarak kullanılanında bile siyasi iktidar, tanım gereği, iktidarı kullananlarla iktidara boyun eğenler ayırımını var-sayar. Bu durumda iki seçenek vardır: Kadınlar da siyasi iktidarı kullananlar arasına erkeklerle eşit biçimde girmek isteyebilirler —ama o zaman başkaları üzerinde (erkekler ve kadınlar) iktidar uygulayacaklardır—, ya da iktidar sorununu başka türlü çözmek zorundadırlar. Bence, egemenlik (dolayısıyla iktidar) ilişkilerinin ezilen / tabi tarafını oluşturagelen cins olarak kadınlar, ezme-ezilme ilişkilerinin olmadığı, giderek siyasi iktidarın da klasik anlamda iktidar olmaktan çıktığı bir düzenden yana olmak zorundalar. Kuşkusuz bu teorik sorun feministler arasında yoğun biçimde tartışılıyor; ben bu tartışmaları çok iyi izleyebildiğimi söyleyemem. Ama bana sosyalist, radikal, hatta eşitlikçi feministlerin genel eğilimi, iktidarı ele geçirmekten çok, ona direnmek ve toplumsal ilişkileri, iktidarı ele geçirme zorunluluğu olmaksızın dönüştürmek gibi görünüyor. Özel olan siyasidir sloganının bir anlamı da bence bu. Özel olan siyasi ise, esas olan özel yaşamdaki

ezilme ve baskı ilişkilerini dönüştürmektir. Bu da özel yaşamda yapılmalıdır. Özel yaşama özgü yöntemlerle yapılmalıdır. Tersine değil. Yani feministlerin amacı özel yaşamı, siyasi iktidarın konusu yapmak değildir. Gerçi, aile işlevlerinin pek çoğunun kamusal alana kayması (eğitim, sosyal güvenlik, kreşler vb.) ve kadınların, devletin onların üstündeki sorumlulukların bir bölümünü devralmasını desteklemeleri, aksi yönde bir eğilimin varlığına da işaret edebilir. Ama bana göre ailenin yerine devleti koymak, sorunu kişisellikten gayri şahsi bir düzeye geçirir ama çözmez. Tersine, özel yaşamla ilgili pek çok sorunu, cinsiyetçi önyargılardan ne ölçüde arındıkları meçhul bürokratlara teslim ederek içinden çıkılmaz hale getirir.

Peki o zaman alternatif ne? Siyasi iktidarı çözerek siyasi mücadele vermek nasıl olacak? Bunlar çok muğlak, belirsiz, ütopik yönelişler olarak görülebilir. Ama öyle olmayabilir de...

Çünkü, siyasetin reddi, bence bugüne değin yapılagelen siyasi mücadele biçimlerinin, yapılarının, kurumlarının, örgütlerinin reddi ve dönüştürülmesi anlamını taşır; onların yerine hiç bilinmeyen yepyeni şeyler koymak değil. Nasıl? Örneğin, demin Türkiye somutu üzerinde dururken, siyasi iktidar kurumları arasında hiyerarşik bir silsile olduğuna değinmiştim: Merkezi iktidar odakları, yerel iktidar odaklarına üstündür... Dolayısıyla bu iktidar odakları için verilen mücadelenin önem sırası da merkezden yerele doğrudur. Oysa, deneyler gösteriyor ki kadınların yaşamsal sorunlarından pek çoğu, merkezi olarak değil, tersine yerel olarak çözülebilecek türden. Kreşler örneğin. Olaya bir, merkezden yaklaşılabılır; bir feminist parti kurulur ya da bir parti programına feminist talepler geçirilir, yasalar yapılmasına çalışılır. Bir de yerel planda, belediye, muhtarlık, yerleşme birimi, apartıman, mahalle, işyeri vb. düzeyinde yaklaşılabılır... Türkiye'de birinci yol izlendi ve 100 kadın çalıştıran işyerlerinde emzirme odası, 300 kadın çalıştıran işyerlerinde kreş açılması (hem de yapılmıyorsa, muhafazakâr AP döneminde) yasalaştı. Ama

uygulanmıyor... Çünkü denetlenmiyor. Denebilir ki sol bir parti iktidarda olsa denetlenirdi vb. Gerçekte bunun hiç de böyle olmadığını en açık kanıtı SSCB gibi ülkeler. Her şeyi merkezden beklemek yerine feminist kadınlar, ev kadınlarını, işçi kadınları en küçük yerleşme ve işyeri birimlerinde harekete geçirebilse, belki de denetleme sorunu çözüldüğü gibi, yeni ünitelerin kurulması da sağlanabilecek... Ama bunun için önce siyasi iktidara yaklaşım sorununun gözden geçirilmesi, iktidar odakları hiyerarşisinin altüst edilmesi ve mücadeleye, bize, somut yaşama en yakın noktadan başlanması gerekecek.

İkinci olarak örgütlerin dönüştürülmesi meselesi var: Alışlagelen biçimiyle siyaset mücadelesinin temel örgütü **partidir**. Burjuva partileri tanım gereği kadro (elit) partileridir. Sol partiler, kitle partileri ise sonunda bu yapıya bir hayli benzeyen öncü, **profesyonel** (kadro) vb. denilen yapılar üretmişlerdir. Her iki biçimiyle de bu parti yapıları hiyerarşiktir; parti içi iktidar mücadelesini gerektirir ve o tür mücadelede kadınlar hep kaybetmişlerdir. Var olan toplumsal ilişkiler sürdüğü sürece de kaybetmeye mahkûmdurlar. O zaman feministler için mesele parti biçimini dönüştürmek ya da ona alternatif mücadele biçimleri, oluşturmaktır. Son on yılda, başta Kadınların Kurtuluşu Hareketi olmak üzere birçok «hareket», partiye alternatif bir yapı olarak ortaya çıktı. Çoğu, partilerin, var olan sol partilerin eleştirisinden yola çıkıyordu. Gevşek yapılı, federatif, yatay ilişkilere dayalı, hiziplere (farklı görüşlere) yer veren, somut hedeflere yönelik (ama mutlaka tek hedefli olmaları da gerekmiyor), demokratik ama demokratik merkeziyetçiliği reddeden yapılar bunlar... Gerçi yeşillerde olduğu gibi bazıları parti biçimine de bürünüyor ama, iç işleyiş bakımından klasik partilerden yine de çok farklılar.

Kuşkusuz bu özelliklerin her birinin birer dezavantaj olduğunu öne süren teorik tartışmalar yapılmakta. Ama bence, **özel olan siyasidir** sloganı ancak bu türlü yapılarla hayata geçirilebilir: Belli bir sorunu yaşayan herkesi,

sorun etrafında seferber edebilmektir amaç, yani gerçek anlamda kitle eylemidir. Parti biçiminin aşılması, kitlenin bilfiil kendisinin, sorunları tanımlaması, çözüm yolu araması, bulması ve uygulaması ile gerçekleşebilir.

Bunlar gibi düşünülmesi gereken bir dizi sorun var, önümüzde. Ama bu tür alternatiflerin aranması zaman ister, el yordamıyla gitmeyi, tökezlemeyi, yanılmayı, geri adım atmayı vb. varsayar. Peki tüm bu deneyler yapılırken, bizim dışımızdaki dar anlamda siyaset mücadelesi süreceğine göre, bu tercih, var olan siyasi mücadele yollarını tümünden dışlamayı mı gerektirmeli? O zaman, son kürtaş yasası ve taslağı ortaya çıkan Medeni Kanun'da olduğu gibi, hep alınan kararlara seyirci kalmak gibi bir tehlikeyle karşı karşıya gelinmeyecek mi? Ben burada, daha önce söylediklerimle çelişik bile görünse, feminist kadınların toplumda klasik yöntemlerle yapılan siyasi mücadeleye de kapalı kalamayacakları görüşünü benimsiyorum. Hatta bir adım daha ileri giderek, klasik baskı gruplarının işlevlerini yerine getirmemiz gerektiği kanısındayım. Bu yapılırken de, bir cins grubu olarak, yalnız kadınları ilgilendirdiğini düşündüğümüz sorunlarla sınırlı kalmadan, toplumu, insanı, yaşamı ilgilendiren her konuda bir görüş oluşturmamız ve bunu kamuoyuna açıklamamız gerektiği kanısındayım.

Burda bir saptama gerek. Ben, feminizmin, örneğin sosyalizm gibi kapsayıcı, toplumsal sorunların «tümüne» belirli bir bakış açısından çözümlemeler getiren ve çözümler öneren bir ideoloji olduğu kanısında değilim. O yüzden, belirli bir patriyarka tahlilinden yola çıkarak, cins çelişkisini başat çelişki olarak gören ve tüm diğer toplumsal çelişkileri bu başat çelişkiye göre yorumlayan radikal feminist görüşlere katılmıyorum. Bana göre feminizmin sorunsalı, başka 'kapsamlı' denilen ideolojilerin ihmal ya da göz ardı ettiği 'bir' önemli çelişkiyi anlamak, yorumlamak ve ona ilişkin çözümler önermektir. Ama bu, bizim, feminist kadınların başka sorunlar üzerinde görüşümüzün olmayacağı anlamına gelmeyeceği gibi, kimî sorunlarda

yakın düştüğümüz başka grupların özgün tahlillerine ka-
tılsak bile, bazı konularda kendi sorunsalımızla ilişkili ola-
rak daha özgün görüşler geliştirmeyeceğimiz anlamına
da gelmez. Dolayısıyla tüm bu sorunlar üzerinde düşün-
mek, tartışmak ve görüşlerimizi iletmekle de sorumluyuz.

Birkaç soruna değinmekle yetineyim... Savaş, nükleer
silahlar, açlık, çevrenin korunması, sosyalizmin sorunları,
demokrasi, Türkiye'de demokrasi, gençlik, yaşlılık, eğitim,
çocuk eğitimi vb. bunların başlıcaları...

Bütün bunlar, biz feminist kadınları çok zorlu bir mü-
cadelenin beklendiğini göstermeye yeter sanırım: Çünkü
bizden, hem kendi sorunlarımızı, hem tüm insanların so-
runlarını deşmemiz beklendiği gibi, mücadele yollarında
da hem demokratik, eşitlikçi, katılımcı yeni yapılar geliş-
tirmemiz, hem de var olan siyaset mücadelesinin bize ya-
bancı düşmeyen kanallarını etkin biçimde kullanmamız
bekleniyor. Bu kanallar hangileri? Baskı grubunun ötesi-
ne geçmek de gerekir mi? Bilemiyorum.

Burada öne sürdüğüm her şeyi olduğu gibi bunu da
birlikte tartışmamızda yarar var.

TÜRKİYE'DE FEMİNİST İDEOLOJİNİN ANLAMI VE SINIRLARI ÜZERİNE (*)

Bu denemenin amacı, 1980'lerde Türkiye'de tartışma gündemine giren ve daha bir süre orada kalarak polemiklere yol açacak gibi görülen «feminizm» ideolojisinin Türkiye toplumu açısından anlamlılığını irdelemek. «Son birkaç yıl içinde bir de 'feminizm' dalgası çıktı ortaya, çıkıverdi demek daha doğru» (1) diyen bir gözlemcinin düşündüğü kadar ani bir patlama mıydı, bu? Aynı gözlemcinin düşündüğü gibi gelip geçici, batı kaynaklı bir moda mıydı? Yoksa Türkiye'nin tarihi gelişmesinin bir aşamasında gündeme gelmesi kaçınılmaz bir ideoloji miydi? Ezilmeleri, Türkiye gibi Orta Doğu-Akdeniz toplumlarındaki kadınlardan belki de daha az olan batılı kadınların, ezildiklerinin bilincine vardıkları bir tarihi aşamada, Türkiye'de kadınların kendi durumlarına daha yakından bakmak istemeleri çok mu beklenilmeyen bir gelişmeydi? Türkiye'nin de içinde yer aldığı sosyo-kültürel coğrafyayla ilgili ünlü araştırmasında Germaine Tillon, bu yörenin ka-

* Bu yazıyı okuyup eleştiren Evin Doğu'ya teşekkür ederim. Burada savunulan görüşlerin tüm sorumluluğunun bana ait olduğu ise açıktır. **Yapıt** dergisinde (Şubat-Mart 1985, sayı 9) yayımlanmıştır.

1 Adnan Cemgil, «Feminizmin İçyüzü», **Düşün**, Eylül, 1984, s. 86.

dınlarını «sömürgelerin sonuncusu» olarak nitelemektedir: «Sömürgeciliğin çözüldüğü çağımızda, milyonlarca kadının dünyası bir çok açıdan hâlâ bir sömürge gibidir. Genellikle, yasalara rağmen horlanan, zaman zaman satılan, sık sık dövülen, zorunlu çalışmaya koşulan, katli bile cezasız kalabilen Akdeniz kadını, bugünün serfidir» (2). Tillon bu çok yönlü, karmaşık ve çok derin ezilişin, Akdeniz yöresinin yalnız İslam dininin egemen olduğu güney ve doğusunda değil, İspanya, Güney İtalya, Yunanistan gibi, Hristiyan dininin egemen olduğu kuzey şeridinde de geçerli olduğunu saptıyor; son kertede bunun tüm yörede etkisini sürdüren belirli bir aile yapısına, kökleri prehistoryaya dayanan, kızların klan içinde, endogam biçimde evlendirilmesine dayanan aile ilişkilerine bağlı olduğunu ileri sürüyor (3). Ama günümüzde, bu yörenin kuzey şeridinde yer alan ülkelerde az ya da çok güçlü feminist hareketler ortaya çıktı... Türkiye'de de çıkması neden o kadar şaşırtıcı olsun? Türkiye'de İslam dininin yaygınlığı, Tillon'un tezine göre bunun nedeni olamaz. Gerçi bugüne değin, öbür Müslüman Akdeniz ülkelerinde benzer hareketler görülmedi; hatta Humeyni'nin İran'ında tersine gelişmeler görüldü. Ama Türkiye, İslam toplumları arasında özel bir yeri olan bir toplum: Kadının statüsü konusunda ilk ve belki de en kapsamlı reformun yapıldığı ülke;

2 Germaine Tillon, *Le Harem et les cousins*, Seuil, 1966, s. 199.

3 Benzer bir tezi, daha kapsamlı bir biçimde son yılların en ilginç antropoloji yapıtlarından birini yazar Emmanuel Todd (*La Troisième planète, structures familiales et systèmes idéologiques*, Seuil, 1983) da ileri sürüyor. Siyasal ideolojilerin antropolojik temellerini araştıran bu kitabında, Todd, yedi farklı aile tipinin, dünya genelinde farklı ideolojilerin egemenlik alanlarını açıkladığını; bunlardan Akdeniz çevresinde yayılan endogam ailenin, İslam'ın ana yayılma alanını belirlediğini; kesin biçimde antifeminist olan bu aile yapısında, kadının «fiziki açıdan korunmasının bedelinin toplumsal olarak varolmayışı» olduğunu ileri sürüyor. Bkz., özellikle bölüm 5, ss. 152-175.

devlet düzeninde laikliği benimsemiş. Bütün bunların, bugün hâlâ devlet düzenlerini resmen İslam dinine yaslayan toplumlardan daha farklı bir kadın bilinçlenmesine yol açması gerekmiyor mu? Bence evet. Bir ideolojinin ortaya çıkabilmesi için onun söyleminin bir muhatabı olması gerekir. Feminizm söz konusu olduğunda, bunun muhatabı, toplum içinde cinsiyetleri nedeniyle ezilen kadınlardır. Bu ezilmenin derecesi, zaman içinde artması, azalması, bu söyleme duyarlılık eğilimlerini de değiştirecektir. O halde feminizmin toplumumuz açısından anlamlığını irdeleyen ilk araştırılması gereken nokta, ideolojinin maddi temelini varolup olmadığıdır.

Daha somut olarak : Türkiye'de kadınlar ezilmekler mi? Nasıl? Hangi nedenlerle, hangi kurumların dolayımından geçerek? Zaman içinde nasıl bir değişme olmuştur? sorularına yanıt aramak gerekir. Ancak, bir ideolojinin maddi temelini olması, yani gerekli koşul, o ideolojinin ortaya çıkmasının yeterli koşulu değildir. Bu da bizi bir dizi başka soru sormaya götürür: Neden feminizm, eleştirmenlerinin altını çizmeye özen gösterdikleri üzere, Türkiye'de 1980'lerde boy gösterebilmiş, neden daha önce gelişememiştir? Bugün gelişmesinin önündeki engeller, sınırlar nelerdir? Nerede, nasıl gelişmesi beklenebilir? vb...

Her birisi, ayrıntılı araştırmalar ve uzun açıklamalar gerektirebilecek bütün bu sorulara kısa bir deneme yazısının çerçevesinde yanıt verebilmenin olanaksızlığının bilincindeyim. Yapmaya çalışacağım şey, önce, çok kaba fırça darbeleriyle de olsa, Türkiye'nin geçirdiği tarihsel dönüşümler içinde kadınların statüsünün ve somut yaşam koşullarının nasıl değiştiğini gözden geçirmek; sonra da bir ideoloji olarak feminizmin, bu tarihten gelen hangi engellerle karşı karşıya bulunduğunu irdelemek olacak.

EZİLMENİN TARİHİ

Kadınların bugünkü durumlarını anlamak açısından geçmiş tarihin bana en anlamlı görünen aşamalandır...

şöyle: Tanzimat öncesi Osmanlı toplum yapısı; Tanzimat'la başlayan ve Birinci Dünya Savaşı sonuna dek gelen 'batılılaşma' süreci; Cumhuriyet'in ilk yılları ve tek parti dönemi; 1950'den günümüze değin yaşanan 'hızlı' toplumsal değişme dönemi. Kuşkusuz bu dönemleştirme daha da ayrıntılandırılabilir, değişme onar yıllık dönemlerde de izlenebilirdi. Bu dönemlerin bazılarında, kadınların statüsünde önemli görünen kimi değişmelerin olmasına karşın, yine de onların gerçek ilişkilerini düzenleyen bazı temel kurumlarda son yüzyıl içinde o kadar az değişme olmuştur ki —bu kurumların başında aile gelmektedir— (4) böyle kaba bir dönemleştirme bana şimdilik yeterli göründü.

Kapalı, kendi kendine yeterli, küçük aile üretimine dayalı Tanzimat öncesi Osmanlı toplum yapısında, kadının statüsü esas olarak devlet düzeninin dayandığı şeriat yasaları çerçevesinde belirlenmekteydi. Buna göre, kadın, bazı hakları güvence altına alınsa da erkekle eşit değil, şahitlik kurumuna bakılırsa onun yarısı dört karıya kadar evlenme izni veren aile hukukuna bakılırsa, daha da az değerinde bir kişiydi (5). Tüm yaşamı aile kurumu çevre-

4 Kuşkusuz ailenin çok yavaş değiştiğini söylerken, hane büyüklüğü, ataerkil/çekirdek yapıda oluşu ve aile içi ilişkiler gibi farklı boyutları ayırdetmek gerekir. Aile sosyologları, Türkiye'de kesin yargılara varmak için yeterli araştırma yapılmadığı kanısındalar. Ama veri bulabildikleri ölçüde, ailenin inceledikleri belirli yönlerinde, hiç değilse 1950'ye değin çok az bir değişme saptamaktalar. Bkz., «19. ve 20. yüzyıl Aile ve Hane Yapıları», **Türkiye'de Ailenin Değişimi, Toplumbilimsel İncelemeler**, Ankara 1984, içinde Duben, Türkiye'de kırsal alanda ortalama hane büyüklüğünün yüzyılı aşkın bir süre aynı kaldığını saptamakta; s. 105.

5 İlber Ortaylı, kadınların gerçek statüsünü belirleyen evlilik ilişkilerini düzenleyen yasaların şeriat hukukundan yer yer uzaklaştığını, en azından yerel örfe uyularak daha esnek biçimde uygulandığını saptayarak, bizi şematik dü-

sinde örülmüştü. Kırsal alanda kendi kendine yeterli köylü ailesi içinde hem tarlada çalışmakta, hem de elde edilen ürünlerin tüketilir hale getirilmesi için gereken dönüştürme faaliyetlerini (yiyecek hazırlama, kumaş dokuma, dikme, vb.) üstlenmekteydi. Kentsel alanda ise üretimden kopan kadın, kamu yaşamından da tümüyle tecrit edilmiş biçimde aile içinde yaşamakta; eviçi işleriyle uğraşan kadınlara, kendi aralarında «haremi» oluşturmaktaydılar. Geçimi bakımından erkeklere bağımlı olan bu kadınların, neyi yapıp neyi yapamayacakları, hangi gün sokağa, ne kılıkta çıkabilecekleri, vb. devlet tarafından, onlara pek az hareket esnekliği bırakacak şekilde düzenlenmişti (6). Özetlersek, Osmanlı toplumunda kadın, devlet, din ve ailenin tutsağı, devletin kulu olan erkeklerin (baba, koca, kardeş, oğul) kulu, yani eşitsiz ilişkilerin mutlak anlamda tabi konumunda kişisiydi.

Tanzimat'la başlayan 'batılılaşma' sürecinde, bir yandan batı kapitalizmiyle ticari bağlantılar kuran büyük kentlerde, bir yandan da pazar için üretimin girdiği Ege, Çukurova, Amik gibi bölgelerde kırsal yapıda meydana gelen değişimler, kadının statüsünü de etkilemeye başladı. 1858 Arazi Kanunu'nda kız ve erkek çocuklara eşit miras hakkının tanınması gibi yasal, kızlar için ilk rüştiyelerin, ebe ve öğretmen okullarının açılması gibi kurumsal, kadının ailedeki konumunun dönem aydınlarınca eleştirilmesi gibi ideolojik değişimler, kadınların hiç değilse İstanbul, Selanik gibi büyük kentlerde, burunlarını evin duvarı dışına çıkarabilmesine olanak tanımıştı. İlk femi-

şünmeye karşı uyarıyor. Yine de evliliğe, ilişkin çeşitli uygulamalarda şeriat hukukunun esas alındığı kendi araştırmasıyla da doğrulanıyor. Bkz.: «Osmanlı Toplumunda, Aile», **Türkiye'de Aile**, a.g.e., ss. 82-83.

- 6 Nora Şeni, «Ville Ottomane et représentation du corps féminin»; **Turquie, Temps Modernes**, Juillet - Aout 1984, ss. 66-95 ve ayrıca, **Yapıt**'ın bu özel sayısındaki yazısı: «Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın».

nist kadınlar, II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıktılar, uzun yıllar sürmüş köklü ezilişlerine karşı tepkilerini Jile getirmeye olanak veren görelî özgürlük ortamında, kadın yazarların yazdığı dergiler çıkardılar, dernekler çevresinde biraraya geldiler (7). Tanzimat'la başlayan değişme süreci, nicel olarak belki çok sayıda kadını etkilememişti ama, izin verdiği bir dizi 'ilk adım' ve geleneksel topluma göre sağladığı 'kopuş' nedeniyle, nitel olarak izleyen dönemlerdeki değişmelerden daha önemliydi, onların hazır-layıcısıydı. Ama sınırlılıkları da çok belirgindi: Gözler batıya çevrilmişti ve yeni yaşam modelleri —eviçi ilişkilerle sınırlı kalsa bile— batıda aranmaktaydı. Ancak, gündelik yaşama taklit yoluyla giren bu modeller yeni ve kendi içinde tutarlı bir kadın kimliği oluşmasına yeterli değildi. Kadının çalışması, ekonomik açıdan aileden bağımsızlaşması gibi maddi temellerden yoksun olan, kadını 'haremden' çıkaran ama aileye bağımlılıklardan kurtaramayan bu dönemin 'alafrangalaşması', dönemin hemen tüm önemli edebiyat yapıtlarına konu oluşturmuş, kıyasıya eleştirilmiş-ti (8). Osmanlı aydını, geleneksel ailenin kadının ezilişi, geri bırakılması ve bunların ülkenin gerikalmışlığı üzerindeki etkisini görüyor; ama ne din ve devlet düzeninden vaz geçebiliyor, ne de aile içinde cinsler arası ilişkilerin demokratikleşmesini düşünebiliyordu. Kadınlara daha fazla eğitim verilmesinden yanaydı, ama bu eğitimin amacı, onlara aile içinde verilen görevi, çocukların eğitimini, gerektiği gibi yapabilmeleri içindi. Yoksa kadının bağımsız

7 Bkz. Şirin Tekeli, **Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat**, Birikim, 1982 ss. 196-201. Ayrıca, İlber Öltaylı, a.g.m., s. 88. Örtaylı'nın bu dönemin getirdiği sosyo-kültürel değişmeyi «bir altın dönem» olarak nitelemesi çok yerindedir. A.g.m., s. 86.

8 Bkz. **Türkiye'de Ailenin Değişimi, Sanat Açısından İncelemeler**, Ankara, 1984 içinde, Füsun Ataklı ve Sevdâ Şener'in yazılarıyla, Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**, İletişim, 1983, içinde, özellikle Peyami Safa'ya ayrılan bölüm.

bir kimlik edinmesi, erkeğin denetiminden çıkması değildi, amaçlanan.

Gerçek büyük altüst oluşlar, yoğun bunalım dönemlerinde gerçekleşir. Türkiye'de kadınların gündelik yaşamlarını altüst eden değişimler de, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırlayan savaş yıllarının ürünüydü. Çok sayıda kadının, asker altına alınan kocaları yerine ev geçindirme sorumluluğunu üstlenerek ücretli işçiliğe ve memuriyete girişi, savaş nedeniyle oldu. Aynı şekilde kadınların, Osmanlı Haremi'ndeki saray entrikalarının ötesinde ilk kez siyasete bulaşmaları da Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen işgal ve Milli Mücadele dönemlerinde gerçekleşti. Geleneksel kadın rolünün dışında kalan bir dizi eyleme katıldılar, mitingler düzenlediler, kitleler önünde kürsüye çıktılar, Müdafa-i Hukuk dernekleri kurdular, savaştılar (9).

Ancak bu dönemin hareketliliği uzun sürmeyecek; savaş sonrasında kadınlar herhangi bir tepki göstermeden, yeniden evlerine, geleneksel rollerine döneceklerdi (10). Yeni kurulan cumhuriyet devletinin önündeki sorunlar çetrefildi. Savaştan, toprak, daha da önemlisi önemli ölçüde nüfus yitirilerek çıkan, kendini kapitalist bir dünyada esas olarak küçük aile üretimine dayalı geri bir tarım ülkesi olarak bulan Türkiye'de, kadınlardan beklenen en önemli katkı, evlerine dönmeleri ve çok sayıda çocuk yapmaları, insan gücü açığını kapamalarıydı. İşletmelerin küçük, toprağın görece bol olduğu bu yıllarda, kırsal kesimde ailenin ekonomik olarak varlığını sürdürmesi, hem kadı-

9 Şirin Tekeli, a.g.e., ss. 202-204.

10 Batılı toplumlarda da bu yıllarda benzer bir gelişme olmuş; savaş öncesinde, özellikle siyasi haklarını kazanmak için çok yönlü bir mücadele veren feminist kadınlar, savaştan sonra, savaş gayretlerine katılmalarının ödülü olarak bu hakları kazanınca mücadele durulmuş ve daha da önemlisi, işlerini savaştan dönen erkeklere bırakmak sure evlerine dönmüşlerdir. Böylece feminist hareketin büyük dalgası sönmüştür.

nın hem de çocukların üretime katılmasını gerektirmekte- çok çocuk aile ekonomisine yük değil ,tersine yarar sağla- maktaydı. Devlet de nüfus artışıını teşvik eden bir politika benimsenmişti. İkinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde, bu koşullar altında evlenmemiş olanların oranı son derece azaldı ve doğurganlık hızı 9,1 çocuğa değin yükseldi (11). Milyonlarca kadının, çocuk ölümlerinin son derece yüksek olduğu bir dönemde, kendi sağlıkları pahasına peşpeşe çok sayıda çocuk doğurduğu, sonra da bu kalabalık aileleri beslemek için tarlada çalıştığı, onları yedirmek, giydirmek vb. için evde, en fazlasından ailenin diğer kadın üyelerinin ve kız çocuklarının desteğine yaslanarak didindiği, cefalı yıllardı bunlar. Dönemin (ve daha sonrasının) 'köy roman- ları', piyesleri, filmler, bu a'na' kadını yüceltirler. Bu ka- dın (ya da Pembe Kadın), kaldırdığı bunca yüke karşın, her türlü haktan fiilen yoksundur (eğitim ,miras vb.), bir de üstüne, geleneksel ilişkilere başkaldırır gibi olduğu her durumda dövölür (12), esas olarak sadece bekaretine ve namusuna kanat getirilir. Şairin dediği gibi, ailedeki yeri öküzden sonra gelen bir 'sağmal inek'tir, köylü kadın.

Oysa bu yıllarda merkezde, devlet katında cumhuri- yetin kurulması, laikleşmesi gibi önemli değişikliklerin yanı sıra belki de Müslüman Akdeniz toplumlarında bu- güne değin denenmiş en köktenci 'kadın devrimi' yapıl- maktadır: Medeni Kanun'la getirilen neredeyse eşitlik (13),

11 Ferhunde Özbay, «Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekono- mik Yapı Değişmeleri», *Türkiye'de Aile*, a.g.e., s. 49. Ayri- ca bkz.: F.C. Shorter ve M. Macura, *Türkiye'de Nüfus Ar- tışı (1935 - 1975)*, Yurt, 1983.

12 Dönem olarak daha sonraya ait olmasına karşın, Akatlı' nın, Bekir Yıldız'la ilgili çözümlemesi bu konuyu aydın- latmakta, Füsun Akatlı, *Türkiye'de Aile*, a.g.m., s. 16.

13 İsviçre Medeni Kanunu'ndan yapılan çeviri sırasında, öz- gün metinde evlilik içindeki mal varlığına ilişkin olağan mülkiyet rejimi «mal birliği» iken, Türkiye kadınları ya- rarına önemli bir değişiklik yapılarak «mal ayrılığı» rejii- minin benimsenmesine karşın, günümüzde değiştirilmesi

'çok partili demokrasiye geçiş' deneyinin iflas ettiği yıllarda, rejimin hiç de görüldüğü denli antidemokratik olmadığını simgeleyen 'kadınlara eşit seçme ve seçilme haklarının tanınışı', yani vatandaşlığa kabulleri (14), 1935 meclisine, o dönemde, hemen hiçbir batılı-demokratik toplumda bulunmayan sayıda kadın temsilcinin 'seilişı' gibi cüretkâr değişiklikler bunun önemli adımlarıdır. Bir toplumun yerleşik kùltürünü, geleneklerini sarsarak (sarsmak için) bu değişiklikleri yapanlar da bilmekteydiler ki, bu değişikliklerden fiilen yararlanabilecek olan kadınlar sınırlı sayıdaydı; kentsel kesimde toplanmış, burjuva ve küçük burjuva (memur) kesimlere mensuptular. Cumhuriyet, bu eğitim görmüş, meslek edinmiş, çalışan, (bunun yanı sıra da kocalarına destek, çocuklarına iyi ana olan) 'örnek-seçkin' kadınları el üstünde tutacaktı. Dönemin edebiyatı da. Dönemin «devlet feminizminin» taşıyıcısı olan bu kadınların, dönem edebiyatındaki en iyi örneklerinden birisi, belki de, Yakup Kadri'nin Ankara'sındaki Selma Hanım karakteridir. Yazar, bu romanda hem bu kadınları örnek almakta, hem de tipleştirerek yüceltmekteydi (15). Yüceltme kaygusunun, yerini, o dönemin kadınlarını gerçekçi biçimde betimlemeye terkettiği bir sonraki aşamada, bu kadınların dramını işleyen bir kadın romancı, Adalet Ağaoğlu, Ölmeye Yatmak'ta yarattığı Doç. Aysel karakterinde, «eğitim düzeyinde ortaya konan batıcı cumhuriyet ideolojisi ile aile düzeyinde ortaya konan geleneksel ideolojiyi karşı karşıya getire(cek)... geleneksel ideolojiyi dışlaştıran aile kurumu ile batıcı cumhuriyet ideolojisini dışlatıran eğitim kurumu, kadın özgürlüğü sorununun trajik bir olgu niteliğiyle algılanmasını olanaklı kılacak biçimde çatış(acaktır).» (16).

gündeme gelen aile reisliğinin erkeğe verilmesi ve bundan doğan, soyadı, ikametgah seçimi, çalışma izni, vb. konularındaki eşitsizlikler dışında.

14 Bkz. Şirin Tekeli, a.g.e., ss. 210-216.

15 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ankara, Remzi, 1972.

16 Hilmi Yavuz, Roman Kavramı ve Türk Romanı, «Ölmeye Yatmak ve Kadın Özgürlüğü», Bilgi, 1977, s. 156.

Ancak reformların yapıldığı yıllarda bu kadınlar, seçkin öncüler olmanın heyecanını öylesine tutkuyla yaşamaktadırlar ki, ne kendi yaşamlarının trajik (şizofrenik) yönünü algılayabilmekte, ne de Türkiye kadınının asıl gerçekliğini görebilmektedirler. Onlara bir görev, bir misyon verilmiştir; arkalarında da «koskoca, modern bir devletin kudretini» hissetmektedirler (17). Trajedi şurada ki, bu kadınların benimsedikleri kimlik, kendi 'seçtikleri' kimlikleri değil, onlara yakıştırılan, atfedilen bir kimliktir. Atfeden de devlettir.

Gerçekte bu kadın da ezilmektedir, eziktir. O dönemin koşullarında ayrıcalıklı bir zümre sayılan devlet memuriyetinde toplanmış olan bu kadınların aileleri memur maaşıyla zar zor geçinirler. İşte geçen uzun çalışma saatlerinden sonra, evişi, çocuk bakımı, sökülük, dikiş, onların omuzlarındadır. Kendisi gibi 'aydın' memur olan kocası, onunla ev sorumluluğunu paylaşmak bir yana, ondan, ailenin reisi sıfatıyla, «bir ev kadınıyla evlenmiş olsa nasıl, itina, ihtimam, itaat görecekti idiye», onun aynısını bekler. Madem ki öncüdür, seçkindir; fedakârlıkta da öyle olmalıdır. Devlet katındaki rollerine karşın geleneksel aile-içi ilişkilerini değiştiremeyen bu kadınlar, çifte emeği, küçük görülmeyi sineye çeker; birer 'martir-kahraman' gibi davranır; 'ezilmişliklerini, aynı rol kalıbını kızlarına ile-

-
- 17 Özer Ozankaya, **Türkiye'de Ailenin Değişimi**'ne yazdığı yazıda, «trajik» yanını hiç algılamadan, o kuşaktan böyle bir öncü kadının anılarını aktarıyor. Bkz: «Laiklik Öncesi Dönemde Şemseddin Sami'nin Aile Düzenine İlişkin Görüşleri», ss. 128, 129'da verilen, Prof. Dr. Hamide Topçuoğlu'nun anıları. Ben de bu kuşaktan bir kadını çok yakından tanıdım: Annem. Yaşamı boyunca, gerçekten yapmak istediklerinin pek azını yapabilmiş, hep 'görev' bilinciyle hareket etmiş; 30 yıl boyunca felsefe hocalığı ederken, gri erkek kostümü ve bebeyakalı bluzla gezmiş; belki dar anlamda ezilmemiş, ama yaşamamış, yapamadıklarının tümünü biricik varlığı kızında gerçekleştirme hayaliyle yaşamış...

terek kendilerinin ve başkalarının gözünde haklı kılmaya çalışırlar' (18). Gerçekte eşit ve özgür olamamış, hatta ne olmak istediklerine kendileri karar verememiş, kimliklerini bulamamış bu kadınların bir sonraki kuşaktaki binlercesi, bankalarda, bürolarda çalışan kadınlar, iş ile ev kıskacında sıkıştıklarında «ekonomik zorunluluk olmasaydı, evimde oturmak, evimin kadını olmak isterdim.» diyeceklerdir (19).

İki savaş arası dönemde devlet eliyle sermaye birikimi süreci sonuçlarını vermiş, kırsal ve kentsel kesimlerde, kendilerini artık kendi kanatlarıyla uçmaya hazır hisseden 'müteşebbis'ler ortaya çıkmıştır. Savaş sonrasında ülke ekonomisinin dünya kapitalizmiyle eklemelenmesine koşut olarak hızla değişmesi, toplumsal yapıda da önemli değişimlere yol açacaktır. Bu yapısal değişimler, kırsal kesimde tarımsal modernleşme, küçük aile işletmesinin çözülmeye başlaması, topraksız aileler başta olmak üzere kırsal emeğin topraktan özgürleşmesi, kentlere göç, dolayısıyla kentleşme, kentsel kesimde ticaret ve sanayinin canlanması ve hızlı toplumsal mobilité şeklinde özetlenebilir.

Tüm bu değişikliklerin, kadınların aile ve toplum içindeki durumlarına doğrudan ve dolaylı etkileri olacaktır. Ancak, bu değişikliklerin genellikle kadınların durumunu iyileştirici, bir önceki dönemde her kesimde yoğun olduğunu gördüğümüz ezilmişliklerini azaltıcı yönde sonuçlar doğurduğunu söylemek mümkün değildir. Hatta, bu gelişmelerden bazıları onların yaşam koşullarını daha da ağırlaştıracak, ezilmeyi derinleştirecektir. Nasıl? Bunu görebilmek için, kırsal ve kentsel alanlarda yaşamın modernleşme süreçlerinin kadınları etkileme biçimlerini ayrı ayrı ele almak gerekiyor.

18 Aysel Özakin, **Genç Kız ve Ölüm**, Yazko, 1981.

19 Oya Çitçi, **Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar**, TODAİE, 1982'de, kamu görevlisi kadınlar arasında bu tip bir yanıt verenlerin yarıya yakın olduğu saptanmıştır. Evliler, çocuklular arasında oran daha da artmaktadır, s. 192.

Kırsal kesimde, kapitalistleşme ve pazara açılmanın ilk aşamalarında, henüz ekilebilir arazi bol iken, küçük aile üretimi biçiminde tarımla uğraşan, ürün fazlasını da pazara sunan ailelerin sayısında bir artış olmuştur (20). Ancak zamanla, küçük topraklar ailelerin bu üretim biçimiyle geçimlerini sağlamalarına yetmemeye başladı; aile üyelerinin bir bölümü, kendi topraklarının işlenmesinin yanısıra ücretli tarım işçiliğine, onun da yeterli olmaması durumunda tarımı tamamen bırakarak tarım-dışı alanlarda ücretli işçiliğe geçmek zorunda kaldılar. Gerçi bu süreç, küçük aile işletmelerinin tümüyle çözülmesi sonucunu doğurmadı. Tersine, kapitalizmin yeterince gelişmemiş olması nedeniyle kırsal kesimde bugün de küçük aile işletmesi çok yaygın bir biçimdir. Ancak burada bizim açımızdan asıl önemli nokta, aile üretiminde çözülmenin olduğu yerde, bunun kadınları ve erkekleri farklı biçimde etkilemesidir. Araştırmaların gösterdiği gibi, küçük aile üretiminin aile geçimini sağlamadığı yerde, hem tarım kesiminde hem de tarım dışı kesimlerde ücretli işçiliğe daha çok erkekler kaymaktadır; kadınlar ise ya aile işçisi konumlarını sürdürmekte ya da tümüyle üretimden koparak 'ev kadınlığı' statüsüne geçmektedirler (21).

Bu durum, nüfus ve çalışma istatistiklerine 1950-1980 döneminde kadınların işgücüne katılma oranlarının belirgin biçimde düşmesi şeklinde yansımıştır. 1955'te işgücüne katılan kadınların oranı % 43,1 iken, kırsal alanda sözü edilen değişmelerin yaşandığı yirmi yılın sonunda bu oran % 36,2'ye, 1980'de de % 33,7'ye düşmüştür. Buna karşılık nüfus istatistiklerinde çalışan olarak görünen kadınların çok önemli bir bölümü hâlâ 'yardımcı aile bireyi' konumundaydı, yani ücretsiz çalışıyordu. Bu yönden yirmi yılda pek az bir iyileşme olmuş; büyük çoğunluğu tarım ke-

20 Korkut Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, İstanbul, 1981.

21 Ferhunde Özbay, a.g.m., ss. 45-47.

siminde yoğunlaşan ücretsiz aile işçisi kadınların oranı 1955'te % 91,2'den, 1975'te ancak % 86,6'ya düşmüştür.

Bu göstergelerin anlamı çok açıktır: Herşeyden önce geçen süre içinde, kadınların durumu fazla değişmemiş; belirli bir değişme olmuşsa da bu, konumlarının iyileşmesi, ezilişlerinin maddi koşullarının ortadan kalkması yönünde değil, tersine daha da kötüye gitmesi yönünde olmuştur. Çünkü, ücretli işçiliğe geçiş, kapitalist toplumlar da kadınların da erkekler gibi sömürü ilişkilerine tabi olmaları sonucunu doğurur ama, onların eviçi üretimine mahkum olmaktan kaynaklanan 'özümlü' ezilme biçimlerine de son verir (22). Türkiye'de ise 'aile üretiminin çözülme süreci' kadınların ücretli emekçiliğe geçme eğilimlerini yükseltmediği gibi, üretim sürecinden kopmalarına da yol açtığından, aileye bağımlılıklarının derecesini arttırmış, dolayısıyla aile içindeki ezilme durumlarını derinleştirmiştir.

Kentsel kesimde, işle, toplumla ve aileyle ilişkileri ilk bakışta birbirinden oldukça farklı görünen iki katman vardır: Kentsel işçi sınıflarından kadınlar —çeşitli araştırmalarda bu kadınlar gecekondulu kadını olarak tanımlanmaktadır— ve kentsel orta sınıflardan kadınlar.

Gecekondulu kadınlarının büyük çoğunluğunu, kırdan kente göçetmiş kadınlar oluşturmaktadır. Araştırmaların gösterdiği gibi Türkiye'de göçler iki aşamada gerçekleşmiş; 1950-1960 arasında tarımdan koparak ücretli tarımdışı işçiliğe geçen erkekler, ailelerini köyde bırakarak kentlere gelmişler, orada ailelerini yanlarına almalarına olanak veren koşulları yarattıktan sonra, 1965-1970 arasında da karılarını ve çocuklarını kente getirmişlerdir. Gecekondulu kadınlarının büyük çoğunluğunun kente gelişleri, son derece edilgen, erkeğin kararına tabi bir eylemdir. Kadınların erkeklere bağımlılığı, kentsel kesimde yerleşildikten sonra daha da derinleşerek sürmüştür. Gecekondulu

22 Şirin Tekeli, a.g.e., ss. 32-33'te, «sömürülme/ezilme» ilişkileri tartışması.

kadınları arasında fabrika işçiliğine girenler az sayıdadır —istatistiklere göre tarım-dışı alanlarda ücretli çalışan kadınların oranında çok az bir artış olmuştur— bu durumda, bu kadınların önemli bir bölümü ev kadınlığı konumuna geçerek üretim sürecinden tümüyle kopmaktadır. Bu kadınlardan 'çalışanları' için hemen tek ekmek kapağı, 'hizmetçilik'tir. Ev dışında çalışan orta sınıf kadınlarının evişi yüklerini üstlerinden alarak mesleklerini sürdürmelerine bu kadınlar olanak vermektedirler. «Kısacası, kadınların kadınları sömürmesi olarak tanımlanabilecek bir olgu söz konusudur» demekte, Ayşe Öncü (23). Temizlik, bulaşık, çamaşır gibi hiç bir özel bilgi ve beceri gerektirmeyen, köylerindeyken yapmayı öğrendikleri olağan işlerinin uzantısında, yine tek tek evlerde, her türlü sosyal güvenceden yoksun olarak ve düşük ücretle çalışan bu kadınlar için, bu tür çalışma ilişkisinin hiç bir özgürleştirici yanı yoktur. Ferhunde Özbay'ın saptadığı gibi, «çoğunlukla ev kadını olarak kentlerde yaşayan göç eden kadınların eviçi etkinliklerinde çalışmaları nedeniyle göç olgusu ile emeklerinin aileden özgürleştiğinden söz edilemez» (24).

Kentlerde, klasik eviçi rollerinin dışına çıkabilen kadınlar, konfeksiyon, dokuma, gıda gibi kadın işçi çalıştırma eğilimi görece yüksek bazı sanayilerde yığılan işçiler; sekreterlik, bankacılık, öğretmenlik gibi hizmet dallarında toplanan orta-alt sınıf kadınları ve edindikleri yüksek öğretim diplomalarını mesleklerini icra etmekte değerlendiren yukarı sınıf kadınlarıdır. Bunlardan ilk iki gruba girenlerin sayıları ve işgücü içindeki oranları gelişmiş kapitalist toplumlardaki benzerleriyle kıyaslanamayacak derecede düşük (25), buna karşılık avukatlık, hekimlik gibi

23 «Uzman Mesleklerde Türk Kadını»; **Türk Toplumunda Kadın**, Ankara, 1979, ss. 271-286. özellikle s. 276.

24 Ferhunde Özbay, a.g.m., s. 52.

25 Kentsel faaliyetlerde çalışan kadınların toplam faal kent nüfusuna oranı Türkiye'de 1970'ler boyunca % 10 dolayında seyretmiştir; tarım dışı işlerde faal nüfusun artan bir

mesleklerle girmiş olanların oranları, batılı toplumlara göre daha yüksektir. İyimser bir tahminle, yüksek öğrenim diploması almış bu kadınların 2/3'ünün çalıştıkları ileri sürülmüştür (26). Bir bakıma, bir önceki dönemin, kendilerini cumhuriyet ideolojisinin taşıyıcıları olarak gören 'seçkin' kadınlarının izleyicileri, çoğu durumda o ilk kuşak kadınlarının kızları olan bu kadınların prestijli mesleklerle girebilmeleri, herşeyden önce, az gelişmiş toplumlara özgü sınıf yapılarıyla açıklanmaktadır. Bizimki gibi toplumlarda, kökleri çok eskiye gitmeyen burjuva sınıflarında «sınıfsal önyargı, cinsiyete bağlı önyargıdan daha güçlü» olduğu için, bu sınıflar, kendi sınıflarına özgü mesleklerle alt sınıftan erkeklerin girmesinden önce, kendi sınıflarının kadınlarının girmesini yeğlemekte ve meslekleri sınıf içinde tutmaktadırlar (27). Sınıfsal konumlarından ötürü sayıları fazla olmayan bu kadınlar, ilk bakışta toplumun en 'özgürleşmiş' kadın kesimini oluşturmaktalar. Hatta bu kadınların, baskıcı niteliğini her katmanda koruyan aile kurumundan da büyük ölçüde özgürleşebildiği tahmin edilebiliyor (28). Örneğin Mübaccel Kıray «...de-

oranı çalıştığı için de bu alanda çalışan kadınların toplam fəal kadınlara oranı % 3,5'ten % 10,4'e (1970) yükselmiştir. Gülten Kazgan, «Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo-Ekonomik Statüsü», **Türk Toplumunda Kadın**, s. 158. Aynı yıllarda batılı toplumlarda bu oranlar % 40'lar dolayındaydı. Ayrıca, Türkiye'de kentsel alanda kadınların girdikleri iş türleri de batılı toplumlara göre çok dar bir yelpaze oluşturmaktadır. Batılı gözlemcilerin dikkatini çeken bir olgu, batıda çalışan orta - alt sınıf kadınlarının girdikleri, garsonluk, tezgahçılık, şoförlük gibi mesleklerin Türkiye'de kadınlara büyük ölçüde kapalı olmasıdır (Economist, Türkiye Özel Sayısı, Kasım 1984).

26 Ayşe Öncü, a.g.m., s. 277.

27 Ayşe Öncü, a.g.m., s. 281.

28 Bu konuda kesin araştırma verileri bulunmamakla birlikte, Öncü, meslek kadınları arasında bekar ve çocuksuzların oranının yüksek olduğunu tahmin etmektedir. A.g.m., s. 277.

gişen büyük kent olgusunun Türk toplumu için anlamlı bir yönü yalnız yaşayan kadınlardır. Bunların bir bölümü, eşleri, çocukları, anne-babaları olmadığı için böyle yaşamaktadır. Bir çoğu da kendi seçeneği olarak yalnızdır. Genellikle yalnız yaşayan kadınlardan oluşan hanelerin serbest meslek sahipleri ya da sanatkârlar olduğu düşünülür. Ama bunun doğru olmadığı anlaşıyor. Bugün top-raktan kopmanın ikinci kuşağında, aileleri aynı yerde ya-şamasına rağmen beyaz yakalı (katip-sekreter) işlerde ça-lışan iki üç kızın kirasını paylaşıp beraber oturdukları haneler vardır» demekte (29).

Ama bu tür olguların, bugün için, 'göze çarpacak' derecede az olduğu ve genellikle evliliğe dek süren geçici bir duruma tekabül ettiği de bilinmektedir. Evlilik, hâlâ toplumun bütün katmanlarında, yukarı ve orta sınıflarda da, kadının toplumsal rolünü gerektirdiği gibi yerine getire-bileceğine inanılan asıl kurumdur. Evlenmeyen ve çocu-ğu olmayan kadına 'eksik', 'kimliğini tam bulamamış' ka-dın gözüyle bakılır. Türkiye'nin evlenme oranının son de-rece yüksek, boşanma oranınınınsa çok düşük bir ülke ol-ması, ailenin her iki cins, ama özellikle kadın açısından ne denli temel bir kurum olduğunun en açık kanıtıdır. Hiç evlenmemiş kadınların oranı son yıllara değin, kent-sel kesimde bile % 1-2 dolaylarında, kaba boşanma hızı da 1000 kişi için 0.35 gibi çok düşük bir düzeydedir. Bunun, İslam-Akdeniz toplumlarındaki en düşük boşanma oranı olduğu saptanmıştır (30).

Öte yandan, kadının ev dışında kazanç getiren bir iş-te çalıştığı durumlarda da, eviçindeki roller fazla bir de-ğişikliğe uğramamıştır. Mübeccel Kıray, şöyle özetliyor bu durumu: «... önemli oranda kadın, büyük kent ailesinin üyesi olarak eve gelir getirmekte ve ev dışında çalışmak-

29 «Büyük Kant ve Değişen Aile»; Türkiye'de Aile, s. 71.

30 Ned Levine, «Social Change and Family Crisis», Sex Roles, Family and Community, der. Çiğdem Kağıtçıbaşı, Indiana, 1982, s. 325.

tadır. Ne var ki genelde çalışan kadının iki dünyası biribirinden ayrıdır ve evde ücretli emek kullanmıyorsa evdeki rollerinin hiçbirinden vazgeçemez. Bu durumda geleneksel kadın rollerinin değişmesi ya da bunlara erkeklerin katılması için epey zaman geçmesi gerekmektedir» (31). Bu durumda, 'başka kadınları sömürerek' eviçi işlerden kurtulan bir avuç kadın bir yana bırakılırsa, kentsel kesimde, ev dışında ücretli işte çalışan kadınların durumu eskiye göre iyileşmemiştir. Ev dışında çoğu zaman erkekler kadar çalışmaktadırlar ama, çalışma onları özgürleştirmemiştir, hatta ekonomik bağımsızlıklarını kazandıklarını bile söylemek zordur. Genellikle kazançlarını ek gelir biçiminde aile bütçesine katan kadınların, kendilerine bir harçlık bile ayıramadıkları görülür (32). Ev işleri, bir yandan 'mekanik kölelerin' yaygınlaşması, bir yandan hazır giyecek, yiyecek, temizleyici, vb. gibi işleri ev dışında ticarileştiren kurumların yaygınlaşması ile, hafiflemiş gibi görünür (33) ama yine de, ikisi de 8 saat dışarda çalışan karı-koca eve döndüklerinde, mutfığa giren kadın, gündelik gazetesini okumak için koltuğa uzanan erkektir; çocuğu yedirip yatıran kadın, 'uykudan önce' onunla biraz oynayan erkektir. Böylece çalışan kadınların haftalık mesailerinin erkeklerinkinin bir katına ulaştığı, hatta bunu aştığı tahmin edilebilir.

Gerçi bu çifte yorgunluğa karşın pek çok kadın ya çalışmak zorundadır, ya da kendini çalışmak zorunda hissetmektedir. Ama içinde yaşadığımız ekonomik bunalım dönemi gibi işsizliğin yoğun olduğu ve arttığı dönemlerde, işlerini ilk kaybedenler kadınlardır. Az vasıflıdan vasıflıya doğru bir tehdit azalır, ama her vasıf düzeyindeki kadın için geçerlidir. Ayrıca vasıflarının yetersizliğinden, vasıflı olduklarında da ev ve çocuk sorumluluklarından ötürü, iyi ücret getiren, sorumluluk isteyen kademelere geti-

31 Mübeccel Kıray, a.g.m., s. 72.

32 Oya Çitçi, a.g.e., s. 226 ve devamı.

33 Mübeccel Kıray, a.g.m., ss. 74 - 75.

rilmediklerinden, kazançları, emeklerine değmeyecek düzeyde görünür. Nice meslek sahibi kadının kazancı, evişleri için tuttuğu gündelikçi ile çocuğun bırakıldığı özel kreşin aylık masrafını ancak karşıladığı için, 'ilke uğruna' çalışmak isteyen kadının iradesine karşı, kadının evinde oturup geleneksel işlerini yapmasını daha rasyonel bulan kocanın (ve aile büyüklerinin) karşı koyması dikilir. Kocanın gelirinin aileyi geçindirmeye yettiği durumlarda ise, kadının işi zaten 'fantazi'dir; öbür, geleneksel, aileye yönelik faaliyetlerini aksatmadığı sürece hoşgörölür.

Her birisi ezilmenin bir başka boyutuna işaret eden bütün bu olgular toparlanacak olursa, bir dereceye kadar, prestijli mesleklerde çalışan, görece iyi gelir elde eden, buna ek olarak çoğu zaman aileden gelen belirli bir mülk güvencesine sahip bir avuç yukarı sınıf kadını bir yana bırakırsak, her katmandan kentli kadın da kırsal kesim kadınları kadar ezilmektedir. Günlük yaşam koşulları olsun, onları sarıp sarmalayan ve hâlâ bir dizi yasakla, tabuyla örölü olan değerler sisteminin baskısı olsun, kadınların bugüne değin oluşmuş yaşam kalıplarının dışında başka seçenekleri bulunmadığını düşündürmekte; «özgür düşünen, yeteneklerini geliştirebilen, kendi ayakları üzerinde durabilen kadın kimliğinin» gelişmesini önlemektedir. Maddi koşulları en elverişli görünen kadınlar bile kendilerini, toplumdaki kadına ilişkin genel geçer değer yargılarından kurtaramamakta, bu değer yargılarına ters düşmektense kendi kendilerine ters düşmekte, kendi kişiliklerini bastırmaktalar.

Kadınlara ilişkin değerler ve değer yargıları, cumhuriyetin ilk on yılında yapılan ileriye dönük yasal değişikliklerle ve bunların ardında yatan batılı ideolojinin pek çok kanaldan topluma girmesiyle köklü bir değişme geçirmiş değildir. Ayrıca çok yakın bir döneme değin, batıdan gelen ideolojilerin de, toplumdaki geleneksel değer yargılarıyla çeliştiği söylenemezdi. Bu değer yargılarının özünü, «erkeğin kültürün ürünü olmasına karşılık kadının doğallığın ürünü» olduğu inancı oluşturur. Doğurganlığı ve ona

bağlı fizyolojik özellikleri nedeniyle kadın, erkeğe göre yalnız fiziki açıdan değil, zihinsel ve kişiliksel özellikleri yönünden de zayıf ve erkeğin korumasına muhtaç görülür. Yine doğası gereği, duygusaldır, sevgi ve şefkat yönleri gelişmiştir; dolayısıyla bu yeteneklerini en doğal kullanım alanı olan ailede, erkeğe destek olarak, çocukları büyüterek değerlendirmelidir. Ve madem ki bütün bunlar kadının doğası gereği böyledir... kadının doğasına itaat etmesi, onu zorlamaya çalışmaması gerekir.

Doğasına boyun eğmesi istendiği için, Türkiye'de hâlâ kadınlar doğurmak istemedikleri çocukları doğurmaya zorlanmakta (34), doğum kontrolü olanaklarından yeterince yararlanamamaktadır. Fiziki varlığında, bedeninde, fazla doğumla olsun, dayakla olsun yıpranan, emeği piyasada değerlendirilemeyen, ev işlerinde karşılıksız ya da boğaz tokluğuna tüketilen, ekonomik sistemin bir türlü içerisine almak istemediği, 'özgür emek' olarak değer atfetmediği, küçük gördüğü, aşağıladığı kadınlar, aralarındaki sınıfsal, katmansal tüm farkların ötesinde bir cins grubu olarak toplumun en fazla ezilen kesimidir. Bir başka deyişle, Türkiye'de, hem ekonomik ilişkiler hem de yer yer onlar kadar katı, maddi gerçeklikler olan 'inançlar, normlar, değerler' açısından kadının ezilişinin maddi koşulları vardır.

Öyleyse neden, Türkiye'de bu maddi temel üzerinde şekillenip kadının ezilişinin eleştirisi ve aşılmasının ifadesi olarak tanımlanan 'feminizm', ortaya çıkamamış, gelişmemiştir?

34 Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdları tarafından 1978'de yapılan araştırmada, 45-49 yaşlardaki kadınların doğurdıkları ortalama çocuk sayısı 6.3 bulunmuştu. Aynı yaş grubundaki kadınların % 45'i 7'den fazla doğum yapmıştı. Ankete tabi kadınların % 90'ı ise 2,3, en fazla 4 çocuklarının olmasını istediklerini söylemişlerdi. Bkz: **Fertility Survey**, 1978, Ankara, Hacettepe University. Ayrıca bkz: Çiğdem Kağıtçıbaşı, «Sex Roles, Value of Children and Fertility in Turkey», **Sex Roles**, a.g.e., ss. 151-181.

FEMİNİZMİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Kuşkusuz böyle bir sorunun gerektiği gibi yanıtlanabilmesi için, Türkiye’de gelişmesinin maddi temelini bulduğunu düşündüğümüz, ama yeterince gelişmeyen, kök salamayan tüm ideolojiler için olduğu gibi, bu denemenin sınırları içinde benim benimsediğim belki de biraz safdilce yaklaşımdan çok farklı bir yöntem izlemek: İdeoloji nedir? Kimler, nasıl üretir? Kimler nasıl algılar? Mesaj iletme yolları nedir, araçları, örgütleri nedir? türünden bir dizi soru çevresinde sistematik araştırmalara girmek gerekir. Bunun bilincinde olmakla birlikte, ben bu denemede yüksek sesle düşünmeye çalıştım; belki de böyle bir araştırmanın ilk aşamasını oluşturan, araştırmanın yanlışlayacağı geçici bir açıklama şeması kurdum. Bu, basit bir şema: Bana öyle geliyor ki, Türkiye’de feminizmin gelişip güçlenememesinin nedenleri, yazının ilk bölümünde irdelenen ve Türkiye’de kadınların ezilişine yol açan nedenlerden farklı değil. Aynı nedenler, hem ezilişe, hem de ezilişin bilincine varamayışa, ezilişe karşı çıkamamaya yol açmıştır. Bu nedenleri kabaca yapısal ve ideolojik engeller olarak iki grupta toplamak olanaklı. Yapısal engeller arasında, Türkiye’de geçerli olan az gelişmiş kapitalizmi belki de yine en başta saymak gerekir. Kırsal kesimde, kadın emeğini ücretsiz aile işçiliğinde emen aile üretim biriminin hâlâ çözülmemiş olması, buna bağlı olarak ülkenin hâlâ pazarla yeterince bütünleşmemiş tarım ağırlıklı bir ekonomiye sahip olması, kentsel alanda kadın emeğine yeterli iş olanakları sağlayamayan sanayinin geri kalmış yapısı, kadının ezilmesi kadar, ezilmişliğinin bilincine varamayışının da temel nedenleridir. Oysa feminizmin, XIX. yüzyıl ortalarından itibaren geliştiği, XX. yüzyılın ilk yıllarında «sosyal bir hareket» olarak etkinlik kazandığı, 1960’ların sonlarında yeniden canlanıp toplumsal muhalefet saflarının en ön sıralarında yer aldığı ülkele-

rin hepsi, bu yapının tersine, sanayileşmiş ve/veya tarımları kapitalistleşmiş batılı toplumlardır (35).

Türkiye'de varolan azgelişmiş ekonomik yapının doğurduğu en önemli sonuçlardan birisi, kadının esas olarak aile yapısına olan bağımlılığıdır. Bu durumu, geçmişten devralınan ve bugün çok az değişme gösteren aileye ilişkin değerler büsbütün pekiştirmektedir. Dolayısıyla, ekonomik temelleri ve ideolojik kabuğuyla ailenin Türkiye toplumundaki yeri, başlıbaşına, feminizmin gelişmesi önünde ikinci bir yapısal engeldir. Oysa feminizmin geliştiği toplumlarda aile kurumu, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana önemli dönüşümler geçirmiş, çözülme eğilimleri göstermiş ve yerine, gerek üreme gerek sevgi ilişkilerinde, evlenmeden birlikte yaşama, birlikte oturmadan sürdürülen beraberlikler, tek ebeveynli (kadın ve hatta erkek) aileler, işlerinden ötürü ayrı oturan evliler, eşcinsel evliler, komün aileler, vb. gibi bir dizi alternatif ortaya çıkmıştır (36).

Aile, Türkiye'de öylesine yaygın ve alternatifsiz bir kurumdur ki, ekonomik işlevini yitirdiği zaman bile, güvenlik, üreme ve sevgi ilişkilerinin tek biçimi olarak kalmaktadır. Bu yüzden Türkiye toplumunda insanların özellikle de kadınların, aileden bağımsız olarak bir kimlik tanımlamaları olanaksızlaşmaktadır. Gazetelerde çıkan ölüm ilanlarının taranması belki de 'kadın' kimliği konusunda en kesin kanıtı verir bize: 'Falancanın kızı, falancanın karısı, falancanın annesi'dir, kadınlar... Aile dışında kadın, 'toplum dışı', 'marjinal' bir insan olma durumundadır. Aile ise rol tanımlarının çok yavaş değiştiği, en tutucu kurumlardan birisidir.

35 Bkz: Juliet Mitchell, **Kadınlık Durumu**, Kadın Çevresi, İstanbul, 1985; Andrée Michel, **Feminizm**, Kadın Çevresi, İstanbul, 1984.

36 Deniz Kandiyoti, «Aile Yapısında Değişme ve Süreklilik; Karşılaştırmalı bir yaklaşım», **Türkiye'de Aile**, ss. 15-35, özellikle s. 29.

Üçüncü olarak, önce değinilen iki yapısal faktörün uzantısında, onlarla bağlantılı olarak etkili olan, ama kendi başına yapısal bir özellik taşıyan eğitimin cinsiyetler arasında farklı ve eşitsiz dağılımından söz edilebilir (37). Ülkede yaygın bir orta ve yüksek öğretimi besleyecek ekonomik gelişme koşulları zaten sınırlı iken, aileler de, olanaklarını kız çocuklarından çok erkeklerin okutulmasına ayırma eğilimindedir. Ülke genelinde, kızların erkek çocuklarla eşit eğitim olanaklarına sahip oldukları tek düzey, ilk öğretimdir. Oysa Batı Avrupa ülkelerinde feminizmin yeniden canlanışında, iyi eğitim almış, yüksek öğrenim görmüş kadınların sayıca artması önemli bir etki yapmıştır (38). Erkeklerle aynı eğitimi almış olmalarına karşın, 1968'in öğrenci hareketleri içinde, siyasi sorumlulukların hep dışında bırakılmaları, onlara geleneksel 'kadınca' rollerin verilmesi, kadınların cinsiyetleri nedeniyle «ezilişlerinin» bilincine varmalarının başlangıç noktasını oluşturmuştur. Türkiye'de ise, yüksek öğrenimin kadınlar arasında fazla yaygın olmayışının ötesinde, yüksek öğrenim görmüş kadınların kendi sınıfları tarafından mesleklerle girmelerinin desteklenmesi, onlara atfedilen 'seçkin' rol nedeniyle giriştikleri çoğu işlerde el üstünde tutulmaları (39), bu kadınlarda, genel topluma göre ayrıcalıklı bir kesim oluşturdukları bilincinin uyanmasını engellemiş ve kadınların genel olarak ezilen cins olduklarını algılamalarını olanaksızlaştırmıştır. Türkiye'de kadınların durumuyla ilgili bir değerlendirme yapmaları istendiğinde,

37 Eğitimde, cinsiyetlerarası eşitlik, ancak ilkokul düzeyinde, 1975-1980 döneminde gerçekleşebilmiştir. İlkokul ötesi eğitimin bütün düzeylerinde kızlar aleyhine önemli farklılıklar vardır.

38 Juliet Mitchel, a.g.e.

39 Gündelik basında, 'seçkin' kadınlarla yapılan röportajlara ek olarak, bkz: Şirin Tekeli, a.g.e., ss. 315 vd.; 'kadın parlamenterlerin' cinsiyetlerinin başarıları üzerindeki etkisini değerlendirmeleri.

bu kadınlar, «bizim toplumumuzda kadınların birçok batı toplumundan daha iyi durumda, daha eşit ve özgür olduklarını düşündüklerini» söylemişlerdir (40). Bu yüzden pek çok 'seçkin' kadın, feminizmi Türkiye için gereksiz bir ideoloji olarak görmektedir.

Bu yapısal faktörlerin yanı sıra, Türkiye'de yaşanan 50 yıllık siyasi ve ideolojik gelişmelerin de feminizmin oluşumunu engelleyen özgül etkileri olmuştur. Burada, feminizmin Türkiye'ye ilk uğrayışının 1980'ler olmadığını yeniden hatırlatmakta yarar var. Feminizm kavramı ilk kez, II. Meşrutiyet döneminde duyulmuş, aydın kadınlar hak eşitliği talep eden yayınlar yapmış, dernekler kurmuşlardı. O yıllarda, imparatorluğun en azından büyük kentlerinde, kısa süre için yaşanan demokrasi ve özgürlük ortamında kadınlar da kendilerine bir yer bulabilmişlerdi. Kuşkusuz o dönemin 'feminizmi' üzerinde, bugün olduğu gibi, 'sufrajet' hareketi başta olmak üzere hayli etkin bir sosyal hareket olan 'uluslararası feminizm'in de etkileri olmuştur. Ancak, İttihat ve Terakki'nin diktatörlüğünü kurması ve ardından savaşların patlaması ile bu kısa süreli demokrasi dönemi kapandı; onunla birlikte ilk feminizmin de soluğu kesildi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, tek parti yönetiminin tepeden gerçekleştirdiği yasal kadın devrimi ise, bir bakıma 'feminizme' söylenecek söz' bırakmamıştır. Sanırım, 1920-1935 arasındaki 15 yılda devlet eliyle kadınların statüsünde gerçekleştirilen altüst oluş, dünyada bilinen 'devlet feminizmleri'nin en önde gelen örneklerinden biridir (41). Aile, eğitim, kılık kıyafet ve siyasi haklar konularında yapılan önemli reformlar, kadınlar üzerinde başlıca iki etki yarattı: Birincisi, statüleri eskiye göre fevka-

40 'Seçkin kadınların' son birkaç yılda, çeşitli dergilerin anketlerine verdikleri yanıtlar...

41 'Devlet feminizmi' kavramı, Kuzey Avrupalı araştırmacılar tarafından, kadın/erkek eşitliğini sağlamak üzere uygulanan politikaları nitelemek üzere kullanılmaktadır.

lade ilerleyen (hatta kendi talep düzeylerinin ötesinde ilerleyen) (42) kadınlar, kendi durumlarının tahlilinden yola çıkarak başka bir talep öne sürmemişlerdir (43). Bir önceki dönemin 'feminist' kadınlarının pek çoğu, bu dönemin inanmış 'Kemalistleri' arasında yer almış, bir anlamda 'Kemalizm', bu kuşak feminist kadınları için 'feminizm'le eşanlamlı hale gelmiştir. Öte yandan, tek parti döneminde reformlar, hep üst yöneticilerce belirlendiği bunlara kitle katılımı teşvik edilmediği, hatta caydırıldığı için (44), toplumun birçok başka kesimi gibi kadınlar arasında da, herşeyi devletten bekleme, kendi durumlarını düzeltmek için siyasi/toplumsal faaliyette bulunmama tavrı, yerleşik bir nitelik kazandı. Devlet ile kadınlar arasında tek parti rejimi altında kurulan bu özel etkileşim kalıbı, rejim yerini çok partili bir demokrasiye bıraktığında da sürdü, hatta günümüze değin geldi (45). Kadınlar, Türkiye'de hemen her toplumsal kesimin kendi özgül çıkarları doğrultusunda baskı grupları oluşturdukları dönemlerde bile, benzer örgütler kuramadılar. Varolan kadın dernekleri (Türk Kadınlar Birliği, Türk Anneler Derneği, Üniversiteli Kadınlar Derneği, Meslek Kadınları Derneği, vb.) kadın haklarını genişletmek ve yaygınlaştırmaktan çok, 'kazanılmış' hakların korunmasına ağırlık vermekte ve 'varolan statünün yüceltilmesine' yönelik bir söylem geliştirmekteydi.

42 Bkz. Şirin Tekeli, a.g.e., s. 207'de, Kadınlar Birliği'nin, 1920'lerin başlarında meclise gelen, kadınları ilgilendiren yasa değişiklikleri konusundaki 'ataleti'.

43 Burada, batı feminizminin de 1920'lerde taleplerinin (siyasal haklar) karşılanması üzerine siyasi arenadan çekildiğini hatırlatmakta yarar var.

44 Şirin Tekeli, a.g.e., s. 211. 1927'de Kadınlar Birliği'nin, siyasi hakların alınması için açmayı düşündüğü 'mütevazî' kampanyanın, parti yetkililerince engellendiği biliniyor.

45 Atatürkçü ideolojinin, «kadınlar için yapılabileceklerin en iyisini devlet bilir» anlayışının yakın dönemdeki en çarpıcı örneği, kanımca, kürtaj yasasının kabul ediliş biçimidir. Bkz. Yeni Gündem, sayı 8, 'Kürtaj Dosyası'.

Kemalist kadınların dışında kalan geniş kadın kitlelerini ise, daha çok İslami değerlerin biçimlendirdiği geleneksel inançlar harekete geçiriyor; bir başka deyişle onları hareketsizliğe itiyordu. İslami değerlere göre kadının yeri evi, toplumsal işlevi zevcelik ve analık olunca, bunları özümseyen kadınların durumlarına başkaldırmalarını ve iyileştirilmesini talep etmelerini beklemek zordu. Hatta bu kadınlar arasında, 1950'den sonra toplumsal değişimin hızlanmaya başlamasıyla tersine bir eğilim de görüldü. Geleneksel kimliklerinin yitirilmesi tehlikesine karşı özellikle kasabalı ve gecekondu kadınlar arasında, tepeden inme modernleşme ve laikliğe bir tepki olarak 'örtünme' eğilimi arttı. 'Örtünme', İslami değerlere ve onun kadın için öngördüğü yaşama biçimine geri dönme talebinin simgesel ifadesi oldu (46).

Kadınları feminist ideolojiye yabancılaştıran bu iki temel ideolojinin yanı sıra, bir de, toplumdaki etkisi bu iki ideolojiden daha sınırlı kalan, ama etkilediği kesimler açısından yine de 'kritik' bir önem taşıyan 'sol' ideolojilerin feminizmle ilişkisine bakmak gerekir. Sol ideolojiler genellikle eşitlikçi, özgürlükçü, dayanışmacı ve değişmeden yanadır. Batı toplumlarında feminist hareketler en doğal müttefiklerini sol siyasal partiler arasında bulmuşlardır (47). Türkiye'de ise bundan farklı olarak sol kesimler

46 Örtünmenin mutlaka kadın haklarından vazgeçme anlamına geldiğini söylemek doğru olmayabilir. Yüksek öğrenim görmüş, meslek kadınları arasında da görülen bu eğilim, bu kadınların örtünmeyi mutlaka kadının toplumsal yaşamdan dışlanması ile özdeş görmediklerini ortaya koymakta. Ancak bu davranışlarının temelinde, kadın özgürlüğü düşüncesinden çok dinsel özgürlük düşüncesi ve talebi yatmaktadır. Bkz. «Doç. Dr. Nebahat Kuru ile yapılan görüşme», *Milliyet*, 2 Aralık 1984.

47 İngiltere'de kadınlara oy hakkının tanınmasını destekleyen ilk parti, İşçi Partisi idi. Aynı şey, o dönemin bütün Batı Avrupa sol partileri için geçerliydi. Daha yakın dönemde, örneğin Fransa'da Simone Weil'in (merkez sağ)

genellikle, kendi bünyelerindeki kadınların feminizme yönelmesini, 'güçlerini', daha dar anlamda da sınıf dayanışmasını bölen bir tehdit olarak görmüş ve feminizme cephe almışlardır. Kendi uzantılarındaki taban örgütleri içinde kadınları biraraya getirmeye çalıştıklarında da, onları kadınların özgül konumundan gelen ezilmişlikleri konusunda bilinçlendirmeye yönelmek yerine, kadınlara toplumdaki yaygın seslenme biçimine uygun olarak 'ana', 'fedakâr kadın' söylemiyle seslenmişlerdir. Bu örgütlerin kadın kollarında etkinlik gösteren bir çok kadının kitleye 'seçkinci', 'buyurgan', giderek 'erkeksi' bir tavırla yaklaştığı söylenebilir. Türkiye solunun, toplumdaki öbür iki yaygın ideolojinin benimsediği kalıplardan pek dışarı çıkamadığı, onların etkisinden kurtulamadığı ve kadınlara, kendi sorunlarına kendilerinin teşhis koyup uygun mücadele stratejileri geliştirme hakkını tanıyabilecek demokratiklikte olmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'de varolan toplumsal yapının ezilme konumunda tuttuğu kadınların, kendi durumlarının bilincine varmaları ve bunu aşmalarının da yine aynı yapılarca engellendiği ve yaygın ideolojilerce perdelendiğini söylemek fazla yanıltıcı değildir. Kadınlar (ve toplum) açısından son derece önemli bir bireyleşme, özgürleşme mesajı taşıyan, dolayısıyla genel olarak demokratikleştirici bir işlevi olan feminizmin, bunca engelleme, karşı koyma ve baskı altında, kolayca gelişebileceğini ummak fazla bir iyimserlik olurdu. Ama Edgar Morin'in de-

önerisiyle parlamentoya gelen kürtaj tasarısı, sosyalist ve komünist partilerin desteğiyle yasalaştı. Bkz. Jeanine Mossuz - Lavau, «Pouvoir de droite, pouvoir de gauche et le problème de l'avortement en France, 1973-1983». Salzburg, ECPR toplantısına sunulan tebliğ, 1984. 1968'de kendi içinden «yeni-feminizmin» doğmasına yol açan «yeni-sol»un kısa süren sekterliğinin ardından, onun en yakın müttefiki olduğunu görmek için bkz. Dany Cohn-Bendit, **Biz Devrimi Çok Sevmiştik**, Afa, İstanbul, 1987.

diği gibi, «günümüzün dünyasında iyimser olmanın tek yolu 'muhtemel olmayanı' ummaktır.» (48).

1980'lerde, 10 yıllık bir gecikmeyle de olsa, batıdaki önlenemez yükselişinden sonra, bu ideolojinin Türkiye topraklarına da geldiği görülüyor. Feminizm büyük kentlerin, orta sınıftan, henüz orta yaşlara varmamış, iyi, hatta çok iyi eğitim görmüş, hepsi meslek sahibi; çoğu evli, ama kendilerini birincil olarak aileye göre değil (49), tıpkı erkekler için olduğu gibi, işle, toplumsal sorunlarla, siyasetle vb. tanımlayan, annelerinin yaşam tarzını sürdürmek yerine, o yaşam tarzına başkaldıran kadınları arasında, ciddi bir ilgi görmekte (50). Sayıları az kuşkusuz; ama, bu sosyolojik bakımdan 'seçkin' özellikler taşıyan kadınları, Türkiye'nin tarihi boyunca yetişmiş diğer seçkin kadınlardan ayıran çok önemli bir fark var. O da, kurtuluşun tek tek kendilerinin kurtuluşuyla değil, cins olarak kadınların kurtuluşuyla sağlanacağına olan inançları ve buradan giderek 'dayanışma' gereğine verdikleri önemdir.

Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişmesinin, kentleşmesinin, büyük kentte yaşanan hızlı değişmelerin belirli bir aşamasında, 'kaçınılmaz' olarak ortaya çıkan bu ideoloji, gelişebilir, geniş kitlelere 'umut' taşıyabilir mi? Yapılardan gelen zorluklara karşın, yapıların değişme yönü, böyle bir gelişmeyi 'muhtemel' kılmakta. Ancak gelişmeyi sadece yapılar değil, konjonktür de etkiler. İçinde yaşadığımız ekonomik bunalımın aşılammaması, demokratikleşmenin uzun yıllar askıda kalması gibi etkenler, başka top-

48 Edgar Morin'le *Nouvel Observateur*'da yapılan «La seule façon d'être optimiste» başlıklı söyleşiden; No. 1046, Kasım 1984.

49 Eğilim olarak, meslek kadınları arasında daha yüksek olduğu tahmin edilen, evlenmeme durumuna ek olarak, bu kadınlar arasında boşanmanın da oldukça yüksek olduğu gözlemlenmektedir.

50 Batı feminizminin çekirdeğini, sosyolojik açıdan buna benzer yapıda kadınlar oluşturmuş, sonradan hareket, dalga dalga, başka kesimlerden kadınlara doğru yayılmıştır. Bkz. Juliet Mitchell, a.g.e.

lumsal ideolojilerin yanısıra, feminizmin gelişmesini de olumsuz yönde etkileyecektir. Herşeyden önemlisi de, günümüzde bu ideolojiyi sahiplenen kadınların, onu yorumlama, Türk toplumu açısından anlamlı kılma, kadınlara seslenmeyi başaran bir söylem geliştirme, etkili ve etkin kılma yolunda verecekleri mücadelenin kendisidir.

KAYNAKLAR

- Nermin Abadan Unat (der.) (1979), *Türk Toplumunda Kadın* (Ankara, SBD).
- Korkut Boratav (1981), *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm* (İstanbul, Birikim).
- Oya Çitçi (1982), *Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar* (Ankara, TODAİE).
- Çiğdem Kağıtçıbaşı (der.), (1982) *Sex Roles, Family and Community* (Indiana, Indiana Univ. Press).
- Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1972), *Ankara* (İstanbul, Remzi).
- Kollektif (1984), *Türkiye'de Ailenin Değişimi, Toplumbilimsel İncelemeler* (Ankara, SBD).
- Kollektif (1984), *Türkiye'de Ailenin Değişimi, Sanat Açısından İncelemeler* (Ankara, SBD).
- Kollektif (1978), *Fertility Survey in Turkey* (Hacettepe Univ. Press, Ankara).
- Kollektif (1984), *Turquie; Temps Modernes* (özel sayı, Temmuz - Ağustos).
- Andrée Michel (1984), *Feminizm* (İstanbul, Kadın Çevresi).
- Juliet Mitchell (1985), *Kadınlık Durumu* (İstanbul, Kadın, Çevresi).
- Berna Moran (1983), *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* (İstanbul, İletişim).
- Aysel Özakin (1981), *Genç Kız ve Ölüm* (İstanbul, Yazko).
- F.C. Shorter, M. Macura (1983), *Türkiye'de Nüfus Artışı* (Ankara, Yurt).
- Şirin Tekeli (1982), *Kadınlar ve Siyasal - Toplumsal Hayat* (İstanbul, Birikim).
- Germaine Tillon (1966), *Le Harem et les cousins* (Paris, Seuil).
- Emmanuel Todd (1983), *La Troisième planète, Structures familiales et systèmes idéologiques* (Paris, Seuil).
- Hilmi Yavuz (1977), *Roman Kavramı ve Türk Romanı* (İstanbul, Bilgi).

TOPLUM YENİ BİR KADIN KİŞİLİĞİ OLUŞTURULMASINA KATKIDA BULUNMALIDIR (*)

Kamuoyuna açıklanan Medeni Kanun değişiklikleri arasında boşanmaya ayrılan maddelerin incelemesinden, genellikle, boşanmanın kolaylaştırıldığı sonucu çıkıyor.

Buradan giderek kadınlar açısından «güvensiz» bir durum ortaya çıktığı söylenebilir mi? Çünkü bilebildiğim kadarıyla, kadınlar öteden beri «boşanma hakkında» çok, «ailenin korunmasına» ağırlık vermişler; buna karşılık, boşanmanın kolaylaştırılması talepleri hep erkeklerden gelmiştir. (1920'lerde Kadınlar Birliği'nin sözcüsü olarak bu konuda görüş belirten ünlü romancı Halide Edip (Adıvar), açıkça «Biz feci sonuçlara yol açan boşanmaların önlenmesini istiyoruz» demişti... Sonradan da «evlilik ve aile ilişkilerinin köklü bir eleştirisini yapan» feminist-kadınlar dışında boşanmadan yana, kimse açık bir tavır almadı.)

Kanımca, kadınların boşanma konusunda erkeklerden daha tutucu olmalarının iki nedeni var: Birincisi, çok daha temel, toplumsal bir neden. Gerçekten de, bizim toplumumuzda, cinsiyetler arasında öyle bir toplumsal işbölümü kurulmuş ki, birbirleriyle evlenen kadın ve erkekten

* Elele dergisinin «Boşanmanın Kolaylaştırılması» konulu anketine yanıt, bu dergide (Nisan 1985, sayı 4) yayımlanmıştır.

aileye ilişkin olarak farklı görevler bekleniyor, giderek iki cinsin becerileri arasında önemli farklar doğuyor. Evi geçindiren erkek, ev işini yapan ve çocuklara bakan kadın olunca, çoğu kadının, boşanma halinde kendisini ve çocuklarını geçindirebilmek için çalışıp, para kazanma şansları çok sınırlı kalmakta. Başka bir deyişle, evlilik kadınların büyük bir bölümü için, meşru yoldan geçimlerini sağlayabilmenin tek yolu. Boşanan kadının önündeki, ailesinin yanına geri dönmek, yeniden evlenmek ve çalışıp hayatını kazanmak seçenekleri arasında, en zoru herhalde sonuncusu. Boşanmanın kadın açısından yarattığı tek sorunun ekonomik güvencesizlik olduğunu söylemek istemiyorum... Çocukların sorumluluğunu bir başına taşımak, yalnız kadını kabullenmeyen bir toplumda «dul» olmak vb.'de zor durumlar. Ama, kadının belini büken asıl, elinde bir mesleği, bir «altın bileziği» olmayışı, ya da evlendikten sonra kazandığı becerileri yitirmesi.

Öte yandan, Türkiye'de mahkemeler, genellikle, kadınların dava açtığı ya da boşanmayı kabul ettiği durumlarda boşanma kararı vermekte zorluk çıkarmıyor; boşanma davaları, eğer kadın boşanmaya razı olmuyorsa uzuyordu. Uygulama böyle olunca, kadınların boşanmanın «kolaylaştırılmasını» talep etmeleri için pek de bir neden kalmıyor, belki. Ama, bu durumlarda, koca boşanmak isteyip de kadın, ya geçim endişesi, ya da «öteki kadının hayatını karartmak», «kendi çocuklarının üzerine çocuk getirtmemek» vb. nedenlerle, boşanmamaktadır. Direktiğinde, yalnız kocasının hayatını cehenneme çevirmekle kalınıyor, herhalde kendininkini de mahvediyor; boşanıp, yeniden bir hayat kurma şansını kendi rızasıyla tepiyordu.

NAFAKA

Bu haksız durumun toplumsal nedenlerine gerçekçi bir biçimde yaklaşan hukukçular, Medeni Kanun taslağında anlamlı bir çözüm bulmuşlar: Nafaka. Halen yürürlükte olan yasada, boşanma nedeniyle uğranılan mağduri-

yeti karşılamak için kadına yalnız bir yıl süreyle «yoksulluk nafakası» veriliyor. Ondan sonra, kadın kendi başının çaresine bakmalı. Oysa yukarda değindiğimiz koşullarda, kadının kendine iş bulup, yeni bir hayat kurması çok daha uzun bir süre gerektirebilir. Yeni taslağın getirdiği en önemli değişiklik de burada: Boşanma halinde «yoksulluğa» düşen eşe, diğeri (somutta erkek) süresiz olarak nafaka ödemek durumunda kalabilecek.

«HAKKANİYETE UYGUN»

Bunun, hakkaniyete uygun olmadığı (adam, ilelebet boşandığı karısına bakmak zorunda kalabilir...), kadınlar açısından sorunun asıl kaynağında olan, evliliği geçim yolu gibi görme eğilimini ortadan kaldırmadığı vb. söylenebilir. Ayrıca, bugüne kadar hep, kadın erkek eşitliğini ve ötesini savunmuş, benim gibi feminist bir kadın açısından bunu bir çözüm olarak görmenin tutarsız olduğu düşünülebilir. Ama bence bu hakkaniyete uygun bir çözümdür. Çünkü, eğer kadınlar geçimlerini sağlamak için evliliğe mahkûm ediliyorlarsa, bu onların kendi tercihlerinin değil —herkes kendi kendine yeterli olabilmenin onurunu yaşamak ister— toplum düzeninin ve bu düzenden ege-men cins olarak yararlanan erkeklerin çıkarlarının sonucudur. Öyle olunca, boşanmanın kadın için doğurabileceği sorunları azaltma sorumluluğunu da erkeklerin yüklenmesi gerekir. Ama kadınların «sürekli nafakayı» bir geçim yolu olarak görmeyip, kendilerini ve çocuklarını geçindirecek ekonomik gücü ve bağımsızlığı kazanmaları, kendilerini bu yönde yetiştirmeleri, toplumun da onlara böyle «yeni bir kadın kimliği» edinmenin maddi ve manevi koşullarını sağlaması, asıl istenen ve hakkaniyetli çözümdür.

KADINLARIN İSTEĞİ «ÖZGÜRLEŞME» Mİ, «EŞİTLİK» Mİ? MEDENİ KANUN TARTIŞMALARININ DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ (*)

Yıllardır Medeni Kanun'un 152, 153 ve 159. maddelerini, yani erkeğin aile briliğinin «reis»i sıfatıyla hukuken de «ayrıcalıklı» bir konuma getirilmesini (kadınların ikametgâh seçimi, soyadı kulanımı gibi kişilik haklarını erkeğin bu ayrıcalığı kısıtlamaktadır), evlilik içinde kadın ve erkeklerin rollerinin cinsiyetçi bir işbölümü temelinde düzenlenmesini (birliği geçindirme sorumluluğu erkeğe, eve bakma ya da ev işi sorumluluğu da kadına verilmiştir), dolayısıyla kadının ev dışında bir işte çalışabilmesinin, «reis» kocanın iznine tabi kılınmasını sorgulamış bir kişi olarak (1), Medeni Kanun Değişiklik Komisyonu'nun kitap biçiminde yayımlanarak «kamuoyunda tartışılabilmesi» için üniversiteler, barolar gibi kurumlara dağıtılan taslak metninin aileye ilişkin yeni hükümlerini alkışlarla karşılamam beklenebilirdi.

Çünkü, Yeni Gündem dergisinin 15. sayısında komisyon üyesi Erdem Kuntalp'ın açıkça belirttiği gibi, taslaktaki «en büyük değişiklik aile hukukuna ilişkindir. Özellikle evlilik birliğinde karı ve kocanın hukuki durumları

* İktisat Dergisi'nde (sayı 246, Mayıs 1985) yayımlanmıştır.

1 Şirin Tekeli, Kadınlar ve Toplumsal-Siyasal Hayat, Birlikim, 1982, s. 219.

yeni baştan ele alınmış ve kadın erkek eşitliği çerçevesinde yeni bir düzenlemeye kavuşturulmuştur». Böylece, erkek aile reisi olmaktan çıkmakta, evlilik birliğinin tüm sorumlulukları kadın ve erkek tarafından eşit olarak yüklenilmekte, kadın genç kızlık soyadını koruyabilmekte (ama çocuklar baba adını taşıyor...), çalışmak için kocadan izin alması gerekmemektedir. Ayrıca, her ne kadar Erdem Kuntalp, farklı bir görüşü savunsa da, boşanma kolaylaştırılmaktadır. Mevcut yasada öngörülen bekleme sürelerinin kısaltılması olsun, kusurlu olduğuna bakılmaksızın taraflara dava açabilme olanağının sağlanması olsun «liberal» önlemlerdir. Ancak taslakta, var olan toplumsal ilişkiler düzeninde, evliliği esas olarak bir geçim kaynağı olarak görenlerin kadınlar olduğu ve boşanmanın kolaylaştırılmasından zarar görebilecekleri olgusu da göz önüne alınmış olacak ki, bugünkü yasada «bir yıl» ile sınırlandırılmış olan «nafaka» ödeme yükümlülüğü (mad. 144), «süresiz» hale getirilmiş, böylece, boşanma kolaylaştırılırken, kadınların «korunması» da ihmal edilmemiştir.

Nihayet, Medeni Kanun taslağında aksi belirtilmediği zaman uyulan, olağan «mal ayrılığı» rejimi aynı biçimiyle korunmakta, buna ek olarak, evlilik aktiyle seçilebilecek mal rejimleri arasına «edinilmiş mallara katılma» rejimi eklenmektedir. Evlendikten sonra çoğu kadının ev işleriyle uğraştığı ve başkaca bir gelir elde etmediği gerçeğinden yola çıkılarak, boşanma halinde ev kadınının ev işlerinde harcadığı emeğin «değerlendirilmesi», bu yeni mal rejiminin gerekçesini oluşturuyor.

«Feministler»e pek az söz bırakan, karşı çıkılması zor ve «ileri» çözümlerdir, bunlar. Ancak ben bu taslakta esas olarak iki noktada temel yanlışlar yapıldığı kanısındayım. Bunlardan birincisi «usul»e, öteki «öz»e değgin.

Usul konusunda kaygım, Medeni Kanun değişikliğinin hazırlanış biçiminden kaynaklanıyor. Bilindiği gibi, bugün değiştirilmesi yoluna gidilen Medeni Kanun, 60 yıl kadar önce, o sırada Türkiye toplumunda yaygın olan insan/insan ilişkileri esas alınarak değil, kurulması istenen

«burjuva toplumu»nun dayandığı insan/insan ilişkileri gözetilerek yapılmış, yani topluma ulaşması gereken bir «hedef» gösterilmişti (2). Tarihte benzeri az bulunur bir «volontarizm» örneği idi bu. Genellikle tarihte, devlet ve hukuk gibi kurumlarda gerçekleştirilen değişikliklerin, toplumsal yapı değişikliklerini geriden izlediği ve onları yansıttığı görülür. Türkiye’de ise devlet ve hukuk katında yapılan değişikliklerle, topluma yeni bir biçim verilmesi amaçlanmıştı. Bu amaca da ulaşıldı galiba. Yarım yüzyılı biraz aşan bir süre sonra Türkiye’de artık, büyük ölçüde kapitalist üretim ilişkilerine dayalı (piyasa, istendiği gibi işlemese de) bir burjuva toplumunun (sivil kurumları yeterince güçlü olmasa, demokratikleşmesine bir türlü izin verilmese de) kurulduğu ve köylü toplumunun yerini aldığı anda hemen herkes hemfikir. Böyle olunca Medeni Kanun değişikliği gibi çok temel ve yasayı çağdaş gereksinimlerle uyumlu hale getirmeyi amaçlaması gereken değişikliklerin yapılması için neden hâlâ «olağan», parlamenter yolların benimsenmediğini anlamak olanaksızdır (3). Medeni Kanun değişikliğinin gerekçelerini sı-

-
- 2 O sırada Batı Avrupa’da en son kabul edildiği için en «çağdaş» sayılan İsviçre Medeni Kanunu’nda karar kılınmadan önce, eski sistemi, meselle’yi reforme etme girişimleri yapılmıştı. Ama, saltanatı kaldıran, hilafeti ilga eden I. Meclis, iş, insan / insan ilişkilerinin düzenlenmesine gelince İslami hukuk ilkelerinden pek kolay uzaklaşamadı. Bunun üzerine köktenci, «Jacobin» devrimciler çözümü, eski hukuku tümüyle terk edip, yepyeni bir hukuk düzeni benimsemekte buldular.
 - 3 Medeni Kanun’un bir bütün olarak ele alınıp değişiklikler yapılması çalışmalarının kökleri 1950’lere uzanmaktadır. 1974 ve 1976’da Adalet Bakanlarınca bu amaçla komisyonlar oluşturulmuş, ama çalışmaları sonuçsuz kalmıştı. Mevcut tasarıyı hazırlayan komisyon 1.6.1981’de Milli Güvenlik Konseyi’nce çıkartılan 2467 sayılı kanunla oluşturulmuştur. Adalet Bakanı Nejat Eldem’in döneminde (Haziran 1984) çalışmalarını tamamlayan komisyon, tasarıyı 21 Aralık

ralarken, Erdem Kuntalp'ın değindiği, «toplumun sosyo-ekonomik gelişmeleri karşısında ileri yıllarda bu kanun yeterli olmayacak, bir başka deyişle Türk toplumunun gelecekteki sosyo-ekonomik gereksinmelerine yanıt veremeyecekti» görüşünün ardında yattığı sandığım «1926 devrimciliğine öykünme», halkla ve halkın temsilcilerine köklü bir güvensizliğin ifadesidir. Oysa bu yasa değişikliği olağan yollardan yapılmış olsa, taslağı biçimlendirmek için başta kadınlar olmak üzere kamuoyunun hemen her kesimi görüşlerini belirtmek olanağını bulacaktı.

Öz yönündense, ne kadar «ileri» olurlarsa olsunlar ön-görülen değişikliklerin Türkiye'de kadınların yaşamakta olduğu derin «eziliş»e fazla bir çözüm getirmeyeceği, buna karşılık var olan gerçek ilişkileri gözden kaçırıcı, çarpıtıcı, «mistifiye» edici bir işlev göreceği kanısındayım. Tıpkı, altmış yıl önce benimsenen «devrimci» Medeni Kanun'un kadınların ezilmesi gerçeğinin algılanmasında benzer bir etki yaptığı gibi... Türkiye'de kadınlar, bu yasa değişikliklerine örnek oluşturduğu anlaşılan (4) batı toplumlarıy-

1984'te bakanlığa sundu. Bakanlık tasarısı olarak sunulmasına karşın, zaman zaman basına «teknisyenler»in taslağının herhangi bir yerinde bir değişiklik yapılmasının istenmediği yolunda görüşlerin yansımış olması kamuoyunun bilgisi dışında, görüşleri alınmadan hazırlanması nedeniyle zaten var olan kaygıları büsbütün artırmaktadır.

- 4 Son on yıl içinde Batı Avrupa toplumlarının hemen hepsinde, medeni kanunlarda, aile reisliğinin kaldırılmasını, kadının kendi soyadını korumasını, kimi durumlarda çocuklara seçenekli olarak kadın ya da erkeğin isimlerinin devredilmesini vb. öngören değişiklikler yapıldı. Bu değişikliklerin ardında 1970'li yıllarda bu toplumlarda «eziliş»lerine, uğradıkları haksızlıklara ve bunları nesnelleştiren «eşitsizlikler»e başkaldıran kadınların oluşturduğu «Kadınların Kurtuluşu Hareketi»nin verdiği mücadeleler vardı. Kadınların harekete geçmesi sonucudur ki, yasa koyucuları, medeni kanunda ve ceza yasalarında önemli değişiklikler yapmak zorunda kaldılar. Ama, hareketin başarısı

la kıyaslandığında «inanılmaz» boyutlarda ezilmekteler. Bunun nedenleri çeşitli. Birkaçına değinmekle yetinelim: Ekonomik sistem (kapitalizm), kadınları esas olarak bugünün ve geleceğin emekçilerini, sermaye adına, ev içinde, ev işiyle, karşılıksız olarak yeniden üretmekle görevlendirmiş, teknik açıdan ev işinin kapitalist sistemde metalaştırılması pekâlâ mümkünken, bu yola gidilmiyor). Bununla uyumlu olarak, «ekmek parası» kazanan koca, ev işi yapan, çocuklara bakan karı ve yetişkin olmayan çocuklardan oluşan çekirdek aile toplumsal örgütlenmenin temeli sayılmış; yalnız hukuk değil, ekonomi, eğitim, kültür vb. tüm kurumlar, bu, özünde hâlâ patriarkal kalan aileyi pekiştirecek biçimde düzenlenmiş. Ayrıca, Türkiye yalnız kapitalist değil, azgelişmiş bir kapitalist toplum. Bunun iki önemli sonucu var: Özellikle kırsal kesimde kapitalizm öncesinden artakalan ve kadının sağmal bir inek gibi sömürülmesine olanak veren patriarkal ilişkilerin yaygınlığı, ilki. İkincisi de Türkiye’de, son yıllarda gelişmiş batı kapitalizmlerinde ortaya çıkan, kadınların yaygın biçimde ücretli emekçiliğe geçişlerine (çifte emek kulanma pahasına da olsa) olanak veren iş piyasasının kurulamaması, kadınlara yeterli iş sağlanmaması. Artan işsizlik koşullarında kadınların da iş talep ettikleri gerçeği büsbütün görmezden gelinebiliyor; geleneksel değerlere yaslanılarak (kadın evde yaşamalı, evde çalışmalıdır) evde parça başına iş yaptırma gibi arkaik çalıştırma biçimlerine prim veriliyor. Düşük ücretle, güvencesiz, evin dört duvarından çıkamadan çalışmaya davet ediliyor kadınlar... Böylece, geçim yönünden kocaya bağımlı kılınarak, onun tüm isteklerine boyun eğmekzorunda bırakılıyorlar.

Kuşkusuz, Türkiye’de sayıları altmış yıldır günden

bununla sınırlı kalmadı. Yasa değişikliklerinin ötesinde, başta kadınların çalışma koşullarının düzeltilmesi, kadınlara cinsiyetçi bakış açısının eleştirisi, çoğu durumda zihniyet değişikliklerinin gerçekleştirilmesi gibi başarılar elde ettiler.

güne artan, çalışan, kendi ekmek paralarını kazanan, dolayısıyla kendilerini aile reisi kocaya tabî görmeyen (değer yargılarının baskısı bir yana bırakılırsa...) kadınlar da var. Nitekim, bugün gündeme gelen Medeni Kanun değişikliğinin bir gerekçesi de bu durum. Ama burada altı çizilmesi gereken nokta şu: Bu kadınlar, Medeni Kanun'a rağmen bu duruma gelmişlerdir; Medeni Kanun sayesinde değil. Gerçekten de uygulandığı süre içinde Medeni Kanun'a aykırı davranışlar iki uç noktada yoğunlaşmıştır. Bir uçta, geleneksel imam nikâhını medeni nikâha yeğleyen aileler (ki bu ailelerde doğan, resmen «gayri meşru» çocukları «meşrulaştırmak» için sık sık «af» yasaları çıkartılmıştır), öbür uçta da çalışmak için «kocalarından» izin alma zorunluluğunu duymayan (ya da koca çalışmasını önleyecek olsa bunu boşanma gerekçesi olarak kullanabilecek durumdaki) kadınlar. Bu kadınlar için çalışma «izni» bir formaliteden başka bir şey değildi ya da bazı durumlarda hiç aranmıyordu (5).

Ancak, bugünün Türkiye gerçekliğinde bu ikinci tür kadınlar bir azınlıktır ve başka şeyler değişmediği sürece de azınlık olarak kalacaktır. Buna karşılık kadınların büyük çoğunluğu, evliliği, esas olarak bir «meslek», bir geçim yolu olarak görmektedir. Yedikleri dayağa, çektikleri cefaya karşın, bu kadınların çoğu için evlilik dışında karınlarını doyurmanın başka bir yolu yoktur. Böyle olunca, bu kadınlar için koca yalnız Medeni Kanun'un diliyle «reis» değil, aynı zamanda velinimettir de. Medeni Kanun'daki «cinsiyete dayalı işbölümü» kuralı ilga edilse de bu kadınların büyük çoğunluğu yine, eskisi gibi, «eve bakacaklar», geçimlerinin kocaları tarafından sağlanmasının karşılığını «ev işi»yle ödeyeceklerdir. Kısacası, Medeni Kanun değişiklikleri bu gerçekliğe son vermeyecektir, veremez. Oysa kadınlar, işe yaramayan, boş bir kalıp olmanın öte-

5 Kendi özel durumumdan örnek verirsem, 16 yıldır çalışıyorum. Üniversite olsun, daha sonra çalıştığım özel işyerleri olsun, benden bir «izin» belgesi istemediler...

sine geçemeyen «eşitlik» statüsünün değil, ezilmişlikten kurtulmanın, yani özgürleşmenin özlemini çekiyorlar. Bunun için yapılması gerekenler Medeni Kanun'u değiştirmekten hem daha kapsamlı, hem de daha külfetlidir: Öncelikle adilane bölüştürmek gerekiyor. Buna paralel olarak görmek ve bir yandan ekonomik büyüme sorunlarını çözmek, bir yandan da var olan işleri kadın ve erkekler arasında adilane bölüştürmek gerekiyor. Buna paralel olarak, kadınların yoğun biçimde çalışmasını olanaklı kılmak için, ev işini onların omuzlarından alacak toplumsal düzenlemelere (kreş, yuva vb.) gitmek şart oluyor. Ayrıca, ev içinde sorumlulukların kadınlar ve erkekler tarafından adilane paylaşılması, kadınların kendilerini salt evle değil, iş ve toplumla tanımlayacak yeni kimlikler edinmeleri, erkeklerin eski egemen konumlarından vazgeçmeye ikna edilmeleri vb. yepyeni kültürel değerlerin benimsenmesini zorunlu kılıyor. Bunlar yapılmadan, kadınlar açısından evliliği «geçim kapısı» olmaktan çıkarmak mümkün olamaz. Olsa olsa, bu pek de «ulvi» olmayan, hatta düpedüz çirkin gerçeği allayıp pullayarak kabul edilebilir hale getirmek için «analığın kutsallığı», «kadının sevgiye, aşka adanmışlığı» türünden efsaneler üretilir, yeniden üretilir. Günümüzde bu tür efsaneleri üretmek, TV gibi görece pahalı aygıtları gerektirmekteyse de bunlar, var olan toplum açısından, kadınlara iş sağlayacak fabrikalar, bürolar, eğitim kurumları, kreşler vb. kurmaktan daha ucuz ve rasyonel görünmektedir. Son aylarda TV'de haftada iki gün, kadınlara «ev kadınlığı» öğreten programlar yayınlanmaya başlanması, bir yandan Medeni Kanun değişikliğinden dem vurulurken, bir yandan da yöneticilerin kadının geleneksel rolünde değişiklik yapmaya hiç niyetli olmadığını gözler önüne seriyor.

O zaman, nedir bu Medeni Kanun değişikliğinin asıl anlamı? Sakın kadınları özgürleştirmek için gerekenler yapılmadan «ilerici» görünmenin en kestirme ve en kolay yolu olmasın? Gerçekten de nedir bunun maliyeti? Hiç. Olağanüstü koşullarda bir komisyon atarsınız, komisyon

birkaç yıl çalışır, «batılı» toplumlardaki çağdaş yasaları inceler, eli yüzü düzgün bir taslak çıkar ortaya. Sonra kamuoyunu «olgunlaştırırsınız» ve meclise gelir taslak. Orada, «milliyetçi ve muhafazakâr» çoğunlukla, daha az milliyetçi ve muhafazakâr olmayan, ama tepeden inme «modernleşme»ye pek yatkın muhalefet arasında kıran kırana tartışmalar yapılır... Taslak yasalaşırsa, önümüzdeki 50 yıl için «ileri» bir yasaya kavuştuğumuz için kutlarınız kendimizi... Ele güne de ilane deriz. Yasalaşmazsa da, iş bu kez biz feministlere düşer: «Yasalarda bile kadınları çağdaş statüye getiremeyen yöneticilerimiz»e veryansın ederiz.

Bu arada kadınlara ne olur? Kendini zaten «kurtulmuş» sayan küçük azınlık, taslak yasalaşmışsa, daha önce «yasadışı» biçimde elde ettiği haklarını yasal olarak kullanma rahatlığına erişir, «genç kızlık soyadını kocasının kine» ekleyerek kurtuluşunu ilan eder; taslak yasalaşmamışsa da, «yasadışı durum»unu eskisi gibi sürdürür... Öbürleri, çoğunluğu oluşturanlarsa, eğer taslak yasalaşmışsa artık «reisliğini» yitirmiş kocalarına bu kez «gayri resmi» biçimde boyun eğmeyi sürdürür; taslak yasalaşmamışsa da zaten değişen bir şey yoktur onlar için... Boyun eğmenin hukuki kılıfı korunur.

Buraya kadar hep kaygılarımı dile getirdiğim için korkarım okurlara «hukuk»u hiç önemsemediğim gibi yanlış bir izlenim verdim. Ama bu doğru değil. Tersine, yakın geçmişimizde hukuku yeterince ciddiye almamanın bedelini, toplumca pahalı ödediğimiz kanısındayım. Temelde hukuk, bir toplumda insana biçilen «değer»in, yani «haklar»ının alt ve üst sınırlarını çizen bir ilişkiler bütünü olarak, ekonomik ilişkiler kadar önemlidir. Çünkü o ilişkilerin çerçevesini belirler. Ama hukuk bir bütündür (içeriği ve usulüyle) ve hukuku ciddiye almak demek, insanlarla hukukları arasındaki mesafeyi daraltmak, hukukun insanların gerçek durumunu yansıttığı, insanların hukuka uygun yaşadığı ve giderek hukuklarına sahip çıktığı bir toplum kurmak demektir.

Yeni Gündem'in bir sayfasında bu kadar yüklü bir başlığın nasıl çözümlenebileceğine şaşırabilir, okur. Her biri ayrı yazılarda ele alınmayı hak edecek kadar «sorunlaşmış» olan bu konuların hepsine birden değinmek istememin nedeni, geçtiğimiz günlerde çok tirajlı bir gündelik gazetede «Sekse niye izin yok?» başlığı altında yayınlanan bir yazı dizisinin, bunların örtüştüğü noktaları gündeme getirmesi. Okurları karanlık birtakım labirentler içinde doluşma zahmetine sokmamak için baştan, bu dizinin hammaddesini sağlayan bir açık oturuma, «Türkiye'de feminizm akımının öncülerinden biri» sıfatıyla davet edilmiş olduğumu belirteyim. Yani bu yazı, her ne kadar, diziyi okuyan herhangi bir okurun gözlemleyebileceği, üzerinde düşünme gereğini duyacağı noktalarda yoğunlaşıyorsa da, içerden bir bakışla yazıldığı da bir gerçek.

Akıllı olduğu kadar cinsel bir yaratık olan insanın ne-dense aklını geliştirmesine çok önem veririz de cinselliğini hep bastırmaya uğraşırız. Ama bu, cinsellikten konuşulmadığı anlamına gelmez. Tersine, Foucault, **Cinselliğin Tarihi**'nde, batıda, 17. yy.'dan beri, yani modern burjuva devletinin oluşumu sürecinde cinselliğin nasıl bastırıldığını incelerken ilginç bir saptama yapıyor: «Modern toplum-

* **Yeni Gündem** dergisinde (15 Haziran 1985, sayı 23) yayımlanmıştır.

ların özgüllüğü cinselliği karanlığa gömmeleri değil, mahrem'liğini vurgulayarak sürekli cinsellikten söz etmeleri-
dir» (*Histoire de la Sexualité*, I, s. 49). Cinselliğin bastırıl-
ışı (nedenleri konusunda Marcuse ve Reich'in tahlilleri-
ni hatırlatmakla yetineyim) muazzam bir söylemin geliş-
mesine yol açmış. Hatta günümüzün toplumlarında başlı-
başına cinselliğin sömürüsüyle geçinen bir de basın türe-
miş durumda. «Mahrem»i açığa vurmakla «sansasyonel»e
ulaşma arayışı bu basının önde gelen özelliği. Mahrem
olan, sözü edilen kişi ne kadar ünlüyse o kadar ilginçleş-
yor, satışı, dolayısıyla tirajı o kadar arttırıyor. Ayrıca kişi-
leri ne kadar, gözle görünür, canlı, yaşayan varlıklar ola-
rak gösterebilirseniz, başkaları için mahremiyetlerine gir-
mek o denli cazipleşiyor. O yüzden bu, cinselliğin sömü-
rüsüyle geçinen basın, bol fotoğraflı, çarpıcı- irkiltici ifa-
deleri spota çıkaran, dedikoduya geniş yer veren bir üs-
lup geliştirmiş. Bütün bunlarla yapılan «teşhircilik»ten
başka bir şey değil aslında. İnsanların yalnız seçtikleri
birkaç kişiyle paylaştıkları, başkalarına anlatma gereğini
duymadıkları özel hayatlarını, tanımadıklarıyla, bir gaze-
tenin yüzbinlerce okuruyla paylaşmalarını sağlamak üze-
re kurulan bu mekanizma «sözde demokratik», «özde des-
potik» bir anonimleştirme sürecidir. Bizde de son yıllarda
gazetelerin tiraj arttırmalarının adeta ön koşulu oldu bu
yaklaşım. Birkaç yıl öncesinin 400-500 bin tirajlı büyük
gazetelerini bu tür bir cinsellik sömürüsüyle geride bıra-
karak 1 milyon duvarına yaklaşan bir gazete, eskiden «cid-
di» diye nitelenen kimi gazetelere bile örnek oldu.

Ülkemizin tanınmış bir kadın romancısının kalemin-
den çıkan «Sekse niye izin yok» adlı dizide, ikisi çok ünlü
yıldızlar olmak üzere, isimleri değişik çevrelerde duyul-
muş birkaç kadınla yapılan «kadın cinselliği» konulu açık
oturumun bant kayıtları esas alınmış, yazı orasına bura-
sına, «şu hanım şöyle güzel, şu şöyle şık, şu da şöyle ha-
nımefendi» türü yorumlar, konudan konuya geçişi sağla-
yan «dedikodular» ve neden atıldığı anlaşılamayan kah-
kahalar eklenerek renklendirilmeye çalışılmıştı. Kısacası,

dizide mantığına yukarda değindiğim mekanizmaların hemen hepsi vardı. Oturum yöneticisi kim «mahremle» yani kişisel hayatıyla ilgili daha çok ayrıntı veriyorsa ona prim veriyor, fazla «tanıklık etmeyen», «tutuk» konuşmacıları ise tutucu olmakla eleştiriyor, kınıyordu. Bir «mahremiyet» yarışıydı sanki yapılan...

İşin ilginç yanı, bu malum yöntemin, Türkiye'de bastırıldığını herkesin bildiği kadın cinselliği ile ilgili «gerçekleri ortaya çıkarmak» için kullanılması ve yapılanın bu alandaki «ilk» cidi çaba olarak sunulmasıydı. Ancak, böylesine «genç kız kadar bakır» denilen bir konuyu böylesine iddialı biçimde ele alan yazı dizisinde, gerçekleri ortaya çıkarmak için kullanılan yöntemlerin genel kabule göre en geçerlisi olan bilimsel yaklaşıma tamamen sırt çevrilmişti. Bilinçli bir anti-bilim tavrıla, çağımızın büyük filozofları, psikiatrları, sosyologları, antropologları ve hatta uzmanlaşmış bir bilim dalına dönüşen seksoloji alanında çalışan araştırmacıların, (örneğin, Kinsey, Masters ve Johnson) çalışmaları yok sayılmış; bilimin hesabı, girişte, «Türkiye'de bilimsel toplantılarda cinsellik yuvarlak laflarla geçirtilmiştir» denilerek bir cümlede görülmüş; sonra da dizi boyunca «akademisyenlere» tanıklık etmedikleri için kızılmış, kimi sözler tırnak içinde «bilimsel» (demek ki geçersiz...) nitelenerek küçümsenmişti. İnsan, psikiatrinin babası Freud'un yaşamının büyük bölümünü, çağın filozoflarından Foucault'nun da son on yılını, cinselliğin bastırılışını araştırmaya ayırdıklarını düşününce, doğrusu içi sızlıyor. Demek onca emeği boşuna harcamışlar... Türkiye'de olduğu gibi üç beş «kalbur üstü» kadınla konuşup, «tanıklıkları» sayesinde cinsellikle ilgili gerçekleri ortaya çıkarmak mümkünken yıllarca eziyet etmişler kendilerine.

Ama bilimselin böylesine dışlanması mantıklıydı aslında. Çünkü bu dizide amaçlanan «cinsellikle ilgili gerçeklerin» araştırılması değil, bir gazetecilik olayıydı... Özel olanın teşhiriydi. Bu sözü bu kadar ısrarla kullanmamın nedeni, dizide «teşhir» olgusunun birden çok kez

ortaya çıkması. İlk dikkati çeken nokta, açık oturuma davet edilip buna icabet eden kadınların, dizi yöneticisi tarafından önceden «özel yaşamlarından» söz edecekleri konusunda bilgilendirilmemiş olmalarıydı. Bu bilgiye sahip olsalar daveti kabul etmeyebilecekleri düşünüldüğünden olsa gerek. Kimileri edebilir, kimileri de etmeyebilirdi. Ama etmemek haklarıydı. İnsan yaşamının modern toplumlarda biri özel, diğeri kamuya açık iki parçaya ayrılmasının nedenleri, haklılığı, haksızlığı, iyiliği, kötülüğü vb.'yi tartışmanın yeri burası değil, başka bir yazıda ele alınmalı. Ama özellikle Türkiye gibi, «birey»in devlet, toplum ve çeşitli toplumsal kurumlarca alabildiğine kuşatıldığı, neye hakkının olup olmadığının belirsiz kaldığı bir toplumda, onun varolabilmesinin ön koşulu acaba «özel hayatına» saygı duyulması değil mi? Bir yandan bireyin, özel yazışmasına, evrakına, konutuna mahkeme kararı olmadan müdahale edilemeyeceğini tartışıyor, yasalarımızı, anayasalarımızı bu açıdan eleştiriyoruz, bir yandan da, «özel hayatını» tanımadığı insanlar ve bir gazetenin anonim okurları önünde anlatmadığı için kınayabiliyoruz, insanları. Bu ikisi nasıl bağdaşabilir? «Özel hayatını» savunarak açık oturumu terkeden ve «beni buraya hiç gelmemiş kabul edin» ricasında bulunan bir kadın akademisyenin, sözde ricasını kabul etmiş görünüp (adını anmamak), bir yandan da dizinin üçte birini ona ayırarak acımasızca eleştirmek (ayrıca, ardından yapılan dedikodular temasıyla diğer kadınları da bu eleştiriye ortak etmek) hem teşhircilikti hem de bu çelişkinin bir örneği.

«ÖZEL OLAN SİYASİDİR»

Bu noktada kısaca feminizme değinmek istiyorum. Açık oturum yöneticisinin beş kadının özel hayatlarını anlatmaları konusundaki ısrarının ardında, feministlerin ünlü «özel olan siyasidir» sloganının belli bir yorumu yatıyor mu diye çok düşündüm. Çünkü feministler bu sloganı, tek tek kadınların kendi yaşamlarında karşılaştık-

ları ezilme olgusunun (salt cinsellikle ilgili olarak değil, yaşamın çeşitli yönleriyle ilgili olarak) aslında onların «kişisel» durumlarından kaynaklanmadığını, toplumsal düzenden ve bir cins grubu olarak tüm kadınların paylaştığı bir konumdan ileri geldiğini ifade etmek için kullanmışlardır. Onlara göre kadınlar, tek tek, yalıtılmış durumda ezilmişliklerinin bilincine varamayacakları için de, bu yalıtılmışlığı aşma, sorunların ortaklığını kavarma ve dayanışma yöntemi olarak «5-6 (en fazla 25) kadını bir araya getiren bilinç yükseltme» grupları oluşturmuşlardır. İlk bakışta, sözkonusu açık oturumun, altı kadın arasında kişisel deneyimlerin aktarılması için kurduğu çerçeve feministlerin küçük grubunu hatırlatabilirdi. Ama aslında onun tam zıddıydı. Çünkü feministlerin bilinç yükseltme gruplarının temelinde özgür seçim yatar; isteyen katılır, çalışma tarzını katılanlar kendi aralarında saptarlar, kimse kimseye «konuşma» konusunda baskı yapamaz ve grup içinde konuşulanlar başkalarına aktarılmaz. Zaten, kadınlara yapılan çeşitli baskıları kınayan kadınların birbirlerine baskı uygulamalarını kavramak da çok zor olurdu. Bu açık oturumun kuralı ise yöneticisi tarafından özel yaşamı anlatma olarak belirlenmişti ve bu baskı, yer yer insanların görüşlerini tam olarak ifade etmelerine engel olan bir cendereye dönüştü. Örneğin tek eşli evliliğin kadın cinselliği açısından «irdelendiği» aşamada, oturum yöneticisinin çizdiği ve kimi çevrelerde «feministlere» mal edilen basma kalıp «kadın özgürlüğü» modeline katılmadığımı açık seçik koyamamışım ortaya. Bu modele göre kadının cinsel özgürlüğü ancak evlilik dışında gerçekleşebilir ve evlilik ancak kadın cinselliğini bastırabilirdi; «özgür» olmak isteyen tüm kadınlar boşanmaya davet ediliyorlardı adeta. Oysa benim bildiğim kadarıyla, feminizme göre kadının cinsel özgürlüğünün (evlilik içinde ya da dışında) olmazsa olmaz temel ölçütü, cinsel ilişkiyle doğurganlık arasındaki ilişkinin çözülmesi, yani kadınların cinsel hazza, erkekler gibi, çocuk doğurmayla sonuçlanması gerekmeyen bir olay olarak yaklaşabilmeleridir. Bunun da

tek yolu, etkin doğum kontrolü yöntemleriyle kadınların kendi bedenlerinin sahibi olmalarıdır. «Günde kaç kez kaç erkekle yatmalı» türü abes soruların bile gündeme getirildiği bir oturumda kadın cinselliğinin bu en canalcı yönüne hiç değinilmemiş olması hayret uyandırıcıdır. Bunun ötesinde, feminizm, evlilik kurumuna (herhangi bir başka kuruma da olmadığı gibi) şabloncu ve dogmatik biçimde yaklaşmaz; ona temel bazı eleştiriler getirmekle yetinir. Bu eleştirilerin başında, evliliğin kadınlar için yaşamın tek meşru amacı olarak sunulması, böylece salt «zevce ve ana» olmak için yetiştirilen kadınların, çalışma, siyaset, toplumsal etkinlik gibi başka amaçlardan, ereklerden uzaklaştırılmaları, giderek kişiliklerinin yoksullaşmasına neden olması gelmektedir. Ama, insan özgürlüğüne saygılı bir düşünce olarak feminizm, evliliği, insanların ikili ilişkilerinde aralarından seçim yapabilecekleri, evlenmeden birlikte yaşama, kısa ve uzun süreli beraberlikler, yalnız yaşama vb. çeşitli yaşama biçimlerinden biri olarak görür ve onları mutluluklarını aramakta serbest bırakır, demiş olmak isterdim. Bunları söylemeye hak kazanmak için illa kendi kişisel yaşamından söz etmenin gerektiğini de hiç sanmıyorum. Şüphesiz, feminizmi temsil etmediğimin bilinciyle ama yine de bir tür sorumluluk duygusuyla, yaklaşımına, yöntemine, ilkelerine katılmadığım bir oturumun sonuna kadar kalmama rağmen asıl söylemek istediklerimi söyleyemedimse, bunun kabahati benimdir. Ancak, bu bence yazara düşen, bizim basınımızda önemi ne yazık ki, yeterince kavranmamış olan bir sorumluluğu azaltmaz: Kritik konularda görüşünü aldığınız insanlara saygı gereği, yayınlanması düşünülen metnin onlara gösterilmesi ve onaylarının alınması zorunluluğu. Bu, Batı'da gazeteci için, olmazsa olmaz bir etik kuralıdır.

Sonuç olarak bu yazıda değinmeye çalıştığım çeşitli sorunlar gelip, aynı noktada düğümleniyor: Bireye, tekil insana, onun seçişlerine ve düşüncelerine duyulacak saygı. Bu saygı yalnız devletçe değil, toplumca ve toplumun

basın başta olmak üzere çeşitli kurumlarınca gösterilmediği ve ona hakettiği değer verilmediği sürece, bireyin oluşması da, olgunlaşması da beklenemez; çünkü kendini koruması ve savunması mümkün olamaz (1).

1 Bana bu yazıda kendimi savunma hakkını tanıdığı için **Yeni Gündem** dergisine teşekkür ederim. Ayrıca sözü edilen açık oturumun yapılış tarzı hakkındaki eleştirilerimi saklı tutarak, bu açık oturum vesilesiyle karşılıklı konuşma olanağını bulduğum tüm kadınları tanımaktan onur duyduğumu belirtmek isterim.

Bir süre önce Ege Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Nebahat Kuru'nun, dini inançlarına bağlı kalarak başörtüsü taktığı gerekçesiyle işine son verildi. Yine son günlerde dini yayınları nedeniyle mahkeme önüne çıkan bir kadın yazarla, onun fotoğrafını çeken bir kadın gazeteci, «çarşafı» nedeniyle gazetelerde bol bol fotoğraflandılar. Bu yıl da, 23 Nisan törenlerinde çocukların giymeleri uygun görülen kıyafetler yeniden belirlendi. Kız çocuklarının etek boylarının uzadığı ve diz altına indiği görüldü. Henüz bülüğa ermemiş çocuklara reva görülen garip bir moda.

Öte yandan, turizm mevsiminin yaklaşması nedeniyle ülkemize gelecek turist kadınların, bizde pek yadırganan biçimlerde denize girmelerine (artık bikiniye alışıldı galiba, ama kadınların üstleri çıplak denize girmeleri, yabancı da olsalar, dehşetli tepki çekiyor...) karşı Turizm Bakanlığı'nca önlemler alındığı görülüyor: Üstü çıplak denize girenler için plajlarda ayrı bölmeler olacakmış. Herhalde görülmesinler diye tahta kepenklerle çevrilirler, tıpkı kırk yıl öncesinin Bostancı plajındaki «kadınlar hamamında» olduğu gibi. Bu çarpıcı olayların yanı sıra bir de sık sık yenilenen ve devlet memurlarının uymaları is-

* Yeni Gündem dergisinde (16-30 Haziran 1985, sayı 24) yayımlanmıştır.

tenen kılık kıyafet düzenlemeleri var. Bunlar her iki cinsse yönelik, kuşkusuz: Kadınlarla ilgili olarak pantolon giymenin, yüksek topuklu papuçların, açık yakalı elbiselerin vb. erkekler içinse sakal bırakmanın, kravatsız dolaşmanın yasaklandığı görülüyor. Kısacası, giyim kuşam, 20. yüzyılın bitimine çeyrek kala, hâlâ, toplumumuzda devletin en sık uğraştığı «sorunların» başında geliyor.

Bilindiği gibi Osmanlı devletinde gerek farklı «milletlerden» (din grupları) insanların giyebileceği belli kılıklar, gerek kadınların ne giyip giyemeyeceği, devletçe düzenlenir ve sıkıca denetlenirdi (1). Cumhuriyet rejimi de kuruluşunu izleyen yıllarda (1927) kılık kıyafet düzenleme gereğini duydu. Devlet düzeni, dini esaslar yerine laik-modern esaslara dayandırılarak yeniden kurulurken, özellikle kadınlar açısından, kadının namusunun ancak örtünmeyle sağlanabileceği inancını kırmak üzere yapılan bu değişikliğin olumlu bir adım olduğu, hatta zorunlu olduğu düşünülebilirdi (2). Ama, yarım yüzyılı aşkın süredir yaşanan modernleşme süreçleri sonunda, karmaşık bir toplum düzenine geçildiğinde bu önlemler artık eski ilericileri anlamlarını taşımıyorlar. Tersine, artık devletin tebası olmanın ötesinde bir birey kimliği kazanmaya çabala-yan insanların üzerindeki bu devlet baskısı, gitgide daha garipsenen bir biçimciliğe dönüşüyor. Uygun görülen üniformaları taşımayan insanlar muhalefelerini kıyafetleriyle ortaya koyuyorlar ve belli üniformaları giymeyi reddeden muhalifler, sakalını kesmediği için ODTÜ'den atılan Dr. Erhan Acar ve başörtüsünü çıkarmadığı için Ege Üniversitesi'nden atılan Dr. Nebahat Kuru'da olduğu gibi işlerinden oluyorlar. Üniformanın yapılan işle zorunlu bir bağı olduğu düşünülen meslekler (ordu, polis, mah-

1 Nora Şeri, «Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın», **Yapıt**, sayı 9, Mart 1985 ve **Tarih ve Toplum** dergisi sayı 3, 4, (1984), içinde konuya ilişkin fermanlar.

2 Şirin Tekeli, **Kadınlar ve Siyaset - Toplumsal Hayat**, İstanbul, 1982, s. 209 vd.

kemelerde yargıç ve avukatlar gibi) bellidir. Kılık kıyafet düzenlemesinin bu işlevselliğin ötesine gitmesi toplumla devletin ilişkileri konusunda kaygı verici bir durum yaratmaktadır.

Genel olarak insanlar için geçerli olan bu kaygı, kadınların kılık kıyafetlerine gelince daha da irkiltici bir hal alıyor. Gerçekten de bir uçta çarşaf giyen, öbür uçta üstü olmayan mayo ile denize giren kadınlara yöneltilen baskıların birleştiği nokta, kadınların kıyafetleriyle «namusları» arasında kurulan, örtük ilişki. Erkekler açısından ahlaktan bağımsız olan baskılar, kadınlar açısından ahlaki boyutlar taşıyor. Bu nedenle de kadın kimliğini küçültücü, yaralayıcı bir nitelik kazanıyor. Kadın namusunu dinle tanımlayan çevrelere göre «örtünme» namusun hem göstergesi, hem de garantisidir. Onlara göre örtünmeyen kadın namussuzdur. Herhalde, denize üstü çıplak giren bir kadında namussuzun dik âlâsıdır Laik devletin yöneticileri belki bu uç noktaya gitmiyorlar ama, kadının namusunun örtünmeden geçtiğine inananlara saygı gereği, kadınların üstü çıplak denize girecekleri yerleri ayırıyor, böylece bu «namussuzluğu» gözlerden saklıyorlar. «Yani dolaylı yoldan yine aynı namus varsayımına yaslanıyorlar. Ama bir yandan da devlet, inancı nedeniyle «örtünme» gereği duyan insanları, kendi gözlerinde «namussuzluğa» itiyor. Başörtülerini zorla çıkararak.

Bize göre temel yanlışlık şurada: «Namus» hiç de tek boyutlu, kolay tanımlanır bir şey değildir ve hele bir toplumda bir tek namus anlayışı olduğunu düşünmek hiç mümkün değildir. Bana göre örneğin, namusun kılık kıyafetle uzaktan yakından ilişkisi yoktur; namusu, ben kendi adıma, açıklık, dürüstlük, ikiyüzlülükten uzaklık vb. çeşitli değerlerle tanımlayabilirim. Pek çok durumda, en açık saçık giyinen, erkeklerle en serbest ilişkiler kuran bir kadın, benim namus anlayışıma göre, nice örtünen kadından daha namuslu olabilir. Ama başkaları da farklı düşünebilirler. Son kertede, herkesin namusu kendinden sorulur ve birden çok namus anlayışının yanyana, bir arada

varolması kaçınılmazdır. Öyle olunca, çıplak gezmenin namusuna halel getirmeyeceğine inanan kadınlara olsun, namusun ancak örtünerek korunacağına inanan kadınların olsun, ne idüğü belirsiz, «orta yolcu», devlet garantisinde bir namus kavramının geçerliliğine inandırılmaları boşuna bir çabadır. Bireyler kendilerine uygun namus anlayışlarını seçmekte özgür olmalıdır. Kuşkusuz o namus anlayışıyla uyumlu olduğunu düşündükleri dış görüntüyü, yani kılık kıyafeti de özgürce seçebilmelidir. Dolayısıyla devletin bu konuda tarafsız kalması tek çıkar yoldur. Bu görüşün uzantısında, törenlerde kız çocuklarının nasıl giyineceğine devlet değil, aileleri karar verebilmelidir. 19 Mayıs törenlerinde ölçüt, herhalme yapılan etkinliğe, spora uygun kılığın seçilmesi olmalı: Şort. Kızına şort giydirmeyi uygun görmeyen aile de, onun törenlere katılmamasını sağlayabilmeli, istiyorsa. Burada savunulan, özellikle kız çocuklarıyla ilgili kararların tümüyle aileye bırakılması görüşünün kimi çevrelerce değer yargıları esas olarak dille belirlenen çevrelere ve giderek tutuculuğa ödün vermek olarak görüleceğine eminim. Ama, gerçeklik de aslında bu değil mi? Zaten Türk toplumunda, kadın hayatının her yönünü gerçekte aile belirlemiyor mu? Bir de kıyafetini belirlese ne değişir ki?

KADINLARA ÇAĞRI: AŞAĞILANMAYA «HAYIR» DEYİN (*)

Birkaç gün önce Cumhuriyet Gazetesi'nde ilginç bir haber yayımlandı (1). ABD'de feministlerin bir bölümüyle muhafazakârlar arasında pek olağan olmayan bir ittifak kurulmuş. Ortak amaçları fotoğraflarla «çıplak kadın bedeni» ticareti yapan yayınların müstehcen sayılarak yasaklanmasını sağlamak. Türkiye'de de bu kategoriye girebilecek, ana konusunu oldukça az giyinik kadın bedeninin oluşturduğu dergi ve gazeteler kervanına (2) peşpeşe iki yenisinin (3) katılmasıyla öfkelerini gemleyemeyen kadınların benzer talepleri ileri sürmeleri beklenebilir (4). Ne de olsa «yasak», kültürümüzün kilit kurumlarından biri. Kadınların bu tür yayınlara duydukları öfkeyi anlamak çok zor olmasa gerek. Her şeyden önce, fotoğraflarla «çıplak kadın bedeni» ticareti yapan dergiler kervanına son katılanında yer alan, «28 milyonkişilik özel kulübün bir üyesisiniz. Merhaba» (5) ifadesinin kuşkuya yer bırak-

* Cumhuriyet gazetesinde (Siyaset Eki, No. 108, 19 Ocak 1986) yayımlanmıştır.

1 10 Ocak 1986.

2 Erkekçe, Bravo, Tan vb.

3 Playmen, Playboy.

4 Bizde de «maneviyatçı» muhafazakârlar' zaten böyle bir kampanya başlatmış durumdalar.

5 Playboy, sayı 1, s. 3. Bence bu ifade, feministlere sıkça yöneltilen «sekte»lik eleştirisinin geçersizliğini, sekterliğin başka yerde aranması gerektiğini gösteriyor.

mayacak biçimde anlattığı gibi bu yayınlar «erkeklerle özel niteliktedir. Üstelik bu kapalı kulüpte kadına belirli bir açıdan bakılır. Kadın bakış açısı —feminizm— biraz da bu «açı»yı kabul etmediği, onu eleştirdiği için çıktı ortaya. Bu «açı»dan bakıldığında kadın, yalnızca erkeğe cinsel haz sağlayan, «güzel» bir nesnedir. Kimliği, kişiliği, hakları, talepleri olmayan bir nesne. Onu kimliğinden, kişiliğinden, haklarından, taleplerinden soyutlamanın en kestirme yolu, soyarak sergilemektir. Bu soyunmuşluk her toplumun kendine özgü hoşgörü sınırına dek gider; kimi toplumda çıplak beden şeffaf bir tül ardında gizlenir, kimi toplumdaysa, «basında 'tüyötesi savaşlar' olarak nitelenen tiraj mücadeleleri sonucu 'rahim içinde fotografik keşif'ler yapma» noktasına vardırırlar (6). Öte yandan, bu tür dergi ve gazeteler, hitap ettikleri alıcı kitlesinin parasal gücüne ve sınıfsal/kültürel özelliklerine göre, ürünlerinin kalitesini farklılaştırırlar; kâğıdı kuşe ya da üçüncü hamur, modelleri pahalı ya da ucuz, fotoğrafları kötü banyolanmış ya da «artistik», fotoğları «süsleyen» yazıların düzeyi ve içeriği değişik olabilir. Değişmeyen şey, mesajdır. Kadının bir haz nesnesi olduğu, başka da bir şey olmadığı mesajı.

Bunun içindir ki genel olarak kadınların, özel olarak da kadının her açıdan ezilişine karşı çıkan feministlerin, kadınların nesneleştirilişine, şeyleştirilişine, yani insanlıklarının yadsınıışına, giderek aşağılanışına öfkelenmeleri ve karşı çıkmaları hem normal hem de haklıdır. Ancak karşı çıkışın yolu ve yordamında feministler arası görüş farkları var: Kimi yasaklardan yana, kimi doğrudan eylem diyor, kimi de başka yollar öneriyor. Ben, yayınların yasaklanmasına hiç de taraftar değilim. Yalnız, fenel olarak yayının yasağı ve sansürün anti-demokratik bir uygulama olduğuna inandığım için değil, aynı zamanda da yasaklamanın, karşı çıkılan, yanlış düşünceleri yok etmediğini,

6 Tırnak içindeki ifadeler, Playboy'dan (s. 96). Kendilerinin «kalite»ye verdikleri önemi vurguluyor.

tersine, onları bastırılmış, gizli, üstü örtülü biçimde insan kafasının bir yerlerine yerleştirip, sürgit yaşamasına yol açtığını düşündüğümünden. Açık ve özgür yayınsa, gizli kalmış düşünceyi tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermekte, onu eleştirme ve eleştirerek çürütme olanağını sağlamakta. Onun için «zararlı neşriyat» ve «sapık ideoloji» damgası vurulup toplatılan bütün öbür yayınlar gibi Playmen'in toplatılmasının, hem antidemokratik, hem de yanlış olduğunu düşünüyorum.

Şüphesiz bu, bu tür yayınların yaydığı kadınları aşağılayıcı mesaja tepki gösterilmemesi demek değil. Ancak ben bu tepkinin, «afiş yırtma» benzeri «şiddet ögesi» taşıyan yöntemlerle değil, yaygın ve kitlesel bir «boykot»la gösterilmesi gerektiğine inanıyorum. Böyle bir tepkiyi ancak kadınlar gösterebilir. Bunun için bu tür yayınları izleyen erkeklere yakın olan kadınların, karılarının, annelerinin, kızlarının, sevgililerinin ya da iş arkadaşlarının, bu tür yayınlardaki çıplak kadınlarla kendilerini özdeşleştirmeleri yeterli. O zaman, soyulan, şeyleştirilen kadının «o» değil, hepimiz olduğu görülebilecek ve aynadaki akis benzeri «o ben, ben de oyum» deme cesareti bulunabilecektir. İşte bu bilince vardığımızda, her birimizin tek tek bize yakın erkekleri bu gibi yayınları izlememeye ikna etmemiz işten bile değildir. Böylece birbirlerinin yüzünü bile görmemiş binlerce kadının, «fotografdaki hemcins»in dolayımından geçerek birbirleriyle dirsek temasına girip, cinslerinin aşağılanmasına topluca «dur» demesi, pekalâ mümkündür.

Bu önerimi hayalci bulmayan tüm kadınlara sesleniyorum: «Aşağılanışımıza 'hayır' diyelim.»

KADINLARA KARŞI (*)

Bugünlerde, toplumun yarı nüfusunu doğrudan, bütününü de dolaylı olarak ilgilendiren bir yasa yürürlüğe giriyor: Kadınlara Karşı Her Tür Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (1). Bu yazıda, yürürlüğe girme- siyle Türk hukuk sisteminin parçası olacak ve «yasa» gü- cü kazanacak olan bu sözleşmenin (bundan böyle «yasa» diye anılacak) açtığı yeni ufuklara değinmeye çalışaca- gım.

Bu sözleşme, İnsan Hakları Bildirgesi ve sonradan be- nimsenen benzeri uluslararası sözleşmelerin insan hakla- rından, cins ayrımı yapılmaksızın tüm insanların yararla- nacağı ilkesini koymalarına karşın, gerçekte kadınların bu haklardan erkeklerle eşit olarak yararlanamadıklarının kavranmasıyla 18.12.1979'da Birleşmiş Milletler bünyesinde imzalandı (2). 3 Eylül 1981'de de, aralarında Mısır, Nika- ragua, Portekiz, Sri Lanka gibi az gelişmiş ülkelerin bu- lunduğu 20 devletin onayıyla yürürlüğe girdi (3). Son 15- 20 yıldır, özellikle batı dünyasında kadın hareketlerinin gündeme getirdiği özgül kadın sorunları çevresinde oluşan

* Cumhuriyet gazetesinde (20 Şubat 1986) yayımlanmıştır.

1 Sözleşme metni 14.10.1985 tarihli Resmi Gazete'de yayımlan- landı.

2 Türkiye sözleşmeyi imzalayan 81 devlet arasında yoktu.

3 Türkiye bu devletler arasında da yer almadı.

bilinçliliğin uluslararası platforma yansıma biçimi ve onun ürünü olarak görülebilecek olan bu sözleşmeyi Türkiye, hayli gecikmeyle de olsa, Birleşmiş Milletler'in Nairobi Uluslararası Kadın Konferansı'ndan kısa süre önce onaylamaya karar verdi. 11 Haziran 1985 tarihli yasayla TBMM, sözleşmeyi uygulamakla hükümetleri görevlendirdi.

Yasanın 18. maddesine göre, hükümetler onamayı izleyen ilk yılın sonunda, kadınlara karşı ayırımcılığı önleme konusunda aldıkları önlemleri bir raporla Birleşmiş Milletler'e bildirmeyi taahhüt etmekte. Bu raporlar, kuruluşu ve işleyişi yasanın 17-22. maddelerinde düzenlenen Birleşmiş Milletler'in Kadınlara Karşı Ayırımcılığı Önleme Komitesi'nce incelenecek ve izlenecektir. Demek ki 1986 yılı, bu yasanın sembolik, içi boş bir kâğıt parçası olmaktan çıkarılıp, gerçekten yürürlüğe konulabilmesi için kritik bir önem taşıyor.

YASANIN ÖNGÖRDÜĞÜ DEĞİŞİKLİKLER

Yasa 1. maddesinde «kadınlara karşı ayırım» kavramını şöyle tanımlıyor: «Kadınların, medeni durumlarına bakılmaksızın ve kadın ile erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ve öbür alanlardaki insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, mahrumiyet veya kısıtlama.» Bu tanıma göre yasalar, siyaset, iş hayatı, eğitim, kültür, günlük yaşam yani kadınlara karşı ayırımın ortaya çıkabileceği her alan yasa kapsamına girmektedir. Yasanın kadınlara karşı ayırımcılığın son bulması için alınmasını öngördüğü önlemleri başlıca üç grupta toplamak mümkün: 1) Devlet katında kadın/erkek eşitliğini sağlamaya yönelik yasa değişiklikleri; 2) Yasalara rağmen süren kadın/erkek eşitsizliklerini ortadan kaldıracı ekonomik ve sosyal önlemler; 3) Kadınların eşit

haklardan yararlanamamalarının kökeninde yatan geleneksel cins rolleriyle bunların devamını sağlayan yerleşik davranış kalıpları, değer yargıları ve inançların, kısacası kültürün değişmesi.

Türkiye somutunda, bu yasa bağlamında öncelikle yapılması gerekenler nelerdir? İlk, bu yasanın kabulüne kadar yürürlükte olan bütün yasa, yönetmelik ve tüzüklerin gözden geçirilmesi ve ayrımcı hükümetlerin ayıklanması gündeme geliyor. Sözleşmenin 2, 15 ve 16. maddelerine göre Medeni Kanun ve 2/g maddesine göre Ceza Kanunu ilk elde gözden geçirilmesi gereken yasalar. Örneğin Medeni Kanun'un «koca»yı aile reisi yapan ve evli kadını, soyadı, ikametgâh seçimi, çalışma izni, mukavele imzalama vb. konularda ona bağımlı kılan hükümleri (4) açıkça ayrımcı niteliktedir; ivedilikle değiştirilmeleri gerekir.

Ancak deneylerin gösterdiği gibi yasal değişiklikler eşitliği sağlamaya yetmeyebilir; onları daha çok değişmeyi harekete geçirici araçlar olarak görmek gerek. Yasa buradan hareketle, pek çok konuda doğrudan hükümler koymuştur. Örneğin 2/d maddesine göre kamu yöneticileri ayrımcı uygulama yapamazlar. Bu durumda kadınların kaymakam olmalarını engelleyen kamu yöneticilerinin bu kararlarını gözden geçirmeleri gerekiyor.

Benzer şekilde, kadınların çalışma hakkının hiçbir şekilde kısıtlanamayacağı hükmünü koyan (madde 11/a) yasaya göre, mevcut hükümetin iktisadi kararlarının da gözden geçirilmesi, her iş ve meslek alanında (madde 11/b ve c) kadınlara eşit iş fırsatlarının yaratılması gerekiyor. Çünkü 1984-1989 dönemini kapsayan beş yıllık planda, kadın işgücü arzının ancak 1000 kişi arttırılması öngörülmüştür. Bu, halihazır durumda kadın ve erkekler arasında var olan işgücüne katılma dengesizliğini kadınlar aleyhine daha da ağırlaştıran, yasaya aykırı bir politikadır.

Öte yandan, kadınların çalışma ve kamu yaşamına

4 Medeni Kanun'un 152, 153, 154, 156, 158, 159 vb. maddeleri.

girebilmeleri, aile içi sorumluluklarının erkekler ve ~~toplum~~ ca paylaşılmasına bağlıdır. Yasa, 11/c maddesinde ~~çocuk~~ için kreş ve çocuk yuvalarının açılmasını öngörmektedir. Ayrıca yasanın giriş (paragraf 13) bölümüyle 5/b madde sinde, kadınlara karşı ayırımcılığın önemli bir nedeni olarak görülen geleneksel cins rolünün yaslandığı «analık» rolü yeniden tanımlanmakta ve sosyal bir işlev olarak nitelenmektedir. Buna göre çocuk yetiştirme, salt kadınlara düşen bir görev olmayıp, kadınlarla erkeklerin eşitçe paylaştığı (ve toplumca desteklenen) bir görevdir. Türkiye'de mevcut toplam 13.436 kapasiteli 397 kreşin, ancak kent sel kesimde çalışan kadınların % 1'inin ihtiyacını karşıla yabildiği düşünüldüğünde, alınması gereken en ivedi önlemlerden birinin bu konuyla ilgili olduğu görülür. Eğer yasa hükümlerine uygun olarak çocukların yalnız analar ının değil, babaların da çocukları olduğunu kabul ediyor sak, o zaman, yürürlükteki mevzuatı gözden geçirerek «300 kadın işçi çalışan işyerlerinde bir kreş açılır» hükmü yerine, «kadın ya da erkek 300 işçi çalışan işyerlerinde bir kreş açılır» hükmünü koymak gerekir.

Ne var ki bu önlemler de kadınların temel insan hak larından eşitçe yararlanmasını sağlamaya yetmeyebilir. Eğer sorunun kökeninde kadınların salt «ana ve ev kad ını» olmalarını öngören geleneksel cins rolleri yatıyorsa, belki de en önemli mücadelenin, kültür alanında verilmesi gerekecektir. Geçtiğimiz günlerde kayınbabasının «okuma yazma kursuna» gitmesini engellemesi yüzünden intihar eden Gülbahar Arslan'ın dramının gösterdiği gibi sorun çok köklüdür ve değer yargılarının değişmesini gündeme getir mektedir. Burada, kuşkusuz yasanın 10/a ve (f) maddele rinde öngörüldüğü gibi, kadınların tüm eğitim kademele rinde erkeklerin gerisinde kalmalarına son verecek özel kurslar, hızlandırılmış programlar, TV'den yayımlanacak özel programlar vb. gündeme geliyor (5). Ama daha da

5 Sözleşme 23 maddesinde kadınların yararına olan kazanılmış hakları garanti altına aldığı gibi, 4/2 maddesinde, var

önemlisi, eğitimin içeriğidir. Yasanın 10/c maddesine uygun olarak, geleneksel cins rollerini sürdürmeye yönelik okul tipleri ve eğitim programlarının irdelenmesi gerekecektir. Bunun gibi, çağdaş toplumların en etkin kitle iletişim aracı olan televizyonda her gün verilen mesajların, kadınlara karşı ayrımcılık açısından ne anlama geldiği, üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur (madde 5/a). Reklam spotlarında kadınların genellikle «bulaşık yıkar», «yemek yapar» ve yalnız «deterjan kalitesinden anlar» biçimde gösterilmesi, geleneksel cins ayrımının yeniden ve yeniden üretilmesinden başka nedir ki?

Sonuç

Görüldüğü gibi söz konusu yasa kadınlara karşı ayrımcılığın önlenmesi için doğru tahlillerden yola çıkmış ve çok kapsamlı çözümler önermiştir. Gerekli değişikliklerin yapılması için de başta hükümetler, yasama organı, yargı organları, okullar ve TV gibi kamu kurumları olmak üzere toplumun hemen her kesiminin, ekonomik kuruluşların, basın-yayının, meslek kuruluşlarının, ailelerin seferber olması gerekmektedir. Ama bu bağlamda en büyük sorumluluk, eşit ve özgür olmak, onurlarına sahip çıkmak isteyen tüm kadınlara düşüyor. Artık bugüne kadar olduğu gibi bize «verilen» haklarla yetinemeyiz, «Kadınlara Karşı Her Tür Ayrımcılığı Önleme Yasası»nı hayata geçirmek için, bilgi toplama, talep oluşturma, siyasi organları etkileme gibi meşru ve demokratik bütün yolları kullanarak seferber olmak öncelikle biz kadınlara düşen bir görevdir.

kadın/erkek eşitsizliğini gidermek amacıyla «lehte ayrımcı» nitelikte önlemler alınmasını da yasal kılmakta. Böylece, istihdamda olduğu gibi eğitimde de bu tür özel teşvikler ve kotaların ayrılması mümkün olmakta.

Son günlerin «müstehcenlik» tartışmaları, bence kadın bedenini kullanarak ve onların sırtından sözde kadın haklarından yana liberal erkeklerle, sözde kadınlara hami kesilen İslamcı muhafazakâr erkekler arasında yapılan bir siyasi mücadelenin parçası. Kadınlar kullanılıyor. Çünkü kadın haklarından yana görünen «liberal» basının bir bölümü, satış için, tiraj için en kestirme yolu seçip erkek egemen ideolojiye yaslanıyor, kadını «çıplak beden»ine indirgiyor. Bu gerçekte, kadının kimliği, kişiliği, hakları, talepleri olduğunu inkâr etmek ve onu nesneleştirmek ve şeyleştirmek, böylece de lafzen kadın hakkından dem vurup gerçekte onu aşağılamaktır. Farklı sınıflardan erkeklere hitap eden Erkekçe'sinden Playboy'una, Playmen'inden Tan'ına bu tür yayınların hepsine aynı bakış açısı egemendir. Kadın, erkek için bir cinsel haz nesnesidir, o kadar. Siyasi mücadele kadınların sırtından yapılıyor. Çünkü mesele aslında doğrudan kadınların meselesi olduğu halde, kimse onlara fikrini sormuyor. Onları nesneleştiren, sözde liberallere karşı çıkan İslamcı muhafazakârlar da gerçekte kadın haklarını tanımazken «manevi» değerleri koruma adına bu yayınları yasaklatmakla yetiniyorlar. Ben, kadını aşağılasa da herhangi bir yayın

* Yeni Gündem dergisinde (24 Ocak - 6 Şubat 1986, sayı 39) yayınlanan bir görüş.

organının yasaklanması ya da toplatılmasına karşıyım. Biz kadınlar böylesi anti-demokratik önlemlerle değil, demokratik mücadeleyle erkek egemen toplumun kadına bakış açısını eleştirme, çürütme, değiştirme yanlısıyız. Onun için bu bakış açısının yasaklanarak gizlenmesindense açık açık sergilenmesinde yarar da görüyorum. Bu bizim mücadelemizdir. O yüzden benim çağrım kadınlara. Onlara sesleniyor ve diyorum ki: Kadını nesneleştiren yayın organlarında fotoğrafı yayınlanan yarı-çıplak kadınlar, aslında «başkaları» değil biz hepimiziz. Aşağılanan kadın «o» kadının değil, biz tüm kadınlarız. Onun için aşağılanmaya önce biz «hayır» diyelim, her birimiz tek tek ve hepimiz birlikte bu tür yayınları boykot edelim; bize yakın erkekleri de bu yayınları izlemekten biz caydıralım.

Yeni Gündem'in 40. sayısında kadın bedeninin kimi yayın organlarınca nesneleştirilişine, şeyleştirilişine tüm kadınların tepkisini çağırان sözlerime Zehra Akan'ın verdiği tepki beni sevindirdi. İlkın çağrının sessizliğin boşluğunda kaybolmayışına sevindim. İkincisi, benim güncel bir polemik bağlamında, bir açıdan ortaya koyduğum serzenişin boyutlarını genişletti ve cinsel nesne oluşu reddin ancak cinselliği de kapsayan bir «özneleşme» talebiyle anlam kazanacağını daha açıkça ortaya koydu. Akan «kapitalist sistemin» işleyişi içinde cinselliğin «insan hayatında olması gerektiğinden çok yer tutmakta» olduğunu saptarken, katılıyorum ona. Ama bunun tek nedeninin kapitalizmin kâr mantığı olduğu teşhisine katılamıyorum. Öyle olsa, yayın organlarında nesneleştirilen neden kadın bedendir de erkek bedeni değildir sorusunu yanıtlamak zor olurdu gibime geliyor. Burada kanımca kapitalizmin her şeyi nesneleştirme ya da «metalaştırma» doğrultusundaki kendi mantığına bile ters düşen bir başka mantık etkili olmaktadır. Bilindiği gibi kapitalizm eşitsiz bir düzendir. Emekle sermayeyi piyasada karşı karşıya getirirken benimseydiği formel eşitliğin ardında gerçek eşitsizlik ilişkilerini gizler. Ama gizlediği tek eşitsizlik, sermaye emek eşit-

* **Yeni Gündem** dergisinde (21 Şubat - 9 Mart 1986, sayı 41) yayımlanmıştır.

sizliği değildir. Kapitalist düzende varolan bir başka çok temel eşitsizlik de cins eşitsizliğidir. Ancak, bu doğrudan kapitalizmin mantığının gerektirdiği bir eşitsizlik değil, kapitalizmin patriyarkal düzenden devraldığı ve kendi ilişkilerine eklemlediği bir eşitsizliktir. Nitekim bu patriyarkal eşitsizlik kendi adına eleştirilmediği zaman, pekala kapitalizmin ötesine de taşınablimektedir.

Bu nedenledir ki, Akan'ın birçok görüşüne katılmakla birlikte,   ok bilinçli (!) ve cinsiyetsiz kadın hakları savunucularının egemen ideolojiyi güçlendirmekten öte bir bir fonksiyonları olacağına inanıyorum. görüşünün tartışmaya açık olduğunu düşünüyorum. Her şeyden önce, özünde  eşitsiz  ama bunları gizlemeye çalışan bir sistemde  eşitlik  talebinin sisteme ciddi bir eleştiri yönelttiği kanısındaım. Ama daha önemlisi şu:  Eğer,  cinsiyetsiz  kadın hakları savunucularının talebi, kadın bedeni nesneleştirildiğine göre erkek bedeni de nesneleştirilsin ya da  metalaştırılsın  olmuş olsaydı, talebin gerçekten sistem içi ve onu güçlendirir nitelikte olduğu düşünülebilirdi. Ama talep bu değildir: Salt bedenine, giderek cinselliğe indirgenmiş (ve nesneleştirilen) kadının insanlığını kazanması, Akan'ın deyişiyle   zneleşmesi  talebidir. Tabii ki, insanın özünde olduğu ölçüde cinselliğe de sahip çıkmayı, bu alanda da  zleleşme ve özgürleşmeyi içeren bir taleptir bu. Ama, kadınların özgürleşme talebini cinsellikle sınırlandırmayı kabul etmez. Dolayısıyla bu haliyle hem kapitalizme hem de onunla eklemlediği biçimiyle patriyarkal egemenliğe yönelik bir eleştiri olarak salt kapitalizm eleştirisinden daha kapsamlı ve oldukça sistem dışıdır.

Başbakan Özal liberal mi, değil mi? 1983'te seçim kampanyasını açarken Van'da yaptığı ve «devletin vatandaşı ezdiğini, buna son vereceklerini, toplumun devlet için değil, devletin toplum için varolduğunu» söylediği bir konuşmasını dinlemiştim. Türkiye'nin yakın tarihinde Ahmet Ağaoğlu, Ahmet Hamdi Başar gibi birkaç sayılı kişinin dışında hemen hiç dile getirilmemiş olan bu liberal söylem hayli dikkatimi çekmişti. Bugünse, Başbakan Özal'ın temel ikileminin liberal olup olmadığına bir karar vermek olduğuna inanıyorum. Ben, soldaki kimi dostumdan farklı olarak, liberalizmin salt kapitalist devlete egemen olan sınıfın iktisadi çıkarlarını dile getiren, gerçekte «baskıcı» bir ideoloji olduğu, ya da buna indirgenebileceği kanısında değilim. «Laissez faire, laissez passer» ideolojisi iktisadi planda öngördüğü serbestinin yanı sıra, siyasette özgürlüklerin genişlemesi, demokrasinin kabul edilebilir bir rejim olması, toplumsal ilişkilerde farklıya hoşgörü gösterilmesi, inançlar düzeyinde de «kutsal» dogmalara körükörüne bağlılığın törpülenmesi gibi çok önemli başka önermeler de getirmiş ve batıda bu kazanımların elde edilmesinde etkili olmuştur. İnsan hakları, kadın hak-

* Nokta dergisinin yürüttüğü bir anket için hazırlanan bu metinden (Eylül 1986) dergi yalnızca iki satır alıp yayınladığı için yazının tümünü bu derlemeye almayı uygun gördüm.

ları gibi meseleleri tarihte ilk kez hep sol liberaller gündeme getirmişlerdir, bugün de getirmektedirler.

Şimdi olaya bu açıdan baktığımda, Turgut Bey'in gerçek bir liberal olmadığını, ya da liberal olsun mu olmasın mı karar veremeyen, bunu adeta şizofrenik bir bölünme gibi yaşayan bir lider olduğunu düşünüyorum. Örneklerimi, iktisat politikasının çelişkileri, onun yönetiminde çıkarılan «polis yasası», çağdaş bir demokrasinin olmazsa olmaz öğeleri olan sendikal haklara karşı takındığı olumsuz tavır vb. gibi konulardan vermeyeceğim. Kamuoyunda yine çok tartışılan, ama sansasyon yaratma merakının ötesine pek az geçilen bir alandan, Özal ailesinden vermeye çalışacağım. Tabii, özel yaşamında Özal ailesinin ilişkileri bizleri hiç ilgilendirmez. Ama, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez bir başbakan ailesini bu kadar açıkça kamu yaşamına taraf ettiğinden bizlerin de o aileyi gözlemlememiz ve üzerinde fikir yürütmemiz kaçınılmazlaşıyor. Meselâ neleri gözlemliyoruz? Karısı, daha önce hiç bir başbakan karısının yapmadığı şekilde kamuoyunun ilgi odaklarından biri olmuştur. Bayan Özal adeta Bayan Reagan olma yolunda görünüyor. Başbakanın ziyaretlerine katılıyor, kendi adına açılışlar yapıyor, vakıflar kuruyor, Korkut Özal'ın gelini olması bakımından şaşırtıcı görünebilecek «içki kullanma» gibi alışkanlıkları var. Şimdi burada liberalizm yönünden anlamlı ve olumlu belirtiler görüyoruz: Geniş Özal ailesi içindeki görüş çeşitliliği, hoşgörü ve daha önemlisi, bir kadının «devletin ciddiyeti» denilen «kutsal» şeyi bile sarsmayı göze alarak, kendi inisiyatifiyle birşeyler yapmaya çalışması.

Ama bu işin sadece bir yönü. Öbür yönüyse, Bayan Özal'ın bütün bu «sözde» liberal davranışlarının, aslında uzaklaşmış gibi görüldüğü muhafazakar-gelenekçi çevrenin temel eğilimlerini sarsmayı hedeflememesi, hatta bunları pekiştirmesi. Bayan Özal vakıf kuruyor (bu tür faaliyetlerin modern biçimi olan dernek değil), bu vakıf iş çevrelerinin önde gelen hanımlarıyla kuruluyor ve gelir sağlamak için «Hasbahçe» türü, Osmanlı saray eğlen-

celerine öykünen geceler düzenliyor. Daha da önemlisi, resmi adresi Yıldız Sarayı'nın bir bölümü olarak gösterilen bu vakfın ana amacı, «aile kurumunun» ve kadının aileye bağımlılığının yüceltilmesi gibi görünüyor. «Toplu nikâh» törenlerini hergün gazetelerden izliyoruz. Bayan Özal, bu amacı adeta kendi yaşamıyla ortaya koymak ister gibi, her bayramda, «velinimeti» kocasının elini öpmeyi ve gazetecilerin bu sahneyi yakalamalarına izin vermeyi bir adet haline getirdi. Demek ki ilk izlenimler bizi yanıltmamalı. Bayan Özal hiç bir geleneği yıkmıyor, tersine, sosyal gelişmeyle ister istemez çözülmekte olan geleneklerin çözülmesini durdurmak, yavaşlatmak istiyor. Ailenin öbür fertleriyle ilgili olarak da benzer şeyler söylenebilir. Ayrıntıya girmemek için tek bir örnekle yetineyim: Kızlarının kiminle evleneceği, «liberal» ailelerde bir sorun olmaz, genellikle. Ne var ki Özal ailesi, Zeynep Hanım, bir atasözümüzü doğrularmışçasına «davulcuya varınca», aile bundan hoşnut kalmadı, küsüştüler, barışmaları kamuoyunun da izlediği gibi hayli zaman aldı...

Şimdi bir de şu soruyu sormak istiyorum: Bu çelişkilerin anlamı ne, nereden kaynaklanıyor bunlar? Bence bunun açıklaması şöyle: Özal'lar, bir kuşak öncesinin çok geleneksel bir ailesinden geliyorlar. Bilindiği gibi ailenin başka fertleri geleneksel/dinsel bağlılıklarını hâlâ hayatlarının temel düsturu yapmayı sürdürüyorlar. Ama Turgut Bey ve çekirdek ailesi, 5-10 yıl gibi çok kısa bir sürede müthiş bir mobilité örneği vererek, tabir caizse Malatya'dan New York'a giden yolu katediyor, başkalarının genelde ancak birkaç kuşakta gerçekleştirebildikleri bir değişmeyi, bir solukta yaşıyor. Onun için de bünyelerinde bir hazımsızlık kalmış. Liberal olmak istiyorlar; zekaları, sezgileri liberalizmin ifade ettiği değerleri anlamalarına izin veriyor. Ama, bir türlü de liberal olamıyorlar; otuz yıldır hızlı bir mobilité yaşayan nice aile gibi onlar da, geleneklerin alışılmış rahatı ve güveniyle, yeniliklerin tedirgin edici cazibesi arasında bocalıyor, ne birinden ne de öbüründen vazgeçebiliyorlar.

3 Eylül 1986 tarihli Cumhuriyet gazetesinin birinci sayfasındaki iki manşet haber ve Sayın Hasan Cemal'in «Cinsel Temas» başlıklı başyazısını görmüş olanlar, bu yazının neden yazıldığını hemen anlayacaklardır. Cumhuriyet'in bu nüshası, 12 Eylül sonrasında Türkiye'de devlet kurumlarının giderek devletin ne hale geldiğini, getirildiğini gözler önüne seren, yurttaşların günlük yaşamı üzerine çöken karabasanın havsalaya sığmaz boyutlarını sergileyen bir belge niteliğinde.

Olanlar vahimdir ve ne yazık ki bunları birer «kaza», «istisna», patolojik ruh yapısındaki birkaç görevlinin «sorumsuzca» davranışı gibi görmek mümkün değildir.

Manşet haberlerden birisinin konusu bir kadındır: Necla Yüce. PKK eylemlerine karıştığı gerekçesiyle aranan ve iki yıldır yakalanamayan kocasının izini sürmek için jandarmalar kadının dölyatağında «bölücü çeteci» ve «iç düşman» aramış, ama bulamamışlardır. Eğer işin şakaya gelir yanı olsaydı, bulsalar da herhalde jandarmalar, şimdi rivayet edildiği gibi kadıncağız üzerinde kocasını boşama baskısı yapacak yerde, onu kürtaja zorlar ve bir «düşman» tohumunu, daha ceninken yok etmeye çalışırlardı, derdik! Ama, işin şaka kaldırır tarafı yoktur. Çün-

* Yeni Gündem dergisinde (7 - 13 Eylül 1986, yıl 3, sayı 27) yayımlanmıştır.

kü devletin Tunceli'deki en üst sivil görevlisi Vali Kenan Güven, jandarmanın giriştiği ırza dokunma olayını kınayacak, takip ya da hiç değilse, kamu vicdanını incitmesinden çekindiği için «örtbas» edecek yerde, «Başka nasıl takip edilecekti? Bunu (kadının kocasıyla cinsel temasta bulunup bulunmadığını) tespit etmek için kadını hastaneye sevketmeyecek miyiz?» diyerek haklı çıkarmaya çalışmakta; bununla da yetinmeyip, daha önce de benzer ırza dokunma fiillerinin resmen yürütüldüğünü (Ovacık'ta ihbar edilen bir evde kalan iki kız muayene ettirilmiş, birisi «bozuk» çıkmış...) söyleyerek olayı aleladeleştirmeye, her gün yapılan, olağan bir işlem düzeyine indirmeye gayret etmektedir.

Hukukçular bu olaya nasıl bakar bilemem, ama bana göre bu, düpedüz, vahim bir ırza dokunma olayıdır. Türkçe Sözlük ırz'ı «Bir kimsenin başkaları tarafından dokunulmaması ve saygı gösterilmesi gereken iffeti» diye tanımlamakta; ırza geçmeye ise «zor kullanarak bir kimseyi cinsel zevkine konu yapmak» demektir. Bu olayda «cinsel zevke konu yapma» ögesi yoktur, dolayısıyla devletin asker ve sivil sorumlularının Necla Yüce'nin ırzına geçtikleri söylenemez. Ama bir kadın olarak benim, bu sorumlularca onun ırzına dokunulduğundan en ufak bir kuşum yok.

Çünkü son kertede kadınların ırzı, hele bizim toplumumuzda, dölyolundan geçer. Ve oraya bir kadının rızası dışında kimse dokunamaz. Velew ki devlet olsun! Sağlık gereği ve kendi iradesi tahtında, bir jinekologa muayene olmanın bile çoğu kadını ne kadar rahatsız ettiğini bildiğimden, şu memlekette yaşayan 25 milyon kadın gibi ben de «dölyatağında iç düşman izi sürmek için» Necla Yüce'nin zorla jinekolog muayenesine tâbi tutulmasının ne denli rencide edici, aşağılayıcı, çünkü «iffeti» ayaklar altına alınmış olduğunu ta içimde duyabiliyorum. Ama bu sadece bir acıyı paylaşma meselesi değil. Dahası, onun ırzına dokunulanlar, ellerini kollarını sallayarak dolaşma cesaretini bulabileceklerse, biz geri kalan tüm kadınların artık, yay-

gın ve muhtemel bir ırza dokunma tehdidi altında yaşar hale getirilmemizden korkarım. Öyle ya, ırza geçme, tecavüz gibi, bizim toplumumuzda sıkça olan olaylarda son sığınak normal şartlarda devlet değil midir? Ama, eğer bu olayda görüldüğü gibi devletin kendisi ırza dokunmakta, şu ya da bu gerekçeyle beis görmüyorsa, artık ırz düşmanlarından korunmak için sığınılacak bir devlet yok, kalmamış, demektir.

İlk bakışta bu ilki kadar vahim görünmeyen ikinci olayda da kahramanlar yine jandarmalar ve o bölgede (Eyüp, İstanbul) kamu güvenliğini tehdit değil, sağlamakla görevli olması gereken, geri plandaki jandarma subayıdır. Bu kez devletin, vatandaşın bir tecavüze uğradığında yardımını istemesi gereken bu askeri görevliler, onları hiç mi hiç ilgilendirmeyen bir alana tecavüz etmiş ve soyadları birbirini tutmadığı için bir kadın, bir erkek ve bir delikanlıya, belirli bir yoldan geçmeyi yasaklamışlardır. İlk olayda Necla Yüce üzerinde jandarma eliyle yapıldığı söylenen «boşanma» baskısının simetriği bu kez «evlenme yemini» baskısıdır!

Tanım icabı kamu işleriyle ilgilenmesi ve insanların özel yaşamları önünde nötr, tarafsız kalması gereken devlet artık işi, Belgrad Ormanı'nda kimin kiminle' gezebileceğini düzenlemeye kadar vardırıyorsa, vay halimize!

İlk olayın hiç de bir kaza, bir rastlantı olmadığının bir delilini doğrudan Vali Güven'in kendisi veriyor. Ama aynı yönde başka deliller de var. Belki hepsi mahkeme kayıtlarına geçirilememiş, ama yaşanmış, polis tarafından kadınlara uygulanan işkencenin en klasik biçimlerinden birisi, dölyoluna «jop sokma» olayıdır. Bu iğrenç olay basında gündeme getirildiğinde eski general Turgut Sunalp'in «nice yağız delikanlılar varken jopa ne gerek» yolu vülger bir şaka yapması, bu olayı yalanlamaktan çok, devletin bazı katlarında ırza dokunma olayına ne gözle bakıldığını yanılığa yer bırakmayacak şekilde sergilemekteydi.

İkinci olayın doğruluğu yönündeki karinelereyse, her

gün, her yerde raslıyoruz. Kısa bir süre önce, Fethiye-Marmaris-Kaş yolculuğunda iki kez, otobüs ve minibüslerde «soyadı» tutarlılığına bile bakılmadan, yalnız yolculuk eden kadınların erkeklerin yanlarından kaldırılıp zorla kadınların yanına oturtulduğuna, hattâ araçtaki kadın erkek sayıları eşleşmiyorsa «ailelerin» dağıtılıp, kadınların zinhar kadınların yanına yerleştirildiğine tanık oldum. «Fethiye yöresinin» geleneklerine, uygar insan olma adına itiraz ettiğim için de neredeyse karakolluk oluyordum. Zihniyet bu: Kadınlar ancak kocalarıyla yolculuk edebilirler. Etmiyorlarsa erkek yanında oturmaları caiz değildir!

Toplumu şimdilik bir yana bırakalım, ama Belgrad Ormanı olayında görüldüğü gibi artık devlet bu zihniyetin takipçisi, denetçisi olmaya başladıysa, ciddi bir nitelik değişimine uğruyor demektir. Temeldeki (sözde) İslami bir dünya görüşüyle polis devleti uygulamasını birleştiren bir hilkat garibesi oluşturulmaktadır, açıktan açığa. Uygar insanların hiçbir şekilde kabul edemeyecekleri, buyruklarına tabi olmayı içlerine sindiremeyecekleri böyle bir gidişata mutlaka dur denilmesi gerekir.

Bu olaylardan ikincisi adaletle intikal etmiştir. Birincisinde ise ne yapılması gerektiği bence çok açıktır: Tunceli Valisi derhal istifa etmelidir. Eğer etmiyorsa, bunu sağlamak için ilgili tüm kurumlar harekete geçmelidirler: Parlamento, siyasi partiler, varolan dernekler, özellikle de İnsan Haklarını Koruma dernekleri, kadın dernekleri, hukukçuların çeşitli kuruluşları. Olay hepsini ilgilendirmektedir. Eğer böylesine vahim olaylar karşısında Hasan Cemal'in başyazısında dediği gibi, «Daha neler oluyor, neler; bu olay nedir ki» tavrıyla ya da başka gerekçelerle harekete geçilemez, insanların iffetlerine sahip çıkmaları sağlanamazsa, daha çok kez ırzımıza dokunulur ya da geçilir ve tecavüzlerin ardı arkası kesilmez...

On günlüğüne İtalya'ya giderken annemden biz yokken eve gelen gazete ve dergileri saklamasını rica etmiştim. Döner dönmez kendimi gazete sayfalarında günden güne yükselen bir «türban» selinin içinde boğulur buldum. Bu aktüaliteyi yakalama işi bittiğinde, söyleyebildiğim tek şey: «Ben, başımı bağlamayacağım, beni buna ne kimse zorlayabilir ne de ikna edebilir» oldu. İlk bakışta «dam üstünde saksagan» gibi görünebilecek bu tepkimin nedeni, çoğunluğu Müslümanlardan oluşan ve İslami devlet düzenini benimsemiş bir devlette, benim gibi kırkını aşmış, ama dine inanmayan bir kadının başına nelerin gelebileceğini ilk kez, bütün açıklığıyla, Abdurrahman Dilipak'ın ürkütücü, «Her çocuk 18 yaşına gelince dinden çıkabilir ama bu hakkıyla ilgili süre geçtikten sonra dinden çıkarsa öldürülür» (Yeni Gündem, sayı 43, s. 17) sözlerini okuduğumda kavramam.

Oysa ben dine-inanan bir insan değilim. Nüfus kağıdımın «Dini: İslam» ibarelerini taşımasına rağmen, beni esas olarak bu dünya ve bu dünyada dürüstçe ve ahlaklı yaşamak ve yapmak istediklerimi yapabilmek ilgilendiriyor. Dürüst ve ahlaklı yaşamla ilgili ilkelerimi oluşturun-

* «Güncelliğini» yitirdiği için, yazıldığı sırada basılamayan, benim de yayımlamaktan vazgeçtiğim bu yazıya (Ocak, 1987) pek çoğu «güncel» olmayan yazılardan oluşan bu kitapta yer verebileceğimi düşündüm. (Ş.T.)

mak için, dine hiç gereksinim duymadım. Hümanist bir kültürün bana burada yeterince kılavuzluk ettiği kanısın dayım. Onun için, ben çocukken seçmelik olan ve inançlı olmamasına rağmen ailemin beni «çocuk kendini sınıf arkadaşlarından farklı hissetmesin» gibi pedagojik-psikolojik gerekçelerle gönderdikleri ilkokul din derslerinde öğrendiklerimin ötesinde bir bilgim yok, Müslümanlık hakkında. Bu belki bir sosyal bilimci, özellikle kadınların konumuyla ilgilenen bir sosyal bilimci için bir eksiklik. Ama dinle ilgili olarak kendime yönelttiğim tek eleştiri ve beni kaygulandıran tek konu bu. Olduğum gibi olmakla Müslümanlara bir zarar verdiğimi de düşünmüyorum.

Dine inanmıyorum ama başka inançlarım var. Çok derinden bağlı olduğum inançlar bunlar. İnsan onuru, eşitliği, özgürlüğü, benim için kutsallık derecesinde önemli konular. Hümanistim. Kadınların toplumda ezilen bir cins grubu oluşturdıklarına ve bu kabul edilemez durumun kadınların mücadeleleriyle değişmesi, kadınların özgürleşmesi gerektiğine inandığım için de kendimi feminist kabul ediyorum. Şiddetin her biçimine ve savaşlara karşıyım, pasifistim. İnsanın insanı sömürmesinin son bulduğu, iyi bir toplum düzeni düşlediğim ölçüde sosyalizmden yanayım. Gerek kendi inançlarımın, gerekse benim gibi düşünmeyen insanların inançlarının ancak demokratik bir siyasal düzen altında savunulabileceğine, çoğulculuğun ve katılımcılığın ancak bu yoldan sağlanabileceğine inandığım için demokratım.

Benim bakış açıma göre, kadını toplumda ikincillığe, erkeklere tabiyete zorlayan ideolojiler arasında İslam'ın, diğer bütün dinler gibi, (belki de onlardan daha fazla) önemli bir yeri var. Feminist olduğum için de yalnız İslami bir devlet düzeni kurulmasına karşı olmakla kalmayıp, dinin toplumdaki etkisinin zamanla azalmasından yana olmam, ona alternatif düşünceleri savunmam çok normal bir tavır olsa gerek. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, anti-feminist, kadınları ikincillığe mahkum eden cinsiyetçi ideolojiler yalnızca din kaynaklı değil. Başkaları da var.

Ama konuyu dağıtmamak için onlar üzerinde durmuyorum.

Öte yandan pek çok militan Müslüman kadının dünyaya benden farklı, hatta benimkinin tam zıddı bir açıdan baktıklarını bildiğim gibi, bakma hakları olduğunu da düşünüyorum. Muhtemelen dünyeviden çok uhrevi bir aleme öncelik tanıyan, günlük yaşamlarını din çevresinde kuran, benim «ezilme» olarak gördüğüm konumu doğru bulan ve tesettürde somutlanan bir hayat tarzını, bilerek, isteyerek seçmiş Müslüman kadınların hiç de az sayıda olmadıklarını görüyorum. Hatta sayıları artıyor. Tıpkı benimkine benzer inançları olan kadınların sayılarının da arttığı gibi. Türkiye'nin geçirdiği sosyo-ekonomik değişimler sonucu, eskiden üniversiteye kadar okuyamayan dinci halk çevrelerinden kadınlar, belki de kendi çevrelerinde kadınların okutulmasına yönelik olumsuz tavırlar değiştiği (çoğu İmam Hatip liselerinden geçiyor, bu doğru...), İslami çevrelerde de kadınların meslek edinmelerini hoş gören bir değişme yaşandığı için, üniversitelerde çoğalıyorlar. Tıpkı yine, sosyo-ekonomik değişim sonucunda, özellikle büyük kentlerde feminist düşünceleri benimseyip, buna uygun olarak yaşayan, çalışan, okuyan, kadınların sayısında da artış olduğu gibi. Bütün bunlar olağan.

Ben nasıl dine inanmıyorsam ve bana kimsenin din kurallarına uyma gereği başımı örttürmesinin mümkün olmadığını, olmayacağını biliyorsam, Müslüman kadınların da kendi inançları doğrultusunda başlarını örtmeye aynı derecede hakları olduğunu düşünüyorum. Onlar beni «cehennemde yanmaya mahkum» bir zavallı, ben de onları «köleliği kendileri seçmiş» birer zavallı olarak görebiliriz, ama benim de, onların da kendi inançlarımız doğrultusunda yaşamayı seçme özgürlüğümüze kimsenin karışma hakkı olmamalıdır. Onun için, son olaylarda, tıpkı bundan iki yıl önce başörtüsünü çıkarmadığı için Ege Üniversitesi'nden atılan öğretim görevlisi Nebahat Kuru olayında da olduğu gibi, asıl yalnışlığı, «irticayla»

mücadele ettikleri iddiasıyla devlet zorunu kullanan ve kadınlara başörtülerini çıkarma baskısı uygulayan yöneticiler yapmaktadır.

Ben laik devletten yanayım. Bundan anladığım da devletin, din ve dinsizlik gibi insanların tercihi kalmış inanç ve ideoloji sorunlarında taraf olmaması, tarafsız kalmasıdır. Siyasal bilimlerde devletin sınıf temeli nedir sorusuna bazı düşünürlerin verdikleri bir yanıt vardır: Devlet, birbirleriyle çatışma halindeki sınıfların üstünde, onların güç dengeleri temelinde oluşan özerk bir yapıdır, derler. Laik devlet de dinci ve dinci olmayan toplumsal güçlerin güç dengesi temelinde oluşan özerk bir yapı olarak tanımlanabilir. Tek bir grubun, dincilerin egemenliğine dayalı teokratik devletlere göre laik devlete geçiş, tarihte ileri bir aşamaya tekabül eder. Bu tanımlı Türkiye'nin laik devletine uygulayacak olursak, devletin dine ilişkin tavırları büyük çeşitlilik gösteren insan gruplarının üstünde, din konusunda nötr olması gerektiği sonucu çıkar. Laiklik bugün gerek iktidar partisinin gerek diğer sağcı partilerin savundukları gibi, sadece Müslümanların dini inanç ve ibadet özgürlüklerinin korunmasından ibaret değildir. Bunun yanı sıra azınlıktaki Hristiyanların ve Musevilerin dini özgürlüklerinin güvenceye alınması gerektiği gibi, Müslümanlar arası mezhep farklarına ve Müslümanlığı değişik derinlikte ve şekillerde yaşayanlara aynı saygının gösterilmesi gerekir. Bence hatta, çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bir toplumda, laik devletin herkesten çok koruması gerekenler, inanmayanlar ve açıktan açığa ate olduklarını beyan edenlerdir. Bütün bu farklı grupların aynı toplum içinde yan yana yaşamayı sürdürebilmeleri için devletin herkese eşit yaşam güvencesi sağlaması gerekir. Bunun bir sonucu da din eğitiminin devletin dışında kurumlarca verilmesi gereğidir. İlkokuldan itibaren zorunlu din dersi öngören Anayasa maddesinin laik devlet anlayışıyla bağdaşmadığı kanısındayım. Siyasi rejimin demokratikleşmesi, toplumun çoğulcu yapısı içinde yanyana yaşayan, din de dahil

farklı siyasi ideoloji sahiplerinin, topluma kendi inançları doğrultusunda yön verebilme iddiasıyla örgütlenerek iktidar için eşit koşullarda mücadele verebilmeleri ancak böyle bir laik devlet çatısı altında mümkündür.

Kuşkusuz demokrasilerin kendilerini yok etmek isteyen güçlere karşı kendilerini savunmaları gerekir. Ancak bunun yolu «anti-demokratik» olan ya da olduğu sanılan ideolojilerin yasaklanması değildir. Demokrasinin kendini savunması için gerekli ve yeterli koşul, sadece devlete bırakılmış olan şiddet tekeli tanımayarak, iktidarı şiddet yoluyla ele geçirme yöntemine yasak konmasıdır. Şiddet yoluyla devrim öngören sol örgütler olsun. İslami cihat başlatan örgütler olsun, militarizm olsun, millilere dayalı faşizm olsun, doktrinlerinin içeriği nedeniyle değil, oy sandığının şiddete karşı savunmasız olması nedeniyle demokrasinin çerçevesine sığmazlar, dışlanırlar. Dolayısıyla şiddete başvurmayı öngörmeyen bütün siyasi görüşlerin örgütlenerek topluma önerilerini sunma özgürlükleri tam olmalıdır. İslamcılar açısından bu örgütlenmenin aracı tarikatlar ise, bunların da özgür olmaları şarttır. Ama aynı şekilde, dinsizim, komünistim veya anarşistim diyenlerin de, bu görüşlerini açıkladıklarında kendilerini devlet ya da toplumun baskısına maruz kalmama güvencesi ve huzuru içinde duyabilmeleri gereklidir. Fransa, İtalya ve yakın dönemde de İspanya gibi, aileye yeni katılmış batı demokrasilerinin imrendiğimiz, toplumumuzda da varolmasını özlediğimiz gerçek özleri budur.

Birkaç gün önce orada olduğum için İtalya gözlemlerim taze. Nedir yakın dönem İtalya tarihinin özeti? Ulusal birliğini, bir yüzyıldan biraz fazla bir süre önce kura bilmiş, Katolik Kilisesi'nin İtalya'yı bir din devleti yapma iddialarına, faşizmin yirmi yıl süreyle toplumu ve bireyleri devlet içinde eritme, devlete kul yapma ve faşizm dışında tüm ideolojileri yok etme iddialarına karşı verilen nice mücadele, çekilen nice acı sonunda, savaştan bu yana, iki büyük toplumsal güç olan Katoliklerle komünistlerin «tarihi uzlaşması» bağlamında, şiddet yanlıları hariç

her kesime ve her görüŖe en geniŖ özgürlükleri tanıması, farklılığın en geniŖ hoşgörüden yararlanabildiğı, Katoliklerin hâlâ kilisede evlenmezlerse kendilerini evli saymadığı, inançsızlarınsa evlenmeden birarada yaşamalarına kimsenin karışmadığı, istikrarsız koalisyon hükümetlerine rağmen kimsenin «güçlü devlet isteriz» çığlıkları atmadığı, bilimin, ekonominin, kültürün, sinemanın, sanatların geniŖ özgürlükler sayesinde fevkalade geliŖtiğı, gerçek bir demokrasi... Evet, burası Türkiye; geçmiŖi, tarihi mirası, ekonomisinin gelişme düzeyi ve kültürü İtalya'dan çok farklı. Ve belki de bu nedenlerle, hiç bir zaman İtalya benzeri bir özgürlükler ülkesi, bir demokrasi olamayacak. Ama ben yine de ummak istiyorum. Bunun başlangıç noktasının ise benim gibi düşünmeyenlerle yanyana yaşamayı, günün birinde ya onların bizi, ya da bizim onları ortadan kaldıracığımız gibi boş hayalleri bir yana bırakarak seçmek ve benimsemek olduğuna inanıyorum. Başını «türbanla» örten kadına şöyle sesleniyorum: Düşüncelelerini ve inançlarını paylaşmasam ve başka insanları bunların doğru olmadığına ikna etmeye çalışsam da, ben senin türbanına saygı duyuyorum ve asıl onu başından çıkarmak için sana baskı yapanları kınıyorum. Pekiyi sen? Sen de beni olduğum gibi kabul ediyor musun?

SEMRA HANIMIN KAMUOYUNDA DEĞİŞEN İMGESİ (*)

Semra Özal'ın kamuoyundaki imgesinde meydana gelen değişimin bir açıklaması şu olabilir: Semra Hanım, Türkiye tarihinde başbakan zevcesi olarak geri planda kalmayı kabul etmeyen, bir bakıma, batıda, özellikle de ABD'de yerleşik olan bir modeli, kendine tanımladığı bir alanda, kendi adına etkin olma modelini, çarpıcı biçimde uygulamaya koyan ilk kadındı. Kadınları, hele siyasette hep edilgen görmeye, gelenekleri, yerleşik değer yargıları gereği alışmış bir toplumda, tabii ki Semra Özal modeli ilk başlangıçta şok etkisi yaptı; bizde yeni olan herşeye ilkin gösterilmesi adet olan olumsuz yargılarla karşılandı. Ama zamanla kamuoyu bu modele alışmaya başladı. Üstelik Semra Hanım'ın Türk Kadını'nı Yükseltme Vakfı çerçevesindeki faaliyetlerinin de «kadınlardan» çok Türkiye'nin en yerleşik kurumlarından biri olan «aileyi» güçlendirmeyi amaçladığı ortaya çıktı. Yenilikçi model aslında ilk bakışta sanıldığı kadar yenilikçi bir amaca yönelmiyordu: Böylece kamuoyu «müsterih» oldu. Üçüncü bir nokta da şu: Kamuoyunun kendi içinde farklılaşmamış bir bütün olduğu düşünülmemeli. Bana kalırsa, Semra Hanım, son günlerin siyasi tartışmaları içinde, kamuoyunun «laik cumhuriyet»in kadın anlayışını benimseyen kesim-

* Milliyet gazetesinde (25 Ocak 1987) yayımlanmıştır.

lerinde taraftar bulurken, devlete İslami bir yön verilmesinden yana çevrelerde aynı desteği görmüyor. Kadını «kutsal aile» içinde tutmaya yönelik çabalarının da bu kesimlerin endişelerini yatıştıracağını sanmıyorum. O kesimlerin beklentileri başta tesettür olmak üzere, kadınların, Semra Hanım'ın benimsediklerinden farklı düzenlere tabi olması yönünde. Kısacası, Semra Hanım'ın eğer sağlayabilirse kocasına getirmeye çalıştığı kamuoyu desteği, ANAP'ın içinde varolduğu iddia edilen dört çizgiden, ılımlı sağ ve merkez sol çizgide yer alanlardan derlenmekte. Bunlar şimdilerde partinin görece güçsüz kanatları.

— Türk kadınının toplumda geldiği noktayı nasıl değerlendiriyorsunuz?

Tekeli — Geri. Çalışma hayatıyla, eğitimle, siyasetle vs. ilgili istatistikler bunu kanıtıyor. Üstelik eğitim gibi bazı istatistiklerde zaman içinde bir iyileşme, buna karşılık işgücüne katılma istatistiklerinde net gerilemeler var. Biliyorsunuz, ANAP iktidarınca benimsenen planda 1990'da kadınların işgücü içindeki paylarının yüzde 30'un altına düşürülmesi hedeflenmiştir; plan döneminde erkekler için 1.4 milyon, kadınlar için ise yalnız «bin» kişilik iş yaratılması öngörülüyor. Nedeni açık: Kadının yeri toplum değil, «aile». Medeni Kanun da, aile içinde erkeği geçim sağlamakla, kadını ev işi yapmakla yükümlü saymıyor mu? Yasalar, ekonomi, kültür, hepsi elele vermiş, kadının çalışmasını olağandışı yapmış. Öyle ki, kadınların çalışma hakkından söz etmek biraz garip oluyor. Bu tahlil doğruysa öbür sorularınıza da ışık tutacaktır.

— Sizce kadınlar niçin iş yaşamında yükselmiyor, örneğin bir genel müdür olamıyorlar? İlkokul öğretmenleri içinde kadınların sayısı fazla olmasına rağmen, müdürler yine erkek.

Tekeli — Kadının çalışması, ya ailenin geçimi için zorunlu hale gelmiş bir ek gelir uğruna «katlanılan» bir durumdur. Hem erkekler, hem de kadınlar, kadının evde

* Yeni Gündem dergisinde (8 - 14 Mart 1987, sayı 53) yayımlanmıştır.

oturup çocuk bakmasını olağan kabul ettikleri için çalışmaya «geçici bir külfet» diye bakılır. Bu durumda kadında işinde «yükselme» isteğinin olmaması olağandır. Ya da öbür uçta, kadınlar aile geçimi gerektirmediği halde çalışıyorlarsa işleri «fantazi»dir. O zaman da kariyer yapan, işinde yükselmeyi uman bu kadınlara o mevkilerde gözü olan erkeklere engel oldukları için kızılır. Önerine, bir dizi engel çıkarılır. Üstelik toplumdaki yerleşik iktidar ve otorite kalıbına göre karar alma, emir verme konumunda olması gereken «üstün» kişi erkektir. Kadının erkek özelliği sayılan rasyonel düşünme, karar alabilme yetkisini ele geçirmesi yadırganır. Bunun için de hem işletmelerde, hem de çoğunluğunu kadınların oluşturduğu öğretmenlik mesleğinde bile müdürlerin erkek oluşunda görüldüğü üzere başka mesleklerde, yönetici konuma kadınlar getirilmez. Büyük ölçüde erkek karar alıcılarca belirlenen bu duruma kadınlar da fazla itiraz edemezler. Ya hem ev, hem iş kıskacında sıkıştıklarından, ya da yerleşik değerleri içselleştirdikleri için, sorumluluk almaktan çekindiklerinden...

— Çocuk engel mi, yoksa kadın için bahane mi?

Tekeli — Varolan toplumsal örgütlenme biçiminde çocuğun bırakılabileceği güvenilir kreş, yuva, anaokulu yoksa kariyerinde ilerlemek isteyen kadının işini bırakıp çocuklarıyla uğraşmayı seçmesi gerekir ki, bu durumda çocuk gerçekten işe engeldir. Ama öte yandan işte zorlandığında herkesin gözündeki en meşru iş bırakma gerekçesi de çocuktur. İlginç değil mi? İşini çok ciddiye alan pek çok kadın çocuk yapmaktan vazgeçmektedir. Benim de örneğin tercihim bu yönde oldu. Oysa böylesine ikilemler hiç de zorunlu değildir, çocuk yetiştirme sorumluluğunun ve keyfinin hem kadın, hem de erkekçe paylaşılması bir yandan, toplumun bu sorumluluğa doğru dürüst katılması bir yandan bu ikilemleri aşmaya olanak sağlar.

— Kadının kariyer yapması evliliğini nasıl etkiliyor?

Tekeli — Sanırım genellikle hem evlilik, hem kariyer olumsuz etkileniyor. Çünkü kariyer yapmaya aday ka-

dınlarla evlenmiş erkekler bile, kadının mesleğine ikincil önem veriyor ve onlardan, böyle bir amacı olmayan bir kadınla evlenmiş olsalar nasıl bir «ihtimam» göreceklerini umuyorlarsa, onu bekliyorlar. Kadın da iki işi birden mükemmel yapacağım diye insanüstü çaba harcıyor. Bundan mesleği ister istemez etkileniyor. Öyle olunca pek çok kadının çocuk yapmaktan olduğu gibi, evlenmekten de vazgeçtiği görülüyor. Bu da herhalde o kadar kötü bir durum değil.

Bılar'ın sağladığı bu seminer olanağı benim için son derece önemli ve değerli. O yüzden önce düzenleyicilere teşekkür etmek istiyorum. Çünkü bu benim yıllarca üzerinde çalıştığım ve birkaç yıldır da kendime «feminist» dediğime göre tutkuyla ele aldığım bir konuda düşüncelerimi ilk kez bir «ders» biçiminde ortaya koyma deneyim olacak. Ben siyasal bilimler eğitimi gördüm. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyasal Bilimler bölümünde 13 yıl sürdürdüğüm asistanlık ve öğretim üyeliği döneminde siyaset teorisi, siyaset sosyolojisi gibi dersler okuttum. Doktora tezimi 1960'ların «amprik teori» akımının önde gelen isimlerinden David Easton'un «Sistem Teorisi» ile ilgili olarak, doçentlik tezimi de «Kadınların Siyasal Hayata Katılımı» konusunda yaptım. Ancak üniversitede bulunduğum süre içinde bu son konuda ders verme olanağım olmadı. Ders programında yeri olmayan bir konuydu bu.

Bu tez konusunu seçtiğimde çevremde pek çok kişi bunun siyaset ilmi, siyaset teorisi bakımından çok «marji-

* 1987 yılında Bılar'ın Ankara'da düzenlediği «Tarih Boyunca Kadın ve Kadın Etüdleri» konulu seminer için hazırladığım ders notlarının «giriş» bölümünü bu derlemeye, 1977'den 1987'ye kadar düşüncemde oluşan değişimin nedenlerine ışık tuttuğunu düşünerek aldım. Yazı daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamıştır.

nal» önemde, siyasal bilimlerin ana konusunu oluşturan «iktidar ilişkilerinin» anlaşılmasına çok sınırlı bir katkı yapabilecek bir araştırma konusu olduğunu söylemişlerdi. Siyasal bilimlerin sık sık sorduğu «Siyasal kararları kim, nasıl alır? Neden?» sorusu klasik inceleme konularından «siyasi elitler» ya da «seçkinler» teorisine yol açmıştır. Bu teori açısından bakıldığında kadınlar «siyasi elite» dahil değildir. Hangi ülkeye bakarsanız bakın kadınların siyasi elit içindeki sayıları parmakla gösterilecek kadar az olmuştur. Ne hükümetlerde, ne parlamentolarda, ne bürokrasinin üst katlarında, ne de siyasi partilerde etkin olabilmişlerdir. 1955'te UNESCO adına yürüttüğü klasik ankette, Maurice Duverger, seçimler düzeyinde de kadınların siyasetle erkeklerden daha az ilgili olduklarını ortaya koymuştu (Duverger, *La participation des femmes à la vie politique*, Unesco, 1955). Seçimlere daha az katılıyor, daha tutucu partilere oy veriyor, ideoloji ve parti programlarından çok, adayların kişiliğine duyarlılık gösteriyorlardı ve evli çiftler arasında kadınların daha çok kocalarının siyasi tercihini benimseme eğiliminde oldukları saptanmıştı. Acaba bunun nedeni, kadınlara «oy hakkı»nın birçok ülkede ancak uzun mücadelelerden sonra, erkeklerden daha geç bir tarihte verilmesi miydi? Yine de günümüzde artık, kadınları yurttaş olarak kabul etmeyen ülkeler sayılıydı (Ürdün, Kuveyt, Suudi Arabistan, Yemen gibi şeriat devletleri ve küçük Lichtenstein'dan ibaretti bunlar) ve birçok ülkede, geç de olsa kadınların oy hakkını kazanmalarının üzerinden yarın yüzyılın üstünde bir süre geçmişti. Öyleyse neden hâlâ davranış farkları sürüyordu; neden hâlâ kadınlar siyasal iktidar hiyerarşisinin dışında tutuluyorlardı? Bunun bir açıklaması olmalıydı. İşte bu amaçla yürüttüğüm araştırma, *Kadınlar ve Toplumsal-Siyasal Hayat* (Birikim, İstanbul, 1982) başlıklı kitaba dönüştü.

Bilar'ın semineri için hazırlanırken, tabii ilk düşüncem, size bu kitabı anlatmaktı. Aslında onu hâlâ kaynak olarak önerebileceğimi düşünüyorum. İstatistiklerin eski-

diğı yerde bunları güncelleştirmek çok büyük bir sorun değil! Ama 1977'de yazımı tamamlanmış, benim de en son 1981'de, dizgi sırasında okuduğum bu kitap, nedense bana çok eskimiş göründü.

Biliyorsunuz Türkiye'de özellikle bilimsel çalışmalarla ilgili eleştiri çok az yapılır, çok yeni başlamıştır (Cumhuriyet'le, birkaç yıldır başladı). Öyle olunca kendi eleştirimini benim yapmam gerekti. Kitapta bazı doğru sezgiler var kuşkusuz: Bunlardan biri «teorik» olma çabası. Kadınların yalnız siyasal düzeyde değil, ekonomide, toplumda, kültürde, ideolojideki «geri» konumları arasındaki ilişkileri, karşılıklı belirlenimleri yakalamaya çalışmışım; tarihe bakıp, bunların farklı toplum biçimlerinde nasıl değiştiğini izlemeye çaba göstermişim. Bunu yaparken odak merkezine de kadınları koymak istemiştim. Bu seziliyor. Ama, bunu tam başaramamışım. Şimdi bana, teorileştirme çabası yetersiz görünüyor. Kimi toplumlar (feodalizm, antikite, doğu toplumları) kapitalist toplumlar kadar incelenmemiş. Ama daha önemlisi, tarihe «kadın bakış açısından» bakma çabası güdük kalmış. Buna bir tür «mahçup feminizm» diyebilirim, bugün. Kadınları ele almaya çalışmışım, ama kadınlarla sistemleri karşılaştırmış, kadınları asıl yerleştirilmeleri gereken yere «cinsiyet hiyerarşisine» (yani erkeklere göre konumlarına) yerleştirememişim. Marksist teoriye fazlasıyla teslim olup, kadınların yerlerini yorumlamak için ortaya atılan «patriyarka», «erkek egemen ideoloji», «cinsiyetçilik» gibi önemli kavranları fazla deşmeden eleştirip, bir yana bırakmışım. Nihayet, kitap kadınların hak mücadelelerini İkinci Dünya Savaşı'na kadar getirip bırakmış. Gerçi 1960'ların sonuyla, 1970'lerin başında kapitalist ve sosyalist toplumlarda kadınların konumu da betimlenmiş; ama bu yıllarda, tam da bu konuma karşı başgösteren güçlü «başkaldırma» hareketi, yani yeni feminist mücadele ele alınmamış. İşte bu seminerde sizlerle birlikte, o zamanki çalışmamın eksiklikleri, boşlukları, yetersizlikleri olarak gördüğüm bazı noktaları kapatmaya çalışacağım.

Bunun için ilk olarak şu soruyu sormak istiyorum. Neydi bu ktiabı bu kadar kısa süre içinde eskiten faktör? Sanıyorum bu, benim o sıralarda Türkiye'den, yeni gelişmelerin perifisinden, yani çok uzaktan bakarak yeterince iyi izleyemediğim «Kadınların Kurtuluşu Hareketi»nin tarih şahnesine çıkmasıydı. Bugün artık «15-20 yıllık geçişiine bakarak araştırmacıların (çoğu kadın) toplum ve politika üzerindeki etkinliğini» ortaya koymaya çalıştıkları önemli bir «sosyal hareketti» bu. (Drude Dahlerup, *The New Women's Movement*, Sage, 1986; Joni Lovenduski, *Women and European Politics: Contemporary Feminism and Public Policy*, Hervester, 1986).

Toplumsal hareket, siyasal bilimlerde, «toplumsal bir değişme sağlamak amacıyla girişilen bilinçli ve kollektif bir etkinlik olup, yerleşik iktidar yapısına ve yerleşik normlara ve değerlere karşı yöneltilen bir protesto anlamı taşır» şeklinde tanımlanmaktadır. (Dahlerup, 1986, s. 2).

1960'ların ortalarından itibaren ABD'de, 1970'lerin başlarından itibaren de «liberal demokratik» hakları güvenceye almış bütün Avrupa ülkelerinde hızla gelişen, 1970'lerin sonlarında bu toplumların hemen hepsinde hem politikalar hem de toplumsal ilişkiler üzerinde güçlü bir etki yapan yeni-feminist kadın hareketini, bu seminerin sonlarında ele alacağım. Ancak bu hareketin doğurduğu sonuçlardan biri üzerinde şimdi durulması gereklidir: Sosyal bilimlerdeki etkisi. Gerçekten de yukarıdaki «toplumsal hareket» tanımını hatırlayacak olursak, kadın hareketinin protestosunu çok değişik alanlara yönelttiğini ve bu arada «bilimlerin» yerleşik normlarına, tanımlarına, aletlerine, kısacası metodlarına ve yaklaşımlarına da ciddi eleştiriler ve sorular yönelttiğini düşünmek mümkündür. Bu etki iki biçimde ortaya çıktı. İlk olarak, yeni feminist harekete ilk başından katılan kadınlar arasında zaten pek çok entellektüel vardı. Bunların bir bölümü sonradan üniversitelerde öğretim elemanı, araştırmacı oldular. Öte yandan yeni kadın hareketi kitle haberleşme

araçları, üniversiteler gibi çeşitli kurumlar üzerinde «cinsiyetçiliğin» eleştirisi konusunda öyle etkili bir baskı grubu haline geldi ki, hareketin içinde militan olarak yer almayan sosyal bilimcilerin de (tabii özellikle kadınların), hareketin topluma yönelttiği sorgulamaya kayıtsız kalmaları olanaksızlaştı. Üstelik sosyal bilimlerin bazı dallarında (antropoloji, sosyoloji, edebiyat, dilbilim, psikoloji, pedagoji gibi) kadın araştırmacıların öteden beri, görece ağırlıklı bir yerleri vardı. Böylece 1970'lerin sonundan itibaren, hemen her disiplin içinde, o disiplinin o güne kadar benimsediği «normal bilim» paradigmaları (Kuhn'un kullandığı anlamda) sorgulanmaya başladı. Her disiplinde yerleşik, «bilimsel» denilen kuramlara, normal bilim paradigmasının dışından, «kadın bakış açısı»ndan bakan çoğu kadın araştırmacı tarafından sayısız yeni araştırma başlatıldı. Kısa sürede yepyeni bir literatür doğdu ve yavaş yavaş «Kadın Araştırmaları» adı verilen yeni bir disiplin oluştu. Bu disiplinin özellikleriyle ilgili birkaç şey söylemeden önce, «kadın bakış açısından» disiplinleri sorgulamanın ne anlama geldiğini bir kaç örnekle somutlaştırmaya çalışacağım.

«NORMAL» BİLİM SORGULANIYOR.

Şimdi vereceğim örnekler, «normal» bilim niteliği kazanmış her disiplinde gerçekte gizli bir «erkek bakış açısının» bulunduğunu, dünyayı, toplumu, tarihi erkeklerin bakış açısından yorumlayıp, yasalarını saptamaya çalıştığını ortaya koyuyor. Bu bilimler herşeyden önce kadınları «görünmez» kılmakta, buradan giderek yalnız onların tarihe, topluma, kültüre katkılarını gözardı etmekle kalmayarak, onların varolan toplumsal kurumlar tarafından ezilmelerini, sömürülmelerini gözlerden saklamakta, varolan kurumların olağan, olması gereken kurumlarmış gibi kabul edilmelerini sağlamakta ve böylece, gerçekte kadınların aleyhine işleyen cinsiyet hiyerarşisinin olduğu gibi sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır. Yani bir ba-

kıma, «normal» bilim, kadınlara ilişkin olarak bir bilim değil, ideoloji işlevi görmektedir.

Çağdaş dönemde bu sorgulamayı başlatanlar iktisatçılar oldu. İki alandan örnek vereceğim. Çalışma iktisatçıları, sanayi ve hizmet kesiminde çalışan kadınların ücretlerinin ve meslekte ilerleme olanaklarının erkeklerin çok gerisinde kaldığını saptadılar. Bunun da temelinde işverenlerin kadınları belli işkollarında ve çoğu zaman vasıf gerektirmeyen, tabi konumda işlerde çalıştırmaları olgusu yatıyordu. Böylece işte cinsiyet ayırımı yaparak işverenlerin yalnız sömürü haddini yükseltmekle kalmayıp, erkeklere cinsiyete dayalı bir ayrıcalık (yüksek ücret, üst görev statüsü) tanıdıkları ortaya kondu. Bu bulgular, klasik iktisat teorisinin «normal» bir bilim olarak dayandığı varsayımlarla çelişiyordu. Çünkü bu bilimin temel varsayımlarına göre işçiler arasındaki «rekabet» koşullarının ücretleri eşitleme eğilimi taşıması gerekiyordu. Cinsiyet ise bu teoride hiç kale alınmayan bir faktördü. Ama gerçek, teoriden farklıydı. O zaman klasik iktisat, yalnız açıklamalarında yetersiz olmakla kalmıyor; kadın ve erkek ücretleri arasındaki, ortadan kalkmayan farkın ve kadınların sömürülüşünün gözardı edilmesine de hizmet ediyordu.

İkinci örnek. Klasik iktisatçıları eleştiren Marksist kuzam da olaya daha farklı bakmamıştı. Marx'ın kendisinin aslında işçiler arası rekabetin firmalar arası rekabet kadar önemli olduğuna dikkat çekmesine rağmen, Marksist iktisatçılar bu pisti izlememişlerdi. Kadınlar açısından bakıldığında «klâsik iktisadın eleştirisi»de «normal» bir bilim olmuştu. Ta ki, 1960'ların sonunda, Margaret Benston'un ünlü makalesiyle «eviçi emeği» kategorisi keşfedilene dek. Benston kadınların çalışma hayatındaki sorunlarının (ücret farkı, işsizlik, belli iş kollarında yığılma) kökeninde, onların genel konumlarının yani «ev kadınlığının» yatığını öne sürdü. («The Political Economy of Women's Liberation», *Monthly Review*, Eylül 1969).

Giderek, o zamana kadar «ekonomi dışı» bir konu

olarak kabul edilen «ev kadınının evde harcadığı eviçi emeği»nin kapitalist ekonominin işleyişi bakımından önemli bir işlevi bulunduğu anlaşıldı. Ev kadını olarak sınıflandırılıp, iktisat dışı bir alana atılan kadınların evde, sundukları hizmetler milli gelir hesaplarında gözönünde bulundurulmuyordu. Bundan sonra yapılan çalışmalar, bunların milli gelirin % 25-30'una ulaştığını ortaya koydu (K. E. Walker'in makalesi. A. Michel, Femmes, sexisme, société, PUF, 1977 içinde).

Sosyolojiden de iki örnek verelim. Sosyal tabakalaşma sistemleri üzerinde çalışan sosyologlar, bu alanda kullanılagelen «meslekteki yer» ölçütlerinin temel bir çelişki içerdiğini ve bunun «gizlenen» bir başka tabakalaşma sisteminin gözden kaçırılmasına hizmet ettiğini öne sürdüler. Gerçekten, erkeklerin sosyal tabakalaşmadaki yerleri meslekleriyle (işçi, işveren, serbest meslek vb.) saptanıyor. Çalışan ve bekâr kadınlar için de aynı ölçüt kullanılıyor. Ancak evli kadınlar, ev kadınlığı dışında bir meslekleri olsa ve çalışsalar bile, sosyal tabakalaşmada kocalarının meslek kategorisine konuluyorlar. Yani onlar için başka bir ölçüt, «evlilik», meslek ölçütünün yerini alıyor. Bu durumda, kadınlar için «çifte ölçüt» kullanılmış oluyor. Böylece, ne gerçekte kadınların, ne de toplumun tabakalaşma sistemini anlamış oluyoruz. (Christine Delphy, «Les femmes dans les études de stratification». A. Michel, age. içinde).

Sosyolojinin başka bir dalında, aile sosyolojisinde «normal» bilim haline gelmiş olan Talcott Parsons'un «yapısal-işlevsel» teorisi, erkeğin ailenin geçimi için çalıştığı, kadının evişi yapıp çocuk büyüttüğü, 1950'lerin yerleşik, orta sınıf, beyaz Amerikalı ailelerinin yapısına dayandırılmıştır ve bu ailenin sosyal sistemin sürdürülmesi açısından işlevsel olduğunu ilan eder (Parsons, Robert F. Bales, Family, Socialization and Interaction Process, Glencoe, 1955). Dolayısıyla bu aile yapısı içinde işlevsel olan rol kalıplarının kadınlara ve erkeklere benimsetilmesi gerektiğini savunur. Aile bizzat, bunu sağlayan sosyalleşme yapıları

nın başlıcasıdır. Oysa Jessie Bernard, daha 1940'larda, aynı sınıf ve aynı eğitim düzeyinden evli ve bekâr kadınları karşılaştıran araştırmasında, evli kadınların bekâr kadınlara göre psikolojik ve nörotik hastalıklara daha fazla yakalandıklarını ortaya koymuştu (*American Family Behaviour*, Harper, 1942). Bu da daha yüzyılın başlarında Durkheim'in «İntihar» araştırmasında saptadığı, «evliliğin kadınlar arasında intihar eğilimini arttırıcı bir etki yaptığı» bulgusunu doğruluyordu. Ama, «normal» bilim, kadınların mutsuzluğu pahasına, katı cins rolleri ayırımına dayanan evliliği ve aileyi işlevsel saymakta devam ediyordu.

Antropologlar da, antik düşüncenin bir kalıntısı olan «kadının doğaya, erkeğin ise kültüre» ait olduğu yolundaki ikili varsayımı pekiştirecek bulgular toplamayı sürdürüyorlardı. Ama bu arada, ilkel denilen toplumlarda çok yaygın olan, örneğin çocuk düşürme, yeni doğmuş çocukların öldürülmesi gibi olayları tamamen görmezden geliyorlardı. Ayrıca, insanlığın başlangıcında çapayla yapılan tarım, çömlekçilik ve hatta pişirme, dolayısıyla ateşin bulunması gibi önemli kültür ürünlerinin hep kadınların eseri olduğu ancak çok yakın bir dönemde, çoğu kadın antropologlarca ortaya kondu (Bkz. Evelynne Reed, *Women's Evolution*, Pathfinder, 1975; Rayna Reiter, *Toward and Anthropology of Women*, Monthly Review Press, 1975).

Tarihçiler, yakın zamana kadar araştırmalarını, tarihin öznesini hep erkekler oluşturuyormuş gibi yürütmüşlerdi. Tarihçiliğin esas olarak devlet yöneticilerinin, savaşların, diplomasinin tarihini yazmak olarak anlaşılması, kadınların «görünmezliğini» de beraberinde getiriyordu. Ancak Marx'tan beri sınıfların, kitlelerin, tarihin sahnesine çıkmaları ve hele *Annales* ekolüyle birlikte halkın uzun vadede değişen günlük yaşamının tarihin konusu olması, çok yakın zamana kadar, kadınların da tarihte yer aldıklarının kavranmasına yetmedi. Kadınlarla ilgili ilk önemli tarih çalışmaları 1970'lerde yayınlanmaya başladı. Örne-

ğın, ortaçağlar boyunca kilisenin «büyücü» olmakla suçlayıp, yargılayarak diri diri yakılmaya mahkum ettiği binlerce kadının gerçekte, kilisenin yerleştirmeye çalıştığı yeni düzene karşı çıkan, direnen kadınlar oldukları ortaya konuldu. (Bkz. Keith Thomas, *Religion and the Decline of Magic*, London, 1971; Jean Donnison, *Midwives and Medical Men: A History of Interprofessional Rivalries and Women's Rights*, London, Heinemann, 1975). Büyücülükle suçlanan kadınların pek çoğu ebeydi ve «anayı mı, çocuğu mu kurtarmalı» ikilemiyle karşı karşıya kaldıklarında anayı kurtarmayı yeğlemekteydiler. Çocuk düşürmeye savaşı açan kilise ise, bu kadınları, «erkeklerde şehvet duygusu uyandırmak, erkek organlarını işlemez hale getirmek, erkekten olma çocukları kadınların karnında öldürtmek, çocuk düşürtmek, onları şeytana sunmak»la suçlamaktaydı. Böylece yavaş yavaş, kadınların tarih boyunca uğradıkları baskıların tarihi yazılmaya başladı.

Anatominin kadın için «kader» olduğunu ve «penis eksikliğinin kadınların kendilerini erkeklere göre eksik hissetmelerini, onlara tabi olmalarını kaçınılmaz kıldığını, kadınlar için bu eksiklik duygusundan kurtulma ve durumundan memnun olabilmenin tek yolunun çocuk doğurmak olduğunu öne süren Freud psikiyatrisi de, 1970'lerin başlarında, tam bir eleştiri yağmuruna tutuldu ve eski «saygınlığından» çok şey yitirdi.

Son vereceğim örnek, siyaset teorisinden. Sosyal bilimler arasında kadınların mesleğe en az girebildikleri ve bugüne değin oluşturulmuş «normal» bilimi en az sorgulayabildikleri disiplin siyasal bilim. Ama orada da ilginç çalışmalar başladı. Örneğin, *Batı Siyasal Düşüncesinde Kadınlar* (Women in Western Political Thought, Virago, 1980) adlı kitabında Susan Moller Okin, Eflatun, Aristo, Rousseau ve J.S. Mill üzerine yürüttüğü araştırmasında, Mill'in, 19. yy.'ın önde gelen feministlerinden biri ve kadınların oy hakkı mücadelesini başlatan düşünür olmasına karşın, bu hakkı kadınlara, yerleşik toplum düzeni içinde çoğu kadının kendiliğinden, ona düşen normal faaliyet

olan «zevcelik» ve «analığı» seçeceği varsayımı altında ve bununla çelişmemesi koşuluyla vermeye hazır olduğunu ortaya koyuyor. Çağı için hayli «radikal» olan Mill'in, dostu ve sonradan karısı olan Harriet Taylor'a göre çok daha az radikal olduğunu kanıtlıyor. Kitabın önemli yanı, siyasi düşünce tarihi boyunca kadın ve erkeğin üremeye ilişkin biyolojik farklılıkları bir yana bırakılırsa doğal yetenekleri bakımından eşit olduklarını düşünebilen çok az filozof bulunduğunu (Eflatun bir istisnadır) ortaya koyması. Bunun için kadınlar hep, «ailenin içinde» ele alınmışlar, siyasi düşüncenin öznesi olamamışlardır. «Site»yle, «polis»le yurttaşlık bağı olan kişi hep erkek olagelmıştır. Okin'in bu önemli çalışmasından size, beni çok eğlendiren bir bölüm aktarmak istiyorum. Kitaba koyduğu «ek»te Okin, ünlü (hepsi erkek) siyasal düşünce tarihçilerinin Eflatun yorumlarını incelemiş olan Christine Pierce'in bir makalesini özetlemiş. Burada, önde gelen Eflatun yorumcularından Allan Bloom, Leo Strauss, Ernest Barker, A.E. Taylor gibi uzmanların, Eflatun'un Devlet ve Yasa kitaplarında önerdiği, kadınların toplumda olması gereken yerine değgin iki çelişik tezinin nasıl bağdaştırılabileceğine ilişkin görüşleri gözden geçirilmiş. Özetle bu çelişki (ya da paradoks) şudur: Devlet'te (yani ideal sitesinde) Eflatun kadınların da yönetici sınıfa (gardıyanlar) dahil edilebileceklerini, çünkü doğurganlıkları denetlendiği takdirde kadınlarla erkeklerin aynı bedensel ve düşünsel yeteneklere sahip olduklarını ileri sürmektedir. Gerçek toplumla ilgili Yasa'da ise Eflatun varolan toplumu esas aldığından, burada kadının görevinin ve yerinin ev ekonomisi içinde olduğunu savunmuştur. Sonradan Aristo'nun savunacağı, kadının doğal yeteneksizliğinin ve erkeğe göre daha aşağı bir insan oluşunun zorunlu kıldığını ileri süreceği bu görüş, ortaçağ boyunca kilisece ya da kiliselerce savunulmuş, Aydınlanma çağında Roussesau tarafından benimsenmiş ve günümüze değin gelmiştir. Onun içindir ki, bu geleneksel batı düşüncesini özümsemiş bilim adamları, neredeyse ağız birliği yapmışcasına, Eflatun'un bu

paradoksunun çözümsüz olduğunu ilan etmiş ve Eflatun'un Devlet'te Sokrates'in ağzından savunduğu «kadın/erkek eşitliği» düşüncesinin «saçma» olduğunu kabul etmekten başka çare olmadığını savunmuşlardır.

Pierce ve Okin gibi araştırmacıların (ya da Marxizmin özünde «anti-feminist» olduğunu ileri süren Maria Macciocchi'nin [bkz. «Quelques thèmes autour du marxisme et du féminisme», Les Femmes et leur Maîtres, Bourgois, 1978]) ortaya koydukları gerçek, binbeşyüz yıllık batı siyaset düşüncesinin, esas olarak cinsiyetçi olduğu, kadınları ya polisin, sitenin, kamu yaşamının dışındaki «özel» yaşama hapsederek «görünmez» hale getirdiği, ya da daha kötüsü aşağılanmalarını haklı kıldığıdır.

Görüldüğü gibi, 1970'lerin sonundan bu yana, hemen her sosyal bilim dalında kadınlar, bilimin kadınlara bakışına ciddi ve haklı eleştiriler getirmişlerdir. Şimdi kısaca **Kadın Araştırmaları** disiplininin ne anlaşılabileceğini belirterek, bu konuyu kapatmak istiyorum.

KADIN ARAŞTIRMALARI YENİ BİR DİSİPLİN Mİ?

Yeni bir bilim mi? Yeni bir paradigma mı? diyemiyorum. Gelişmeler belki de birkaç yıl sonra bizi oraya götürecektir. Ancak bugünden şunu saptamak mümkün: 1980'lerde elde birikmiş olan kadın araştırmalarının bulguları sosyal bilimlerin, bugüne kadar savunulageldiği gibi «nesnel» ya da «tarafsız» olmadığını ortaya çıkarmıştır. Sosyal bilimler «erkek egemen bir bakış açısından» kurulmuş ve geliştirilmişlerdir. Dolayısıyla bugüne kadar kurulmuş olan teorilerle, kadınların toplumsal kimliklerini anlamaya, açıklamaya ve dönüştürmeye olanak yoktur. Heride «cinsiyetsiz» bir bilimin oluşabileceği umudunu taşıyarak bugün yapılması gereken ilk şey, her disipline eleştirel şekilde yaklaşımdır. Bu yapılırken, kadın araştırmaları taraflı olmalıdır, yani olgulara kadın bakış açısından bakmalıdır.

İkinci olarak, bugün için çeşitli disiplinleri aşan ve bir üst —disiplin şeklinde kadınlara ilişkin bilimsel ça-

lışmaları bütünleştiren bir teori yoksa da, amaç bu olmalı, bunun için de en azından, disiplinlerarası bilgi alışverişini mümkün kılan yapılar oluşturulmalıdır.

Günümüzde gelişmiş ülkelerin üniversitelerinin çoğunda, «Kadın Araştırmaları» merkezleri oluşturulmuştur. Her biri kendi disipliniyle bağıını koparmasa ve araştırmalarının bulgularını, «normal» bilimlere aktarabilmek için bu bağı sürdürmeye özen gösterse de, kadınlarla ilgili araştırma yapan akademisyenler disiplinler arası çalışmalara ancak bu gibi kurumlarda girişebilirler. Bu disiplinlerarası yeni disiplinin odak merkezinde bulunması gereken ana soru, toplumlardaki cinsiyete dayalı hiyerarşinin ya da cinsiyet tabakalaşmasının nasıl olduğu, nasıl sürdürldğdr. Her disiplinin ele aldığı başka tabakalaşma (rneğın sosyolojinin konusu olan sınıf hiyerarşisi, siyasal bilimin konusu olan iktidar hiyerarşisi vb.) sistemleriyle cinsiyet tabakalaşması arasındaki ilişkinin kurulması da bu yeni disiplinin ana konularından birini oluşturur.

Ben bu seminerde kadınların tarihine, özetlemeye çalıştığım bu yaklaşımla bakmayı deneyeceğim. Binlerce yıllık bir tarihe, ekonomik, politik, ideolojik hiyerarşilerin hepsine birden yer veren bir kilit kavram yardımıyla yaklaşmanın yararlı olduğunu düşünüyorum. Bu kavram «retim tarzı» olacak. Ancak, cinsiyet hiyerarşisinin kuruluşunu ve sürdürlşn anlamak yönünden «kr» olan bu kavrama, bu hiyerarşiyi dahil etmeye çalışacağım.

«DAYAKLA İŞKENCE ARASINDA FARK YOKTUR» (*)

Kuruluşu nihayet onaylanmış olan İnsan Hakları Derneği'nin yüklü bir gündemi olacağına benzer. İtiraf etmek gerekir ki, Batı'da geçmiş modern çağların başlarına kadar uzanan ve son ikiyüz yılda siyasi mücadelenin merkezinde yer alan en önemli konulardan birini oluşturan «İnsan Hakları», Türkiye'de önemini yeni yeni kavramaya başladığımız bir konu. İnsan Hakları, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde ve anayasalarda yazılı olmasına rağmen, günlük yaşamda hep çiğnenegelmiştir. 1980 sonrasında toplumca yaşadıklarımız bize bunların önemini kavratmaya başladı; insan hakları için örgütlenme gereğini duymamıza yol açtı.

İnsanların salt insan oldukları için, sağlıklı, güvenli, onurlu bir hayat yaşama ve düşüncelerini özgürce savunma hakkına sahip oldukları ve bu temel haklardan, cins, dil, din, ırk, ideoloji farkına bakılmaksızın eşit olarak yararlanacakları düşüncesi, insan hakları kavramının özünü oluşturur. Bu soyut tanımdan, somut toplumlara geçildiğinde, toplumun düzeni, o düzende geçerli olan yerleşik insan-insan ilişkileri sonucu, bazı insanların bu haklardan başkalarına göre daha çok yararlandıkları, bazı insanlarınsa, anayasalarda, yasalarda yazılanlara rağmen bu haklardan daha az yararlanabildikleri, ya da yoksun bırakıldıkları görülmektedir. Kaba, şematik bir yaklaşımla, üretim ilişkilerine bağlı sınıfsal konum nedeniyle, egemen sınıftan olanların, sağlık, güvenlik, saygınlık gibi

* İnsan Hakları Derneği'nin «Kadın ve Yaşam» Panelinde Konuşma. (25 Nisan 1987)

haklardan, tabi sınıftan insanlara göre daha fazla yararlandıkları söylenebilir. Bunun yanı sıra, erkek egemen ilişkilerin geçerli olduğu toplumlarda insanların cinsiyetleri, yani dünyaya kadın ya da erkek olarak gelmiş olmaları da, insan haklarından aynı ölçüde yararlanamamalarına neden olmaktadır. Kimi toplumda (örneğin Güney Afrika'da, ya da Amerika Birleşik Devletleri'nde) zenci olmak, insanların sağlık, güvenlik, onur haklarından beyazlar kadar yararlandırılmamasına yol açabilmektedir. Aykırı siyasi görüşleri savunanlar demokratik ülkelerde bile zaman zaman baskı görebilmekte; demokratik olmayan ülkelere ise bu ideolojilere hiç hayat hakkı tanınmamaktadır. Bu olgular çoğaltılabilir ama gereksizdir. Çünkü bu örnekler asıl söylemek istediğim fikri açıklamama yeterlidir. Eğer herhangi bir toplumdaki gerçek insan ilişkilerinde fiili eşitsizlik durumları varsa insan haklarını savunmak için kurulmuş bir derneğin mücadele alanını bütün bu eşitsizlik, ezilme, haksızlık, mağduriyet yani insan haklarının çiğnenmesi durumlarına karşı çıkmak ve bu mağduriyete uğramış bütün insanların haklarını tek tek savunmak oluşur.

Benim bugün, hava muhalefeti nedeniyle gecikmiş olarak 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nün kutlanması amacıyla biraraya gelmiş olduğumuz için üzerinde asıl durmak istediğim konu, Türkiye'de kağıt üzerinde, erkeklerle «eşit» haklara sahip oldukları yazan kadınların uğradıkları haksızlıklardır. Bir cins grubu olarak kadınların Türkiye'de insan haklarından yoksun bırakıldığını iddia ediyordu. Ve İnsan Hakları Derneği'nin, bu olgunun bilincindeki herkesle, özellikle doğrudan haklarından yoksun bırakılmış olanların kendileri, yani kadınlarla birlikte üzerinde durması, mücadele vermesi gereken ana meselelerden birinin kadınlara cinsiyetleri nedeniyle sistemli olarak uygulanan ayrımcılık olduğunu ileri sürüyorum.

bu iddiamı doğrulamak için iki çarpıcı olguya değinmekle yetineceğim.

Olgu 1: İşkence. İnsan Hakları Derneği'nin üzerinde önemle durması gereken ve durduğu bir konu biliyor-

sunuz, işkencedir. İşkence, aynı anda insanın hem sağlığını, hem güvenliğini, hem de onurunu ayaklar altına alan ve bu amaçla yapılan bir fiziki şiddet uygulamasıdır. En büyük insanlık suçudur. 1980'ler Türkiye'sinde işkence uygulamasına, sapık ilişkiler sonucu kişilerin kişilere uygulayabileceği işkence olaylarını takip etmek, işkence suçlularını yakalamak ve cezalandırmakla görevli kamu yetkililerince, bizzat onlar tarafından, polis karakollarında, cezaevlerinde girildiği görüldü. Gözetim altında, tutuklu ya da mahkum kişilerin de tüm insanlar gibi temel haklardan yararlanma hakları bulunduğu için, bu olaylar kamu oyununda infial uyandırdı ve yer yer işkenceciler hakkında davalar açıldı. Ancak, işkencenin yukarıda verdiği-
miz tanımı kabul edilirse, toplumdaki en yaygın fiziki şiddet yani işkence uygulamasının, kamu görevlileri eliyle yapılanlar olmadığını kabul etmek gerekir. Bence Türkiye'deki en yaygın işkence biçimi, dayaktır. Dayak, güçlü-
nün güçsüze, iradesini ikna yoluyla kabul ettiremediği durumlarda, onun iradesini dize getirmek için uyguladığı fiziki şiddetin bir biçimidir ve adeta günlük hayatın olağan bir parçası olacak kadar yaygın şekilde kullanılmaktadır. Okullarda, kahvelerde, sokaklarda, spor sahalarında, yani hepsi kamuya açık yerlerde meydana gelen saldırı ve dayak olayları «ahvali adiyе»dendir. Ancak, bu gibi olaylar kamuya açık yerlerde olduğunda, kamu görevlilerinin olaya müdahale etmesi ve saldırganları adalete teslim etmesi gerekir. Ayrıca bu tür olaylar kamuya açık yerlerde, tanıklar önünde meydana geldiği için basında haber niteliği kazanmakta, kamu vicdanının harekete geçmesi söz konusu olmaktadır. Ancak bunlardan çok daha yaygın bir başka dayak biçimi vardır ki, bu, insanların «özel» hayatı sayılıp, toplumun denetimi, gözetimi dışında kalması gerektiği kabul edilen bir alanında yani ailede meydana geldiği için buna kimse müdahale etmemektedir. Bu, zaman zaman büyüklerce çocuklara ve sık sık fiziki yönden güçlü erkeklerce, bu yönden daha güçsüz kadınlara atılan dayaktır. Ama bu olaylar «özel» hayatla ilgili gö-

rüldüğünden, ne dayak yiyen çocuk ve kadınların kendileri ne de olaya kulak misafiri olan ya da olayın ertesi günü, gözleri morarmış, yara bere içindeki mağdurları gören komşular tarafından adalete intikal ettirilmektedir. Dayağı, haydi, haydi içermesi gereken «kötü muamele» Medeni Kanun'a göre bir boşanma nedenidir. Ama ilerde değineceğim nedenlerle çoğu kadın, dayak yediği için boşanma yolunu seçeceğine, olayı örtbas etmekte, böylece gerçekte çok yaygın olan bir «işkence» olayı toplumca görmezlikten gelinmekte yok sayılmaktadır. Dahası kahramanı ünlü bir halk sanatçısı olduğu için dayak olayının başına yansıdığı birkaç ender durumda da ilgililer bu olayı «erkek adam kadını sever de döver de, buna kim karışır» bahaneleriyle açıkça örtbas etmeye, önemsizleştirmeye çalışmaktadırlar.

Neden? Nasıl olabiliyor bu? Çünkü, toplumdaki yerleşik kültür, erkek egemen, şiddeti onaylayan, cinsiyetçi kültür, kadınların dayak yemesini olağan karşılamaktadır.

Çoğunuzun bildiği gibi, kamuoyu son günlerde böyle bir kadın dayağı olayının devletin «adalet dağıtmakla» görevli bir yargıcı tarafından bu kültüre yaslanarak nasıl haklı çıkarılabildiğini, meşrulaştırılabildiğini hayret ve dehşetle öğrendi. Olayın vahameti nedeniyle buna kısaca bir kez daha değinmeyi gerekli görüyorum.

Olay aslında eski. Kamuoyu bunu Ankara Barosu Dergisi'nin 1987/1 sayısında yayımlanan «ilginç kararlar» değinmesi sayesinde, ancak iki yıl gecikmeyle öğrenebildi. 1985 yılında Çankırı'da «şiddetli geçimsizlik» nedeniyle boşanma davası açan bir kadının bu talebi, yargıç Mustafa Durmuş tarafından reddedilmişti. Yargıç Durmuş, 10 yıldan beri evli, evlilikten üç çocuğu olmuş ve dördüncü çocuğuna hamile olan, ancak kocası tarafından sürekli «kahpe, orospu» diye hakaret ve ölümle tehdit edilen, eve içkilî gelen kocası tarafından dövülen, tokat atılan kadının boşanma talebini reddederken iki vahim gerekçe ileri sürmüştür. Birincisinde halen dördüncü çocuğuna hamile olduğuna göre karı/koca arasındaki cinsel

ilişkinin sürdüğünü bunun da evliliğin sürebileceğinin karinesini oluşturduğunu söylemiştir. Aslında «şiddete» dayalı olarak, zorla sürdürülen bir evlilikte cinsel ilişkinin de «ırza geçme» gibi yorumlanması gerekmektedir, yargıç olayın bu yönünü tamamen görmezden geldiği gibi, bunu sürdürülemeyecek hale gelmiş bir evliliğin sürmesinin kanıtı yapmaktadır. İkinci olarak da yargıç, Türk atasözlerine yansıyan milli kültürün, ne pahasına olursa olsun evliliklerin sürdürülmesinden yana olduğunu, kavgaların evliliği pekiştirdiğini, İç Anadolu'da çok söylenen «karının sırtını sopasız, karnını sıpasız» bırakmamak gerektiği yollu atasözü gereğince, kadının yediği dayağın şiddetli geçimsizliğin delili olarak görülemeyeceğini savunmuştur. Devletin yargıcının bile kadınların dayak yemesini olağan gördüğünü ve bunu «milli geleneklere» yaslanarak meşrulaştırdığını gözler önüne seren vahim bir olgudur bu karar.

Türkiye'deki bu yerleşik kültür nedeniyle kadın dayacağının çok yaygın olduğunu tahmin edebiliyoruz, ama elimizde bunun gerçek boyutlarını saptamaya olanak veren kapsamlı araştırmalar yok. Yapılan kısmi araştırmalar, kadının, sosyo/ekonomik düzey, eğitim vb.'den bağımsız olarak hemen her durumda dayak yiyebildiğini ortaya koyuyor. Bu, batıda 1970'lerde kadın hareketinin güçlenmesine koşut olarak yapılan araştırmaların sonuçlarıyla uyumludur. Gelir ve eğitim düzeyi düşük, mafist kültürü benimseme olasılığı yüksek sınıflarda kadın dayacağı daha yaygın olmakla birlikte orada da, en, bu olayın dışında kalması beklenebilecek erkeklerin bile karılarını (kadınları) döv bildikleri saptandı. Ve ardından, «özel olan siyâsidir» anlayışına uygun olarak çözüm yolları araştırıldı. Türkiye'de biz henüz, hiç bir şekilde meşrulaştırılamayacak bir işkence türü olan kadın dayacağı olayını gün ışığına çıkarma aşamasındayız. Çözüm yolları üzerinde, ikinci turda durmak istiyorum. Ancak şimdi ortaya atmak istediğim bir hipotez var: Bir toplumda çocuk ve kadınlara karşı uygulanan şiddet, yani dayak ne kadar yaygın ve

toplum bu konuda ne kadar duyarsızsa, o toplumda erkekler arası şiddetin ve giderek kamu yetkililerince uygulanan işkencenin de o kadar yaygın olması beklenir. Eğer bu sosyolojik eğilim saptaması doğru ise, o zaman işkenceye karşı olmak, şiddetin bütün biçimlerine, bu arada özellikle fiziki yönden güçsüzlere yani çocuklara ve kadınlara uygulanan dayığa, aynı kararlılıkla karşı çıkmayı gerektirir.

Olgu 2: Çalışma hakkı:

Anayasaya ve başka yasalara bakılırsa, Türkiye'de kadınların çalışma hakları vardır. Çalışma, insanın, sağlıklı, güvenli, onurlu biçimde yaşama hakkının zorunlu bir aracı, bu haklara sahip olmanın önkoşuludur. Ancak toplumdaki gerçek duruma bakarsak, çeşitli nedenlerle kadınların bu temel haktan yoksun bırakıldıkları görülmektedir. İstatistikler açıktır. Bugün Türkiye'de, çoğunluğu tarım kesiminde, aile işletmelerinde, boğaz tokluğuna, yani ücret almadan, sosyal güvenlik hakkından yoksun olarak çalışanlar da dahil olmak üzere, çalışan kadınların oranı, çalışma yaşındakilerin ancak 1/3'üdür ve zaman içinde sürekli gerilemektedir. Bunun nedeni, kırdan kente göç sürecinde kentlere yığılan nüfus içinde giderek az sayıda kadının ev dışında çalışacak bir iş bulabilmesidir. İşin kıt, işsizliğin yaygın olduğu bir konjonktürde, varolan işlerin esas olarak erkeklerin hakkı olduğuna inanıldığından, yeni iş yaratılırken, kadınlar hesaba katılmamaktadır. ANAP iktidarının benimsediği 5 yıllık planda erkekler için 1.4 milyon, kadınlar için ise yalnız bin yeni iş yaratılmasının öngörülmesinin başka hiç bir açıklaması olamaz. Milliyetçi-muhafazakar bakış açısına göre kadın evde, evişi, çocuk bakımıyla yetinmesi, toplum hayatına girmemesi gereken, çalışma hakkı gibi temel bir insan hakkından yoksun bırakılabilecek bir insandır.

Oysa, kadınların çok yönlü ezilişinin başlıca nedenlerinden biri bu durumdur. Kadının geçimini sağlayıp, kendi ayakları üzerinde duramamasına, geçimi için kocasına

kulluk etmesine bu neden yol açmaktadır. İşte onun içindir ki ailenin reisi, yani mutlak hakimi olarak görülen ve Medeni Kanun'da da böyle tanımlanan koca (ve baba) şu ya da bu gerekçeyle, hatta çoğu zaman hiç bir gerekçesi bile olmadan, sırf toplumda uğradığı baskıları, bir başkası üzerinde baskı uygulayarak azaltmaya çalışmak gibi ilkel psikolojik nedenlerle karısını dövdüğünde, kadın, sağlığını, güvenliğini ve onurunu zedeleyen, yani temel insan haklarını ayaklar altına alan bu davranış karşısında, alıp başını gidecek, boşanacak, kendine ve çocuklarına onurlu bir yaşam kurmaya çalışacak şartlardan yoksundur. Dayığa rağmen kocasına katlanmak, ona katlandığı sürece de hiç değilse dışarıya karşı onurunu korumak için, yediği dayığı gizlemek zorundadır.

Görüldüğü gibi kadınlara karşı uygulanan dayağın, yaygınlığına rağmen gözlerden kaçırılabilmesinin de temelinde kadınlara karşı uygulanan bir başka haksızlık, çalışma hakkından fiilen yoksun bırakılmanın yarattığı bağımlılık yatmaktadır.

Örnekleri çoğaltmak mümkündür; çünkü kadın yaşamının hangi yönüne bakarsanız bakın, gerçekte onun, sağlıklı, güvenli, onurlu yaşama hakkının kısıtlandığını; bedeninin sokakta sarkıntılık edilebilecek, hatta ırzına geçilebilecek bir «nesne» gibi görüldüğünü, fuhuşa alet edildiğini, pornografik yayınlarda teşhir edildiğini, doğurmak istemediği çocuğu aldırırken bile, bu sonunda onun bedeniyle ilgili bir karar olduğu halde «kocasından izin» belgesi getirmesi gerektiğini; okutulmadığını, beynini ve yeteneklerini geliştirmesine izin verilmediğini, düşünce özgürlüğünün bu yoldan, ta başlangıçta ortadan kaldırıldığını görürsünüz.

Kadınlara yapılan bütün bu haksızlıkların baş sorumlusu da, bunu ister kapitalist toplum düzeni, ister «Allah'ın emri» diye açıklamaya çalışalım, erkekleri toplumun egemenleri yapan cinsiyetçi toplum ilişkileri ve bu ilişkilere, karşı çıkmadıkları değiştirmeye çalışmadıkları sürece kadınların ezilişinden çıkarı bulunduğunu düşünmemek için hiç bir nedenimiz bulunmayan, erkeklerdir.

Teşekkür ederim.

II. Tur

Konuşmamın ikinci bölümünde, dayak konusuyla ilgili olarak, İnsan Hakları Derneği olarak olsun, başka gruplar, özellikle kadın grupları olarak olsun, ne yapılabileceğine ilişkin birkaç şey söylemek istiyorum.

1. Kadın ve çocukların, özel denilen yaşamda dayak nedeniyle çektikleri acıların azaltılabilmesi için, herşeyden önce böyle bir toplumsal sorunun varlığını kabul etmek gerekiyor. Bu gerçek kabul edilirse, bütün toplumsal sorunlar gibi çözümsüz olmadığı görülecektir. Başımızı de-vekuşu gibi kuma gömmekse sorunların ağırlaşarak sürmesinden başka işe yaramaz.

2. Sorunun varlığı kabul edilince, kısa ve uzun vadeli çözüm arayışları gündeme gelecektir. İlk atılması gereken adım, olayın gerçek boyutlarını ortaya çıkarmak olmalı. Ama bu konuda araştırma yapmak zordur; insanlar, dö-vüldüklerini açıklamak istemezler, hele çözümsüz iseler bunu gizlemek istemeleri daha da anlaşılır bir durumdur. Onun için bu tür araştırmaların, kadınlararası dayanışma bağlamında yapılması gerekir.

3. Olayın boyutları görüldüğünde, yine kadınlararası dayanışmadan yola çıkılarak yapılabilecek başka işler vardır. Batıda kadın hareketi içinde mali kaynak ve psikolojik dayanışma koşullarını yaratabilen kadınlar, dayak yemiş kadınlar için, kısa vadede, dayak yedikleri ortamdan çıkıp, kendilerine gelmeleri ve kurtuluş yolları arayabilmelerini sağlayan «S.O.S.-yardım» merkezleri ve «sığınaklar» ya da «kadın evleri» kurdular.

4. Bazı ülkelerde bu sığınıklara kamu gücü, özellikle belediyeler destek oldular. Sığınak için uygun bina tahsisi, sağlık elemanı tahsisi dışardan gelebilecek saldırılara karşı zorunlu güvenlik önlemlerinin alınması vb. konularda yerel yönetimle kadın grupları işbirliği yaptılar.

5. Kuşkusuz bu gibi yapılar sorunlara ancak geçici bir çözüm sağlayabilir. Kadınlar bu sığınaklarda 3-5 günle 1-2

ay arası bir süreyle barınabilirler. Sonra ne olacaklardır? Çözüm kadının kendini toparladıktan sonra yeniden, çayak yediği ortama geri dönmesi midir? Çoğu zaman değildir. O zaman bu kadınlara ve çocuklarına, iş, yerleşecek yer, yeni bir hayata başlamanın olanakları sağlanmalıdır. Kadın boşanmaya karar verdiğinde, hukuk danışmanlığı, iş için yeniden eğitim, psikolojik rehberlik gibi birçok desteğin sağlanması gerekecektir. Bunlar ise, kadınlar arasında bütün bu uzman becerilerin seferber edildiği örgütlü bir dayanışma ağı oluşturulması demektir.

6. Ancak iş burada da bitmez. Asıl zor olan bu gibi girişimlere kamuoyu desteğinin kazanılmasıdır. Çünkü batı ülkelerinin deneylerinden bildiğimiz, sığınaklardan geçerek bağımsızlaşmaya çalışan kadınların, çoğu zaman eski kocaları tarafından taciz edildikleridir. Burada «Karı-Koca arasında olan bitene toplum kayıtsız mı kalmalıdır?» Kalabilir mi?, Toplumsal baskı «ailenin» sürdürülmesinden yana mı olmalıdır? gibi etik yönü ağır basan sorularla karşı karşıya gelinmektedir. Bunlar da uzun vadeli, toplumsal değerlerin değişmesiyle ilgili uğraşı gündeme getirir. Ama eğer kadınların yedikleri dayaağın insanlık suçu olan işkencenin bir türü olduğu kabul ediliyorsa ki, ben ediyorum... o zaman, kamu oyununda en azından başlangıçta doğacak husumeti de göze alarak, mücadeleyi bir yerinden başlatmak gerekecektir.

Kısacası, burada üzerine tam bir seferberlikle gidilmesi gereken ciddi bir sorun vardır, kadınlar isterlerse bu mücadeleyi verebilirler; vermelidirler.

Sonsöz olarak şunu söylemek istiyorum. Çankırı yargıcının kararının ortaya çıkmasından sonra, İstanbul'da bir grup kadın, yargıç aleyhine 1000'er liralık manevi tazminat davası açtılar. Çünkü yargıcın o kadına yönelttiği aşağılamanın hepsine, tüm kadınlara yöneltildiğini düşündüler. Ama bu sembolik dava, hepimizin duyduğu infiali, öfkeyi, isyanı yatıştırmaya yeterli değildir. Başka adımlar atmamız gerekmektedir. Harekete geçmenin zamanı gelmiştir. Hepinizi dayaağa karşı açılacak kampanyaya destek olmaya çağırıyorum.

DAYAĞA KARŞI DAYANIŞMA (*)

Bu yıl «anneler günü»nü, annelerin ve anne olsun ya da olmasınlar kadınların dayak yemelerine karşı açılan kampanyanın ilk günü, bir kınama günü biçiminde kutlamak istedik. Çünkü yılın bir gününü batı toplumlarına öykünerek «anneler günü» olarak kutlama alışkanlığının yerleşmeye başladığı, ama geri kalan 364 gün boyunca kadınlara dayak atmanın meşru görülebildiği ikiyüzlü bir toplumda yaşıyoruz.

Gerçekte kadınlara günlük yaşamın olağan bir parçası olarak yaygın biçimde atılan dayağın, öz ve biçim açısından işkenceden hiç bir farkı yoktur. Ama en büyük insanlık suçu olan işkenceyi kınamaya ve ona karşı çıkma yolunda adımlar atmaya nihayet başlayan toplumumuz iş, güçsüz kadınlara, evin kapalı kapı ve pencereleri ardında, yani özel hayatın gizliliği içinde, güçlerini fiziklerinden olduğu kadar «örf, adet ve geleneklerin» onlara tanıdığı sözde haklardan alan erkekler tarafından atılan dayağa gelince, bunu görmezlikten gelebilmekte, sessizce geçiştirmekte, önemsizleştirmekte ya da daha vahimi, «örflerimiz, adetlerimiz, geleneklerimiz»den dem vurarak açıkça meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Asıl ikiyüzlülük buradadır. Bizim de asıl kınamak istediğimiz durum budur.

* 17 Mayıs 1987'de İstanbul'da yapılan «Dayağa Karşı Kadınlar Dayanışması» yürüyüşünde yapılan konuşmanın metninden değişik gazeteler, bir-iki cümlelik alıntılar yayımlamışlardı.

Cinsiyetçi toplum kadınlara karşı hukukta, ekonomide, siyasette, eğitimde, kültürde sistemli biçimde uyguladığı ayırımcılık yetmiyormuş gibi, dayak, yani işkence gibi kabul edilmesi olanaksız bir insan hakları ihlalinde, eğer şiddet kadınlara karşı uygulanmışsa çifte ölçüt kullanmakta, kadınlara atılan dayacağı, «erkek adam kadını sever de döver de, buna kim karışır» diyerek hoşgörmeye, hoşgördürmeye çabalamaktadır.

Bu ikiyüzlü meşrulaştırma girişiminin son örneği, iki yıl önce verilip de gün ışığına ancak, bundan kısa bir süre önce çıkarılabilen, Çankırı yargıcı Mustafa Durmuş'un on yıllık evli, üç çocuk annesi ve dava sırasında dördüncü çocuğuna hamile olan bir kadının kocasından yediği dayacağı geçerli boşanma sebebi saymayan kararıdır. Yargıç Durmuş'un kararına gösterdiği gerekçe, İç Anadolu'da çok söylenen bir atasözüne göre «karının sırtını sopasız, karnını sıpasız» bırakmama gereği idi. Yani yargıca göre, kocanın karısını dövmeye, onu on yılda dört kez gebe bırakmak kadar, meşru bir hakkı vardı. Kabul edilışinden altmış yıl sonra, bir cumhuriyet yargıcı, uygulamakla yükümlü olduğu Medeni Kanun'un 130. maddesini çiğneyerek (cana kast, fena muamele halinde boşanma durumu) hukuku ayaklar altına almakla kalmamış, dahası, devletin bir üst görevlisinin ağzından, toplumun kadına bakış açısını da dile getirmişti. Bu kararı alan bir yargıcın görevde kalabilmesi, Türkiye'de toplum kadar devletin de ikiyüzlü olduğunu kanıtlamaktadır.

Toplumun ikiyüzlülüğünün bir başka örneğini de, bu yıl Anneler Derneği'nin «yılın annesi ve kadını» seçtiği, Başbakan'ın eşi ve Türk Kadını Tanıtma ve Yükseltme adı altında bir de vakıf kurmuş olan Semra Özal hanımefendinin Kadınca Dergisi'nde Duygu Asena'nın sorularını cevaplarken söylediklerinde görüyoruz. Asena, Bayan Özal'a Türkiye'de kadınların dayak yemesine karşı, batıda olduğu gibi «kadın evleri» açılması konusunda ne düşündüğünü sormuştur. Aldığı cevap aynen şöyledir: «Şimdi, tabii, her memleketin örf ve adetleri, şartları çok değişik

Avrupa'daki bir kadının kocasından bir tokat yemesi hadisesiyle, bizim Anadolu'da bir kadının bir tokat yemesi hadisesini çok ayrı vaz etmek lazım. Bunu bir tutamayız. Onun için bizde kocasından dayak yemiş bir kadın için böyle bir yer açarsak kabul edilmez, hoş görülmez». (Kadınca, Kasım 1986, s. 27) Evet, Bayan Özal böyle diyor. Sayın Özal'ın Türkiye'yi Avrupa Topluluğu'na üye yapmak üzere, «ince ve yokuşlu» bir yola adım attığı bir dönemde, Türk Kadını Tanıtma ve Yükseltme Vakfı Başkanı Bayan Özal, Türkiye'de kadınların yalnız kocalarından dayak yemeleri hoşgörülle karşılanması gereken, ikinci sınıf insanlar olduklarını söylemekle kalmıyor, dahası, Türkiyeli kadınların Avrupalı kadınlara göre ikinci sınıf kadınlar olduklarını da söyleyebiliyor. Ama Bayan Özal yanılıyor. En azından ben ve biz burada toplanmış olan bir avuç kadın ve erkek, Bayan Özal'ın yanlış olduğunu bağıra bağıra söylüyoruz.

Nihayet bir üçüncü örnek de, kadın dayaağını hoşgören gelenek, örf ve adetlerimizin ana kaynaklarından birini oluşturan İslam dininden verilebilir. Kur'an'ın Nisa Suresi'nde şöyle deniyor: «İyi kadınlar itaatli olurlar. Allah onların hakkını nasıl korumuşsa, onlar da kocaları yanında olmasa bile namuslarını korurlar. Serkeşliğinden yıldığınız kadınlara önce öğüt verin, sonra yataklarında yalnız bırakın, yine fayda etmezse dövün». Bu bin yıldan eski, klasik metni, ayrıca yorumlamaya herhalde hiç gerek yok.

İşte erkekler, kadınlar üzerinde kurdukları egemenliği, baskıyı, onları döverek, tokat atarak, «karınlarını sıpasız, sırtlarını sopasız» komayarak, kısacası şiddete başvurarak sürdürürken, böylesine kaya gibi sağlam duvarlara yaslanmışlar, sırtlarını: Devlet, din, aile ve gelenek.

Ama toplum ve devlet ikiyüzlü. Çünkü biliyoruz ki geçtiğimiz yıl, Mustafa Durmuş'u meslekte tutan devlet, **Kadınlara Karşı Her Türölü Ayırimcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi**'ni de imzaladı ve ona yasa gücü sağladı. Bu sözleşme kadınlara karşı ayırimcılığın önlenebil-

mesi için «ayırımcı gelenekler»in de değişmesini öngörmüştür. Toplumsal alışkanlıkların en dirençlisi olsa da geleneklerin değişmezliği diye bir şey yoktur: İyi gelenekler sürdürülür, kötöleri terkedilir. Ve bunu insanlar yapar. Toplumsal değişme ve çağdaşlaşma dediğimiz süreç de zaten budur. Bunun için, kadınların dayak yemesini meşru görenler gibi kötü gelenekleri eleştirmek, onlara karşı çıkmak, mücadele etmek gerekmektedir. Bizleri bugün burada biraraya getiren amaç da budur: Kadınların dayak yemesini meşrulaştırmaya çalışan tüm anlayış, örf, adet ve gelenekleri kınamak. Hayır! Biz burada toplanmış 300-500 kadın ve bizlere katılan bir o kadar erkek, «Hayır», diyoruz. Kadınların dayak yemesine hayır! «Yeter», diyoruz. «Kadınların dayak yemesine yeter»! «Baskılara son», diyoruz. «Kadınların üstündeki baskılara son»! Ve dayaktan başlayarak, kadınlara karşı uygulanan her türlü ayırımcılığın sona ermesine dek vereceğimiz mücadeleyi başlattığımızı ilan ediyoruz.

Bu zor ve uzun vadeli mücadelede, kararlı, dirençli, soluklu ve dayanışma içinde olmamız dileğiyle, hepinizi selamlıyorum.

19. YÜZYIL FEMİNİZMİ ÖNSÖZ (*)

Bundan iki yıl kadar önce, feminizmin tarihini —kadınların genellikle ülkelerinin tarihine geçmeyen ve gün ışığına çıkarılmayı bekleyen tarihleri de diyebilirdik— öğrenmek için, bu konuya ilgi duyan birkaç kadın biraraya gelerek, sonunda elinizdeki küçük kitaba dönüşen yazıları okuduk, tartıştık ve çevirmeye karar vererek bize ilginç gelen bu klasik düşünceleri sizlerle paylaşmak istedik. Tabii böyle bir çalışma olağan bir çeviri çalışmasından hem çok daha uzun bir süre aldı hem de bizler için çok daha uzun bir süre aldı hem de bizler için çok daha zenginleştirici oldu. Feministlere ‘takılmaktan’ özel bir zevk alan gazeteci dostlar bağışlasınlar ama (1), feminizmin ‘yaşamı dönüştürme’ konusundaki kendine özgü görüşleri, ürünlerine de yansıyor. Belki ‘verimlilik’ ve ‘etkinlik’ gibi kapitalist ve erkek egemen toplumların merkezi kavramlarını pek iyi özümleyemiyoruz (ya da özümsemeye karşı çıkıyoruz), ama yaptığımız işin üretim sürecinde keyfine varmaya ve yapılan işin ‘anlamlı’ olmasına önem veriyoruz.

Bu küçük kitaptaki seçmeleri biraraya getiren ana eksen, tabii feminist bir bakış açısından yazılmalarının öte-

*) **Feminizm, 19. Yüzyıl Klasiklerinden Seçmeler**, Afa Yayınları, 1987, İstanbul.

1) Yine benzer bir çalışmanın ürünü olan **Kadınlık Durumu** (İstanbul, Kadın Çevresi Yay., 1985) kitabının önsözü, «Cumhuriyet» gazetesinde Yalçın Pekşen’in alaycı yorumlarına konu olmuştu...

sinde, bazıları biraz önceye gitse, bazıları biraz yüzyılımı za sarksa da ondokuzuncu yüzyılda yazılmış olmaları.”

Ondokuzuncu yüzyıl, feminizm açısından önemli bir yüzyıl. Bazı tarihçilerin feminizmin, her çağda ezilen ve ezilişlerine başkaldıran kadınların varlığı nedeniyle çağlaraşırı bir düşünce akımı olduğunu savunmalarına karşın (2), feminizmin modern bir ideoloji olarak şekillenmeye başlamasının, yani kendi sözcüleri olan ve onların verdiği mesajın ardından mücadeleye koşan kitleleri bulan bir düşünce akımına dönüşmesinin, ondokuzuncu yüzyıla rastlaması olağan. Liberalizm ve sosyalizm de aynı çağın ortaya çıkardığı ideolojiler değil mi?

Bir yoruma göre klasik ya da ‘eski’ feminizmin kökeni onsekizinci yüzyılın demokratik devrimlerine kadar gider ve Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra —oy hakkı ya da sufraj mücadelesinin kazanılmasından sonra— sona erer (3). Doğru, önce ‘insan hakları’nın sahibi bireyler tarih sahnesine adım atabilmeli, kralın, kilisenin baskısına direnebilme gücünü kazanabilmeliydi ki, ardından kendilerini bunlarla özdeşleştiren kitleler hakları için mücadeleye girebilsin ve ‘izmler’ oluşsun. Onsekibinci yüzyıl sonunda Büyük Fransız Decrimi ile bu büyük adım atıldı ve ‘özgür, eşit, kardeş’ insanlık düşüncesi bütün batı dünyasına yayıldı.

Ondokuzuncu yüzyıl aynı zamanda kapitalizmin de güçlendiği bir çağdı. Sanayi devrimleri, demokratik devrimlerle gündeme gelen ideallerin sınıf gerçekliğine toslamasına yol açtı ve gerçekten ‘eşit, özgür ve kardeş’ insanlık idealine ulaşılması için, sanayi devriminin ortaya çıkardığı işçi kitlelerinin sefaletine ve acılarına son verilmesi gerektiği düşüncesini yaygınlaştırdı.

Ondokuzuncu yüzyılda bu devrimler yaşanırken, kadınların da bunlara taraf olmaması, kendileri açısından

2) Andrée Michel, **Feminizm**, İstanbul, Kadın Çevresi, 1984.

3) Miriam Schneir, «Introduction», **Feminizm: The Essential Historical Writings**, Vintage Books, 1972.

sonuçlar çıkarmamaları beklenemezdi. Burjuva, küçük burjuva kadınlar, doğal olarak kendilerinin de 'eşit, özgür, kardeş' insanlık idealine dahil olduklarını düşünmüşlerdi; sanayi devrimi ise erkek, kadın, çocuk farkı gözetmeden işçi sınıfından herkesi emek piyasasına sürmüş, hatta 'ucuz emek' oldukları için zaman zaman kadınlar yeğlenir olmuştı. Ama kadınlar kısa sürede yanıldıklarını anladılar. Fransız Devrimi sırasında 'kürsüye' çıkıp siyasi görüşünü belirtmek ve 'kadın erkek eşit olmalıdır' demek isteyen Olympe de Gouges giyotinde can verdi. John Stuart Mill'in 1866'da İngiliz Parlamentosu'nda kadınların oy hakkı için yaptığı ilk savunmadan sonra, kadınlar, erkeklerle eşit olarak yurttaşlık haklarından yararlanabilmek için daha altmışiki yıl yer yer şiddete döken mücadeleler vermek zorunda kaldılar. İşçi kadınlar- sa, bugüne değin aynı işi yapsalar da erkeklerin gerisinde kalan ücretlerle yetinmek zorunda kaldılar; çünkü onların emeği hep, önce aileyi yeniden üretmek, ev dışında çalıştığında da aileye ek gelir sağlamak için kullanılması gereken bir emek olarak görüldü. Ondokuzuncu yüzyılın erkek egemen, hatta giderek erkek egemenleşen toplumları, kadınların haklı beklentilerini tanımıyor, onların yerlerinin evleri, işlevlerinin de kocalarına bakmak, onlara huzur vermek ve çocuklarını yetivtirmekten ibaret olduğunda ısrar ediyordu. İster liberal, ister sosyalist olsunlar, ondokuzuncu yüzyılın 'ilerici' hareketleri de kendilerini bu yerleşik anlayıştan pek kurtaramıyorlardı.

Ancak, farklı ideolojilerden tek tek kadın ve erkekler arasında bu yerleşik anlayışın sistemli biçimde eleştirilmeye başlanması da ondokuzuncu yüzyılda gündeme geldi. Bu derlemeye bu öncülerin yazılarından seçmeler aldık.

Yazılardan bir bölümünün konuları (Susan Anthony ve Elizabeth Cady Stanton) kadının mülkiyet ya da seçme seçilme hakları gibi hukuki ve siyasal eşitlik arayışlarıyla ilgili. Bu sorunlar, ondokuzuncu yüzyıl feministlerinin verdikleri mücadeleler sonunda bir ölçüde çözüldü.

Ancak bir ölçüde... Bugün hâlâ, aile reisinin 'koca' olduğunu kabul eden hukuk sistemlerinde kadının yasal sınırlılıkları devam ettiği gibi, eşit oy hakkının, siyasal karar sorumluluğuna eşit bir katılımı sağlayamadığı da biliniyor. Bu yüzden, konularının görünüşte eskimişliğine rağmen, tarihi değer taşıyan bu yazıların hâlâ anlamlı olduklarını düşünüyoruz. Aynı şekilde, dilleri, üslupları, akıl yürütme biçimleri bugün bize 'demode' gelse de, Fuller, Tristan veya Sand gibi yazarlardan da bölümler almayı anlamlı bulduk. Kuşkusuz bunlar, ondokuzuncu yüzyıl feminist düşüncesinin tümünü yansıtmıyor. Örneğin, sosyalist geleneğin Marksist kanadından düşünürlere, bu derlemeye esas aldığımız kitapta (4) yer verilmiş olmasına rağmen, biz bundan vazgeçtik. Nedeni, Engels, Bebel ve Kollontai gibi Marksist düşünürlerin kitaplarının zaten Türkçe'ye çevrilmiş olması (5). Buraya aldığımız klasikleri ise Türkiye'de okurların çok iyi tanımadıkları düşünürlerden seçmeye özen gösterdik. Örneğin ondokuzuncu yüzyıl sonu, yirminci yüzyıl başı sosyolojisinin önemli temsilcilerinden Veblen'den büyük bir hata yapmıyorsak, hemen hiçbir metin henüz Türkçeye çevrilmiş değil. Öte yandan, **Özgürlük Üstüne** adlı kitabı çevrilmiş olsa da John Stuart Mill'in de çok tanındığını sanmıyoruz. Bu, feminizmden seçimler yaparken bakış açımızın 'tek odaklı' olmadığını ve seçtiğimiz yazarların 'cinsiyetli' konusunda da 'sekte'ce davranmadığımızı göstermektedir.

Bu son saptamadan yola çıkarak değinmek istediğimiz bir konu da şu: Eğer yirminci yüzyıl feminizminden seç-

4) İbid.

5) Friedrich Engels, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, (çev. Kenan Somer), Sol Yay., 1967; Auguste Bebel, **Kadın ve Sosyalizm**, (çev. Sabiha Sertel), Toplum Yay., 2. baskı, 1975; Alexandra Kollontai, **Marksizm ve Cinsel Devrim**, (çev. Aysem Göztek), Bilgi Yay., 1974; A. Kollontai, **Kadınların Özgürlüğü**, (çev. Yasemin Congar), Yerin Yayınları, 1987.

meler diye bir kitap hazırlıyor olsaydık, muhtemelen, sekter olmasak da, bu konuda kafa yormuş, ilginç görüşler, çözümlemeler önermiş 'erkekleri' mumla arıyor olacaktık. Bu belki erkekler yönünden bir kayıp ama, zaman içinde kadınların kendi sorunları üzerinde kafa yorma, bunları çözümleme ve çözüm arama konularında önemli bir adım atmış olmaları yönünden de sevindirici bir gelişmedir. Ne var ki, aynı şeyi geliştirilen çözümlemelerin ondokuzuncu yüzyıl çözümlemelerinin çok ilerisine gitmesiyle ilgili olarak söylemek mümkün değil. Hatta tersine, bu küçük derlemeyi, okuyanlar, burada çeşitli düşünürlerin üzerinde durdukları temaların hâlâ, günümüz feminist düşüncesi açısından geçerliliklerini koruduklarını hayretle farkedeceklerdir.

Bunun da nedeni, aradan geçen yüzyıllık zamana, bu arada verilen nice mücadeleye, pek çok somut ve kısmi kazanıma rağmen, yirminci yüzyıl toplumlarının da ondokuzuncu yüzyıl toplumları kadar cinsiyetçi olmayı sürdürmeleri olsa gerek. Toplumsal değişme zor ve ağır ilerleyen bir süreç. Kadınların konumlarına ilişkin değer yargıları ise özel olarak ağır değişiyor. Kadınlara verilen 'ailenin bekçiliği' rolü, doğurduğu bütün sonuçlarıyla, hâlâ ondokuzuncu yüzyılda olduğu kadar belirleyici.

Onun için, feminist düşünce ve mücadelenin asıl nerede odaklaşması gerektiğini, bugünden ondokuzuncu yüzyıla baktığımızda çok daha iyi kavrayabiliyoruz. Kadın sorunlarının sağlam çekirdeğinin ne olduğunu, böyle yüzyıllık bir perspektif kazandırabiliyor insana.

Kadınlar Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası (KD-KDK) çerçevesinde düzenlenen ilk Kadın Şenliği'ne hoş geldiniz. Sizleri bu şenliği düzenlenen komite adına selamlamaktan büyük mutluluk duyuyorum. Bu konuşmamda sizlere bu şenliğin niçin, hangi amaçlarla düzenlendiğini, bugün burada gerçekleşmesini umduğumuz dayanışmadan ne anladığımızı ifade etmeye çalışacağım.

Bu bakımdan ilk değinmem gereken konu şu: Nasıl oldu da kadınlar, Kadın aDyağına Karşı Kampanya'nın ilk eylemi olarak 17 Mayıs 1987'de İstanbul'da yapılan protesto yürüyüşünden sonraki ikinci dayanışma eylemini bir «şenlik» şeklinde düşünebildiler? Nasıl olur da «kadınları maddi ve manevi varlıklarında yaralamanın en uç biçimi olan dayağı» kınamak bir «şenliğe» konu edilebilir? Kimilerinin kafasına bu haklı sorular takılmış olabilir? Önce bunlara bir açıklık getirmek istiyorum.

Ama daha önce, «Dayağa Karşı Kampanya»nın nasıl gündeme geldiğini hatırlatmam gerek. Bundan bir süre önce Çorumlu bir kadın, evli, 3 çocuklu ve 4. çocuğuna gebe olan bir kadın kocasından sürekli yediği dayağa artık katlanamaz hale gelerek yörenin cumhuriyet mahkemesinde bir boşanma davası açmıştı. Mahkemenin yargı-cı verdiği kararda, yörenin örf ve adetlerine, yani **kültürüne** gönderme yaparak, «kadının karnını sıpasız, sırtını sopasız komamak» gerektiğini söyleyen atasözüne yaslandı ve kocanın karısını dövmeye hakkı bulunduğunu ileri sürerek, kadının boşanma isteğini reddetti.

Bizlere göre, bir cumhuriyet yargıcının bu çarpık kararı kadar, kadınların, ne kadar okumuş, meslek sahibi olmuş, kendini erkeğin eşiti ve özgür görürlerse görsünler, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana geçen yarım yüzyılı aşkın süre sonunda erişebildikleri genel ve gerçek

*) 4 Ekim 1987'de İstanbul'da Kariye Müzesi Meydanı'nda yapılan 'Şenlik'te yapılan açılış konuşmasının metnidir.

konumu, tüm açıklığıyla gözler önüne seren bir başka örnek daha bulunamazdı. Gerçekten de, sözde yasalar önünde erkeklerle eşit, sözde özgür kadınlar aslında örflerin, adetlerin, yani **kültürün** tutsağı olmaktan kurtulamamışlardı. Tutsağı olmaktan kurtulamadıkları kültür, kökleri yüzyıllar öncesinin patriyarkal toplum düzeniyle uyumlu olarak ortaya çıkan bir ideolojiye, dine dayanan bir kültürdü. O din ki, kimilerinin gözünde «sonuncu» olduğu için tek tanrılı dinlerin en ilerisi sayılır, ama o din ki, kadının varlığını cinselliğine indirger, erkeklere «tarlanız-mış gibi girin» diyerek sunar, «size itaat etmiyorsa dövün» diye öğütler. Amacım burada özgül olarak din üzerinde durmak değil. Zaten biliyoruz ki kadınlar yalnız Müslüman ülkelerde değil, bütün dinlerde ve hatta, dinlerin hegemonyasından kopmuş, laikleşmiş toplumlarda da dayak yiyorlar. Din, kadınlara atılan dayacağı meşrulaştıran dayanaklardan sadece birisi. Cennetten çıktığı söylenen dayağın kendisi ise, gerçekte, bugüne kadar kurulmuş toplumların hiç birisinde kırlamamış olan, cinsler arasındaki **iktidar ilişkisinin**, erkeğin lehine, kadının aleyhine işleyen, neredeyse evrensel bir iktidar ilişkisinin ürünü ve simgesi. Bu iktidar ilişkisi neden ve nasıl çıkmış ortaya? Çeşitli açıklamaları olan bu çetrefil sorun üzerinde durmayacağım. Uzun uzun tartışılması gereken bu konuya bugün yapacağımız sohbetlerde değineceğiz. Üzerinde durmak istediğim konu başka: Bugün biz kadınların bu iktidar ilişkisine nasıl baktığımız.

Biz bugün burada Kadın Dayanışma Kampanyası çerçevesinde biraraya gelen kadınlar, kadınların aleyhine işlemiş ve hâlâ işlemekte olan iktidar ilişkisini kırmayı, cinsler arasında iktidara dayanmayan, dolayısıyla şiddeti, her biçimiyle şiddeti reddetmek için bir eşitler ilişkisi kurulmasını amaçlamaktayız. Bu amaç, zorlu bir mücadeleyi ve güçlerimizi biraraya getirmeyi gerektiriyor. İnanıyorum ki böyle bir güç birliği yani dayanışmanın temelini, sınıf, konum, eğitim düzeyi gibi kadınları bölen çeşitli faktörlere rağmen varolabilmiş, varolan, ama **görünmezlikten**

görünürlüğe çıkarılması, yani bilincine varılması gereken ortak bir **kadınlık kültürü** oluşturabilir. Biliyorsunuz, yirminci yüzyılın en ünlü feminist olan Fransız düşünürü ve edebiyatçısı Simone de Beauvoir, kadınlık durumunu sorgularken, egemen erkeklerin kurdukları ve sürdürdükleri toplum düzenlerinde «erkeğin kültürel, kadınınsa doğaya» ait olduğu inancının yerleşikliğini saptamış ve buna karşı çıkmıştır. Ona göre kadın da, erkek de kültürün ürünüydü. «Kadın doğulmaz, kadın olunur» demişti. Simone de Beauvoir. Ne var ki kadına boyun eğmeyi öğreten kültür, erkeklerin oluşturduğu, geliştirdiği kültür, aynı zamanda kadınların eserlerini sürekli geri plana itip, gözlerden saklayan bir kültürdü. Böylece kadın salt biyolojik varlığına indirgenebiliyordu.

Simone'un sorgulamasından bu yana kırk yıla yakın bir süre geçti. Dünyanın her yanında kadınlar bu sorgulamanın haklılığını gördüler, giderek onu derinleştirdiler. Ve yavaş yavaş, başka bir gözle, kadın bakış açısıyla yürütülen tarih, antropoloji, iktisat, sosyoloji çalışmalarıyla olsun, erkeklerin normlarını belirlediği çeşitli sanat dallarında, onlar kadar üstün eserler veren sanatçı kadınların ürünleriyle olsun, **kadınların kültürünün**, ya da kadınların insanlık kültürüne katkılarının hiç de erkeklerinkinden geri kalmadığı ve belki de bugün bizler için büyük önem taşıyan nice değer açısından kadınların daha gelişkin bir **kültür** oluşturdukları anlaşıldı.

Örneğin artık biliyoruz ki, savaşlar, bugün artık tüm insanlığın varlığını tehdit eden nükleer bir biçime dek geliştirilmiş savaşlar, kadınların değil, erkeklerin icadıdır ve onlar tarafından sürdürülmektedir. Buna karşılık, tohumların, tarımın, şifalı otların, çömlekçiliğin, hatta ateşin bulunması gibi sonunda hepsi insanlığı yaşatmaya yönelenamaz. Kültür kadınların da eseridir. Belki öncelikle onlar icatlar kadınların eseridir. Kültürden kadınlar dışlarının eseridir. Tıpkı kadınların da kültürün eseri oldukları gibi.

İşte bu noktada, «günün anlam ve önemini» açıkla-

maya girişebilirim. Bu şenliği tasarlarlarken şöyle düşündük: Madem ki kadınlar kültürün ürünü ve onun sahiplerinden biridir, içinde yaşadığımız toplumların onları mahkum etmeye çalıştığı «doğa» durumunu reddetmenin, erkeğin «fiziki» gücüne dayanarak onun bedeni ve manevi varlığı üzerinde uyguladığı şiddeti reddetmenin en anlamlı yolu da onu kültürle yadsımak olmalıdır. **Barbarlığa** karşı kültürü çıkarmak olmalıdır. Eğer dayak kadınların çektikleri acıların en uç ama en somut ifadesiyse, onu ters yüz edebilmenin yolu kültürden geçmelidir. Kültürle onu, tek tek yaşanıldığı, tek tek katlanıldığı izbeliklerden gün ışığına çıkarıp, üstüne yürüyüp, altedebilmek gerekmektedir. Bu da paylaşmayı, yaşanan herşeyi, acılar kadar mutlulukları, eziliş kadar direnişi, körelme kadar yaratıcılığı paylaşmayı gerektirir. Ortak bir **direnme kültürü** oluşturmayı, sonra bunu yaratıcı bir kültüre, ezilmeyen kadınların içinde daha mutlu olabilecekleri cinsiyetçilikten arınmış, yeni bir dünyanın oluşturulmasını sağlayacak bir kültüre dönüştürmeyi gerektirir... İşte bugünkü dayanışmanın hedefi budur. İşte bunun için Kadınlar Dayaa Karşı Dayanışmaya, Kampanyası'nın, zorunlu bir aşaması kültür etrafında buluşma, kültürü paylaşma olmalıydı. İşte bunun için kültür odaklı bir şelik önemliydi.

Amaçladığımız, kültürün iki farklı anlamında bir buluşmanın gerçekleşmesi. Bir yanda, kadınlık durumunun en genel biçimine yön veren kültür, yani günlük yaşamın, evlenmenin, çocuk doğurmanın, yemek pişirmenin, bir gün değil, beş gün değil, hergün bulaşık yıkamanın, hergün kiri temizleme uğraşının kültürüyle, öbür yanda en üstün biçimini edebiyat, bilim, resim, karikatür, müzik, dansa bulan, yaratılmış ürünlerin oluşturduğu kültür. Kadınlar söz konusu olduğunda bu iki kültür, hiç de sanıldığı, ilk bakışta görüldüğü kadar uzak değil birbirine. Merak ediyorum, hangi kadın yaratıcı, işinde ne denli profesyonelleşmiş olursa olsun, mesleğinin «cinsler üstü» olarak tanımladığı normlarına bağlı olursa olsun, evinin günlük düzeninden, pişecek yemekten, seçilecek mevsim seb-

zesinden, çocuğun okulundan, bakacağı yaşlının sorumluluğundan, kocanın huzurundan soyutlayabilmiştir kendini? Ve hangi ev kadını, en sade, en kendini sadece evine, kocasına, çocuklarına adanmış ev kadını, hiç değilse konuk ağırlamak için mutfığa girdiğinde, donatacağı sofrayı bir sanat eseriymiş gibi düşünmez? eZytinyağlı biber dolmasının, tarçın ve kavrulmuş soğan karışımı lezzetini yaratmak için profesyonelcesine bir tutkuyla didinmez? Öyleyse hepimizin ortak bir kültürü bulunduğunu ileri sürmek çok da yanlış olmasa gerek. Nedir bu kültür? Onu nasıl geliştiriyoruz? Ne kadar sahiplenip, neresini yadsıyoruz? Onu aramızdaki dayanışmanın harcı ve kadınların özgürleşme mücadelesinin silahı yapmaya ne kadar hazırız? İşte bugün tartışacağımızı umduğum konuların başında bu geliyor. Konu bu olunca, şenliğimizin programı da buna uygun olarak oluştu. Bir yanda söz, kitap, biçim, boya, öbür yanda hepimizin evlerimizde hazırlayıp getirdiğimiz, börekler, çörekler...

Ancak bir noktayı vurgulamakta yarar var. Dayığa karşı olduğumuz için buradayız ve ona kültürle karşı çıkmaz istiyoruz. Kadınlara dayak atmak yerine kültür verilmesini, her kadının yeteneklerini sonuna dek geliştirebilmesinin olanaklarının yaratılmasını istiyoruz. Ama bugünkü dayanışmanın gündeminde çok daha somut bir hedef var. O da dayığa karşı mücadelemizde gereksinim duyduğumuz maddi kaynağın oluşturulması için, bu şenlikte ortaya koyduğumuz kültür ürünlerinin satışıyla bir fon yaratmaya başlamak. Bu fon ile öncelikle, kadınların tanıklıklarından yola çıkarak hazırlanmakta olan ve bugün burada, çeşitli panolarda hakkında bilgi edinebileceğiniz «Kadın Dayığı» konulu kitabın basımını gerçekleştirmeyi umuyoruz.

Bu fonu daha büyütebildiğimiz takdirde, ikinci bir adım olarak, dayak yemiş kadınların, hiç değilse, dayığın ilk şokunu atlatıncaya kadar sığınabilecekleri «Kadın Evleri»nin kurulması çabasına yönelebileceğiz. Şenlik bize, ürünlerimizi değerlendirerek fona maddi katkı sağlama-

nın da en iyi çözümünü gibi göründü. Şenliğe katılan herkesin böyle bir katkısı var. Her birini tek tek saymama olanak yok. Ama birkaçına değinmeme izin vermenizi isterim. Örneğin, grafikçi Serpil arkadaşımızın hazırladığı davetiyelimizi «Mi-Ofset», şenliğe katkı niteliğinde bastı. Aramızda bulunan yazar kadınlar, edebiyatçılar, gazeteciler, sizlerle sohbet edecekler, kitaplarını tartışacaklar, isterseniz onları imzalayacaklar. Yayınevleri kadınların yazdığı ya da kadınlar üzerine yazılmış kitaplardan oluşan kitap köşesine, indirimli fiyatla verdiler kitaplarını. Üst fiyatla maliyet arasındaki fark, fona kalacak. Cumhuriyet Kitap Kulübü, afişleri, stantlarıyla, Akademi Kitabevi şenliğe bağışladığı kitaplarıyla katkıda bulundular. Günün anısını yıllarca saklayabilmemiz için, tasarımını Gülsün Karamustafa'nın yaptığı, fotoğrafçı Tülin Altılar ve Sertaç Ergin'in gerçekleştirdikleri ve 2000 liradan satılan afişimizi, yine şenliğe katkı olarak Reklamevi Şirketi hazırladı. Ayşe Tütüncü, Sumru, Gülbeniz Şentay, Maria Rita Epik arkadaşlarımız şenliğe müzikleriyle, Deniz Türkali, skeçleri ve şarkılarıyla katılıyorlar. Ressam, karikatürcü, heykeltıraş arkadaşlarımız, eserlerini sergilemek ya da yaratış sürecini sizlerle konuşmak için aramızdalar. Keremsimizde el sanatlarını sergileyen, aSkine, Aydan, Ülkü, Ayhan gibi arkadaşlarımız, satıştan sağladıkları gelirin bir bölümünü fona bırakıyorlar. Yeşil Dayanışma Grubu, börek, çörek ve kekleriyle, kampanyamıza verdikleri desteği somutlaştırdılar. Ve daha nice, nice katkı. Burada hepimiz adına her birisine ve hepinize şükranlarımızı dile getirirken, adını anmak istediğimi bir kişi de, şenlik fikri doğduğunda, kendisiyle yaptığımız ilk görüşmeden itibaren bize şenliğin gerçekleşmesi için her türlü kolaylığı sağlayan Sayın Çelik Gülersoy'dur. Gördüğünüz gibi, pek çok kadın ve erkeğin ortak çaba ve katkılarının ürünüdür bu şenlik. Onu hepinizin aynı heyecan ve zevkle yaşamasını diler, hepinize bu güzelim mekanda, şansımız yaver giderse akşama kadar sürecek bu güzel sonbahar gününde Şenliğimize hoşgeldiniz derim...

Sunuş	5
Siyasal İktidar Karşısında Kadın	9
Genç Kız ve Ölüm	55
Türkiye'de Kadınların Siyasal Hayattaki Yeri	66
İnsanlar ve Cinsel Yaşam	94
Kadınlara Mahsus «Küçük Edebiyatın» Söylemi	99
Kramer'in Düşündürdükleri	104
8 Mart ve Yeni-Feminizm	109
Yeni-Feminizme Yakıştırılan 'Erkek Düşmanlığı' Üzerine	115
Bir Açıklama	121
Halk Değişlerinde Kadınlara Bıçılan Değer	123
Cumhuriyet Dönemi Kadın Hareketleri	133
Kadınlar Kenti	138
78 Yaşında Bir Feministle Söyleşi	144
Hümanist Bir Feminist: Simone de Beauvoir	157
Çağdaş Evliliğin Kökenleri: Şövalye, Kadın ve Rahip	178
İktisatçıları İlgilendiren Yönleriyle Kadın Sorunu	197
Toplu Konut Projesi ve Kadınlar	209
Feminizm Nedir, Ne Değildir?	215
Kürtaj Yasası: Erkek Sorumsuzluğuna Verilen Prim	228
«Adam Korunuyor, Ben Değil Ya...»	237
Doğaya Saygılı Bir Kürtaj Yöntemi	243
Kürtaj Yasası	246
Kadınlığın Gizemi	250
Faşizm ve Kadınlar	256
Önsöz	285
Siyasal Eşitlik Neden Kazanılamadı?	289
Kadınlara Oy Hakkının Verilişinin 50. Yılı: Siyasal Haklar Kadınlara Ne Getirdi, Ne Getirmedi?	295
Türkiye'de Feminist İdeolojinin Anlamı ve Sınırları Üzerine	307

Toplum Yeni Bir Kadın Kişiliği Oluşturulmasına Katkıda Bulunmalıdır	335
Kadınların İsteği 'Özgürleşme'mi 'Eşitlik'mi? Medeni Kanun Tartışmalarının Düşündürdükleri ...	338
Bireyin Konumu, Feminizm ve Basın	346
Giyim Kuşam ve Kadınların Namusu	353
Kadınlara Çağrı: Aşağılanmaya 'Hayır' Deyin	357
Kadınlara Karşı	360
Yasak Olmasın, Biz Uğraşalım	365
Kadının İnsanlığını Kazanması	367
Özal Ailesi	369
Tunceli Valisi İstifa Etmelidir	372
Türban	376
Semra Hanım'ın Kamuoyunda Değişen İmgesi	382
Karar Veren Kadın Yadırganıyor	384
Kadınlar ve Sosyal Bilimler	387
Dayakla İşkence Arasında Fark Yoktur	399
Dayağa Karşı Dayanışmaya	408
Ondokuzuncu Yüzyıl Feminizmi/Önsöz	412
Kadın Şenliği'ne Hoş Geldiniz	417

ŞİRİN TEKELİ

1944'te doğdu. Ankara Kız Lisesi'nden 1962'de, Lausanne Üniversitesi'nden 1967'de mezun oldu. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinden 1981'de ayrıldı. Bir süre ansiklopedilerde çalıştıktan sonra serbest çevirmenliğe başladı. Feminist kadın hareketinde faal oldu. Yayınlanmış iki kitabı vardır: David Easton'un **Siyaset Teorisine Katkısı**/İ.F.Y., İstanbul 1976/**Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat**/Birikim Y., İstanbul 1982/. Çevirdiği kitaplar arasında ise şunları sayabiliriz: M. Duverger, **Siyaset Sosyolojisi**, Varlık 1982, 2. baskı; Andrée Michel, **Feminizm**, Kadın Çevresi Y., İstanbul 1984; Alain Rouquié, **Latin Amerika'da Askeri Devlet**, Alan Y., İstanbul 1986; 19. yy. **Feminizminden Seçmeler**, Afa, 1987.

DÜŞÜNCE DİZİSİ: 14/95

afa yayıncılık